SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

PÁL-KOVÁCS SÁNDOR ATTILA

„A KÖLTŐ, AZ IGAZI, OTT KEZDŐDIK, AHOL KÜLÖNBÖZIK”
FIATAL LÍRAI ANTOLÓGIÁK A KÁDÁRIZMUSBAN

TÉMAVEZETŐ: DR. HABIL. VIRÁG ZOLTÁN egyetemi docens
(SZTE-BTK Magyar Irodalmi Tanszék)

SZEGED

2020

Tartalomjegyzék

0. Bevezetés	4
1. Az antológiáról	9
1.1 A lexikonok	10
1.2 Egy „holnapos” szerint	14
1.3 Két irodalomtudós szerint	16
1.4. A klasszikus és a modern magyar irodalom kontextusában	19
1.5. A nemlétező antológiatörténet és annak megírhatósága	20
2. A magyar irodalom fiatal antológiái	22
2.1 A kezdetektől a második világháború végéig	23
2.2 A második világháború végétől 1967-ig	28
2.3 1968-tól a rendszerváltásig	34
2.4 A rendszerváltozástól napjainkig	48
3. Az irodalmi mező Magyarországon a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején	51
3.1 Történeti megjegyzések	51
3.2 Egy „belügyi seregszemle”	53
3.3 Könyvek és halálok: „kemény adatok”	56
3.4 Az irodalmi mező a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején	59
3.5 Röviden a marginalitásról az irodalmi mezőben	67
3.6 Az irodalomszociológiáról és az irodalomszociológia jövőjéről	71
3.6.1 Irodalom és társadalom	72
3.6.2 Még egyszer az irodalmi mezőről	75
3.6.3 Néhány „klasszikus” irodalomszociológiai adat, statisztika	77
3.6.4 Az irodalomszociológia (lehetséges) útja(i)	80
4. A nemzedékiség	83
5. Az Első Ének	95
5.1 Az antológia környezetrajza	95
5.2 Az antológia anyaga	102
5.3 Foglalkozás, arányok és erőviszonyok, életkori nemzedék	118
5.4 A recepció	121
5.5 Az Első Ének utóélete	132
6. Ankétok, találkozók, fiatalok	135
6.1 Az Új Írás ankétja	135
6.1.1. A „befutottak” válaszai	136
6.1.2. A „fiatalok” válaszai	140
6.1.3 A kritikusok válaszai	144
6.2 Az 1969-es lillafüredi találkozó	148
6.3 Kitekintés	150
7. A Költők egymás közt	156

7.1 Az antológia körül.....	156
7.2 A Költők egymás közt anyaga	159
7.3 A recepció.....	185
7.4 A Költők egymás közt utóélete.....	192
8. Az Elérhetetlen föld	194
8.1 A hányattatott sorsú antológia	194
8.2 Az antológia anyaga.....	198
8.3 A recepció.....	205
8.4 Az Elérhetetlen föld utóélete	214
9. Első kitekintés – hálózatzelmélet.....	218
9.1 Hálózatzelmélet és irodalomtudomány.....	219
9.2 Vizualizáció, lehetséges irányok, példák.....	224
10. Második kitekintés – levelezés, gyűjtés – antropológia?	232
10.1 Előzmények.....	232
10.2 A gyűjtés motivációi – egy irodalmi antropológia felé	233
10.3 A levelezés és az interjúzás paraméterei	238
11. Összegzés.....	242
12. Köszönetnyilvánítás	247
13. Bibliográfia	248
13.1 Antológiák	257
13.2 Önálló első kötetek.....	264
14. Mellékletek.....	266

0. Bevezetés

„...a hagyományom nem egyenlő velem, én az a munka vagyok, amit ezen a hagyományon,
ezzel a hagyománnyal elvégzek.”¹

/Esterházy Péter/

A kutatás, melynek foglalatja jelen dolgozat, alapvetően bűvárló, feltáró hevülettel indult, csakúgy, mint a közvetlen előzménynek tekinthető *Szép versek*-dolgozat, és az azt övező kutatómunka. Indokolható mindez személyes oldalról: az elfeledett, valamilyen okból margóra került, keveset emlegetett szerzőkhöz való vonzódással, mely persze igen ritkán vezetett eredményre, hiszen alapvető és súlyos tévedései az irodalmi emlékezetnek és a különféle, szeszélyes kánonoknak ritkán akadnak. Mindennek a szakmai, irodalomtudományos konzekvenciái csak később kerültek levonásra.

Mindez magára a korszakra, a szocialista időszakra is áll – maradva a személyes érdeklődésnél. Előbb volt a sejtés, mint a munka, azaz annak gyanúja, hogy a szinte felmérhetetlen tömegű szövegkorpusz, mely feledésbe merült az ún. szocializmus elmúltával, kell, hogy tartalmazzon rejtett értékeket, számtalan elfeledett szerzője közül *horribile dictu* a nagy számok törvénye alapján kell, hogy legyen, aki méltatlanul hullott ki a kánonok rostáján. E hevület persze a munkával együtt járó józanodás során finomodott, s fontos tanulságul szolgált a belátás, mely szerint ha az előzetesen felállított hipotézis végül nem igazolódik, a kutatásnak akkor az (is) az eredménye. A lényeg a befektetett energiában és az elvégzett munkában van: a szocialista időszak – melyben e sorok írójának élnie nem adatott – nem más, mint valódi és irodalmi szüleink ifjúkora, nagyszüleink életének java része – szükséges hát a számvetés örökségével, ha mégoly kevésbé népszerű, ellenben specifikus témáról is van szó, mint a fiatal költők antológiái.

Rengeteg, a kánonok természete és szeszélyei folytán mára az emlékezetből, (irodalom)történeteinkből kihullott szerzőt, versek hatalmas tömegét kellett, hogy vizsgálja a kutatás, s evidensen merül fel a kérdés, hogy miért érdekes, érdemes, hasznos ez a munka, miféle újdonságot jelenthet? Egyfelől a múltnak ezek a tárnái sokszor talán nem is szándékosan, esetleg gondatlanságból omlottak be; a rendszerváltozás, a „tisztá lap”, a revízió hevületében, de az indulat, a hev és a nagy lendület az esetek jelentős százalékában felületességgel is jár.

¹ ESTERHÁZY Péter, *A vereség*. = Uő. *Az olvasó országa. Esszék, cikkek 2003–2016*. Magvető Kiadó, Budapest, 2018. 378.

Másfelől körüljáratlan szakmai közmegegyezések, irodalomtörténeti közhelyek élnek csupán bizonyos kérdésekben, ilyen például a *Tűz-tánc* antológia esete, melyet valódi újraolvasás nélkül, amolyan „tudott dologként” minősít az emlékezet értékelhetetlen, dilettáns, szélsőbaloldali antológiának. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az utókor, vagy az irodalomtörténet-írás² alapvető tévedések között tengetné mindennapjait, s tömegével kerültek felfedezésre az elfeledett zsenik évek megfeszített munkájával, akik alapjaiban írják újra a magyar irodalom történetét. Erről – sajnos – nincsen szó, mégis, a fiatal lírai antológiák története, s különösen az a sűrűsödési időszak, amely kiválasztásra került, a hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének fejleményei árnyalandozó, keveset vagy egyáltalán nem vizsgált történései a magyar irodalomnak, tele fehér foltokkal, mára ismeretlen (elfeledett vagy soha ismertté sem váló) nevekkal, vagy éppen mára vagy a közelmúltban igen magasra taksált szerzőkkel, kiknek legalábbis az egyik, ha nem is az egyetlen és valódi indulási helye egy-egy ilyen furcsa lírai gyűjtemény. S hogy milyenek voltak valójában, milyen környezetben jelentek meg, hogyan nézett ki akkor az irodalmi mező, kivel mi történt, mire vitte később – röviden ezekre a kérdésekre keresi jelen munka a választ.

Bősséggel találkozhatunk a disszertációban mára elfeledett nevekkal, sokkal nagyobb arányban lesz szó másod-, harmad-, sokadvonalsbeli alkotókról, mint elsőrendűekről, mégis, ez a sajátos jelenség, amit ezek az antológiák jelentenek fontos, vizsgálatra érdemes. Egy alkotó pályáján pedig nehéz túlértékelni az indulás, a pályakezdés³ jelentőségét.

A munka alapvetően irodalomszociológiai, s ezen a pontos érdemes hosszabban is idézni a dolgozat szempontjából egyik legfontosabb teoretikust, Pierre Bourdieu-t. „Mellékesen láthatjuk, mit is jelent az érv, hogy az irodalom szociológiája (vagy társadalomtörténete), amit gyakran egyfajta irodalmi statisztikával azonosítanak, bizonyos szempontból szükségszerűen a »különbségek megszüntetésével« jár a művészi érték tekintetében, mert »rehabilitálja« a másodrangú szerzőket. Mégis minden amellet szól, hogy szem elöl tévesztjük a fennmaradtak egyediségének lényegét, sőt nagyságának megértését, ha eltekintünk a kortársak egész univerzumától, akikkel és akik ellenében saját egyéniségüket megteremtették. Amellet, hogy

² „Mégis, eléggé erőteljesnek nevezhető az a tendencia, amely a politikával „fertőzött” műveket, életműveket és korszakokat a másodlagosságba utalja. A 20. századi irodalomtörténeti publikációk gyarapodó száma ellenére egyre nagyobb területek válnak terra incognitává.” SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Balassi Kiadó, Budapest, 2011. 13.

³ „Az írói indulások vizsgálata tehát nemcsak az adott alkotó pályájának vagy az erről szóló irodalomtörténeti megközelítéseknek az elemzéséhez szolgáltat fontos adalékokat. A pályakezdés ugyanis mindig annak az irodalmi korszaknak, intézményrendszernek a megértésében segít, amelyben végbement – sőt, az írói induláshoz való viszony, illetve az ezt biztosító vagy akadályozó feltételrendszer változásain keresztül a 20. század egyes korszakainak elkülönítése is lehetségessé válik.” SZILÁGYI Zsófia, *Az éretlen Kosztolányi*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2017. 44.

a leértékelt szerzők is hozzátartoznak az irodalmi mezőhöz, és ők biztosítják számunkra a mező hatásainak, s ezzel együtt határainak megragadását, bukásukkal vagy rossz ízű sikerükkel, továbbá pusztán csak az irodalomtörténetből való eltűnésre ítéltségükkel is módosítják a mező működését a pusztta létükön és a létezésükre jövő reakciókon keresztül. Egy olyan elemző, aki a múltból csak azokat a szerzőket ismeri, akiket az irodalomtörténet megőrzésre méltónak nyilvánított, az a megértés és értelmezés alapvetően hibás formájára ítéli magát. Tudatlanságában az akció-reakció logikát követve csak azokat a hatásokat képes rögzíteni, amelyeket az általa nem ismert szerzők fejtettek ki azokra a szerzőkre, akiket értelmezni szándékozik és akik tevőleges elutasításukkal hozzájárultak amazok eltűnéséhez; ezzel megtagadja magától mindannak valódi megértését, ami a fennmaradt munkáiban és elutasításaikban az elsüllyedt szerzők tettének és létének közvetett terméke.”⁴

A dolgozat tehát alapvetően irodalomszociológiai alapozottságú, a cél a vázolt időszak irodalmi mezőjének rekonstruálása, az adott mezőben a pályakezdők helyzetének meghatározása és megértése, az antológiák valódi jelentőségének és helyének feltárása. Ismert, de fel nem dolgozott, részletesen nem vizsgált szelete irodalmunknak a fiatal antológiáké, mely nem választható el attól a problémagóctól, melyet a „fiatal irodalom” jelent, s mely a kádárizmusban tágabb, társadalmi értelemben is permanensen jelentkezett.

A dolgozat címe Ilia Mihály *Elérhetetlen földről* írott kritikájából vett idézet. Az alcím kapcsán a fiatal, mint a szorosabban tárgyalt korszak jellegzetes fogalmát használja a munka, így fiatal antológiákról, fiatal szerzőkről beszél, mindig „pályakezdő”, „pályája elején járó” értelemben. A Kádár-kor alternatívájaként használt kádárizmus kifejezés pedig Rainer M. Jánosé, mely a rendszer egyik alapvető problémája, a kontinuitás kérdése miatt is pontosabbnak látszik⁵.

⁴ BOURDIEU 2013, 91.

⁵ „A Kádár-rendszer helyett nem elsősorban azért használjuk a kádárizmus elnevezést, mert a korszak névadója került a saját rendszer, modell stb. kifejezést. A posztisztálini korszak megértése szempontjából kulcskérdés, hogy vajon a szovjet típusú rendszer sztálini alapstruktúrái és az akkori társadalmi gyakorlatok változtak-e meg ekkor... (...) ...az alapszerkezetekben szinte semmi sem változott. Ez érvényesnek tűnik az elmozdulásban első látásra igen messzire jutó országokat szemügyre véve is. A kádári Magyarország rendszere sem különbözött számottevően sem az 1956 előtti, sem a szomszédos országokétól. Az intézmények (párt, állam, hadsereg, politikai rendőrség stb.) szerepe, felépítése, jogosítványai ugyanolyanok voltak, a rendszer alapja a kommunista egypárt osztatlan hatalma maradt. A kommunista ideológia befolyása a közbeszédre továbbra is uralkodó volt, ha az erre szolgáló szakapparátusok nem érvényesítették is a korábbi mértékben. Az állam mindvégig birtokolta a termeléshez szükséges eszközök csaknem teljességét. A megtermelt javakat döntően az állami bürokrácia intézményei osztották el újra, a piaci mechanizmusok, autonóm intézmények, a társadalom befolyása mindegyike igen csekély maradt. / Első pillantásra is feltűnik azonban, hogy a változatlan intézményi rend belüli fontossági sorrend megváltozott. Egyes alrendszerek súlya csökkent, másoké növekedett. Csökkent például a kényszerítő és ellenőrző apparátusoké, növekedett az informális egyeztető és koordináló szervezeteké. A hatalmi központ által el- és befogadhatónak tartott különféle társadalmi gyakorlatok, cselekvések határait nem egyszerűen a legfelső hatalmi központ – s útmutatása nyomán a kényszer eszközeivel operáló terrorgépezet – jelölte ki, hanem a szervező bürokratikus apparátus, a maga finomabb technikáival. A klasszikus rendszer terrorgépezete nem volt

A dolgozat első fejezete az antológiáról, mint könyvtípusról, annak általános problematikájáról szól. A második a fiatal antológiák történetét járja körül. A nevezetes, a magyar irodalomban megtalálható ilyen jellegű gyűjteményekkel foglalkozik a teljesség igénye nélkül, s igyekszik felrajzolni egy sajátos, bűvópatakszerű tradíciót, melyet ezek a könyvek jelentenek. E rejtett hagyomány kulminációs pontja a szocialista időszak, ezen belül is a hatvanas–hetvenes évtizedek, amikor reprezentatív központi antológiák kísérelték meg orvosolni a megoldhatatlannak tetsző problémát, a tömegesen jelentkező fiatal költőkét és írókét, s egyszersmind megmutatkozott az, hogy mi lenne mindennek az alternatívája (Kilencek), s hogy ezt mennyire nem tűri a hatalmi rendszer. A dolgozat három antológiát vizsgál részletesen, az *Első Ének*, a *Költők egymás közt* és az *Elérhetetlen föld* címűeket, melyek egy hatalmas, mindezidáig fel nem tárt, enumeráció-jelleggel⁶ számba nem vett hagyományba illeszkednek.

A harmadik fejezet az irodalmi mezőről szól, valamint kitekintéssel él az irodalomszociológia általánosabb problémái felé is, a negyedik pedig a nemzedékiség kérdéskörét tárgyalja. Az ötödik, hetedik és nyolcadik rész a már említett három gyűjteménnyel foglalkozik részletesen, létrejöttük körülményeivel, korpuszukkal, recepciójukkal együtt. Itt kell megjegyezni, hogy a dolgozat egy korábbi, jóval bővebb verziója további két antológia, *A magunk kenyere* és a *Ne mondj le semmiről* részletes elemzését is tartalmazta. A hatodik fejezet rövid kitérő az *Új Írás* nevezetes ankétjára és a fiatal irodalom-probléma leágazásaira.

Az utolsó két fejezet két kitekintés. Az első a hálózatelmélet belátásait igyekszik alkalmazni, illetve gondolat kísérletként felvetni a téma tárgyalása kapcsán, a tovább gondolás lehetőségeit számba véve. A második pedig az irodalomszociológiai megközelítéstől tovább haladva, irodalom és antropológia lehetőségeiről, egy sajátos kulturális-irodalmi antropológia

kiszámítható; az elmozduló rendszer felügyeleti-ellenőrző struktúrái viszont tagoltabb, bár általában nem éles és nem egyértelmű határokat szabtak. A koordinációs alrendszer több és finomabb információt igényelt és fogadott be, mint a klasszikus rendszerben. Uralom és alávetettség határa ugyanakkor még kevésbé pontosan volt érzékelhető. Nem csupán az uralmi rendszer hatolt be mélyen a társadalom életébe, hanem fordítva, a társadalom szempontjai, igényei, olykor nyomása is érzékelhetővé vált az elit számára. Egyes társadalmi szereplők érdekérvényesítését kevésbé akadályozták, mint korábban – áthatolhatatlan akadályok azonban kétségtelenül továbbra is léteznek. A kritikai jelzések egy része átjutott a határon felállított szűrő- és zavarórendszereken – befogadásuk és feldolgozásuk természetesen részleges maradt. / Ahogy a közvetlen, nyers terror visszaszorult, amint csökkent az ideológia szerepe, az addig gyorsan és kiszámíthatatlanul változó rendszer stabilizálódott. Csökkent a kikényszerített társadalmi mozgások intenzitása. Az uralmi szisztéma a bürokratikus normalizálódás fázisába került. Ez részben azért történt, mert az utópisztikus célok (mint a szocializmus, sőt a kommunizmus felépítése) helyébe a modernizáció aktuális feladatai kerültek. A hatalom (Magyarországon kétszeri) megszerzését követően a kádereket annak megtartására kívánt berendezkedni.” RAINER 2011. 137–139.

⁶ Az enumeráció-jelleget a fejezetrész nem tükrözi, hiszen mindez jelentősen megnövelte volna a dolgozat terjedelmét, de a teljességre törekvő bibliográfia a dolgozat végén megtalálható.

esélyeiről, valamint ennek örvén a dolgozathoz végzett kutatómunka, az egyes alkotókkal folytatott levelezés és gyűjtés jellegéről igyekszik számot adni.

Mint Szolláth Dávid írja a kommunista aszketizmus esztétikájáról írott könyvében, úgy „[n]ekem sem a rehabilitáció vagy az apológia a célom. Ám ha egy mód van rá, lehetőleg ne azért kopjanak ki a kulturális és szakmai emlékezetből ezek a politikai vonatkozásokkal terhes művek, mert az irodalomtörténet ma olyan esztétikai értékrend alapján vizsgálja a korukat, amely értékrendet e szerzők elutasítottak. A felsorolt szerzők az irodalmat és általában a művészetet többnyire nem autonóm tevékenységnek, hanem politikai tétellel rendelkező, társadalmi környezetbe illeszkedő, attól nem függetleníthető tevékenységnek tekintették. (Persze nagy különbségek is voltak közöttük, és álláspontjuk is változott pályájuk során stb.). Félő, hogy az irodalomtörténet-írásunk defektusa is, ha nem tud mit kezdeni azokkal az irodalomtörténeti jelenségekkel, amelyek vitatják alapvető normáit.”⁷

Szolláth Dávid után pedig Lengyel Andrással szólva zárulnak e bevezető sorok. Nem az itt szereplő antológiák, (esetenként) elfeledett, vagy eleve nevet nem szerzett szerzők értékét kívánja e munka mesterségesen, *post festa* megemelni, hanem működésüket, funkciójukat, jelentőségüket szeretné fölismerni és megérteni⁸. Tágabban szemlélve irodalomtörténetünk egy, ha nem is fehér foltját, de szürkésre satírozott darabkáját igyekszik erősebb kontúrokkal megrajzolni.

⁷ SZOLLÁTH 2011, 14–15.

⁸ LENGYEL 2015, 120.

1. Az antológiáról

„A hordozó tradíciója, régimódi luxusa a hordozott adatot is minősíti.”⁹
/Parti Nagy Lajos/

Jelen disszertáció antológiákat vizsgál, szorosabban véve lírai gyűjteményeket, melyek fiatal költők pályakezdéséről tanúskodnak, s később sűrű emlegetés vagy éppen teljes feledés lett a sorsuk. Az adott, kiépült vagy ki sem bontakozott életműhöz mértén nyerték vagy veszítették el jelentőségüket, az őket megillető helyet elfoglalva az életművekben, vagy éppen a (szándékolt) feledést vonva maguk után. A fiatal költőket reprezentáló antológiáknak kiterjedt, ám jórészt lappangó, fel nem dolgozott hagyománya van a magyar irodalomban – minderről a következő fejezetben lesz szó – ugyanakkor az antológia, mint kiadványtípus, könyvfajta igen szerteágazó és gazdag tradícióval rendelkezik úgy a magyar, mint a világirodalomban. Ehhez még hozzáadódik a szocialista időszak könyvkiadáspolitikája, mely igen nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy különféle antológiákkal, szöveggyűjteményekkel és egyéb válogatásokkal árássa el a teljeskörű állami kontroll alatt tartott könyvpiacot. Különösen a kádárizmus évtizedei alatt szinte konjunktúrája mutatkozott a legkülönbébb antológiáknak, s ebbe a masszába illeszkedtek bele csaknem résmentesen – tehát észrevétlen – a fiatal íróknak, költőknek megmutatkozási lehetőséget biztosító gyűjtemények.

Mindezek fényében meglepő, hogy magával az antológiával, mint könyvtípussal, annak történetével, típusaival, jelentőségével nem foglalkozott eddig az irodalomtudomány¹⁰. Magyarázat lehet erre az antológia-hagyomány csaknem befoghatatlan spektruma, mely az ókortól napjainkig nyúlik, s teljes egészében bizonyára áttekinthetetlen mind időben, mind pedig a tipológia tekintetében, az egyes címekről s a bennük megtalálható nevekről és korpuszról nem is szólva¹¹. Antológiákkal teljes egészében vagy csak érintőlegesen foglalkozó tudományos munkák sem végezték el eddig az áttekintést, a különféle gyűjtemények típusairól, az antológiáról, mint szövegek tárházáról, annak természetéről általában az idők során

⁹ PARTI NAGY Lajos, *Nagyszótár-cédulák*, Élet és Irodalom 2020/7. 13.

¹⁰ Értve ezen olyan disszertációt vagy tanulmányt, mely általánosan az antológiának, mint „problémának” szentelné vizsgálódásait.

¹¹ Természetesen ismeretesek olyan eljárások, melyek nagy adattömeget tesznek „olvashatóvá”, gondolva itt például a Franco Moretti nevével fémjelzett *distant reading*-re, mint nemzetközileg rendkívül divatos és nagy karriert befutó irányzatra/módszertanra. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az ehhez hasonló, nagy adattömeget mozgató, adatbázisépítő, számítógépes lehetőségeket is kiaknázó eljárások a régi magyar irodalom és a klasszikus magyar irodalom kutatásában is ismertek, elég itt utalnunk Horváth Iván, Szigeti Csaba, Vadai István és Labádi Gergely munkáira. Bővebben vö. a hálózatelemleti kitekintéssel.

keletkezett rengeteg recenzió, kritika, előszó szerzői gondolkodtak¹². Itt kell megjegyezni, hogy bár az előbbieken támasztott elvárást nem végzi el, markáns kivételt jelent Onder Csaba munkája, mely ugyan a klasszikus magyar irodalomhoz tartozó műveket vizsgál, fontos vizsgálódás az antológiák tekintetében¹³.

Nyilvánvaló, hogy külön disszertáció témája lehetne a fentebb vázolt probléma, mindenesetre nem tűnik teljesen haszontalannak, ha irodalomtörténetileg is röviden tárgyalásra kerül a kérdés, előbb általánosan vizsgálva az antológiát, elsősorban a magyar irodalom viszonyrendszerében, majd pedig egy következő fejezetben a fiatal költők alkotásait publikáló gyűjteményekre irányítva a figyelmet.

1.1 A lexikonok

A fentebb vázolt hiátus miatt, az antológiák mibenlétéről tájékozódva lexikonokhoz vezet a tájékozódás kényszere¹⁴. Fontos leszögezni, hogy ez az eljárás a hiányzó áttekintő és alapozó munkák miatt szükséges, természetesen kevésbé volna járható út, ha minden olyan dolgozat, amely például valamilyen regénnyel vagy verseskötettel foglalkozik, lexikonoktól indulva venné végig a műfaj történetét, illetve más összefoglalásokból próbálná vázolni annak történetiségét. A látható hiátus miatt lehet releváns egy ilyesfajta áttekintés.

¹² Csak pár önkényesen kiragadott példa szándékosan nagy szórással, hiszen az egyes antológiák recepciója is csaknem beláthatatlan: „Antológia igen sokféle van, tartalmának válogatása, illetve szempontjai szerint.” GYERGYAI Albert, *A magyar elbeszélés*, Irodalomtörténet 1978/3. 686. „Igazi, olvasható, komolyan vehető és érvényes antológiát szerkeszteni csak valamely tartalmilag (vagy akár csak formailag) körvonalazott elv alapján lehet vagy érdemes: akár valamely összetartozó csoport bemutatásaként, akár valamely téma variációinak felsorolásaként, akár csak annak jelzésként, hogy például egy folyóirat többéves közlései után mit szeretne saját termékeként prezentálni.” MARGÓCSY István, *A versek hasznáról és használatáról*, Élet és Irodalom 2004/28. „Egy antológiának, ha az irodalmi élet részévé kíván válni, igen sokféle funkciója lehet, e funkciókat azonban, minden különbözőségük mellett, egy dolog mindig jellemzi: valaminő tartalmi közösség fenntartása, valami olyan egység, mely jogossá és értelmessé teszi a különböző írók és írások együttes szereplését. A tartalmi szempont természetesen ismét sokféleképp értelmezhető, de semmiképp nem kerülhető meg, s nem helyettesíthető elvont normák alkalmazásával sem, még a nagybetűsnek elképzelt Minőség uralkodóvá tételével sem. Ha pedig egy antológia eleve lemond arról, hogy bármilyen szempont alapján osztályozza az egyébként burjánzó irodalmi anyagot, s kizárólag (igen lazán kezelt) életkori hasonlóság alapján mutatja be tömeges arcképcsarnokát, még azt is elfecsérli, amire pedig számított: még a bemutatás leíró, megismertető funkciója is elkallódik. Hiszen hogy várható el az olvasótól, hogy 5-6, jobb esetben 8-10 vers alapján rögzítse benyomását az ifjú poétáról, mikor – az előszó biztosít róla – a többi legalább ilyen jó...” MARGÓCSY István, *Madárúton*. Kritika 1980/5. 23. „Minden antológia az irodalom új kísérlete önmaga meghatározására. Bár feladatuk látszólag az, hogy időről időre hozzáférhetővé tegyék jeles vagy valamiért érdekes szerzők fontosnak tartott műveit, valójában van egy másik, kevésbé látható szerepük is. Mert akár átfogó igénnyel készülnek, akár csak egy szűkebb szöveget, valamely műfajt, korszakot, irányzatot mutatnak be, esetleg tetszőleges tematikus válogatást kínálnak, közöljenek közismert verseket vagy hívják fel a figyelmet elfeledett művekre, mindenképp az irodalom önképét alakítják. Ez pedig nem lebecsülendő feladat, az irodalom elsősorban antológiáiban gondolja önmagát. Ennek a műveletnek egyik nélkülözhetetlen eszköze az antologiaszerkesztés”. FERENCZ Győző, *Utószó*. = Uő. szerk. *A magyar költészet antológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 995.

¹³ ONDER Csaba, *A klasszika virágai. (anthologia – praetexta – narrativa)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. Jelen disszertáció kapcsán hasznosítható belátásairól később lesz szó, még ebben a fejezetben.

¹⁴ „Előljáró beszédeiben” Onder Csabát is ide vezette e kényszer, vö. ONDER 2003, 16.

Természetesen az internet és a különféle keresők adta lehetőségek szinte kimeríthetetlennek tűnnek, amikor egy-egy kérdésnek igyekszünk nyomába eredni, de esetünkben ez sem szolgál nagy sikerrel. A legnépszerűbb kereső, a *Google* az „antológia” szóra 41 100 000 találatot ad, ám ezeknek mindössze az első, 9 találatot mutató oldala tartalmaz meglehetősen szűkszavú definíciókat a keresett szóról. A legpontosabb, bár nem kevésbé szűkszavú meghatározást a *Magyar Etimológiai Szótár Arcanum*-on keresztül elérhető változata adja: „versgyűjtemény, irodalmi szöveggyűjtemény”. Görög eredetű nemzetközi szó, tkp. ‘virággyűjtés, virágcsokor’ az anthosz (‘virág’) és legó (‘gyűjt’) elemekből.”¹⁵ (Ez átvezethet bennünket a *florilégium*hoz is akár¹⁶.) A további találatok tekintetében különböző műkedvelő pályázatok, illetve könyvesboltok és kiadók antológiakínálata sorjázik, csaknem vég nélkül, az antológia szó interneten előforduló szöveges említéseivel egyetemben¹⁷.

A *Magyar Irodalmi Lexikon*¹⁸ antológia-definíciója így szól: „meghatározott szempontból összeválogatott irodalmi szövegeket – verseket, ill. prózai írásokat, teljes műveket vagy azok nagyobb részleteit – tartalmazó gyűjtemény, melynek célja egy nemzet egész irodalmának, ill. egy korszak vagy egy irányzat törekvéseinek, egy műfaj történetének stb. bemutatása. Az antológiák érdekesen tükrözik keletkezésük korának ízlését, a múlt örökségéhez való viszonyát, ugyanakkor – az anyag kiválasztásában, a hangsúlyok elhelyezkedésében kifejezésre jutó szemléletmód révén – gyakran maguk is erősen befolyásolják az irodalmi köztudat további alakulását.”¹⁹ A továbbiakban görög epigrammagyűjteményeket említ a szöveg az ókorból ill. a középkorból, és 1573-ból J. Scaliger latin nyelvű gyűjteményét. Az újkori nemzeti irodalmak népszerű antológiáit is az antik

¹⁵ Arcanum / Kézikönyvtár / Magyar etimológiai szótár / A, Á / antológia, Link: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/a-a-F14E1/antologia-F168A/> Letöltés ideje: 2020. február 10.

¹⁶ „‘irodalmi szemelvények gyűjteménye’. Kissé avuló latin irodalomtudományi szakszó (florilegium), tkp. ‘virágcsokor, virággyűjtés’ a flos, floris (‘virág’) és legere (‘olvas; szed, gyűjt’) elemekből, az antológia görög eredetijének tükörfordítása.” Arcanum / Kézikönyvtár / Magyar etimológiai szótár / F / florilégium, Link: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/f-F2003/florilegium-F2163/#Lexikonok%5ESzT-ETIM-floril%C3%A9gium> Letöltés ideje: 2020. február 10.

¹⁷ A dolgozatban természetesen irodalmi antológiákról van szó, de napjaink virágzó filmsorozat-konjunktúrája kapcsán is használatos a fogalom. „Az antológia olyan sorozat, melyben kvázi nincsenek főszereplők, nem függnék össze az epizódok, hiszen minden rész különálló történetet dolgoz fel. Eszerint nagyjából egy antológia úgy épül fel, mint egy nyomozós sorozat, vagyis egy kompakt történetet kapunk a végén lehetőleg egy csattanóval.” Sorozatjunkie, Alapfogalmak: Antológia (írta: winnie), 2008. 05. 26. 12:56. Link: <https://www.sorozatjunkie.hu/2008/05/26/alapfogalmak-antologia/> Letöltés ideje: 2020. február 10. Említhető még ehelyütt a magyar színpadi néptánc műfaja is, melynek kapcsán rendre megrendezésre kerülnek seregszemle-jellegű, ún. *Néptáncantológiák*, melyek különféle együttesek koreográfiáit szerkesztik egy egész estés műsorba.

¹⁸ BENEDEK Marcell szerk., *Magyar Irodalmi Lexikon*, 1. kötet, A-K, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. Természetesen nem került el a figyelmemet, hogy létezik már *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, melyet 1994-ben adtak ki, s még újabb is, melyet 2000-ben, s előbbi javított és bővített kiadása, de sajnos egyik sem tartalmaz „antológia” szócikket.

¹⁹ BENEDEK 1963, 38.

tradíciókból eredezteti. A magyar költészet első átfogó antológiájaként a Toldy Ferenc szerkesztette *Handbuch der ungarischen Poesie*-t említi 1828-ból²⁰, valamint az egész magyar lírát reprezentáló gyűjtemények köréből szintén Toldy Ferencét (*A magyar költészet kézikönyve*, 1875), Endrődi Sándorét (*A magyar költészet kincsháza*, 1895), Horváth Jánosét (*Magyar versek könyve*, 1937 és 1942), valamint a *Hét évszázad magyar verseit* (ekkor még: 1951 és 1954). Említésre méltónak még *A Holnap* (1908) bizonyul. A szócikk meglehetősen szűkszavú, főleg a további két lexikon függvényében.

A *Világirodalmi Lexikon*²¹ antológia szócikke a világirodalmi kitekintés mellett magyar vonatkozásokkal is foglalkozik. Szerzője Zachár Zsófia, definíciója pedig nagyon hasonlatos a *Magyar Irodalmi Lexikon*éhoz: „<görög 'virágfüzér'>: versek, prózai művek, ill. ezek részleteinek adott szempont szerint válogatott gyűjteménye.”²² Szintén a görög epigrammagyűjteményektől indul, s a „leghíresebbek” között említi az Erzsébet-kori angol líra gyűjteményét (*Tottel's Miscellany*, 1557). A fogalom kitágulását az újkorra teszi, amikor a „lényegében” a legtöbb gyűjteményfajtát ezzel a névvel illettek. Tipizálása szerint az antológia: képet adhat egy nemzet irodalmának kiemelkedő műveiről, egy korszakról vagy egy irányzatról, (az előbbtől külön kezelve) egy új irodalmi szemléletről, állást foglalhat a kortárs irodalom valamely áramlata mellett, ill. didaktikai feladata is lehet. „Az antológiák tükrözik koruk ízlését és irodalomszemléletét s haladó vagy konzervatív válogatási szempontjaikkal befolyásolják az irodalmi köztudatot.”²³ Ez utóbbi állítás vitatható, még akkor is, ha eltekintünk az ideológiai-politikai nyelvezet kényszermegoldásaitól (haladó vagy konzervatív, irodalmi köztudat)²⁴. A továbbiakban a cikk még néhány népszerű, egyetlen szerkesztő ízlését tükröző antológiát említ (Szerb Antal, Rónai Mihály András), s a zárás kitér a keleti irodalmakra, az antológia, mint könyvforma fontosságára a szanszkrit és a perzsa lírában. A szócikk vége ugyanakkor a „gyűjtemény” fogalomra mutat, mely már jóval hosszabb szócikk²⁵.

Szerzője Martinkó András. Ennek részletes áttekintése már végképp a fogalomkör parttalanságba hajló kitágítását jelentené (mint majd a későbbiekben láthatjuk azt Vasy Géza tipizálása esetében is), így csupán a definíció álljon itt: „irodalomtudományi értelemben

²⁰ Vö. ONDER 2003, 22.

²¹ KIRÁLY István – SZERDAHELYI István szerk., *Világirodalmi Lexikon I. kötet, A-Cal*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

²² KIRÁLY–SZERDAHELYI 1970, 362.

²³ Uo.

²⁴ Számítatlan antológiát lehetne sorolni, mely nem tükröz semmiféle ízlést és irodalomszemléletet (vagy: rosszat és vitathatót tükröz), s bár tagadhatatlan, hogy vannak olyan gyűjtemények, melyek válogatási szempontjaikkal adott esetben befolyásolhatják az irodalmi köztudatot (pl. a *Szép versek*), de egyrészt mindez nehezen bizonyítható, másrészt általánosságban nem megengedhető állítás minden antológiára vonatkoztatva.

²⁵ KIRÁLY István – SZERDAHELYI István (szerk.), *Világirodalmi Lexikon, 4. kötet, Grog-Ilv*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 113.

valamilyen elv és cél szerint egybegyűjtött, valamely egységbe (könyv, kiadvány, sorozat, tematikai, műfaji, formai csoport stb.) összefogott s gyakran így kiadott kisebb-nagyobb szépirodalmi vagy irodalomtudományi alkotások összessége. Az idők folyamán áttekinthetetlenül sokféle válfaja alakult ki s él napjainkban is.”²⁶

E meglehetősen száraz, általános meghatározások idézésére azért is volt szükség, hogy egyrészt jobban látszódjék a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*²⁷ (a továbbiakban: *RMIL*) jóval árnyaltabb és részletesebb szövege, másrészt hogy érezhetővé váljon, az antológia alapvető jelentőségű könyvforma, s bár olybá tűnik, hogy az idők folyamán jelentősége, értéke devalválódott, a hagyománytömeg, amely jelentős részük mögött meghúzódik, fontos és szinte felmérhetetlen.

A *RMIL* antológiadefiníciója nagyjából egybevág a *Magyar Irodalmi Lexikon* meghatározásával. Sokkalta érdekesebb az, amit ezt követően fejt ki a szócikk. „A romániai magyar irodalomban bizonyos antológiatípusok annyira az irodalom keletkezésének és fejlődésének feltételeihez és igényeihez igazodtak, hogy valósággal irodalomtörténeti rangra tettek szert.” A különféle nevezetes, irodalomtörténetileg fontos, a „romániai magyar irodalmat” (a lexikon következetesen így használja a fogalmat az ekkor ismert [1981] történeti-politikai okokból²⁸) reprezentáló antológiákat veszi végig, mindegyikről rövid leírást ad, a benne szereplőkből vagy éppen a feltűnően hiányzókból válogatva, a programadó bevezetőkből vagy előszavakból is idézve. A merítés *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Almanachja 1921-re* című antológiától ível az *Erdélyi történetekig*²⁹.

„Az irodalom pusztá létét bizonyító gyűjtemények mellett kezdettől megtaláljuk azt az antológiatípust, amely nem az irodalmi egységet szorgalmazza, hanem valamely csoporttörekvés közös jelentkezése.”³⁰ Ehelyütt előbb a *Tizenegyek* antológiájáról van szó. „A Tizenegyek antológiájának jellegzetessége, hogy elsősorban nemzedéki csoportosulást mutat

²⁶ KIRÁLY–SZERDAHELYI 1975, 113.

²⁷ DÁVID Gyula szerk., *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, I. kötet, A-F*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. A nyomtatott kötet szövege összevetésre került a Magyar Elektronikus Könyvtárban megtalálható, csonkítatlan szövegváltozattal.

²⁸ A romániai magyar irodalom kifejezés nem pusztán a kádárizmus ambivalens magyar kisebbségpolitikájának, illetve a romániai, erősen nacionalista kommunista rezsim ténykedésének eredménye, s viszonya meglehetősen bonyolult az erdélyi magyar irodalommal, a másik használatos fogalommal. A kérdéshez: BALÁZS Imre József, *Hogyan írjunk irodalomtörténetet? Levél Vida Gábornak.* = Uő.: *A nonszalansz esélye. Kritikák, tanulmányok*, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001. 5–14, valamint különösen: BALÁZS Imre József, *Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához.* = Uő.: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2015. 7–20. Különösen az írás *Erdélyi vs. romániai* című alfejezete: 13–17.

²⁹ DÁVID 1981, 69–71.

³⁰ Uő. 71.

be, s résztvevőinek csak egy része vállalja az így felállított avantgarde-programot.”³¹ Egy sor antológiát sorol és jellemez hosszan a szócikk, s szembetűnő, hogy jóval részletezőbb, elemzőbb, mint a magyarországi lexikonok. Egyfajta történeti áttekintést is nyújt, sok esetben pedig a határozott értékítéletektől sem riad vissza.

Fontos még a háború utáni antológiákkal foglalkozó rész. „1945 után a megjelenő antológiák jellege és funkciója megváltozik.”³² A „testvéri együttélést” hirdető, tehát politikai-ideológiai célokat szolgáló, majd pedig „költészetünk közéleti jellegét és prózaírásunk szocialista realizmusát ugyancsak a romániai magyar irodalom egysége alapján” szemléltető gyűjtemények is megjelentek ekkoriban Romániában, de ami jelen munka szempontjából a legfontosabb: „jellegzetes nemzedéki antológia az *Ötven vers* (1950); több mint másfél évtizeddel később a *Vitorla-ének* (1967) mutatja be a Forrás második nemzedékét; újabb raj jelentkezik a *Varázslataink* (Kv. 1974), a *Kimaradt szó* (1979) és az *Ötödik évszak* (1980) c. gyűjteményekben.”³³ A továbbiakban a szócikk még bővebben szól a román irodalmat bemutató fordításgyűjteményekről, egy-egy táj íróit, költőit csokorba fogó antológiákról, a két világháború közti erdélyi³⁴ magyar folyóiratok irodalmi anyagának tervszerű, antologikus újradiadásáról, valamint megnevez „tárgyuknál fogva önálló”³⁵ antológiákat is. A szócikk szerzője a monogram feloldása alapján Láng Gusztáv.

Látható, hogy a *RMIL* szerkesztői és szócikkszerzői számára az antológia, mint kiadványtípus sokkalta nagyobb jelentőséggel bírt, mintsem hogy egy általános, néhány példára szorítkozó magyarázattal tegyenek eleget tájékoztató kötelességüknek, mintegy kötelező feladatként. Az említett antológiák kifejezetten az erdélyi – vagy maradván az eredeti kontextusnál: romániai – magyar irodalmi hagyomány fontos köteteiről szól, ugyanakkor az egyetemes magyar irodalomhoz kapcsolódva itt is említésre kerülhetett volna példának okáért *A Holnap* antológia.

1.2 Egy „holnapos” szerint

E kanonikus antológia egyik szerzője 1923-ban fejtette ki nézeteit a lírai gyűjteményekről, írásának címe nemes egyszerűséggel: *Antológia*³⁶.

³¹ Uo.

³² Uő. 74.

³³ DÁVID 1981, 75.

³⁴ Itt például tetten érhető az „erdélyi”, mint a „romániai” alternatíváját kínáló elnevezés, mely szemléletbeli kérdés is, de napjainkra bevettébb és elfogadhatóbb. Vö. BALÁZS 2015, 13–17.

³⁵ Úgy mint nőnap alkalmából megjelent irodalmi válogatás, szociológiai riportgyűjtemény stb.

³⁶ BABITS Mihály, *Antológia*. = Uő., *Esszék, tanulmányok*. Első kötet. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1978. 748–756.

Babits Mihályról van szó, aki a későbbiekben szerkesztett is fiatal költői antológiát (*Új Anthológia*, 1932). Esszéjének első része a magyar vers fejlődésével, pontosabban e fogalom célelvűségének lehetetlenségével foglalkozik, költői próza, melyben felsorolás-szerű választ adna arra a kérdésre, ki volt a legrégebb magyar költő, mi a magyar mánor, és így tovább, meglehetősen messzire kanyarodva, s valójában nem óhajtva megválaszolni a kérdést. Az írás második része foglalkozik a „magyar lírai antológia” kérdéskörével. A műnemeket elsorolva Babits arra jut, hogy „[e]gyedül a líra bő, tökéletes és gáncstalan. (...) Egy jó magyar lírai antológia oly versgyűjtemény lenne, melynek párját alig találhatnók a világirodalomban. Ez az antológia még nincs meg. (...) Bizonyos, hogy soha korszerűbb nem lehetett egy oly magyar lírai antológia, melynek a szépség egyetlen válogató elve.”³⁷ Babits lényegében kritikát ír a lipcsei Insel Verlag *Anthologia Hungarica* című gyűjteményéről, melyet Gragger Róbert szerkesztett. Írásában végig kommentárokat fűz az összeállításhoz, azt taglalva, ő hogyan s miképpen csinálta volna másképp a reprezentatív magyar költészeti antológiát. Hosszasan elemzi, kitől mit válogatott be az összeállító, az esetleg miért jó vagy rossz (többnyire rossz) választás, s ezzel szemben ő mit szerepeltetne, miért, milyen arányban. Írását két kritériummal zárja a jövő antológiaszerkesztőinek címezve. „Az egyik ez: az antológia a Tökéletesség könyve legyen, kísérletek, tapogatózások, bármily nagy volna is történeti fontosságuk, éppoly kevésbé valók ide, mint fonnyadt virág a télire eltett gyümölcs közé. (Nem venném föl például a ledőlt diófához szóló ódát, mikor ez csak próbálgatása annak, amit Berzsenyi csinált meg.) A másik ez: az antológiának nem szabad az egyéni ízlés művének lennie. Ez nem annyit jelent, hogy nem szabad felfedezéseket tenni, de e felfedezéseknek számolni kell a legjobb olvasók köztudatával. Semmit sem szabad felvennem kizárólag azért, mert nekem tetszik. Aztán: sem fölvenni, sem kihagyni nem szabad valamit csupán azért, mert híres vagy »elcsépett«. Más kritériumra van szükség, s ez a kritérium nem is hiányzik. A versek szépsége nem annyira egyéni dolog, mint gondolná az ember. Az örök és tökéletes szavaknak saját ízük van, melyet ezer között is kiérezzük; az ilyen hangok mintha kiszakadtak volna az Időből, s századokon át egymásnak felelnek. (Ezért nem hallja meg őket mindig a tudós – a történet kutatója, akit az Idő hangjai érdekelnek.)”³⁸

³⁷ BABITS 1978, 750–751. Címe szerint e kíváncságnak óhajtott megfelelni 41 év múlva, 1964-ben az induló *Szép versek* sorozat, ám kevésbé tudta beváltani ezt az ígéretet. Babits követelményeinek még leginkább a *Hét évszázad magyar versei*, s annak új és új kiadásai feleltek meg a későbbi reprezentatív magyar költészeti antológiák sorából.

³⁸ BABITS 1978, 755–756.

1.3 Két irodalomtudós szerint

A továbbiakban két irodalomtudós kisebb dolgozata kerül említésre, melyben az antológiáról, mint könyvfajtaról értekeznek. A két írás nem nagytanulmány, sőt, még csak tudományos igényvel született, kisebb értekezésnek sem igen nevezhetők. Sokkal inkább esszék, nagy műhelyek forgácsai, melléktermékei. Természetesen több felől is lehet közelíteni a kérdéshez, megvizsgálni, hogy azon szakemberek, akik antológiákkal foglalkoztak valamely munkájukban, hogyan s miként, milyen apparátussal, elmélettel és módszertannal fogtak hozzá vizsgálódásaikhoz³⁹, de jelen esetben, amikor kifejezetten az a kérdés, hogy az antológiáról általánosságban ki s mit írt, ez a két írás a legszembeötlőbb.

Németh G. Béla szövegének már a címe is beszédes: *Egy nélkülözhetetlen könyvfajta, mely mindig ellenvetések tömegét váltja ki: az antológia*⁴⁰. Egyfelől szokatlanul hosszú, tételmondatnak is beillő címről van szó, másfelől mindjárt két komoly állítást is tartalmaz: az egyik, hogy antológia, mint könyvfajta nem nélkülözhető, a másik pedig, hogy megosztó és vitatható könyvtípusról van szó.

Az írás főleg a lírai versantológiákra helyezi a hangsúlyt, s jó pár általánosságot görget. Csoportosítása szerint válogatott gyűjtemény lehet az antológia egy-egy nemzet verskincséből, vagy tárgykör, korszak verseiből, s ezeken kívül az év, évtized, korszak, nemzedék lehetnek még szervezőerők. „A harcos polémiák legtöbbször a nemzeti költészettörténeti antológiák körül törnek ki.”⁴¹ Németh G. Béla szerint a „költészet történetével hivatásszerűen foglalkozók” között szokott disputa kialakulni, mégpedig azért, mert értékrendek ütköznek egy-egy ilyen válogatás kapcsán, s mindig akad, aki egyes darabokat kihagyhatatlannak vél, másokat feleslegesnek tart, s *vice versa*. Az antológiák létének, kiadásának kérdése Németh szerint egyszerű, hiszen nélkülözhetetlenek, s legalább ilyen nélkülözhetetlen velejárójuk a vita is, amely fellobban köröttük. Két dolgot jegyez meg ezzel kapcsolatban: az egyik, hogy nincs olyan antológia, amellyel mindenki maradéktalanul elégedett, a másik, hogy csakis az esztétikai szempontokat szabad érvényesíteni az összeállításnál, semmi mást⁴². Utóbbi kritérium kapcsán kivételnek tartja a régi korok szövegeiből összeállított gyűjteményeket. Áttekintő történeti-nemzeti antológiánál minél szélesebb körű konzultációt ajánl, „hozzaértők” bevonásával. Élő költők műveiből készülő válogatás esetén felhívja a figyelmet, hogy elkerülhetetlenek az

³⁹ Valamint az antológiák recepciójához is fordulhatunk, természetesen figyelembe véve az adott kor kritikai közegének jellegzetességeit is.

⁴⁰ NÉMETH G. Béla, *Egy nélkülözhetetlen könyvfajta, mely mindig ellenvetések tömegét váltja ki: az antológia*. = Uő., *Írók, művek, emberek*, Krónika Nova Kiadó, Budapest, 1998. 223–226.

⁴¹ NÉMETH 1998, 223.

⁴² Uő. 224.

emberi reakciók: a sértődések, fölháborodások és így tovább, ugyanakkor szerencsésnek tartja azt az eljárást, amikor a szerzőket felkérjük, s ők maguk küldenek az adott gyűjteménybe verset. Németh problémásnak tartja még a műfordítás-antológiákat, különösen azokban az esetekben, amikor egy-egy szövegnek több fordítása is létezik. A viták felől nézve kevesebb kockázattal járnak a tárgyköri antológiák, legkevesebbel pedig a vállaltan szubjektív ízlést tükröző összeállítások, itt említi Szerb Antal *Száz versét*⁴³, illetve Képes Géza *Szeretlek*⁴⁴ címmel összeállított kötetét⁴⁵.

Három antológiát sorol, melyek igen problematikusnak bizonyultak a fentebb felsorolt szempontok felől nézve a magyar irodalomban. Az első *A magyar költészet kincsháza*⁴⁶, melyet a *Magyar Irodalmi Lexikon* is említett, Endrődi Sándor munkája. Rengeteg, azóta a teljes feledés homályába vesző nevet sorol fel, kiket az összeállító szintén a „magyar költészet javának” gondolt. A másik kettő is előfordult már az elsőként tárgyalt lexikonban, Horváth János munkája, a *Magyar versek könyve*⁴⁷, valamint a *Hét évszázad magyar versei*⁴⁸. Előbbi nem tartalmazott élő költőtől verset, s Németh szerint Horváth számolt egyfajta „művelődéstörténeti köztudattal” is, hiszen mindazoktól is fölvelt szöveget, akik saját koruk „művelt köztudatában még annyira-amennyire számontartott költők, illetőleg nevek voltak.”⁴⁹ Utóbbi esetében megemlíti a problematikus, túlideologizált indulást, majd ismerteti egy fontos szempontot, mely szerint élő költők műveit szerencsésebb külön kötetbe rendezni ilyen vállalkozások esetében, hiszen könnyen úgy járhat a *Hét évszázad...* is, amennyiben számolunk a rendkívül elterjedt hivatkozási alapként funkcionáló, ám annál ködösebb utókorral, mint Endrődi antológiája.

Vasy Géza írása⁵⁰ nem kevésbé általános, ám abból a szempontból érdekesebb, hogy egy olyan irodalomtudósról van szó, aki maga is állított össze fiatal lírikusok bemutatkozását szolgáló antológiákat⁵¹, valamint könyvet is írt egy ilyen gyűjteményről és alkotóiról⁵². Az írás

⁴³ *Száz vers*. Összeállította SZERB Antal, Officina, Budapest, 1944.

⁴⁴ KÉPES Géza (szerk.), *Szeretlek*. Studio, Budapest, 1947.

⁴⁵ NÉMETH 1998, 225. Bizonytal idevehető lenne Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című gyűjteménye is.

⁴⁶ ENDRŐDI Sándor, *A magyar költészet kincsháza*, Athenaeum Irod. és Nyomdai R.-társ., Budapest, 1895.

⁴⁷ HORVÁTH János, *Magyar versek könyve*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1937.

⁴⁸ Utolsó kiadása: KIRÁLY István – KLANICZAY Tibor – PÁNDI Pál (szerk.), *Hét évszázad magyar versei I-IV.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

⁴⁹ NÉMETH 1998, 226.

⁵⁰ VASY Géza, *Az antológiák felettébb szükséges voltáról*. = Uő., *Költői világok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003. 5–14.

⁵¹ VASY Géza szerk., *Tengerlátó*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977. és VASY Géza szerk., *Madárúton. 45 fiatal költő*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1979.

⁵² VASY Géza, *A kilencek. Az Elérhetetlen föld alkotói*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002.

elején ezt maga is leszögezi⁵³, hogy tudniillik több gyűjteményt is szerkesztett, s állítása szerint ezért válasza arra a kérdésre, hogy fontosak-e az antológiák, csakis igenlő lehet. Személyes élményeinek sorolása után részletes csoportosítást vázol fel. Eszerint az antológiák bemutathatnak klasszikus alkotókat, korszakokat, irányzatokat a magyar és a világirodalomból, vagy lehetnek jelenkori szemlék. Utóbbi bemutathat írói csoportot, valamint a szerveződés lehet formális (földrajzi régió, életkor) vagy pedig tartalmi-esztétikai⁵⁴.

E hosszas és részletező felsorolásnál, melyben Vasy az antológiák céljairól, feladatairól ír, jelen fejezetben fontosabbak a szerző azon megállapításai, melyek szerint egészen objektívek az antológiák sosem lehetnek, általában a korízlés⁵⁵ és egyéni ízlések sajátos összjátékát láthatjuk lecsapódni bennük. „A többé-kevésbé objektív antológiák közül a legelterjedtebbeknek kikerülhetetlenül kánonképző szerepe van.”⁵⁶

A dolgozat további részében a szerző a *Mai magyar költők antológiája* három kiadásáról készít statisztikát, s az oldalszámokat számba véve vázolja fel az egyes költők reprezentációját a három antológiában, majd a *Hét évszázad...* különböző kiadásait hasonlítja össze a Magyar remekírók sorozatban megjelent kötet⁵⁷. E lapszám alapján felállított „erősorrend” kevésbé tűnik termékeny elemzési módszernek, még ha bizonyos szempontból érdekes is lehet, s jelen sorok írója is élt vele korábban⁵⁸.

Ugyanakkor ez a fajta statisztikusi eljárás, ha nem is mutatkozik különösebben produktívnak, egy fontos elméleti problémára ráirányítja a figyelmet az antológiákkal kapcsolatban. Egyfelől arról van szó, hogy az antológia, mint könyvtípus, alapvetően demokratikusan képzelhető és talán képzelendő el: szerzők és szövegeik egymás mellett sorakoznak, jótállva nevükkel és szövegeikkel. Ez aztán különféle módokon módosítható és torzítható, sorrendiséggel, felül- és alulreprezentáltsággal (szövegmenyiség, szöveghosszúság, egyéb szerkesztési hangsúlyok). Viszont logikailag ebből következhet az a megállapítás is, hogy elképzelhető olyan antológia a magyar lírahagyományt tekintve, amely tökéletesen kiegyensúlyozott, s így reprezentálja a magyar költészetet⁵⁹. Ugyanakkor láthatjuk

⁵³ VASY 2003, 5.

⁵⁴ Uő. 6. Más kérdés, hogy az esztétikai szempont kiiktatása semmiképpen nem vezet jóra, s a dilettantizmus árnyát vetheti az ilyen gyűjteményekre.

⁵⁵ Természetesen felfogás kérdése, hogy egyáltalában beszélhetünk e korízlésről, mint olyanról a művészetek és az irodalom terén.

⁵⁶ Uő. 8. Vasy itt a középiskolai szöveggyűjteményekről ír.

⁵⁷ VASY 2003, 9–12.

⁵⁸ PÁL Sándor Attila, „*De így is, úgy is ebbe a korba zárva*”. *Vázlat a Szép versek történetéről, 1964-1991*, Tiszatáj 2014/9. 54–75.

⁵⁹ Mindehhez annak a feltételnek kellene teljesülnie, hogy rendelkezünk a valaha magyar líraként megjelent összes szöveggel, a szövegeket létrehozó szerzők nevével, és egy mesterséges intelligenciával, amely mindezt az adatmenyiséget feldolgozza, és kronológiai vagy alfabetikus sorrendben egybe- és elrendezi (akár figyelvén a

azt is, hogy ilyen, tökéletesen kiegyensúlyozott antológia még nem született soha, aligha is fog, tehát csak gondolati játékként megkockáztatható, következően az irodalmi szövegek szubjektív megítéléséből, az emlékezet problematikájából és egyéb, emberi tényezőkből.

A szerzőnek még egy megállapítása fontos e dolgozatából, mely emblematikusnak mutatkozhat mindazok számára, akik antológiákkal foglalkoztak vagy foglalkoznak, illetve híven követhető bármely lírai vagy egyéb gyűjtemény recepciójában. „Névsorokon és arányokon mindig lehet vitatkozni, ez az antológiák szerkesztőinek és bírálóinak gyötrelme és gyönyörűsége.”⁶⁰

1.4. A klasszikus és a modern magyar irodalom kontextusában

Onder Csaba már említett munkája ugyan a klasszikus magyar irodalom időszakából és tárgykörében vizsgálódik, fókuszában mégis az antológia áll, igaz, sajátos írásmóddal és értelmezésben. Versgyűjteményeket vizsgál, de nem abban az idők során és e nézőpontból szűkült értelemben, mint ahogyan jelen munka is teszi: versgyűjteményekről van szó, a lehető legtágabb értelemben, mely megengedi azt is, hogy egy-egy szerző versgyűjteményét elemezze a szerző (ez esetben Csokonai Vitéz Mihályét, Kisfaludy Sándorét és Berzsenyi Dánielét). „Az anthológia »eredeti«, részben elfeledett értelme ugyanis egyszerre tudja megjelölni a »produktumot«, vagyis a versgyűjteményt mint műtárgyat, és annak (szerzői-szerkesztői) olvasását és ennek jelenségeit. A tanulmány az »antológia« ma lehetséges és ismert jelentései közül csak egyet használ fel, azt, amely egy bizonyos szerzői név alatt klasszifikálódó, »válogatott és megformált« szövegek *versgyűjteményét* jelöli.” (kiemés az eredetiben – P-K. S.)⁶¹

Mint a későbbiekben is írja, például a „fiatal költők antológiája” típusú narratívánál bizonyos tematikus reprezentáció a cél⁶². Onder megkülönböztet szelektív és integratív olvasást a versgyűjtemények esetében, s ebben az értelemben jelen munka egyértelműen az utóbbira törekszik⁶³, ám még talán ennél is fontosabb, amit a paratextualitás kapcsán, Gérard Genette

tökéletes arányosságra, akár valamiféle szempont alapján súlyozva). E gondolati játékot folytatva minden szerzőtől 1-1 vagy esetleg 2-2 verssel. Ez az imaginárius magyar összköltészeti antológia alighanem így is több ezer, ha nem tízezer oldalra rúgna.

⁶⁰ VASY 2003, 12.

⁶¹ ONDER 2003, 11–12.

⁶² ONDER 2003, 24.

⁶³ „A szelekciós olvasás nem tulajdonít többletjelentést a versszövegek együttes egészének, és nem vállalkozik sem a kiválasztás, sem a megformálás szempontjainak értelmezésére. Ezzel szemben az olvasásnak az a horizontja, amely mondjuk már anticipálja (a peri- és epitextusoknak köszönhetően —> *Paratextualitás*) a gyűjtemény »megalkotottságát«, – vagyis azt, hogy a szelektív olvasás mellett esetleg más olvasási stratégiák is elképzelhetőek – az olvasó ciklusokat »talál« (például a *Romlás virágaiban*), belső peritextusok jelzik azok határait (belső fejezetcímek), vagyis nemcsak észleli, de az értelmező olvasás során reflektál is erre a megalkotottságra,

alapján ír: „(...) *peritextusoknak* mindazok a szövegek számítanak, amelyek a szöveg (textus) közvetlen környezetében találhatóak, azt mintegy körbefogva (cím, alcím, belső címek, előszók, utószók, fülszövegek, mottók, illusztrációk, a borító, a szerzői vagy olvasói bejegyzések stb.), az *epitextusok* pedig mindazok, amelyek valamilyen (*nem közvetlen/távoli*) kapcsolatban állnak a szöveggel, ráutalnak, valamilyen módon hozzátartoznak, róla szólnak (pl. szövegváltozatok, kommentárok, kritikák, szerzői megjegyzések, hirdetések, prospektusok, interjúk, pletykák stb.)”⁶⁴. Ebben az értelemben bizvást állítható, hogy jelen munkában legalább olyan súllyal lesz szó az egyes antológiák peritextusairól és epitextusairól, mint a nagyon is konkrét versszövegekről.

1.5. A nemlétező antológiatörténet és annak megírhatósága

Egy teljes antológiatörténet felvázolása csaknem lehetetlen vállalkozásnak mutatkozik, még akkor is, ha csupán a magyar irodalomra fókuszálva közelítünk a kérdéshez. Oka ennek egyrészt a korpusz nagysága, másrészt pedig az alapozó munka, az áttekintés hiánya. Jelen dolgozatnak ez nem célja és nem is feladata. Az viszont sokkal inkább az, hogy a fiatal költői csoportosulások, nemzedéki antológiák történetét feltárja, megvilágítsa. Ugyanakkor a fentiek ismeretében kijelenthető, hogy bár a magyar irodalmat szokásosan, közmondásosan és alapvetően folyóirat-irodalomnak nevezzük⁶⁵, az antológiák fontossága tagadhatatlan. Akkor is, ha tágan értelmezzük, s az első fennmaradt szöveggyűjteményeket, majd a későbbi folyóiratokat, évkönyveket is ezen gyűjtőfogalom alá soroljuk, s akkor is, ha szorosán vett, híres-hírhedt, adott esetben irodalomtörténeti mérföldkövet jelentő antológiáit vesszük számba irodalmunknak. Akár csak *A Holnapot* tekintve, mintegy a *Nyugattal* szoros összefüggésben, a magyar irodalmi modernitás egyik alapköveként⁶⁶, s aztán a politikummal összefonódóan a magyar történelem különféle eseményeinek és korszakainak lenyomatát nyújtó hírhedt antológiákon át (pl. a Kosztolányi-féle *Vérző Magyarország*⁶⁷ vagy a Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjára összeállított kötet⁶⁸), a Kádár-rendszer seregszemléin keresztül

pontosabban maga alkot majd (mondjuk) metaforikus olvasato(ka)t. Mindezt a gyűjtemény *integratív* olvasásának nevezhetnénk – amennyiben ez az integráció a versszövegeket és azok egészét (a versgyűjteményt mint szöveget) külön-külön és egyszerre is érzékelő és értelmező olvasást jelent, minden kizárólagosság nélkül.” (kiemelések az eredetiben – P-K. S.) Onder 2003, 34–35.

⁶⁴ ONDER 2003, 50–51.

⁶⁵ MARGÓCSY István, *A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban*, 2000 2016/1. 79–88.

⁶⁶ ILIA Mihály, *A Holnap története*, Doktori disszertáció, Szeged, 1958.

⁶⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső szerk., *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*, Pallas Rt. Budapest, 1921. Bővített kiadása: 1928. Elemzése: LENGYEL András, *A „Vérző Magyarország”*. *Kosztolányi Dezső irredenta antológiájáról*. *Literatura* 2007/4. 399–424.

⁶⁸ RÉZ Pál – VAS István szerk., *Magyar írók Rákosi Mátyásról*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1952.

(*Szép versek*⁶⁹, *Körkép*, *Rivalda*) a napjaink vitáit és érdeklődését mutató gyűjteményekig (*Édes hazám*⁷⁰).

A fejezet végén még egy fogalomról kell, hogy szó essék, ez pedig az „antológiadarab”. Többször ezt a fogalmat is lírai szövegekkel kapcsolatban szokás emlegetni, és egyfajta minőséget hivatott jelezni, hogy tudniillik válogatott, reprezentatív, a legjobb, legminőségibb szövegeket felvonultató gyűjteményekben ott a helye, „bérelt helye van”, „örök antológiadarab”, önmagában megáll, a szöveg esztétikai minősége önmagáért szavatol. Paradox módon mindezt egy olyan szóösszetétellel leírva, mely voltaképpen több szöveg együttesére, gyűjteményben elfoglalt helyére utal.

A fenti áttekintésből is látható, hogy aki az antológia történetével kíván foglalkozni a magyar irodalomban, mint kiadványtörténettel, hatástörténettel, igen komoly fába vágja a fejszéjét. A disszertáció jelen alapozó, közelítő fejezete csak minimális hozzájárulással lehet ehhez a munkához, hiszen fókusza mégiscsak a lírai, azon belül pedig a fiatal, nemzedéki antológiákra esik, de ne hallgassuk el: aki a jövőben fel akarja tárni a magyar antológiatörténetet, annak alighanem majd meg is kell írnia azt.

Ehhez a segítség, legalábbis egy behatárolt időpontig, szinte teljességgel adott. Ismert ugyanis Madár Lajos bátran heroikusnak is nevezhető vállalkozása, a *Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények* címet viselő bibliográfia, mely 13 kötetben, 1978–1992-ig jelentette meg a „szépirodalmi alkotásokat (verseket, elbeszéléseket, drámákat stb.) tartalmazó albumoknak, almanachoknak, antológiáknak, emlékkönyveknek, műsorfüzeteknek, népköltészeti és szöveggyűjteményeknek (a tankönyvek és oktatási segédkönyvek kivételével), más hasonló vegyes tartalmú kiadványoknak, továbbá egyéb írói megnyilatkozásokat (leveleket, vallomásokat, tanulmányokat stb.) magukban foglaló többszerzős műveknek, valamint irodalomtörténeti tanulmánygyűjteményeknek” a jegyzékét⁷¹. A munka befejezetlen maradt, hiszen „csak” az 1984-ben megjelent *Századvég* című antológiáig jutott el, mégis, egy majdani antológiatörténet szerzőjének megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen segédkönyve lesz. Jelen munka megszületését is nagyban segítette.

⁶⁹ PÁL 2014, I. m.

⁷⁰ BÁRÁNY Tibor szerk., *Édes hazám. Kortárs közéleti versek*, Magvető Kiadó, Budapest, 2012.

⁷¹ MADÁR Lajos, *Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények, A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek, F. sorozat 1-2*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1978. 5. A festsáv, vagy ha úgy jobban tetszik időintervallum érzékeltetésére: 1712-től „napjainkig” terjedt a merítés.

2. A magyar irodalom fiatal antológiái

„Csodálatosképpen egyre nagyobb tömegben jelentkeznek a magyar tehetségek a művészet minden területén. Szinte érthetetlen, mért tódulnak egyre többen az írói pályára s mért vesztik életüket és vérüket ezen a mezőn.”⁷²

/Móricz Zsigmond/

Ahogy egy társadalomtörténeti alapkönyvben joggal nevezheti Szilágyi Márton a magyar irodalomtörténet-írás lappangó hagyományának a társadalomtörténeti megközelítést⁷³, úgy bizvást nevezhető a magyar irodalom hasonlóan lappangó hagyományának⁷⁴ az ún. fiatal vagy nemzedéki vagy pályakezdő antológiák folyama, melyek története az alábbiakban röviden vázolásra kerül⁷⁵. Egyaránt szó esik prózai és lírai antológiákról is, de a fókusz a disszertáció témájából következően jobbra a versgyűjteményeken van. Fontos leszögezni, hogy nem, vagy csak érintőlegesen lesz szó írói csoportosulásokról, a nemzedékiség kérdésköréről és a fiatal irodalom, a pályakezdés problematikájáról jelen fejezetben, ugyanis a dolgozatban e felsorolt témák még bővebben is tárgyalásra kerülnek. Az elsődleges problematika a fiatal költőket, írókat reprezentáló antológia maga, tehát a létrejött, publikált gyűjtemények. Közelebbről azok, amelyek elvezetnek a dolgozat által tárgyalt *Első Énekig, Költők egymás közt-ig* és *Elérhetetlen földig*, majd pedig napjainkig.

A dolgozat eredeti szándéka szerint e fejezet részletesen tárgyalta volna a teljes hagyományspektrumot, kitérve minden, tárgykörbe tartozó gyűjteményre, egy-két szóval jellemezve, lehetőség szerint kontextualizálva is azt. Mindez azonban még így is megterhelő és sematikus felsorolást jelentett volna csupán, így erről le kellett mondani. Végül is ebben a részben csupán a fontosabb, valamilyen okból érdekesebb, vitákat kiváltó vagy az irodalomtörténetben valamilyen okból híresebb, hírhedtebb gyűjteményekről lesz szó,

⁷² MÓRICZ Zsigmond, *Az új írók*. = Uő. szerk. *Mai dekamerón. Az új írók*. Nyugat, Budapest, 1932. 8-9.

⁷³ SZILÁGYI Márton, *Irodalomtörténet és társadalomtörténet*. = BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József szerk., *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 559.

⁷⁴ „Az irodalomtörténész a hagyományban mint »rejtett történetben« dolgozik, és csak ennek függvényében az irodalom folyamatos »történetének« területén. Nem a »történet«, hanem a tradíció az irodalomtörténet »világa«.” BÁNYAI János, *A költészetértés két aspektusa*. = KABDEBÓ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő (szerk.), *Az irodalomértés horizontjai. Párbeszéd irodalomtudományunk modern hagyományával*, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1995. 308.

⁷⁵ A rejtett/lappangó hagyomány esetünkben azt is jelenti, hogy ismert, mondhatni kritikai és irodalomtörténeti közhely, hogy akadnak irodalmunkban fiatal szerzői antológiák, melyek hol ilyen, hol olyan módon szerveződtek, felülről, a hatalom által kontrolláltan, vagy önszerveződő módon, ugyanakkor ennek felemlegetésén, némi lamentáláson túl nem jutott mindezidáig irodalomtörténet-írásunk. Tudott, ismert, de folyamatosságában fel nem vázolt, körül nem járt hagyományról van szó.

hagsúlyosan a teljesség igénye nélkül. A dolgozat végi bibliográfiában ugyanakkor külön közlésre kerül a fiatal antológiák listája, melyeket sikerült fellelni a kutatás során.

A disszertációban, és így jelen fejezetben is fiatal és/vagy nemzedéki antológiákról lesz szó, mint ahogy a dolgozat címe is ez előbbi fogalmat viseli. Mindkét megnevezés rendkívül problematikus, hiszen sok esetben (különösképpen a kádárizmus évtizedeit tekintve) valójában, szociológiai értelemben nem azonos nemzedékbe tartozó alkotókat fogott egybe egy-egy ilyen gyűjtemény, sokkal inkább a politikai és hatalmi akarat „kényszerítette” őket egybe, s az irodalomtudomány sem tartotta a maga számára irányadónak ezeket a skatulyákat. Irodalmi értelemben ugyanakkor összekovácsolódhattak ilyen nemzedékek, akaratuk és feltett szándékuk ellenére. Hasonló a helyzet a „fiatallal”, mint fogalommal. A problematika különösen tárgyalt korszakunkban, majd pedig a nyolcvanas években kulminál, ugyanis át(irodalom)politizálódása ekkor jár csúcsra, de a kategória objektív mércéi, egyéb aspektusai sem korábban, sem később nem voltak egyértelműek. Mindenesetre a dolgozat igyekszik következetesen *fiatal* antológiákról beszélni. Ez nem szinonimája a *nemzedéknek*, s nem is egyenlő az életkori, biológiai értelemben vett *fiatal* szerzőkkel, hanem egyértelműen a *pályakezdésre* vonatkozik, azaz jelen munka *pályakezdő* alkotók antológiáiról beszél, amikor fiatal antológiákról beszél.

2.1 A kezdetektől a második világháború végéig

Mindjárt a kezdőpont, „az első” fiatal irodalmi antológia meghatározása igen nehéz, s kérdéses, melyik a magyar irodalomban az az archetipikus antológia, amely minden további gyűjtemény ősképeként tekinthető. Van-e ilyen egyáltalán? Némiképp megkönnyíti a helyzetet, ha megpróbáljuk meghatározni, melyek azok a kritériumok, amelyeknek egy vizsgált fiatal irodalmi antológiának meg kell felelnie. Eszerint pályakezdő, élete és irodalmi pályafutása elején járó, kötetet még nem, vagy csak egyet-kettőt publikált költők, írók együttes fellépését jelentő, önálló antológiakötetéről van szó.

Mindezek alapján az első csoportos jelentkezés a magyar irodalomban⁷⁶, méghozzá antológiaformában a *Bokréta* című gyűjtemény⁷⁷. Debrecenben adták ki 1902-ben, nyomtatta a

⁷⁶ Amennyiben csupán a csoportos jelentkezés lenne a mérvadó, úgy természetesen jóval korábbra is visszamehetne az áttekintés, példának okáért a Tizek Társaságáig, melynek jelentősége amennyire irodalmi, annyira politikai síkon realizálódott (a magyar irodalom egyik sajátosságának tűnik mindez, erre a későbbiekben is bőven találunk majd példát). Antológia-csinálási szándék nem, ellenben lapalapítási nagyon is jelen volt ekkor, mely szintén visszatérő motívum a fiatal irodalomban. Vö. MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011. 70.

⁷⁷ Egy érdekes, bő egy évtizeddel korábbi antológiát is meg kell itt említenünk. Ennek címe *Költők albuma*, mely Radó Antal összeállításában és előszavával jelent meg Budapesten, Lampel Róbert kiadásában, Wodianer Fülöp

Városi nyomda. Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Madai Gyula és Oláh Gábor költeményei olvashatók a kiadványban, mely az azonos nevű irodalmi társaság kötete volt⁷⁸. Összesen négy ilyen gyűjtemény látott napvilágot az évek alatt, a második 1904-ben *Új Bokréta* címmel, a *Harmadik könyv* 1908-ban, tehát *A Holnappal*⁷⁹ egy évben a Singer és Wolfner-nél, a *Negyedik könyv* pedig ismét Debrecenben, húsz évvel később, 1928-ban, már a Csokonai Kör kiadásában, Pintér Jenő előszavával. Ugyanazok a szerzők szerepeltek az egyes kötetekben, más versekkel⁸⁰.

Az Oláh Gábor-féle író-társaságot, a kronológiai sorrendet követve *A Holnap* követi, a *Nyugat* megjelenésének évében, 1908-ban, Nagyváradon, A Holnap Irodalmi Társaság kiadásában. Ez az az antológia, amely alapkőve és mintája (lehet) a további ilyen jellegű szerveződéseknek. Mind a kiadvány, mind annak névsora a magyar irodalomtörténet egyik legismertebb és legfontosabb története a magyar irodalmi modernitás tekintetében. Szerzői Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka. Összeállította Antal Sándor. A csoport jelentkezése körül itt is megtalálható a lapalapítási szándék⁸¹, csakúgy, mint a Bokréta-kör esetében, s érdekes adalék, hogy a Holnap Irodalmi Társaság valójában csak a megjelenés után alakult meg⁸², s az is felvetődött, hogy Kosztolányi Dezső és Oláh Gábor is szerepeljenek az antológiában⁸³. *A Holnap Új versei*, a második könyv már Budapesten jelent meg, a következő évben, 1909-ben a Deutsch Zsigmond és Társa kiadásában.

és Fiai nyomdájában nyomtatva, 1890-ben. „*Jelenkori magyar költők versei*” található a kiadványban, többek között Arany János, Reviczky Gyula és Vajda János. Érdekessége egyrészt az életkori szórás, a legidősebb Vajda János, a legfiatalabb pedig ifj. Apáthy István ekkor, előbbi 63, utóbbi 27 éves, másrészt a „költői rend” szerkezete, több nemzedék felvonulása. Később több, bővített kiadást is megért az antológia, majd festőművészek képeivel is kiegészült. Hasonló a *Költők lugasa* (1889 előtt) és a *Költők antológiája* (1892) című kiadványokhoz, melyek közül előbbi „*Az újabbkori magyar költészet termékeinek képekkel díszített gyűjteménye*”, fontos különbség azonban, hogy a *Költők albuma* csak és kizárólag élő költőket közölt.

⁷⁸ „Eredetileg csak Oláh, Gulyás József és Madai Gyula alkották a Bokréta körét, s csak később csatlakozott hozzájuk Gyökössy Endre és Baja Mihály. A z antológiának is a *Hármaskönyv* címet szánták. Oláh mindenképp a Franklin Társulatnál szeretne volna kinyomtatni, mert úgy érezte, ez rangot jelentene. Mivel azonban a debreceni nyomda jóval olcsóbban dolgozott, így emellett döntöttek. A kötet nem pusztán néhány induló költő megmutatkozása, hanem mögötte határozott költészetfelfogás és világkép, a népművészeti iskola (századfordulós) eszméi, ezek érvényesítésének és megújításának szándéka húzódott meg”. OLÁH Gábor, *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Lakner Lajos, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. 39. 49. lábjegyzet.

⁷⁹ A két irodalmi társaság között az összekötő kapocs Juhász Gyula volt, aki sokáig úgy nézett ki, hogy „bokrétás” lesz, végül „holnapos” lett. OLÁH 2002, 38. 48. lábjegyzet.

⁸⁰ E revitalizálási, nosztalgizációs, híradási, osztálytalálkozó-jellegű, a végleges és reményteli kanonizálódásra igényt tartó (vagy épp annak bizonyosságát ezáltal fenntartó és magáénak tudó) újabb és újabb antológiákban manifesztálódó gyakorlat is érdekesen élt tovább olyan irodalmi gyűjtemények esetében, mint például a *Tűz-tánc* vagy az *Elérhetetlen föld*.

⁸¹ ILIA Mihály: *A Holnap születése*. = LENGYEL András szerk.: *Milyen volt. In memoriam Juhász Gyula*. Nap Kiadó, Budapest, 2009. 97.

⁸² ILIA 2009, 108.

⁸³ ILIA 2009, 98.

Bár nem kifejezetten fiatal irodalmi gyűjtemény, s önszerveződő, irodalmi társasági, vagy akár generációs jellege sincsen, mégis meg kell említenünk a következő évben az 1911-ben a *Nyugat* kiadásában megjelent, Elek Artúr által összeállított *Ujabb magyar költők – Lyrai Anthológiát*, mely időintervallumot is megad a válogatás tekintetében: 1890–1910. Az ismert nyugatos, holnapos, bokrétás szerzőkön kívül – s hogy Móricz Zsigmond mint költő szerepel – túlnyomórészt elfeledett szerzőket tartalmaz, bár az összeállító, Elek Artúr minden bizonnyal az adott időpillanatban, 1911-ben ezt a 49 nevet tartotta az azt megelőző húsz év legreprezentatívabbjainak⁸⁴.

1925-ben jelent meg Budapesten *A mi országunk* címmel, *Három erdélyi költő* alcímmel egy kiadvány, mely Sükösd Ferenc, Dobolyi Lajos és Gyárfás Endre verseit Érdekessége azon túl, hogy a „hármás” fiatal költői hagyományt folytatja, hogy az előszót nem más jegyzi, mint Kosztolányi Dezső⁸⁵. Balázs Imre Józseftől tudjuk, hogy avantgárd fiatalokról van szó, méghozzá Magyarországon élő erdélyi alkotókról⁸⁶.

Fontos kötet a *Jóság* című antológia 1929-ből, melyet a Hoffmann és Társa adott ki Budapesten. Az antológia címének fennmaradása egyértelműen a benne szereplő Radnótinak köszönhető. Fontos egyrészt, hogy ez a könyv egyértelműen „[n]emzedéki vállalkozás volt”⁸⁷. Az gyűjtemény egyértelműen „Radnótiék körének”⁸⁸ kiadványa volt, és az „»1928« beköszöntőjéhez képest jelentős változás, hogy míg abban a nemzedék mint tisztán életkori

⁸⁴ „A jelennek lyrai költését akartuk ebben a gyűjteményben bemutatni, mintegy megállítani kinyílásában egy pillanatra. Alig több mint öt esztendeje, hogy tavaszát éli ez a költészet, új rügyeket hajtó, megérett bimbókat kibontó tavaszát. Régen hallgató, vagy addig gyérbeszédű költők hirtelen megszólaltak és alig bírnak a termékenységgükkel; tehetségük, a melynek erejét addig csupán sejtették, most egész gazdagságában kibontakozik. És az idősebbek nyomában csodálatos szaporasággal sarjadt ki az ifjaknak sajátos tehetségű nemzedéke. Soha még ilyen hozsánna tavasza a magyar lyrának nem volt, soha még ennyi igazi tehetség magyarul nem dicsérte az Urat. / Ha mégis megnöveltük könyvünknek anyagát, ha húsz esztendő lyrai terméséből válogattunk beléje költeményeket, azért tettük, mivel nem akartuk elszigetelni a jelen költészetét a közelmúlttól. az a két költői nemzedék, a melynek kötetünket szenteltük, akármennyire különbözik is egymástól, egymás útját törte, egymás nyomában járt, egymás érvényesülését készítette elő.” ELEK Artúr, *Előszó*. = Uő. szerk. *Ujabb magyar költők – Lyrai Anthologia*. Nyugat, Budapest, 1911. 5.

⁸⁵ „Kosztolányi Dezső rövid bevezetője, amelyet a kötethez írt, lényegében nem lép túl a bátorítás gesztusán: »Nemrég hagyták el huszadik évüket. Most a huszadik századot éneklük. E két mozzanat magyarázza őket: izgatott, cikázó soraikat, rímfutó, bensőbb zenére törekvő dalukat, hitkereső hitetlenségüket, mellyel a darabokra töredezett világot ismét egybe akarják foglalni, legalább tulajdon lelkükben. [...] Az a kor, melyben születtek, mindent megsemmisített, a hagyományt is, s így hagyomány nélkül indulnak el, a maguk útján. Az, akitől e sorokat kérlek, útravalóul egy bátorító kiáltást küld utánuk. [...] Mozdulataik nagyok, mint az óriássá nőtt árnyéké a falon. De épp oly emberiek is. Az olvasó vegye észre, hogy ezt a három tusakvó árnyékot három tusakvó ember veti.«” BALÁZS Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 206.

⁸⁶ Uo. Szintén Balázs Imre József említi idézett munkájában a *Fiatalok könyve* című kötetet, melyet 1924-ben adott ki a Julius Fischer Verlag Bécsben, és „szatmári-máramarosszigeti kötődésű fiatalok verseiből állt össze: Vajda Miklós, Szántó Pál, Heves Ferenc, Győr Ferenc és Erg Ágoston szövegeiből.” BALÁZS 2006, 210.

⁸⁷ FERENCZ Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 130.

⁸⁸ FERENCZ 2009, 133.

fogalom jelent meg, itt eszmei programot hirdettek: a jóságét.”⁸⁹ Az antológia komoly és kedvező recepcióval bírt⁹⁰.

Két évvel későbből egy szintén Radnóti Miklóshoz kötődő, furcsa gyűjtemény említhető. *Azért is! Harc az öregek ellen*, szól a meglehetősen dinamikus cím, s alcíme is van: *Az elsüllyesztett fiatal magyar irodalom kiáltványa*⁹¹. Budapesten jelent meg 1931-ben, Hangay Sándor szerkesztésében és előszavával. „Az olcsó kivitelű, újságnymón készült, zsebkönyv méretű kötet a teljes szellemi zűrzavar terméke.”⁹² Recepciója gyér volt, s irodalomtörténetileg alighanem az a legérdekesebb benne, hogy Radnótinak egy meglehetősen érdekes önéletrajzát tartalmazta⁹³.

A következő gyűjtemény, mely említést érdemel, a Babits Mihály által összeállított *Új Anthologia. Fiatal költők 100 legszebb verse* alcímmel, a *Nyugat* kiadásában, többek között Déry Tibor, Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila⁹⁴, Németh Andor, Szabó Lőrinc, Török Sophie és Zsolt Béla verseivel. „Ez az antológia harminchárom költőnek száz versét gyűjti össze, s a harminchárom közül egy sem idősebb negyvenévesnél. / Új dalos-sereg a magyar költészet szenthegyén, ezek jöttek az Ady-tábornak nyomába. Itt vannak, először jelennek meg így együtt, imponálóan, bizonyítva, hogy a líra nem halt meg, legalább nálunk nem.”⁹⁵ Kezdi Babits az előszót, s hosszabban is elemzi ennek a rendkívül széttartó, és az ő nemzedékétől elkülönöző generációnak a versképét, formakészségét. „Ez a kétségtelen és megkapó nemzedéki összhang csinál talán ebből az antológiából is egységes könyvet, bár a legkülönbözőbb származású, színű és szándékú költők vannak benne együtt. Azt gondoljuk, a könyv, úgy ahogy van, jó szolgálatot tesz egy új énekescsoport bemutatásával, s talán érdekes dokumentuma is marad a magyar líra egy állomásának.”⁹⁶ A kötet egyfajta állatorvosi lova a későbbi fiatal irodalmi antológiáknak, olyan forma, amelyet akarva-akaratlanul is rengeteg

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ FERENCZ 2009, 136.

⁹¹ Jelezheti ez a generációs és nemzedéki problémák egyfajta időtlenségét vagy inkább régi hagyományát is a magyar irodalomban.

⁹² FERENCZ 2009, 205.

⁹³ „Hangay antológiája leginkább egy dadaista viccre emlékeztet, Radnóti önbemutatása, noha láthatólag őt is meglepte a kötet zagyasága, akaratlanul is ehhez illeszkedik. / Az *Azért is!* antológia mulatságos esete azt mutatja, hogy az alakuló kortárs irodalmi életben milyen nehéz tájékozódni. Az irodalomtörténeti távlatból utólag oly markánsan kirajzolódó erővonalak az élő irodalomban gyakran kuszák. Radnóti élete leglázasabb évében egy címében ugyan lázadást hirdet, valójában konzervatív és még inkább tökéletesen zavaros antológiában is megjelent.” FERENCZ 2009, 207.

⁹⁴ Az antológia az irodalomtörténetben általában a Babits-József Attila relációban tűnik fel, többnyire mint Babits enyhülésének, vagy nem haragtartó természetének bizonyítéka, a nevezetes József Attila-i támadáson való felülemelkedésének első jele. Vö. RÁBA György, *Babits Mihály*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 252. és SIPOS Lajos, *Babits Mihály*. Babits Kiadó Kft. Szekszárd, 2008. 108.

⁹⁵ BABITS 1932, 5.

⁹⁶ BABITS 1932, 11.

gyűjtemény követ a további években: a szerkesztő előszava, azt követően a benne szereplő fiatal költők, alfabetikus rendben, ki több, ki kevesebb verssel, majd a végén életrajzi jegyzetek. Elsősorban lírai antológiákról ad számot ez a dolgozat, de mindenképpen meg kell említeni ehelyütt az *Új Anthologia* párdarabját, amelyet Móricz Zsigmond állított össze az új prózaírók számára, ez pedig a *Mai Dekameron* címet viselte, alcíme *Az új írók*⁹⁷. Ez a gyakorlat pedig szintén rámutat egy olyan kiadói gesztusra, amely a későbbiekben is jellemző lesz, nevezetesen, hogy a költők mellett *lehetőleg* meg kell mutatni a prózaírókat is, külön antológiában.

1934-ben jelenik meg Kárpáti Aurél szerkesztésében, a Vajda János Társaság kiadásában egy vékonyka, 86 oldalas kötet *Új magyar líra* címmel, *Fiatal költők antológiája* alcímmel. Merőben más névsorról van már szó, mint a mindösszesen két évvel korábbi Babits-féle antológiánál. Egy évre rá jelenik meg immár Radnóti Miklós és Dénes Béla szerkesztésében, Fejtő Ferenc⁹⁸ előszavával a *Korunk* antológia, mely mintegy erőteljes kivonatát nyújtja az előző, Kárpáti Aurél-féle merítésnek⁹⁹. Igen számottevő recepciója volt¹⁰⁰.

1941-ben jelenik meg Vajthó László nevezetes gyűjteménye, a *Mai magyar költők*, alcíme szerint *A fiatal magyar költőnemzedék negyven lírikusának verseivel*¹⁰¹. A névsor nagyon hasonló a *Korunk*éhoz, ám erősebbnek tűnik Devecseri Gáborral, Dsida Jenővel, Faludy Györggyel, Illyés Gyulával, Jékely Zoltánnal, József Attilával, Karinthy Gáborral, Radnóti Miklóssal, Szabó Lőrincsel, Vas Istvánnal, Weöres Sándorral és Zelk Zoltánnal¹⁰².

⁹⁷ MÓRICZ Zsigmond szerk. *Mai Dekameron. Az új írók*. Nyugat, Budapest, 1932.

⁹⁸ Túl a konkrét tévedéseken, mára mulatságosan tűnnek fel az akadémiai irodalomtörténet ide vonatkozó passzusai. „A szocialista mozgalom és irodalom likvidátorának szomorú szerepét vállalta Fejtő Ferenc, számos korabeli fontos orgánus hatásos szavú esszéistája, aki a marxizmus revíziójában odáig ment, hogy még a népfront-mozgalmon belül is megkísérelte külön utakra terelni, szakadár szerepbe kényszeríteni és a marxista befolyástól elvonni a jószándékú erőket (l. a szerkesztésében 1935-ben megjelent *Korunk* című antológiát). Fejtő és több más renegát eszményképei ekkor Malraux, I. Silone, P. Istrati, A. Gide lesznek, akik ilyen vagy olyan módon elfordulnak az antifasiszta táboron belül a Szovjetuniótól és ezzel természetesen kérdésessé teszik antifasizmusuk értékét.” SÖTÉR István főszerk. *A magyar irodalom története VI. A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 319.

⁹⁹ „1934-ben a nemzedékbe tömörülés az érvényesülés eszköze volt Radnóti számára. Tartalmát tekintve azonban nem közös programot, hanem csupán közös fellépést jelentett. Kárpáti Aurél az Új magyar líra verseit a Vajda János Társaság által meghirdetett verspályázatra beérkezett anyagból állította össze. Radnóti olyan antológiát szeretett volna, amelynek költőit a szerkesztők kéri fel az közreműködésre. A tervnek sikerült megnyernie Dénes Bélát, a Független Szemle című lap szerkesztőjét, közös válogatásukban, szerkesztésükben 1935-ben jelent meg a *Korunk* című, tizenkét költőt bemutató antológia. A kötet közel azonos súllyal szerepeltette a költőket, a szerkesztő figyelme kiterjedt a versszám és az oldalszám egyensúlyára.” FERENCZ 2009, 316.

¹⁰⁰ FERENCZ 2009, 317–319.

¹⁰¹ „Vajthó antológiája egyébként az úgynevezett második nemzedéket is szerepelteti (...) Három nemzedéket tehát. (...) Nagyobb időtávlatból sem lehet sokkal többet mondani: a hármaskor nemzedéki besorolás inkább irodalomtörténeti kényelem.” FERENCZ 2009, 315. A kötet viharos, nagy vitákat kiváltó és antiszemita felhangoktól sem mentes recepciójáról: FERENCZ 2009, 508–512.

¹⁰² Lator László számára például „eligazító mérték” volt az antológia. Benne többen már posztumusz szerepelnek, például Dsida Jenő és József Attila. LATOR László: *A megmaradt világ. Emlékezések*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 59.

A negyvenes évekből az akadémiai irodalomtörténet hívja fel a figyelmet egy írói csoportosulásra, számos antológiával. „A negyvenes években jön létre a forradalmi szocialista és antifasiszta lírának egy sajátos alakulata, az úgynevezett munkásírók csoportja. A főleg munkásszármazású költők és prózaírók, Benjámin László, Földeák János, Vaád Ferenc, Rajcsányi Károly, László Gyula, Keszthelyi Zoltán, Kis Ferenc, Lukács Imre, Vészi Endre, Szüdi György s mások nyíltan és hangsúlyosan a munkásosztály törekvéseinek írói képviselőit vallják az évenként kiadott antológiákban (*12 költő*¹⁰³, *Tollal és szerszámmal*¹⁰⁴, *Hét hang*¹⁰⁵, *Mérleg*¹⁰⁶, *Március*¹⁰⁷, *Magatartás*¹⁰⁸, *Mérték*¹⁰⁹, *Munkások*¹¹⁰) megjelent verseikben és prózai műveikben. Írásaik nem mentesek bizonyos mértékű szektás velleitásoktól, mégis kárt okozott a felszabadulás után kibontakozó és annyi mártírhaltalt halt szocialista író nélkülözni kényszerülő irodalmunknak az a tény, hogy 1945-ben szétszórták a munkásírók csoportját, nem fogadták el lapalapítási tervüket.”¹¹¹

A háború Magyarországot legsúlyosabban érintő éveiből nem tudunk fiatal irodalmi antológiáról. Ez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy esetleg jelent meg ilyen gyűjtemény a vészkorszak ideje alatt¹¹².

2.2 A második világháború végétől 1967-ig

A háború végével, az ország újjáépítésével újraindul az antológiák áradása¹¹³. Az első fecske, bár nem kifejezetten nemzedéki antológia, a *Májusi kórus*, alcíme szerint *Harcos versek gyűjteménye*, a háború alkonyán, Földes Mihály bevezetőjével és szerkesztésében, a Magyar Kommunista Párt VII. kerületi szervezetének kiadásában, a szerzők Fodor József, Lukács Imre, Méray Tibor, Rajcsányi Károly és Sala József. Ekkoriban „egymás sarkára hágtak a lelkesítő,

¹⁰³ VÉRTES Jenő szerk. *12 költő*. Mentor, Budapest, 1940.

¹⁰⁴ *Tollal és szerszámmal*. Budapest, 1941.

¹⁰⁵ *Hét hang*. Bev. Kállai Gyula. Horizont, Budapest, 1942.

¹⁰⁶ *Mérleg*. Budapest, 1942..

¹⁰⁷ *Március*. Irodalmi antológia. „Múzsá”, Budapest, 1942.

¹⁰⁸ Ilyen című antológiáról az akadémiai irodalomtörténet említésén kívül nem találtunk adatot.

¹⁰⁹ *Mérték*. *Tanulmányok, versek, elbeszélések*. A Munkásírók kiadása, Budapest, 1943.

¹¹⁰ *Munkások*. Magyar Élet, Budapest, 1944.

¹¹¹ SÖTÉR 1966, 243.

¹¹² Érdekesebb ebben a tekintetben a vészkorszakkal immáron több könyvben (*Orgia*, *Szomszéd*) is foglalkozó író, Zoltán Gábor legújabb írásai, melyek egy nagyobb munka, a *Szép versek 1944* részleteiként több helyen is megjelentek, s egy imaginárius költészeti seregszemléről szólnak. ZOLTÁN Gábor, *Városok szép tornyai hullnak*. Jelenkor 2019/9. 941-953. ZOLTÁN Gábor, *Város*. Kalligram 2019/10. Link: <https://dunszt.sk/2019/10/12/kalligram-2019-10-zoltan-gabor-esszeje/> Letöltés ideje: 2020. február 20. és ZOLTÁN Gábor, *Szép versek 1944*. Tekintet, 2017. június 9. Link: <http://tekintet.hu/index.php/proza/138-szep-versek-1944> Letöltés ideje: 2020. február 20. Kötetben: ZOLTÁN Gábor, *Szép versek 1944*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2020.

¹¹³ Az irodalom tehát feléledni látszott „tetszhalott állapotából”. Vö. SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014. 97.

nevelő célzatú vagy emlékezésre intő kompilációk”¹¹⁴, s ezek általában nem nemzedéki, fiatal, pályakezdő antológiákat jelentettek, még ha a hevület és a lendület emlékeztethetett is arra a lendületre, amit az irodalomba újonnan belépők közmegegyezéssel hozhatnak. Kivételt képez talán az *Új fény* című, Káldi János szerkesztette antológia, mely Szombathelyen jelent meg 1946-ban, s *A fiatal magyar írónemzedék könyve – Versek és prózák* alcímet viseli.

1948, tehát a kommunista hatalomátvétel után címek és programok tónusa, ha lehet még forradalmibbá s harciasabbá vált, érthető és ismert kultúrpolitikai, s egyáltalán politikai és hatalomtechnikai okokból¹¹⁵.

1948-ban rögtön két¹¹⁶, fontosnak mutakozó gyűjtemény is megjelent, melyek közül csak az egyik a fiatal írókat tömörítő antológia, míg a másik sokkal inkább képvisel valamiféle grandiózus reprezentativitást. Előbbi a *Röppenj szikra!* című, szintén dinamikus, forradalmi és az optimizmus követelményének megfelelni igyekvő címet viselte, Sebestyén György szerkesztette, a bevezetőt Mikó Zoltán írta. A Magyar Ifjúság Népi Szövetsége kiadásában jelent meg Budapesten. Nem egészen száz oldalas füzetkérő van szó, benne Tóth Gyula, Benjámin László, F. Nagy László, Kuczka Péter, Aczél Tamás, Darázs Endre, Juhász Ferenc verseivel¹¹⁷. Szerkesztése nem alfabetikus vagy születési kronológia szerinti, hanem ciklusokba rendeződik, egy anyagként kezelve s így strukturálva a fiatal költők verseit (*Ingujjtűrő ifjaknak, Véd a világot!, Fegyverünk a szerszám, A bőség útján, Boldog beszéd*). A másik 1948-as gyűjtemény a Parnasszus kiadásában megjelent *Négy nemzedék* című könyv, alcíme: *Élő magyar költők*. A tanulmányt írta és a költőket bemutatja Sötér István¹¹⁸. Az előszót Sötér

¹¹⁴ BÁN Zoltán András, *Város a magasban*. Holmi 2015/2. 277–231.

¹¹⁵ „A kulturális intézményrendszer félreérthetetlen átalakítása ezt követően, 1948 tavaszán kezdődött. A művészeti élet addig halasztott államosításának ideje ekkor lejárt, a párt rendezte sorait. A nyílt hatalomátvételre hangolódó apparátus hatékonyabbá tette magát most már mindenütt: a párton belül és azon kívül is, s nem feledkezett meg az államigazgatásról és a társadalmi, illetve művészeti szervezetekről sem. Az állami propaganda, a nevelésügy, valamint a kulturális és tudományos élet egységes irányítására ősszel körvonalazódott az agitációs és propagandabizottság (APB) felállításának terve. Eleinte még csak a párt egyik központi testületéként működött, majd az állami és társadalmi intézmények legfőbb felügyelőjeként. A gyorsuló szovjetizálás másik jeleként eközben újraértelmezték a kvázi-koalíciós testületként működő Művészeti Tanács (Bizottság) szerepét: 1949 tavaszán még úgy tűnt, legalább formálisan miniszteri tanácsadó lehet, néhány hónap múlva ez lekerült a napirendről, s helyébe lépett a minden kétséget kizáróan kommunista Agitációs és Propaganda Bizottság, mely az elkövetkező negyven évben az ideológia formálás meghatározó testületéként funkcionált.” KALMÁR Melinda, *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 55–56.

¹¹⁶ Tudunk még egy mindmáig kiadatlan, Hantai Simon által összeállított kis kiadványról is, mely nemes egyszerűséggel az *Anthologia* címet viselte. TASI József, *Nagy László indulásai*. Tiszatáj 1995/7. 49.

¹¹⁷ „Ez az antológia a pártegyesülésben kicsúcsosodó úgynevezett fordulat után keletkezett. Polgári vagy népi költőket nem közöl, de itt még igen jó színvonalú, őszinte hit által motivált költeményeket olvashatunk a megváltozott életformáról, s a megvalósítani vélt szocializmus perspektívájáról.” TASI 1995, 50.

¹¹⁸ „A *Négy nemzedék* különös sorsú és különös súlyú költői antológia. Megjelenésekor kritikái visszhangja egyértelműen negatív volt: »az osztályharc élesedése« időszakában, írta Simó Jenő a Csillagban, »nem hisszük, hogy az antológia hasznos lenne a népi demokrácia kulturális fejlődése számára«. Nem sokkal később több tucat költő (és író) évekre kiszorult az irodalmi életből és a köztudatból [...]. A személyi kultusz éveiben az irodalom

húszoldalas tanulmánya követi, majd pedig minden költő neve alatt, versei előtt több-bekezdésnyi, érzékeny miniesszé közzétett a kötet összeállítója. „Önállóan” 57 költő szerepel a 350 oldalas kötetben, de ami ennél fontosabb, a „*Születő arcok*” című összeállítás a könyv végén, amely a fiatal alkotókat mintegy függelékként illeszti a megelőzőek után, egy, alig másfél oldalas kis bemutatásban szólva róluk. A kötet végén rövid életrajzok, művek felsorolása, valamint névmutató is található.

Rendkívül érdekes, hogy egyrészt éppen az ún. „fordulat évében” tudott megjelenni egy ilyen igen magas színvonalat képviselő, integratív, informatív és masszív összeállítás a magyar líra akkori helyzetéről, s talán kijelenthető, hogy amennyiben a történelem forgószele nem ilyen módon söpör végig Magyarországon, emblematikus gyűjteményévé lehetett volna ez a háború utáni magyar költészetnek. Bizonyos értelemben nemzedéki antológiáról van szó, még ha nem is a dolgozat által felfogott módon: hiszen nem csupán a fiatal nemzedéket prezentálja ez a könyv, hanem a magyar líra „állapotának” az 1948-as időpillanatban meglévő csaknem teljes spektrumát, s mindezt nem pusztán azzal, hogy egy kötetbe szerkeszti őket, hanem igyekszik az értelmezés és az orientáció különféle segédegyeneseit is lefektetni¹¹⁹.

1951-ben¹²⁰ két antológia látott napvilágot, mely fiatal alkotókat mutat be. Az első nemes egyszerűséggel a *Három fiatal költő* címet viseli, vörös borítóján a szabadság és béke vörös csillaggal díszített fáklyalángja s egy nyitott könyv ábrája. A Szépirodalmi Kiadónál jelent meg, s Kövesi Endre¹²¹, Pál József és Timár György többnyire csasztuskaszerű, dilettáns verseit tartalmazza (a szerkesztésért Vas István felelt). Életrajzi vagy egyéb, orientáló jellegű szöveg nem található a füzetkében. A másik egy jóval nagyobb merítéssel dolgozó, alighanem szintén reprezentatívnak szánt antológia, mely ugyanakkor a harcos kultúrpolitika mellett

íránt érdeklődővé-fogékonnyá vált gimnazisták számára a *Négy nemzedék* antikváriumokban hozzáférhető egy-egy példánya volt a híradás a magyar költészet reális értékeiről. [...] A *Négy nemzedék* Sőtér István tudtán és akaratan kívül vált egy évjárat alapkönyvévé. Szándéka szerint az élő magyar költészet kritikai bemutatása volt [...]”. FERENCZI László, *Sőtér István*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. (Kortársaink), 98–99.

¹¹⁹ „Aligha meglepő, hogy megjelenésekor az antológiának számottevő hatása volt, és Sőtér mini-esszéinek megállapításait 1980-ban is vállalni lehetett. Ez annak köszönhető elsősorban, hogy e bevezető szavak célja nem annyira az ítélezés, mint inkább a méltányos megértés. Még akkor is, amikor olyan alkotóról ír Sőtér, aki szemlátomást távolabb esik ízlésétől, igyekszik tárgyilagosan eljárni, a karakterjegyekre összpontosítani.” VERES András, *Sőtér István, a 20. századi magyar irodalom kutatója*. Irodalomtörténeti Közlemények 117 (2013). 399–408.

¹²⁰ „1950 második fele és 1951 eleje az első magyar írókongresszus előkészítésének jegyében telt. Az Írószövetségben megalakították az MDP pártszervezetet, majd számos munkaközösséget hoztak létre, többek közt térségi, generációs és műnemi/műfaji hovatartozás szerint. (...) Az irodalomról való beszéd lehetőségfeltételeinek kijelölésében a Lukács-vita főszereplői mellett az egykori emigráns írók, mindenekelőtt a szocialista realizmus »nagykövetének« számító Illés Béla, és néhány fiatal kommunista játszotta a főszerepet.” SCHEIBNER 2014, 197.

¹²¹ Kövesi szerepéről az 1951-es írókongresszuson: SCHEIBNER 2014, 221–223. „Kövesi Endre egy kis fekete fiú volt, azt hiszem, disszidált és eltűnt, abbahagyta az irodalmat. Őt bérelték föl az első írókongresszuson, 1951 áprilisában, amin én még természetesen nem voltam jelen, hogy Illyést támadja meg. (...) Nyilvánvaló volt, hogy Kövesi fölbérelt hozzászóló. Tizenkilenc-húsz éves lehetett, és ilyen verseket írt.” RÉZ Pál, *Bokáig pezsgőben. Hangos memoár*. Magvető, Budapest, 2015. 73.

elkötelezett, haladó szellemiségű fiatalok seregszemléjét óhajtotta megtartani. Címe igen pontos: *Fiatal Írók Antológiája*, s két kötetben ma is ismert és azóta teljesen elfeledett nevek sorjáznak, igen nehezen felfejthető logika szerint vegyesen versek, prózák, adott esetben esszék. A Szépirodalmi Könyvkiadó adta ki, s összeállítását a Magyar Írók Szövetségének Lektorátusa végezte el. Az előszó mintha némiképp visszautalna a Sötér-féle antológiára, s természetesen szembe is helyezkedne azzal:

„A Magyar Írók Szövetségében létesített lektorátus munkájának és két irodalmi pályázatnak eredményeként nyújtjuk át ezt a kötetet az olvasónak. Hozzávettünk néhány, a Csillagban felbukkant nevet. Fiatalok munkáit mutatja be ez a könyv, őket már népi demokráciánk neveli íróvá. Ebből a tényből két következtetés adódik. Az egyik az, hogy ezek a fiatal költők és írók mentesek attól a nagy tehertételtől, amit a legidősebb nemzedék vállára és szívére rakott a keserves és sötét mult. Mentese egy sor olyan lelki vívódástól, amelynek malomkövei közt őrlődtünk mi a két világháború közötti időszak nyomorában, az elnyomás egyre sűrűsödő nyúgai közt. A másik, ami megkülönbözteti tőlünk őket: az indulásuk. Minden eddigi magyar írónemzedéknek nehéz harcot kellett vívnia, hogy áttörje a szegénység és közöny vaskos légkörét, hogy az akkori időkben egyáltalán lehetséges elismertetést kivívja magának, hogy egyáltalán megszólalhasson. Az akkori olvasók nagy része olcsó szórakoztatást, vagy az elnyomó politika támogatását várta az írótól. / Ezeknek a fiataloknak indulása egészen más. Keressük, kutatjuk a tehetségeket. Ha megtaláltuk, gondjainkba vesszük őket, megmutatjuk nekik az eszmei célt, a gyakorlati utat, a mesterség eszközeit. A nép Magyarországon nem fog elkallódni egyetlen tehetség sem. Állandó és egyre szervezettebb irodalmi káderkutatót fogunk folytatni. Ennek a munkának eredménye már ez a kötet is.”¹²²

1955 a fiatal antológiák szempontjából nevezetes év, bár nem egy lírai gyűjtemény okán. Ekkor fordul elő ugyanis az, hogy egy fiatal írókat tömörítő kötet egy teljes nemzedék névadója is lesz egyben. Az *Emberavatás* című prózaantológiáról van szó, mely az ebben az évben megalapított Magvető Könyvkiadó kiadványa volt. Életrajzi jegyzeteket és előszót is nélkülöző kötetről van szó, mindösszesen a kolofon tudósít róla, hogy a felelős szerkesztő Szabó Zsigmond volt. A szerzők Császár Klára, Csurka István, Fazekas János, Fábián Zoltán, Molnár Géza, Nagy Piroska, Örsi Ferenc, Sánta Ferenc, Szabó István, Szabó József, Szántó Tibor, Tóth László és Varga Imre. A névsorból kevesek futottak be értelmezhető karriert, a címadó novellát viszont éppen a később sokra taksált Sánta Ferenc írta. A *Spenót*ot követően igen késve létrejött,

¹²² FÖLDES Mihály – KOVÁTS Miklós szerk. *Fiatal Írók Antológiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1951. 5. Vö. APOR Balázs, *The Invisible Shining. The Cult of Mátyás Rákosi in Stalinist Hungary, 1945-1956*. CEU Press, Budapest – New York, 2017. 69.

már korábban is hivatkozott, s igencsak korszakunkba vágó akadémiai irodalomtörténet¹²³ bőven tárgyalja a nemzedéket, s az antológiáról elnevezett csoportba sorol olyanokat, akik nem szerepeltek a kötetben, ilyen például Galgóczi Erzsébet és Moldova György.

Az 1956-os forradalom leverése és a Kádár-féle hatalomátvétel után¹²⁴ a líra és a fiatal irodalom tekintetében – legalábbis a Béládi-féle akadémiai irodalomtörténet szerint – egyfajta vákuum volt tapasztalható¹²⁵. Az áttekintés és a dolgozat szorosan vett témájánál maradva, ami a pályakezdők antológiáit illeti, 1957-ben egyetlen ilyen gyűjtemény jelent meg, s egy évvel később indikátora lett egy szintén nevezetes, sokat emlegetett, ám nem eléggé körüljárt antológiának. Előbbi a *15 fiatal költő 105*¹²⁶ verse, utóbbi pedig a *Tűz-tánc*¹²⁷. A két antológia egymással szoros párbeszédben álló történetéről e sorok írója egy korábbi dolgozatban szólt¹²⁸. Előbbi antológia színvonalasabb szerzőket és szövegeket vonultatott fel, az egykorú kritika problémája a költők és a versek apolitikussága volt, s erre érkezett túlzó feleletként, ún.

¹²³ „Hamarosan nyilvánvaló lett ugyanis, hogy nem pusztán néhány író pályakezdésének tanúja lehetett a korabeli olvasó, hanem a tematikai, szemléleti vagy más természetű különbségek ellenére – melyek később a tájékozódás gyakran ellentétes útjaira vitték ezeket az írókat, sőt életművüket is bizonyos értelemben elűtő szakaszokra tagolták – egységes, körülhatárolható karakterű és programú nemzedék lépett fel. (...) Indulásuk robbanásszerűen hatott, mégis sokban eltért az új írónemzedékek jelentkezésétől. Nem fogalmaztak kiáltványokat, sőt, nem is ismerték egymást.” POMOGÁTS Béla, *Az Emberavatás nemzedéke*. = BÉLÁDI Miklós szerk. *A magyar irodalom története 1945-1975*. III/2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 965.

¹²⁴ „A politikai és irodalompolitikai helyzet, amelybe a két könyv érkezik 1957-ben és 1958-ban, meglehetősen zűrzavarosnak mutatkozott. Közvetlenül 1956 őszének eseményei után, az újonnan felállt Kádár-vezetés a megtorlások, tömeges bebörtönzések időszakában az irodalmi történésekre egyébként is rendkívül érzékeny rendszer hatványozottan odafigyelt mindenféle új megjelenésre. Az MSZMP hamarosan véglegesített művelődéspolitikai irányelvei, majd pedig a népi írókról szóló állásfoglalás nem sok jót ígért, bár legalább a hatalom elképzelései kezdtek ekkor valamelyest kikristályosodni, ami a kultúrpolitikai irányítást illeti. »Az irodalompolitika csendes átalakulásának nyitánya« volt tehát ez az időszak, s 1959-re vált világossá, hogy hogyan lehet érvényesülni a szűkre szabott nyilvánosságban egészen a kádári építmény összeomlásáig: mint »rendszerhű értékpárti«. Dogmatikusként, szektásként, azaz a kommunistákon belül is szélsőbaloldalként tehát (már) nem...” PÁL 2017, 283–284.

¹²⁵ „Abban a vákuumban, mely 1957 elején jellemezte költészetünket, egy újonnan fellépő lírikusnemzedék szólalt meg először. Néhányan közülük már 1957 előtt elkezdtek pályájukat, de nem alkottak zárt nemzedéki együttest; ami hasonló vagy közös pályakezdésükben, azt a körülmények hívták életre: a líra eligazító szava iránti általános igény és e költők küldetéstudata.” FÜLÖP 1986, 93. Kérdés persze, hogy például „a líra eligazító szava iránti általános igény” mégis miben mutatkozott meg ekkoriban.

¹²⁶ Simon István szerkesztette, s a Magvetőnél jelent meg. Szerzői Bede Anna, Csanády János, Csoóri Sándor, Csukás István, Danyi Gyula, Demény Ottó, Fodor András, Garai Gábor, Hárs György, Kalász Márton, László Ibolya, Papp László, Szécsi Margit, Takács Imre, Tornai József.

¹²⁷ Alcíme *Fiatal költők antológiája*, s szintén a Magvető adta ki. Darázs Endre, Györe Imre és Imre Katalin szerkesztették. Szerzői: Berkes Péter, Boda István, Csepeli Szabó Béla, Danyi Gyula, Garai Gábor, Goór Imre, G. Szabó László, Györe Imre, Havas Ervin, Hárs György, Kalász Márton, Ladányi Mihály, Maróti Lajos, Mezei András, Nyerges András, Papp László, Pákolitz István, Pál József, Simon Lajos, Simor András, Váci Mihály.

¹²⁸ PÁL Sándor Attila, *Nemzedéki antológiák a Kádár-kor hajnalán. A 15 fiatal költő 105 verse és a Tűz-tánc példája*. In: BENE Sándor – DOBOS István szerk. *Az idő alakzatai és az időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*. (Pécs, 2015. augusztus 27-28.), Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2017. 281–293.

„szektás-balos” irányultsággal a *Tűz-tánc*, amely sokat emlegetett, talán¹²⁹ túlbecsült jelentőségű antológiája a költészettörténetnek¹³⁰.

1963-ban jelent meg egy fiatal költői antológia, mely figyelmet alig kapott, pedig rendkívül érdekesen játszott rá a *Tűz-táncra*. Formátuma teljesen megegyezett elődjével, csak vörös helyett két színű, matt borítót kapott, lényegében ugyanolyan fekete csillagalakzatokkal. Címe *Tiszta szigorúság, Fiatal költők antológiája* az alcíme, s Illés Lajos válogatta és szerkesztette a Magvetőnél. Az elődjére jellemző hevült, „szektás” hang elmúlt, s ez nem egy, a közbeékelődő *Együtt-höz* hasonló *remake*, új válogatás, a szerzőlista is jelentősen különbözik. Azon kívül pedig minden költőről az egy évvel később induló, majdani *Szép versek*éihez hasonló művészi portréfotókat közöl a könyv. Egészében olyan hatást kelt a gyűjtemény, mintha a *15 fiatal költő 105 verse* és a *Tűz-tánc* költői évekkel később egy helyre kényszerültek volna, a *Tűz-tánc* kínossá vált alakjait kitették volna maguk közül, s helyükre új, esztétikailag összehasonlíthatatlanul erősebb költőket vettek fel maguk közé (pl. Orbán Ottó, Székely Magda). Mindez persze túlzás, afféle utólag konstruált narratíva, az mindenesetre kijelenthető, hogy a *Tiszta szigorúság* mindkét antológiánál erősebb anyagot vonultat fel, mégis, megkétszerezte okán szinte visszhangtalan maradt, ami az utóéletét illeti.

1964-ben jelent meg Pécsen a *Lengő fényhidak* című kötetke, a Jelenkor és a Magvető közös kiadásában, mely egy időre újra elindítani látszik a regionális jellegű fiatal gyűjtemények szintén jelentős áradását. Ezen kötet három költője Bertók László, Makay Ida és Galambosi László.

Ezen évnél kell megemlítenünk a vajdasági *Új Symposion* körét, s a Symposion Könyvek harmadik darabját, a *Kontrapunkt* antológiát¹³¹, melynek jelentősége vitathatatlan, s a csoportosulás voltaképpen megvalósította azt, amiről a magyarországi fiatal nemzedékek csak álmodhattak: jelentős, saját folyóirattal rendelkeztek¹³².

1967-ben jelent meg a *Vitorla-ének*¹³³ című gyűjtemény az Ifjúsági Könyvkiadónál Bukarestben, Magyarországon pedig az *Első Ének* éve, 1968 előtt még egy fiatal költői gyűjteményről kell számot adunk, ez pedig az *Universitas '67*. Alcíme szerint *Egyetemi és*

¹²⁹ Esztétikailag mindenképpen, irodalompolitikailag aligha.

¹³⁰ PÁL 2017, 292–293.

¹³¹ BÁNYAI János – BOSNYÁK István – TOMÁN László szerk. *Kontrapunkt. (Symposion 61–63)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1964.

¹³² A különféle vezgatókat, az *Új Symposion* fontos történetét itt most nem részletezve. Vö. VIRÁG Zoltán, *A margó vándorai. Az Új Symposionról*. Híd 2005/6. 41–61.

¹³³ LÁSZLÓFFY Aladár szerk. *Vitorla-ének. Fiatal költők antológiája*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1967. Nagyon érdekes vállalkozás Cseke Gáboré, aki 2017-ben „újrátöltve” kiadta az antológiát, tanulmányában áttekintette jelentőségét, végigkövette alkotói további sorsát, s újraközzölte az azt övező vitát és a teljes recepciót. Vö. CSEKE Gábor szerk. *Vitorla-ének „újrátöltve” 1967–2017*. Polis Kiadó, Kolozsvár, 2017.

főiskolai hallgatók irodalmi antológiája. Az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat adta ki, Borbély Sándor szerkesztésében, s később egész sorozattá nyúlt. Jelentősége, hogy már itt jelentkeznek olyan szerzők, akik a később tárgyalt antológiákban is jelentős szerepet kapnak¹³⁴.

2.3 1968-tól a rendszerváltásig

Az 1968-as évnek mondhatni nyilvánvalóan a „legnagyobb durranása” az *Első Ének* volt és maradt, de jelentek meg még más gyűjtemények is ekkor. Így például az egyetemisták szépirodalmi antológiája, az *Universitas* ezévi kötete¹³⁵; Jugoszláviában, a Forum kiadásában a Tolnai Ottó szerkesztette, fontos *hol ó hol*¹³⁶ című kötet, valamint Kecskeméten a Bács-Kiskun megyei fiatal alkotókat bemutató *Egy marék parázs*¹³⁷, nem sokkal a *Forrás* elindulása előtt.

1969-ben csupán egy említésre érdemes további antológiát találunk a *Költők egymás közt* és az *Elérhetetlen föld* mellett, a *Naponta más* című, a Magvető Új Termés sorozatában megjelent kötetet, mely fiatal prózaírókat szerkesztett központilag egy könyvbe¹³⁸. Szerzői többek között Ajtony Árpád, Bereményi Géza, Császár István, Nádas Péter¹³⁹, Simonffy András, Ungváry Rudolf¹⁴⁰, Varga Lajos, Vathy Zsuzsa.

¹³⁴ „Úgy tűnik, hogy Borbély Sándor lelkiismeretes gyűjtő- és szerkesztői munkája azzal a haszonnal járhat, hogy egy-két tehetséges emberre fölhívja a figyelmet. Az *Universitas* '67 szerzői közül Szepesi Attila, Szentmihályi Szabó Péter, Kovács István, Petri Ferenc, Oravecz Imre és Bodó Sándor nevét érdemes följegyezni. Szepesi és Oravecz már olyan egyéniség, hogy kinőtt az antológiából.” ILIA Mihály, *Universitas* '67. Tiszatáj 1968/4. 381.

¹³⁵ BORBÉLY Sándor szerk. *Universitas* '68. Egyetemi és főiskolai hallgatók irodalmi antológiája. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1968.

¹³⁶ TOLNAI Ottó szerk. *hol ó hol*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968. A szerzők: Balogh István, Böndör Pál, Börcsök László, Fülöp Gábor, Jung Károly, Maurits Ferenc, Podolszki József, Sinkovits Péter, Utasi Mária, Vajda Gábor és Vicei Károly.

¹³⁷ SZEKÉR Endre – VARGA Mihály szerk. *Egy marék parázs*. Buda Ferenc, Gál Farkas, Goór Imre, Hatvani Dániel versei. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét, 1968.

¹³⁸ GÁLL István szerk. *Naponta más. (Fiatal prózaírók antológiája)*. Magvető Kiadó, Budapest, 1969.

¹³⁹ „Meglehet, hogy ma már érdekesebbek ezek az antológiák, mint akkor voltak, de az irodalom alakulására nézvést akkoriban semmiféle jelentőségük nem volt, ezt nyugodtan elmondhatom. Saját könyveim között meg sem őriztem őket.” NÁDAS Péter levele. 2020. július 21.

¹⁴⁰ „Amikor a hatvanas évek közepétől valami változni kezdett, egyszer valahogy elküldtem a Krisztnán és Trizolda előtörténetét vagy a kiadónak, vagy egy szerkesztőnek, nem tudom. (Az eltorzított két név nekem az eltorzított létet jelezte a világomban.) Hónapok teltek. Én akkoriban gyárban dolgoztam, korán feküdtem, korán keltem, mint később is egész életemben. Nem így az irodalmi nép. Éjjel kettő körül telefon. Könnyen ébredek, és nem haragít meg, talán az elementáris büntudat miatt, hogy mennyire tökéletlen vagyok. Sik Csaba. Most olvasta el, és nagyon. / Nekem megrendítő volt, pedig semmiség. Így került Vilmon Gyulához, és a Napon Tamás kötetbe. (...) Az »antológiakiadások« szűkségszerűen jelentek meg. A hivatalos irodalmi lapok, a kiadók novelláskötetei olyan mértékben uralva voltak – önként és dalolva a szerkesztők által – a pártállam korszellemé által, hogy számos keletkező szöveg nem nagyon talált magának ott helyet. Egy láthatatlan nyomás volt ez a nyomást nem tűrő világban. És erre a jóhiszemű Mitläuferek szinte spontán léptek, és lépésük valamiféle megértést váltott ki a fölöttük regnáló réteg nyúltagyában. Mert mellébeszéd, hogy szelepet nyitnak, meg próbálgatják a határokat, meg szélesíteni akarnak... A lényeg a tudati mélyben kezdett eldőlni. Ott jelent meg mintegy előfelismerésként az állapot, hogy lassan, egészen lassan a felül levők kezdtek nem tudni úgy létezni, és az alul levők kezdtek mégis nem akarni úgy létezni... De homályosan, úgy, ahogy az eb forgolódik sokáig a vackán, mielőtt végleg leteszi a farát, hogy elpihenjen. Mindezt Engels után szabadon. (...) Nem felejttem el Sik Csabának ezt a spontán, megható gesztusát az éjszaka mélyén, még akkor se, amikor az első kötetemet a hetvenes évek elején leadtam neki és a kiadójának, és azt mondta, bizonyos elbeszélések nem jelenhetnek meg. Visszavettem az egészet. Ő is tudta 1990-

1971-ben a *Költők egymás közt* formátumával megegyező, a sorozat második darabjának szánt *A magunk kenyerén*¹⁴¹ jelent meg, szintén Domokos Mátyás szerkesztésében. Ugyanezen évben látott napvilágot a *Naponta* más egyfajta folytatásának is tekinthető, fiatal prózaírókat bemutató *Ahol a sziget kezdődik*¹⁴². Az 1974-es év legfontosabb antológiája a Szépirodalmi-féle sajátos „trilógia” záródarabja, a *Ne mondj le semmiről*¹⁴³. Ebből az esztendőből még egy fontos antológiát találunk Erdélyből, a *Varázslatainkat*¹⁴⁴.

1974-et, azaz a *Ne mondj le semmiről* című antológiát követően a két nagy kiadó nem vállalt több ilyen jellegű gyűjteményt – a Szépirodalmi egyáltalán, a Magvető a valamelyest autonómnak tekinthető JAK-füzetek sorozat keretében csupán – így jellemzően a Móra Kiadó „leányvállalata”, a Kozmosz Könyvek jelentette meg például a hetvenes évek fiatal „tömegantológiáit” – az elsőkötetes sorozat változatlanul sorjázó kötetei mellett. A területi-regionális (fiatal) antológiák divatja, azok kiadási kedve nem látszott lohadni, legalábbis ami a rendszerváltozás előtti időszakig ívelő időintervallumot illeti. A kilencvenes évek hoz majd némi visszaesést, a megelőző évtizedek áradása után szinte nagyítóval kell vadászni a gyűjteményeket, majd a kétezres évektől figyelhető meg egy minimális felívelés, de természetesen a kádárizmus kultúrpolitikájának ömlesztett masszáját még csak meg sem közelíti az ifjabb nemzedékeket prezentálni kívánó könyvek sora.

A jelenség maga, hogy tudniillik az irodalom legújabb szereplőit „egy csokorban” mutassák meg, vagy önszántukból ilyen módon mutatkozzanak meg, tehát az igény, a gyakorlat és az elhatározás szinte egyidős a modernitás megjelenésével az irodalomban: az érdekérvényesítésről, a megérkezésről, a kanonizálódásról, az igénybejelentésről, az irodalmi mezőben való térfoglalás nem szűnő módjáról van szó, mely valahogyan mindig túlél, s időről időre, a legkülönbébb időpontokban manifesztálódik egy-egy ilyen gyűjteményben.

Az 1975-ös év nagy kiadónál megjelent gyűjteménye az *Eső a szilfák levelén* volt a Magvető Kiadónál, alcíme szerint (*fiatal prózaírók antológiája*).

Érdekes, szimptomatikus regionális gyűjtemény a *Vaspróba '75*, egy sorozattá nyúló kötetfolyam első darabja. Alcíme *Somogyi fiatal alkotók antológiája* az alcím, s helyi képzőművészek illusztrálták. Az előszó Takáts Gyuláé, s egy szerkesztői zárszó szolgál utószó gyanánt, Szijártó István tollából. A sorozat kötetei két évente követték egymást, így megjelent

ben, hogy milyen volt az a bozóttűz, melyet felégetve magam mögött hagytam. 1990-ben megkeresett, hogy szeretné kiadni. Így jelent meg a »Gépfegyver szálkeresztje.«” UNGVÁRY Rudolf levele. 2020. július 20.

¹⁴¹ DOMOKOS Mátyás szerk. *A magunk kenyerén*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

¹⁴² VILMON Gyula szerk. *Ahol a sziget kezdődik. Fiatal prózaírók antológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1971.

¹⁴³ RÉZ Pál szerk. *Ne mondj le semmiről*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

¹⁴⁴ *Varázslataink. Fiatal költők antológiája*. Dacia Kiadó, Kolozsvár, 1974.

'77-es, '79-es, '81-es jelzésű is, majd az utolsó a '85-ös volt, információim szerint a '83-as valamilyen okból kimaradt. Kiadója végig a KISZ Somogy megyei Bizottsága volt, s a szerkesztésben végig részt vett Fodor András is. Az előszóírók és a szerzők változtak az évek során, Szijártó István szerkesztői zárszava volt csak állandó a kiadó mellett¹⁴⁵. Az alcím is változatlan volt, ami meglehetősen élességgel mutat rá a fiatal fogalom nem csak kiüresedő és infantilizáló, hanem degradáló jellegére is, hiszen találunk olyan szerzőket, akik csaknem valamennyi *Vaspróbában* szerepelnek, ám egyéb irodalmi tevékenységük nyomait nem igazán lehet fellelni. Azaz van olyan szerző, aki legalább tíz évig fiatalnak számított, legalábbis Somogyban, kötethez nem jutott, ám olyanképpen élhette meg a *Vaspróba*ba való beválogatást, mint egy provinciális *Szép versek*-szereplést: legalább még a megyében számontartották, mint tollforgatót. Nem találni olyan nevet, aki ebből a halmozottan marginális helyzetből, a somogyi irodalom peremlétéből igazán ki tudott volna törni¹⁴⁶.

A következő évből, 1976-ból is meg kell említeni egy központi antológiát, bár egy rendhagyó gyűjteményről van szó. „Az Írószövetség fiataljainak József Attila Köre és a Móra Könyvkiadó első közös vállalkozásából született ez az antológia. Ötvenöt szerzője közül sokan még a pályára indulásánál tartanak, néhányan már önálló könyvben is megjelentek, s vannak köztük, akik már József Attila-díjasok. A kiadó fontos feladatának éri, hogy a pályájukon induló fiatal írókat és költőket minél közelebb vigye a KISZ-korosztályú olvasóhoz, s hogy ez a fiatal olvasó korosztály is megismerje nemzedékének íróit és költőit. az Add tovább! egy antológiasorozat kezdete, szándékunk, hogy legalább két évente hasonló gyűjtemények jelenjenek meg, fiatal írók és költők új munkáiból.”¹⁴⁷ Ahogyan az előszó is írta, rendkívül vegyes szerzőgárdáról van szó, s ciklusokra osztott, valamiféle laza tematika szerint szerkesztett antológiáról, mely meglehetősen széttartást, elfolyást mutat, kérdés, célját elérte-e, mindenesetre rengeteg szerzőt (55-öt) vonultat fel vegyesen verssel és prózával¹⁴⁸. Úgy prezentál pályakezdőket tehát, hogy felvonultat nem pályakezdőket is, s hatalmas merítéssel dolgozik.

Az 1976-os év kiadványa egy nagyalakú füzet formátumú, korlátozott terjesztésű kiadványt is, mely nemes egyszerűséggel a *Pályakezdő költők 1971–1974*¹⁴⁹ címet viseli. Fodor András szerkesztette, s a Magyar Írószövetség Költői Szakosztálya adta ki. Tulajdonképpen

¹⁴⁵ És természetesen a kiadás helye is: Kaposvár.

¹⁴⁶ „Azzal fejezem be (a szerzők bemutatását az antológia kaposvári estjén – P-K. S.): megyénknek most már van jó színháza, futbalcsapata, folyóirata, legyen hát egy megbízható antológiasorozata is.” FODOR 1996, 86.

¹⁴⁷ *Add tovább!* 5. p.

¹⁴⁸ KORMOS István szerk. *Add tovább! 55 mai költő és író*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1976.

¹⁴⁹ FODOR András szerk. *Pályakezdő költők 1971–1974*. A Magyar Írók Szövetsége Költői Szakosztályának kiadványa. Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme, Budapest, 1976.

egy írógéppel készült nyomtatványról van szó, mely a Fodor által gründolt fiatal költői bemutatkozó estek mementójává vált¹⁵⁰, mégpedig oly módon, hogy a bemutatkozótól szöveget nem közöl, csupán a kiadvány végén egy bibliográfiát (elsőkötetes költőkről lévén szó, kötetük címével és megjelenési évével). A „referálók” elemző, vitaindító szövegei előtt közli az egykori műsor tervét, hogy mely költők szerepeltek, kik voltak bemutatóik (általában három szerző lépett fel, akik maguk választhatták meg, hogy kik beszéljenek verseikről, a korreferálón túl), s ki volt az előadóművész, aki szavalt. Sokatmondó gyakorlatnak tűnik, hogy egy ilyen címet viselő kiadványban maguk a szerzők voltaképpen csak nevükkel vannak jelen, szekundér szereplők csupán. Az estek lezajlását, történéseit, hangulatát egyébiránt remekül lehet követni Fodor András naplójában, ám annak összeolvasása ezen kiadvánnyal, s az egész estsorozat történetének feldolgozása mindenképpen külön munkát igényelne. A második és egyben utolsó ilyen kiadvány 1981-ben jelent meg¹⁵¹.

Nem pályakezdőket reprezentáló antológia 1977-ből a *Verses országjárás*, hanem mint a címmegjelölés is mutatja, egyfajta verses, lírai útikalauz, Magyarország különböző tájainak, az ahhoz kötődő alkotóknak a szövegeivel, így megtaláljuk benne Csokonai Vitéz Mihályt és Adyt is például Kiss Benedek és Petri mellett. A merítés igen bő, s nem véletlen, hogy *A magyar irodalom gyöngyszemei* sorozatban jelent meg, amely leginkább az iskolás korosztálynak szánt köteteket tartalmazott. Azért van helye összesítésünkben, mert a szerkesztő, Fodor András bátran és bőven nyúlt a „fiatal” szerzőkhöz, így nem egy olyan is akad, aki a későbbi évek „ömlesztett” antológiáiban szerepelve önéletrajzában ezt a kötetet jelöli meg, mint addigi (fontos) publikációt¹⁵².

1977-ből mindenképpen említésre érdemes a *Tengerlátó*¹⁵³, melyet Vasy Géza szerkesztett. A könyv „a teljességre törekedve, egy nemzedék seregszemléjét kívánja nyújtani”, mégpedig azon, egyébként sem irodalmi, sem életkori tekintetben nem egységes generációét, akik korábban már feltűntek. Ötven szerző szerepel az antológiában, ami tizenkettővel több, mint az *Első Ének* költőinek száma – Vasy Géza akarva-akaratlanul is ezt a hagyományt folytatja, nem az *Elérhetetlen földét*, és nem is a Szépirodalmi antológiáit. A szerkesztő kritériumai szerint azok „szerepelnek itt, akik életkoruk szerint is fiatalnak számítanak még – tehát az antológia szerkesztésekor egy-két kivételtől eltekintve nem idősebbek harmincöt

¹⁵⁰ Az estek kivétel nélkül az Írószövetségben zajlottak, meghatározott koreográfia szerint, s bőven találni lefolyásukról információt Fodor András naplóiban, ám ezek számbavétele már végképpen szétfeszítette volna a dolgozat kereteit.

¹⁵¹ FODOR András szerk. *Pályakezdő költők 1975–1980*. Magyar Írók Szövetsége, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum nyomdája, Budapest, 1981.

¹⁵² FODOR András szerk. *Verses országjárás*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977.

¹⁵³ VASY Géza szerk. *Tengerlátó*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977.

évesnél –, s egyúttal már bizonyították is tehetségüket.”¹⁵⁴ Az előszóban Vasy értekezik egy bekezdés erejéig a „fiatal” jelző elégtelenségéről, mindezzel bizonyítva az irodalomkritika, az irodalomtörténet és az irodalompolitika helybenjárását: nincs jobb, új fogalom, nem történik semmi. Feleleveníti a dolgozatban már számba vett eseményeket, az antológiákat, konferenciákat, ankétokat, az önálló kötetek sorát és a *Mozgó Világ*ot. A szerzőgárda legfontosabbjaiként Apáti Miklós, Kiss Annát, Kiss Benedeket, Nagy Gáspárt, Rózsa Endrét, Utassy Józsefet és Veress Miklóst jelöli meg, valamint három irányzatra osztja a nemzedéket poétikák szerint: tárgyas-leíró, látomásos-szimbolikus és tárgyas-absztrakt, majd pedig neveket is rendel melléjük, hangsúlyozva, hogy át- és átjátszanak ezen kategóriák minduntalan egymásba. A szerzők a között megtaláljuk többek között Aczél Gézát¹⁵⁵, Baka Istvánt, Bari Károlyt, Kántor Pétert¹⁵⁶, Nagy Gáspárt, Pinczési Juditot és Pintér Lajost¹⁵⁷ is.

Az irodalompolitikában megfigyelhető sajátos antológiapolitika vagy népfrempolitika csúcsra járatásaként értékelhetjük a *Tengerlátót*, mely a permanens megkésettségen belül is megkésett, hiszen nehezen belátható, miért szorultak még ilyen antológiakarámok közé bizonyos szerzők, akik már saját *brand*-jüket és írói karrierjüket építették. Az antológia befogadástörténetének fontos és érdekes tétele Zalabai Zsigmond írása¹⁵⁸, mely 1978-ban jelent

¹⁵⁴ VASY 1977, 6.

¹⁵⁵ „A Tengerlátó megszületésének körülményeire már magam sem emlékszem, ma a névsort elnézve erős válogatásnak tűnik.” ACZÉL Géza levele. 2019. február 23.

¹⁵⁶ „Nem tudom, milyen szempontok alapján válogatott Vasy Géza – nem úgy volt, hogy mi jelentkeztünk volna, vagy hogy ő kért volna tőlünk verseket. (...) Petrinek, Bakának, Várad Szabolcsnak már korán megvolt a saját, ma is érvényes, kimunkált hangja, Kemenczky meghökkentően modern volt, és a beválogatott versei ma sem fakultak semmit. Az elbűvölő Utassy Dzsó volt a fiatalok zömének bálványa, talán a legnagyobb vonzerejű »fiatal« költő – ma csak Petri György hatása mérhető az ő akkori hatásához. A kevésbé meghatározó hatású költőket most nem említve, a mából nézve elég meggyőzőnek látszik, hogy Petri versei időtállóbbnak bizonyulnak az Utassy-verseknél. Ezt Vasy Géza akkor nem látta, de hát sokkal többen nem látták, mint akik látták. Azért ez nem jelenti azt, hogy ne lennének meg a kedvenc Utassy-verseim is. / Végezetül hadd tegyek egy egészen személyes megjegyzést is, ami azért mégis tanulságos lehet mások számára is. / Az antológiába tőlem beválogatott versek az első kötetemből, az 1976-ban megjelent Kavics című kötetből valók. Közülük két vers, az Áprilisi séta és a Passió tobzódik a játékosságban. A korszak nem kedvezett az ilyesfajta játékosságnak (nemcsak politikailag, kulturálisan sem voltunk szabad legelőhöz szokva, szoktatva). Hiába volt a József Attila-i »játszani is engeddd«, a korabeli kritikusok nem nézték jó szemmel az Áprilisi sétához hasonló játékokat. Persze azért mindig játszottak a költők, de ha játszol is, közben azért legyen súlyos mondanivalód! – kimondva-kimondatlanul volt egy ilyen elvárás. Külön köszönet most utólag Vasy Gézának, hogy beválogatta az antológiába ezt a két játékos verset is. Amikor 2009-ben Megtanulni élni címmel nagyobb válogatást állítottam össze a verseimből, mind a két verset kihagytam a válogatásból. Rosszul tettem! Legalább az Áprilisi sétát be kellett volna válogatnom – nem azért, mert olyan nagyszerű, hanem mert a szabadság levegőjét érezni benne, egy fiatal költő ösztönös játékosságát, amitől – egy konzervatívabb szemlélet nevében – megpróbálták, rövid távon nem is egészen sikertelenül, elvenni a kedvem. A költészethez, a saját arc, saját hang vállalásához – ami olyan magától értetődően természetesnek tűnik – bátorság is kell.” KÁNTOR Péter levele. 2019. február 23.

¹⁵⁷ Pintér Lajos szóbeli emlékezése szerint szinte nem is értesült az antológia készüléséről, talán Vasy Géza értesítette, hogy szerepelni fog benne, mindenesetre kész tényként hívták fel rá a figyelmét, hogy belekerült.

¹⁵⁸ ZALABAI Zsigmond, *Ki lát meg minket?* A Hét 1978/52. 11.

meg *A Hét* című lapban¹⁵⁹. Lényegében egy nyílt levélről van szó, mely Vasy Gézához, a kötet szerkesztőjéhez szól.

Zalabai az előszó által ígért nemzedéki seregszemle igényéből kiindulva vezeti fel, hogy miféle problémákat lát ezzel kapcsolatban. A *Tengerlátót* szétgöngyölíthető térképnek nevezi, amely eligazítja a hetvenes évek fiatal magyar lírájában, azazhogy: a hetvenes évek fiatal „MAGYARORSZÁGI” lírájában (e szót kiemelve). „S a »magyar költészet« és »magyarországi költészet« fogalmának fölvetésével, elhagyva a kitérőt, haladjak immár toronyiránt. A sűrűjébe annak a szemléletnek, amely a »magyar« költészetet a »magyarországi« – Magyarországon írott és kiadott – lírával azonosítja, figyelmen kívül hagyva azt aényt, hogy az irodalom alapanyaga és közege a nyelv, mindannyiunk édes anyanyelve, amely pedig tudtommal egy és oszthatatlan”¹⁶⁰. Mint írja, a *Tengerlátó* a magyar líra tengerét a Balatonra lokalizálta. A különféle fontos határon túli antológiák számbavétele után olyan neveket is felsorol a szerző, akik nincsenek benne, holott deklaráltan teljességre törekvő az előszó szerint az antológia. (Egyetlen határon túli költő sincs benne, mondhatni: természetesen, az ismert politikai konstelláció, tabusítás, a kádárizmus belügyekbe „be-nem-avatkozó”, a szomszédos, baráti szocialista országok érzékenységre tekintettel lévő nemzetiségi politikája miatt.) Ehhez képest érdekes és jogos Zalabai felvetése, hogy akkor az ő fiatal költőik, akik éppen beleesnek ebbe a nemzedékbe, vajon kevésbé volnának jók, értékesek vagy fontosak? A jelenség kárhóztatása és némi helyzetelemzés után a szerző kifejti, hogy nem arra gondol, hogy a közeg sikerkönyvei jelenjenek meg Magyarországon, hanem pont az ilyen és ehhez hasonló antológiák tudnának rengeteget tenni az ügy érdekében. Külön ki is emeli a *Körkép* és a *Szép versek* antológiákat. Érdekes és szimptomatikus, hogy ez a fajta, már ekkor igényként megfogalmazódó nyitás majd csak a nyolcvanas évek közepe-vége táján jön el – persze előtte is közölnek határon túli költőket és írókat, elvértve, illetőleg feltéve, hogy áttelepültek.

Az írás zárása is fontos: „A kortársi egyetemes magyar irodalom egybelátása nemcsak a nemzetiségi magyar irodalmakat gazdagítaná persze; gazdagodnék általa a nemzeti literatúra is, hiszen az eddiginél szervezettebben épülhetnének beléje azok a szellemi értékek, hatások, amelyeket egy-egy nemzetiségi magyar irodalom a cseh, a szlovák, a román, a szerb-horvát írásbeliségből olvasztott magába, új formákkal, kifejezőeszközökkel, motívumokkal, sajátos nemzetiségi élményvilágot tükröző témákkal s békés együttélésre szólító etikai imperativusszal töltve föl a magyar nemzeti irodalmat. A szellemi értékeknek ez a jótékony áramlása pedig már

¹⁵⁹ „A Hét a csehszlovákiai, majd szlovákiai magyarság kulturális, képes hetilapja 1956 végétől 1996-ig létezett (1960 és 1990 között Hét címmel jelent meg).” Link: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Ahet/>

¹⁶⁰ ZALABAI 1978, 11.

a nemzeti keretnél is nagyobb egység: a szocialista Közép-Európa közös ügye, közös érdeke kell, hogy legyen. / Tudván, hogy antológiák és Szép versek kötetek a következőkben is születnek, kérdezzük, kérdezzük újra: / Ki látott minket? / Ki lát meg minket? / Baráti üdvözléssel: Zalabai Zsigmond”¹⁶¹ Zalabai mondhatni elegánsan és ravaszul elkerüli az irredentizmus, nacionalizmus, sovinizmus és további, a nemzetiségi kérdés bármiféle felvetése kapcsán ekkoriban hangoztatott esetleges vádat azzal, hogy az internacionalizmus jegyében érvel amellett, hogy egységes, a határontúliakat is integráló magyar költészetet, magyar irodalmat kellene felmutatni, mintegy a haladó, szocialista ideálokat szem előtt tartva.

A Szegeden, 1979-ben kiadott *Gazdátlan hajók a Szegeden élő fiatal költők antológiája* alcímet viseli, Szigeti Lajos válogatta és szerkesztette, az előszót pedig Ilia Mihály írta. „Antológia-termő időket élünk. Az összeállítások mércéjét hol a kiadók, hol meg az összeállítók szándéka, szempontja adja meg. A kiadók gyakorta a nemzedéki fölnövés jeleit figyelik s válogatásuk éppen e jelek viselőire esik. De van szándék, mit nem a kiadói szempont szül, hanem a helyzet, melyben az íróember él, egy kisebb közösségbe való szorosabb tartozás, az egy tájbeliség közös gondolata, érzése, avagy egy folyóirat biztató, közlést biztosító gyakorisága. Így aztán az elmúlt évek kiadói antológiái mellett számos vidéki város fiatal íróinak – főleg költőinek gyűjteményeivel találkozhattunk. Leggyakrabban Debrecen és Pécs hallatott magáról ilyen gyűjteményekkel”¹⁶². Ilia élesen világít rá a szegedi hagyományra, mely közel sem a tájirodalmi szempontok szerint kell(ene), hogy működjön, s a provincializmus veszélyeiről, Juhász Gyula vidékiségének félreértettségéről is szól. Az antológiában szereplő hat költő közül hárman is komoly pályát futottak be, ami mindenképpen megsüvegelendő arány, gondoljunk Baka Istvánra, aki ekkor már kötetekkel rendelkező költő, s az itt induló Géczi Jánosra és Zalán Tiborra (végül valamennyien eljöttek Szegedről). A másik három költőnek, Belányi Györgynek, Petri Csathó Ferencnek és Téglásy Imrének már közel sem sikerült elmozdulnia abból a marginális pozícióból, amelyet „Szegeden élő fiatal költőként” töltöttek be 1979-ben¹⁶³.

Alig két évvel követi a *Tengerlátót* a hasonlóan monstruózus, szintén Vasy Géza szerkesztette és szintén a Kozmosznál napvilágot látott *Madárúton*¹⁶⁴ című antológia. A szereplés kritériumai is hasonlóak: „A válogatás technikai szempontja az volt, hogy minden

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² ILIA Mihály, *Előbeszéd, mely nem bevezető. Gazdátlan hajók*, 1979. 3.

¹⁶³ Ellenben mindhármuknak jelent meg önálló kötete. Petri Csathóé 1995-ben a *Délmagyarország jóvoltából*, mely, mint Szepesi Attila írta róla, „csaknem teljesen visszahangtalan maradt” (*III vers*), majd pedig 2003-ban posztumusz adta ki válogatott verseit a Tiszatáj (*Kődoboz*). Belányi György magánkiadásban adott ki egy verseskötetét 1992-ben (*Mintha mégis*), Téglásy Imrének pedig három évvel a *Gazdátlan hajók*-béli szereplés után jelent meg önálló kötete a Magvető elsőkönyves sorozatában (*Leletmentés*).

¹⁶⁴ VASY Géza szerk. *Madárúton. 45 fiatal költő*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1979.

harmincöt éven aluli költőt bemutassunk, aki idáig nem szerepelt központi antológiában, és önálló kötete nem jelent meg, illetve nincs sajtó alatt.”¹⁶⁵ Nem „nyomon követő” gyűjtemény, vagy helyzetjelző, állapotfelmérő, mint amilyen a *Tengerlátó* volt, száznál is több szerzőből válogatta ki Vasy az itt szereplő 45-öt (!), a már idézett szempontok szerint, egy újabb nemzedék bemutatásának szándékával. Így hát a *Madárúton* az igazi „örökös” voltaképpen az *Első Ének*nek, s az anakronisztikus gyakorlat zökkenőmentes folytatása (mindezt jelzi Kormos István emlegetése is, aki részt vett a munkálatokban, de a megjelenést már nem érthette meg, verse a gyűjtemény élén áll). Szerepelt benne többek között Csokonai Attila¹⁶⁶, Csordás Gábor, Ferencz Győző¹⁶⁷, Osztorkán Béla, Pátkai Tivadar¹⁶⁸, Rakovszky Zsuzsa, Szervác József,

¹⁶⁵ Vasy 1979, 7-8.

¹⁶⁶ „Ami a lényeg: 1976-ban egy adag verset elküldtem egy, a Móra Kiadóban dolgozó barátom biztatására és közreműködésével Kormos Istvánnak. **Éppen a legjobbkor.** (kiemelés az eredetiben – P-K. S.) Akkor már szó volt egy, a Kozmosz Könyvek gondozásában megjelenő antológia kiadásáról, amely az 1968-ban megjelent *Első éneket* volt hivatva folytatni. Hogy ki miért és hogyan került bele a kötetbe, arról csupán sejtéseim vannak. A Kozmosz »elsőkötetese« sorozatában rang volt megjelenni. Amíg Kormos István élt, az ún. Kormos-egyetem miatt. Nyilván sok kézirat érkezett be. (Ezek alkothatták a *Madárúton* alapanyagát.) De a kiadói tervben szigorúan csak 3 »elsőkötet« fért bele. Ott jelent meg ebből a társaságból Pátkai, Zalán, Bókkon, Tóth, Mező, Lezsák (nem teljes a felsorolás) első kötete, majd Sík Csaba főszerkesztő irányítása alatt Zelei Miklóse, Meliorisz Béláé, Ferencz Győzőé, Rakovszky Zsuzsáé, Kapecz Zsuzsáé és az enyém (1981-ben). Sík Csaba 1981-ben »robbantott«: legalább hat régóta kiadásra váró kéziratból lett könyv (akkor jelent meg pl. Várady Szabolcs első, vékonyka kötete.) (...) Hogy az antológia pontosan (melyik hónapban) jelent meg, arra – sajnos – nem emlékszem. Könyvpremier nem volt. Soha a társaság együtt nem lépett fel, ez eleve kivitelezhetetlen is lett volna, de még egy-két összetartó barát közös fellépésére sem került sor ez alkalomból. A szerzők az egész országból toborzódtak. (...) A kész kötet még nem volt a kezemben, amikor Nagy Gáspár megjegyezte: egy valaki kimaradt belőle, akinek pedig feltétlenül szerepelnie kellett volna benne. Parti Nagy Lajosról van szó. Gazsinak bizony igaza volt. A *Fél korsó hiány* igazolta őt. (De akkor már Pálkás György nevét is említhetném mint hiányzóét.) (...) A kötet megjelenésének – emlékeim szerint – nem volt nagy visszhangja. Sok volt az új vers- és prózákötet, meg antológia. Margócsy Istvánnak a Kritikában (?) és Kartal Zsuzsának a Magyar Nemzetben (?) megjelent recenziójára emlékszem, egyébre nem. (...) Nekem mindenekelőtt a Kormos Istvánnal és Nagy Gáspárral való megismerkedést jelentette verseimnek a Kozmosz Könyvek-hez való benyújtása. Engem lepett meg a legjobban, hogy abból a kevés versből rögtön egy lehetséges kötetre gondolt Kormos és Nagy Gáspár. / A *Madárúton*ba egy-egy szerzőtől, szerencsére, több vers került be, mint az *Első ének*be. Nem tudom, ha szigorúbban szerkesztenek, más a koncepciójuk, egy »erősebb« válogatásba belefértem volna-e. Mindenesetre két év múlva megjelent első önálló kötetem. (...) A korszakot, amelyben alkottam, s még igyekszem tevékenykedni (most már nem mint fordító, hanem saját művek írója), semmiképpen nem tartom a magyar líra fénykorának.” CSOKONAI Attila levele. 2019. február 23.

¹⁶⁷ „Kiadónként is nagy eltérések voltak, koronként is, és a személyes tényezőtől is sok függött. Nagyon óvatosan lehet csak bármiféle általánosítást megfogalmazni. Így aztán antológia is sokféle volt, sokféleképpen készültek, erősebb ellenőrzés alatt és szabadabban, attól függően, hogy éppen milyen volt a légkör vagy mekkora tekintélye volt annak, aki szerkesztette. Kormos szinte bármit el tudott érni a hatvanas évektől. / A *Madárúton* tudtommal hosszan készült, Kormos halála lassította a megjelenést. Ahogy írtam, én a végefelé kerültem bele. Úgy emlékszem, levelet kaptam Vasy Gézáról, hogy szerepeltetne. De elő kellene keresni, és ehhez idő kellene. Ha sikerül, előkeresem. Emlékeim szerint beküldtem vagy bevitettem a verseket, valószínűleg Vasy kiválasztotta, amit közölni akart. Hogy ki ajánlott a figyelmébe, nem tudom. Nekem ez nagy dolog volt, hiszen az első versem 1977-ben jelent meg a *Mozgó Világ*ban, és bár 1978 februárjában az *Élet és Irodalom* Új Hang rovatában több versemet közölték, az antológia megjelenéséig lényegében csak a *Mozgó Világ* közölt talán kétszer vagy háromszor, igaz, Margócsy István jóvoltából mindig több verset. Ez vagy azt mutatja, hogy odafigyeltek, kik jelentkeznek, vagy azt, hogy valaki szólt az érdekemben. / Egyébként azt gondolom, a *Madárúton* volt a leggyengébb a fiatal költők antológiáinak sorában. Szemben a korábbiakkal túl sokan voltunk benne, nem volt szerkezete, iránya, a szakmának családias volt.” FERENCZ Győző levele. 2019. február 22.

¹⁶⁸ „Számomra az antológia által »kinyílt« egy ablak a kortárs magyar irodalomra. Neves művészekkel, költőkkel, írókkal, folyóirat szerkesztőkkel ismerkedhettem meg személyesen.” PÁTKAI Tivadar levele. 2020. július 22.

Szkárosi Endre, Zalán Tibor és Zelei Miklós. A teljes névsort szemügyre véve látható, hogy voltaképpen a JAK-füzetek-béli antológiáig nincs változás, alapvetően „népfrontos”, sokszerzős, ömlesztett és arctalanító gyűjteményekben gondolkodtak a hatalmi-irodalmi mező fiatalokkal foglalatосkodó auktorai. A *Madárúton* az utolsó, a dolgozat egyik fókuszpontja értelmében klasszikusnak nevezhető központi antológia. Permanens megkésettsége, kivitelezése, anakronizmusa, válogatásának esetlegessége és a nevek relatív ismeretlensége, névtelensége a gyakorlat totális kiüresedését jelzi. Recepcióját a figyelem, az érdeklődés lanygulása jellemzi, hiszen a néhány kritika is meglehetősen fanyalgó volt.

Az 1980-as év is meglehetősen gazdag volt fiatal irodalmi antológiákban. Rögtön ekkor jelent meg a két „akadémiai” kötet, egy a költőkről¹⁶⁹, egy a prózaírókról¹⁷⁰. A kézikönyvek meglelte egyrészt fontos fegyverténynek tűnhet, ami a pályájuk elején járó alkotók azon törekvését illeti, hogy a marginalitásból kitörjenek, az irodalmi mezőben minél nagyobb szimbolikus tőkével rendelkezzenek, azaz/és kanonizálódjanak. Ugyanakkor a sajátos „lefokozott” státus, a „karám-jelleg” itt is megjelenik: antológia-keretekről van szó, csak itt értelmezések olvashatók az egy-két-három kötetel rendelkező, még mindig a „fiatal” billoggal lesütött alkotókról. Míg Vasy Géza a költőket erőltetetten „hatvankilences nemzedék”-nek nevezi előszavában, addig Kulin Ferenc „hatvanötösök-hetvenesek”-ről ír a prózaírók kapcsán. Egyik elnevezés sem túl szerencsés, inkább keresett, s nem is ment át semmilyen módon az irodalmi, irodalomtörténeti köztudatba. Mindkét kötet esetében fontos, hogy a szomszédos országok magyar irodalmainak új nemzedékeire is tartalmaz kitekintést.

1980-ban jelenik meg a Magvető Kiadónál az *Isten tenyerén ülünk – Fiatal írók antológiája*. Mint a fülszöveg rávilágít, a „Fiatal Írók József Attila Köre elhatározta, hogy viszonylagos rendszerességgel – megbízott fiatal kritikusok és alkotók válogatásában, szerkesztésében – közreadja az újabb magyar irodalom jelentősnek ítélt műveit. Mindössze két föltétel szabott korlátokat a válogatás szempontjaihoz: önálló kötetben vagy antológiában még meg nem jelent írások szerepelhetnek az összeállításban, és a fiatal nemzedék képviselői közül kerülhetnek ki a szerzők”¹⁷¹. Szerzők voltak többek között Nádas Péter, Csaplár Vilmos, Hajnóczy Péter, Kornis Mihály, Tar Sándor, Esterházy Péter, Lengyel Péter. A névsor ekkor még pályakezdő alkotóinak egy része, mondani sem kell, fényes pályát futott be a későbbiekben, ugyanakkor az ilyen és ehhez hasonló, „nemzedéki”, ám valójában pusztán

¹⁶⁹ VASY Géza szerk. *Fiatal magyar költők. 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

¹⁷⁰ KULIN Ferenc szerk. *Fiatal magyar prózaírók. 1965-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

¹⁷¹ ALEXA Károly – TÁRNOK Zoltán szerk. *Isten tenyerén ülünk. Fiatal írók antológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.

„fiatal” gyűjtemények jelentőségének erodálódását jelezheti, hogy senkinek sem szerepel kitüntetett helyen a pályájának, vagy legalábbis pályakezdésének történetében.

1980-as a *Fél korsó hiány* című pécsi antológia is, melyben négy költő, Parti Nagy Lajos, Pálincás József, Meliorisz Béla és Csordás Gábor mutatkozhatott be nagyobb versmerítéssel. A kötetet Bertók László szerkesztette, és Csorba Győző írt hozzá előszót¹⁷². Jelentősége ugyanakkor túlmutat a regionalitáson, Pécsen és vonzáskörzetén, s hatása túlzás nélkül kijelenthető, hogy a mai napig tart¹⁷³.

Vasy Géza ezekben az években tapasztalható igen nagy aktivitását jelzi, hogy 1981-ben az ő szerkesztésében és válogatásában lát napvilágot egy központi, szintén monstruózus prózai antológia is, *A medveölő fia*¹⁷⁴, mely deklarálta a *Tengerlátó* epikai párdarabja kíván lenni. Kérdés, az *Isten tenyerén ülünk* után miféle vélt szükség hívta életre ezt az gyűjteményt, hacsak nem valamiféle dac, mely még nem volt hajlandó engedni a központi összeállítású, reprezentatív, seregszemléző gyakorlatból, hiszen előbbi kötet azáltal, hogy a FIJAK „megbízásából” jött létre, korlátozottan még önszerveződő, „alulról jövő” kezdeményezésnek is tekinthető volt, melyet a hatalmi struktúra, a mezők kapcsolódásának logikája alapján nem tolerálhatott. *A medveölő fia* a hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől kezdve sorjázó prózai antológiák szerzőgárdája nagyválogatottjának tűnik.

Az 1981-es év utolsó említendő gyűjteménye a *Folyamatos jelen*¹⁷⁵. Az 1970-ben indult *Magyarország felfedezése* című szociográfia-sorozatban megjelent gyűjtemény egyrészt kiváló szerzőket vonultat fel¹⁷⁶, másrészt azt példázza, hogy a „fiatal” végtelenül problematikus meghatározása még olyan, irodalom, publicisztika és tudományosság határán egyensúlyozó, nagy hagyományú és sajátos műfajokat sem hagyott érintetlenül, mint a szociográfia¹⁷⁷.

¹⁷² BERTÓK László szerk. *Fél korsó hiány*. Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Baranya megyei Bizottsága, Pécs, 1980.

¹⁷³ A pécsi antológiák sorában (hagyományában?) alighanem a legerősebb korpuszról van szó. Vö. FENYŐ Dániel, *Az újraolvasás öröme. Negyven éve jelent meg a Fél korsó hiány antológia*. Jelenkor 2020/7-8. 830–835.

¹⁷⁴ VASY Géza szerk. *A medveölő fia. Fiatal prózairók antológiája*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1981.

¹⁷⁵ BERKOVICS György – ILLÉS Endre – GONDOS Ernő – MOCSÁR Gábor szerk. *Folyamatos jelen. Fiatal szociográfusok antológiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

¹⁷⁶ Többek között Berkovits György, Csalog Zsolt, Hajnóczy Péter és Tar Sándor is szerepel a gyűjteményben.

¹⁷⁷ S hogy maguk az egyes kötetek alkotói sem igen tudtak mit kezdeni ezzel a gyűlölt-kényszerített, jobb-híján fogalommal, azt például jelen könyv fülszövege is mutatja. „A Magyarország felfedezése sorozat hagyományaitól ezúttal némileg eltérő kötetet: Antológiát tart kezében az olvasó. Ugyancsak szokatlan, hogy a folyamatos jelen összetartó abrónca, a válogatás behatároló elve nem a tematikus rokonság, hanem merőben külsődleges szempont – amely azonban talán mégsem tetszik majd keresetnek és indokolatlannak –: a különböző foglalkozású, érdeklődésű, pályájuk más-más pontján álló szerzők életkora: »fiatalsága«. A gyűjtemény tizenöt írását nem jellemzi sem a megközelítés, sem a stílus egysége – a szociográfia csaknem minden formája, a szépirodalom és a tudományos igényű tanulmány közti széles skála csaknem minden árnyalata megtalálható itt. Antológiánk nem törekszik a mai magyar »valóság« felölelésére, de egy-egy részletjelenség, részterület mélyfűrésére igen. Ami a kötetet mégis összefogja, egybetartja, az a minőség: a nyitott, megvesztegethetetlen, kritikus szemlélet, a problémaérzékenység, a tények gondolkodó újracsoportosítása, újraforgalmazása – és az irodalmi igényesség, tehetség.”

Az 1982-es év a JAK-füzetek indulásának éve. A fiatal irodalom körüli szinte vég nélküli vitákat szemlélő *Fasírt*-kötet után a második rögtön egy antológia, a nevezetes *Ver(s)ziók*¹⁷⁸, mely talán az első igazán szövegközpontú gyűjtemény, melynek nem elsősorban az életkor, a nemzedékiség, vagy a homályos „fiatalság” adja szervezőelvét, hanem az invenció, a kísérletezés, s nem mellesleg az első olyan gyűjtemény, mely érdemben figyel a határon túli magyar irodalomra.

1983-ból egy szegedi antológiáról kell szólni. *A hazatérés lehetőségei* mind szándékaiban, mind a kulcsint tekintve a *Gazdátlan hajók* folytatása kívánt lenni, hibák ebben a tekintetben csupán a belbeccsel akadtak: jóval kevésbé lett sikeres egyes szerzőinek pályája, mint az előzményantológiái¹⁷⁹. A kötet szerkesztője, Vörös László előszavában leírja Ilia Mihályt idézve, hogy az „antológia-termő idők”-nek még koránt sincs vége, sőt. „A helyzet azóta (1979, a *Gazdátlan hajók* megjelenése óta – P-K. S.) sem változott. Egyetértések és ellenvetések kritikai keresztüzében a valóság makacsul szinte ontja őket, Pesten és vidéken is. Úgy látszik, ma, a nehézkes önálló kötetbeli megjelenés időszakában – legalábbis pályakezdőknél – ez a legjobb és leggyorsabb útja a »szeretném magam megmutatni« természetesen alkotói önkifejezés-vágynak. S bármennyire jogos is az ellenzők aggodalma abban, hogy az antológia-áradatban elvesznek a tájékozódási pontok és elmosódnak az értékhatárok, legalább ennyire igazuk van azoknak, akik azt mondják: a nyilvánosság előtti első összegző kritikai megmérettetés és ezáltal a további szelektálódás legjobb eszközei ők. Első rostaként működnek, tehát távlatilag éppen a megbízhatóbb tájékozódást segíthetik elő. És az igazi tehetségeknek további serkentést, esetleg szárnyalást adhatnak – mert a saját kötetre várás netalán hosszú esztendei bénítóak lehetnek. / Én antológia-párti vagyok, ha a válogatások ezeket a célokat szolgálják, ha valóban fiatalokat szerepeltetnek s nem két-három művel, hanem eddigi költészetük lényegét tartalmazón”¹⁸⁰. Vörös felemás érvei mellett, melyeket a fiatal költészeti antológiák védelmében sorakoztat fel észre kell vennünk a kritikát, amelyet a központi, sokszerzős gyűjteményekkel szemben fogalmaz meg. Ez azért is pikáns, mert a kötet egyik lektora éppen az ezekben az években az ilyen és ehhez hasonló, centralizáló antológiák egyeduralkodó válogatója, Vasy Géza.

¹⁷⁸ KULCSÁR SZABÓ Ernő – ZALÁN Tibor szerk. *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

¹⁷⁹ VÖRÖS László szerk. *A hazatérés lehetőségei. Fiatal szegedi költők antológiája*. TIT Csongrád megyei szervezete, Szeged, 1983. A szerzők Herbszt Zoltán, Hévízi Ottó, Józsa Fábián és Vecsernyés Imre.

¹⁸⁰ VÖRÖS 1983, 3–4.

1985-ös az *Alapművelet*¹⁸¹ című erdélyi antológia, valamint a Kilencek „testvércsoportjának” tekinthető Hetek megkésett együttes jelentkezése, *Az ének megmarad*¹⁸² is. Az év egyik legfontosabb antológiája ugyanakkor alighanem egy „élő folyóirat” (Szilágyi Ákos fogalma) papírrá válása, a *Lélegzet* antológia a JAK sorozatában¹⁸³. Egyrészt úgynevezett „organikus antológiáról”¹⁸⁴ van szó Tábor Ádám és Györe Balázs megfogalmazása szerint, azaz a kötet tudatos nyelvfilozófiai előfeltevésekkel operáló, újfajta irodalomszemlélet reprezentánsa volt¹⁸⁵. A *Lélegzet* körének közvetlen előzményeként egy hasonló, organikus szemléletű gyűjtemény, a *Más* ismeretes, mely nem jelenthetett meg¹⁸⁶. Havasréti József szerint mind a *Lélegzet*, mind a *Fölőspéldány*, amíg a hangzóssággal kísérletező, happeningeken bemutatott élő folyóiratként működött, autonóm kulturális képződménynek, a kulturális ellenállás formájának volt tekinthető a kádárizmusban¹⁸⁷. Antológiává válásukkal gyakorlatilag archívumokká merevedtek¹⁸⁸.

Fontos tény továbbá, hogy az *Elérhetetlen föld* (1969) óta gyakorlatilag a *Lélegzet* az első antológia, mely ismét egy határozott arcélű csoport önálló megjelenését jelenti – tizenhat évvel később, és szintén némi „packázással” a hatalom részéről (gondolva itt a *Más* antológia elutasítására). Poétikai, célkitűzésbeli, helyzeti, szerveződési és még sok más egyéb tekintetben sem összehasonlítható a két korpusz és alkotói kör – pontosabban összehasonlíthatók, ám rendkívül távol állnak egymástól, (irodalom)szociológiai tekintetben is, ugyanakkor a hatalmi mező egyneműsítő tekintete számára alig-alig különböztek.

Az 1986-os év a magyar irodalomban a fiatal antológiák évének mondható. Sem előtte, sem utána nem jelent meg egy adott évben több, hasonló jellegű gyűjtemény, számszerűen 7 darab. A József Attila Kör (s így, ekkor még a Magvető) esetében úgy tűnik nem az 1982-es *Ver(s)ziók*, hanem a *Lélegzet* „szakított át” egyfajta gátat: három csoportreprezentáló antológia is megjelent a füzet sorozatban. Ezek az *Üdvözlét*¹⁸⁹; a másik élő folyóirat, a *Fölőspéldány* antológiája¹⁹⁰ valamint a „Kováts!”, mely a *Jelenlét* című egyetemi folyóirat körének

¹⁸¹ MARKÓ Béla szerk. *Alapművelet. Fiatal költők antológiája*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1985.

¹⁸² ZIMONYI Zoltán szerk. *Az ének megmarad. Hetek. Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József, Serfőző Simon versei*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, Miskolc, 1985.

¹⁸³ GYÖRE Balázs – RÁCZ Péter – TÁBOR Ádám szerk. *Lélegzet. Antológia*. (JAK-füzetek 14.) Magvető Kiadó, Budapest, 1985. Történetéről: HAVASRÉTI 2006, 250–286.

¹⁸⁴ GYÖRE Balázs – TÁBOR Ádám, *Mechanikus vagy organikus antológiákat?* Élet és Irodalom, 1980. július 12.

¹⁸⁵ HAVASRÉTI 2006, 251.

¹⁸⁶ HAVASRÉTI 2006, 250–251.

¹⁸⁷ HAVASRÉTI 2006, 13.

¹⁸⁸ HAVASRÉTI 2006, 18.

¹⁸⁹ ELEK István szerk. *Üdvözlét*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

¹⁹⁰ PARTI NAGY Lajos szerk. *Ká! Ká! Ká! – a Fölőspéldány gyűjtése*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. Történetéről: HAVASRÉTI 2006, 209–249.

gyűjteménye¹⁹¹. Ugyanakkor nem élesen elváló csoportokat látunk: sok az átfedés. A jelzett „gátszakadás” ugyanakkor rávilágít egy fontos dologra az antológiák kádárizmusbéli hagyományvonalán: az olvadással, a kultúrpolitika lazulásával az antológiapolitika immáron nem ragaszkodott foggal-körömmel a központi gyűjteményekhez, s egyre inkább teret engedett a (fél)autonóm törekvéseknek – nem is igen tehetett mást, fókuszpontjai és problémái pedig más területekre estek már a nyolcvanas évek második felétől.

A további, központinak tetsző antológiák sem mutatták már azokat a jegyeket (rengeteg szerző, népfrontos stílus- és poétikakatyvasz, kevés szöveg), mint amelyek még masszívan, de rengeteget bírálva tudtak jelen lenni a korábbi évtizedekben. Így az *Átfordult idő*¹⁹² és *A költészet másnapja*¹⁹³ is, bár pályázat, illetve lényegében központi válogatás útján létrejött gyűjtemények voltak, inkább törekedtek egyfajta kamarajellegre, merítésük szűkebb volt, mintha a csoportantológiák előretörése igencsak rányomta volna bélyegét a további divatokra¹⁹⁴.

Két határon túli antológiát kell még megemlíteni 1986-ból: a prózaírókat felvonultató *Ajtókat*¹⁹⁵ Erdélyből, és a költőket prezentáló *Próbaút*¹⁹⁶ címűt Pozsonyból. Egy további munka feladata lehetne azoknak a hatásmechanizmusoknak a feltárása, amelyek esetleg működtek a határon túli antológiák és a magyarországiak között. Ennek egyik nagyon közvetlen lecsapódását láthattuk Zalabai Zsigmond írásánál, valamint Kőrössi P. József jegyzetben idézett levelénél, de a további hatások, ellenhatások, minták és szándékolt elkülönöződések feltárása csak egy alaposabb, bővebb kutatás feladata lehetne¹⁹⁷.

¹⁹¹ „Kováts!” – *Jelenlét-revü*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

¹⁹² TAMÁSI OROSZ János – KOCSIS Lajos szerk. *Átfordult idő. Fiatal költők antológiája*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986.

¹⁹³ KÖRÖSSI P. József szerk. *A költészet másnapja. Válogatás fiatal költők műveiből*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986.

¹⁹⁴ „A könyv ötlete vagy a Sík Csabáé, vagy az enyém volt, esetleg egy tervezgetős beszélgetés közben pattant ki. Az biztos, hogy olyan »fiatal« költőkben gondolkodtam, akinek már rég könyvük kellett volna legyen (Marno). Marnonak nem sokkal ez után meg is jelent az első könyve, ha jól emlékszem, azt is én szerkesztettem, és alig különbözik az antológia anyagától. / Eredetileg én, mint a Móra Kiadó Kozmosz szerkesztőségének szerkesztője azt szerettem volna, ha Mányoki Endre állítja össze, de nem vállalta, ötleteket azonban kaptam tőle, például éppen Marnót. (Mányoki akkoriban még talán a Mozgó Világ szerkesztője volt, jól ismerte, mi is történik). / Szempont különösebb nem volt, mint az, amit fentebb említettem: akik kiszorultak legyenek benne legalább egy antológiában. Aztán többüknek könyve is lett. Volt egy példa előttem, a bukaresti Kritérium Kiadónál a korábbi években megjelent, Ágoston Vilmos által szerkesztett *Kimaradt szó* c. kötet, abban is olyan szerzők kaptak helyet, akik nem fértek bele az akkor elvárt trendbe. Szerintem *A költészet másnapja*-ban is azok a szerzők szerepelnek szinte kőtetnyi anyaggal, akiket akkor sem a Magvető, sem a Szépirodalmi, nem közölt volna.” KÖRÖSSI P. József levele. 2019. március 3.

¹⁹⁵ EGYED Péter szerk. *Ajtók. Fiatal prózaírók antológiája*. Kritérium Könyvkiadó, Bukarest, 1986.

¹⁹⁶ BALLA Kálmán – GRENDEL Lajos szerk. *Próbaút. Antológia*. Madách Kiadó, Pozsony, 1986.

¹⁹⁷ S a „fiatal-probléma” vizsgálata is fontos lenne a magyarországitól különböző környezetekben. Vö. „Ez az irodalompolitikai manipulációs manőver ugyanis ekkortájt nem csak a magyarországi irodalmi intézményrendszerben volt használatos: erre jó példa a romániai magyar irodalom, ahol a magyarországinál is szűkebb, a kisebbségi helyzetből következő lehetőségek között egyetlen, a »fiatalok« számára engedélyezett

1987-ben, *A költészet másnapja* párdarabjaként jelent meg a *Kutyabajok* című kötet, alcíme szerint *Válogatás pályakezdő írók műveiből*¹⁹⁸. A csaknem 20 év alatt, amely az antológiák áradásának kezdetétől eltelt, szinte alig változott valami, ami a kötetek indokolását (nem indokoltságát) illeti. A fülszöveg helyetti, belső címlapon olvasható szöveg a következő: „A 60-as évek végén és a 70-es évek elején indult prózaíró-nemzedékek után mintha űr támadt volna. Maradt az űr, vagy – egy-két esettől eltekintve – nem veszünk tudomást prózairodalmunk legfrissebb jelenségeiről? Beszélhetünk-e a 70-es évek prózájához mérhető eseményről ma a pályakezdő írók kapcsán? – erre is választ adhat ez a válogatás. Az itt felsorakozó szerzők nem alkotnak nemzedéket: egyetlen közös vonásuk (sic!), hogy – bár novelláikkal évek óta rendszeresen jelen vannak a folyóiratokban – egyéni kötettel egyikőjük sem rendelkezik. Válogatásunk kilenc pályakezdő – de nem minden esetben fiatal – író bemutatására vállalkozik. Nem állítjuk azonban, hogy a pálya elején e pillanatban csak ők kilencen találhatók”.

1988-ból nem ismeretes „fiatal” antológia. Nem így 1989-ből, ekkori a nemes egyszerűséggel *Fiatal írók könyve*¹⁹⁹ elnevezésű kiadvány, valamint a szegedi egyetemi folyóirat, a *Harmadkor*²⁰⁰ antológiája is. A kádárizmus végén, a rendszerváltozás hajnalán már egyik sem központi antológia, s már régen nem nagy kiadók adják ki a köteteket. A gazdasági-politikai átmenettel, történeti cezúrákkal a legritkább esetben párhuzamosak vagy szinkrón jellegűek az irodalmi változások, jelen esetben viszont tagadhatatlan, hogy 1989-cel, pontosabban már kicsit korábbi dátálhatóan, az olvadással együtt a fiatal irodalmi antológiák korszakának is leáldozott. Ahogyan az „ifjúsági probléma” sokadlagossá vált, s a hatalmi-politikai rendszernek sokkalta égetőbb problémái adódtak, úgy vált a kérdés marginálissá, majd semmissé: a nyolcvanas évek végének antológiái mintha valami erőtlen hagyomány élesztői,

könyvsorozat létezett, az 1961-ben a Kriterion Kiadótól megindított Forrás könyvek. Ezeknek a köteteknek a megjelenési alkalmá képezte aztán meg a nemzedékeket, pontosabban a recens kritika ehhez a könyvkiadási politikához igazodva hozott létre nemzedéket a recepcióban. Az erre a tradícióra rátelepülő irodalomtörténeti osztályozási kísérletek pedig erőteljesen szentesítették is ezt a hatalmi eredetű kényszerektől meghatározott csoportképzési logikát: Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1971-es könyve a romániai magyar irodalomról, amely még csak első és második Forrás-nemzedékről beszélt, hosszú időre meghatározta a még csak ezután megszületendő erdélyi magyar irodalom nemzedéki rendjét is, hiszen ennek nyomán képződött meg aztán a harmadik és negyedik Forrás-nemzedék generációs magyarázóelvé is. Az, ami a szerves artikulálódás lehetetlenné tételéből adódott, ilyen módon vált jó darabig természetesnek tűnő, felül nem vizsgálendő rendezőelvvé.” SZILÁGYI Márton, *Ősszeköt vagy elválaszt? A nemzedék mint irodalomtörténeti magyarázóelv*. = GYÁNI Gábor – LÁCZAY Magdolna szerk. *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*, Nyíregyháza, 2008. 19.

¹⁹⁸ KÖRÖSSI P. József szerk. *Kutyabajok. Válogatás pályakezdő írók műveiből*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1987.

¹⁹⁹ A kiadvány egyébként rendkívül fontos, illetve a benne szereplő szerzők későbbi műveinek, pályájának ismeretében az lehetett volna. Ráadásul feloldotta a próza-líra-értekező próza hagyományos és rigorózus elkülönítését, egy közel azonos életkorú merítésből próbálta műfajtól és műnemtől függetlenül felvonultatni a legjobbakat. KÖRÖSSI P. József – TAKÁCS József szerk. *Fiatal írók könyve. Versek, novellák, esszék*. Holnap Kiadó, Budapest, 1989.

²⁰⁰ SZÁNTÓ István szerk. *Harmadkor antológia 1989*. A Harmadkor melléklete. Szeged, 1989.

folytatói kívántak volna lenni csupán: emlékeztek rá, hogy egyfajta szokásként, rítusként, eljárásként fiataloknak „illik” időről időre így bemutatkozni, de nem igazán lehetett tudni már, miért, mi ennek az értelme, sőt, a célja.

2.4 A rendszerváltozástól napjainkig

A kilencvenes években régen tapasztalt hiányát látni csupán a fiatal irodalmi antológiáknak. Az évtizedben mindösszesen öt kiadvány látott napvilágot. Rögtön 1990-ben a fiatal vajdasági prózaírókat reprezentáló *A varázsszobor*²⁰¹, 1992-ben a regionális *A megértés nehézségei*²⁰², 1993-ban a *Piknik a Szaharában*²⁰³, 1994-ben a *Táncrend*²⁰⁴, valamint 1998-ban a Palatinus sorozatában megjelent, a Sárkányfű című folyóirat nemzedéke környékét s a velük egyidőseket „egybegyűjtő” *Köztéri mulatság*²⁰⁵.

A kétezres évektől napjainkig is hasonló szórtság jellemzi a fiatal irodalmi antológiák további történetét. Ezen kötetek emlékezetében és recepciójában halványan élnek a szocializmus időszakának, s ezen belül is a dolgozat fókuszának kötetei, a hagyományban való elhelyezkedésben, a legitimitás, a szükségesség vagy pusztán az értelmezési keret tekintetében.

2007-ben, a JAK-füzetek sorozatában jelent meg az *Egészrész* antológia²⁰⁶, egy évvel később a Palatinusnál a *Használati utasítás*²⁰⁷. Szintén ebben az évben jelent meg *A meghajlás művészete*²⁰⁸ Erdélyben, majd egy évvel később az *Apokrif* folyóirat köré tömörülő fiatalok gyűjteménye, a *Beszámított veszteség*²⁰⁹. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a Telep-csoport jelentőségét a kétezres évek második felének, valamint a kétezer-tízes évek elejének fiatal költészetében, ugyanakkor 2009-es antológiájuk, mely mintegy záróakkordja volt a csoport egységes létezésének, mint korpusz és könyvtárgy nem bírt akkora jelentőséggel, mint a

²⁰¹ TOLDI Éva szerk. *A varázsszobor. Fiatal prózaírók könyve*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990.

²⁰² MONOSTORI Imre – TÓTH László szerk. *A megértés nehézségei. Komárom-Esztergom megyei pályakezdő költők*. József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 1992.

²⁰³ KULCSÁR Ferenc szerk. *Piknik a Szaharában. Fiatal írók antológiája*. Lilium Aurum – Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1993.

²⁰⁴ BENCE Ottó – FEJÉR Balázs – FICSKU Pál szerk. *Táncrend*. Törökfürdő Alapítvány – Seneca Kiadó, Budapest, 1994.

²⁰⁵ FOGARASI Zsolt – KOVÁCS Eszter szerk. *Köztéri mulatság. Fiatal írók antológiája*. Palatinus Kiadó, Budapest, 1998.

²⁰⁶ K. KABAI Ióránt szerk. *Egészrész. Fiatal költők antológiája*. József Attila Kör – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

²⁰⁷ REMÉNYI József Tamás – TURCZI István szerk. *Használati utasítás. Versantológia*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2008.

²⁰⁸ A Korunk Generátor-rovata az origója ennek a gyűjteménynek is. Vö. 1152. lábjegyzet. BALÁZS Imre József szerk. *A meghajlás művészete. A Korunk fiatal szerzőinek antológiája*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2008.

²⁰⁹ NYERGES Gábor Ádám – TARCSAY Zoltán – TÖRÖK Sándor Mátyás – FRÁTER Zoltán szerk. *Beszámított veszteség. Az Apokrif szerzőinek antológiája*. Napkút Kiadó, Budapest, 2009.

csoport, s az általa preferált költői nyelvek, poétikák és hagyományvonalak, nem beszélve a működéséről, mely a blogformában, a kommentárokbán, a kvázi nyilvános műhelymunkában, az interneten öltött testet, így merőben új dinamikát adva a fiatal költői csoportosulások szerveződésének és üzemelésének²¹⁰. Említendő még a *Rituális labdajátékok* című, a *Híd* folyóirat körét reprezentáló kötetet²¹¹, valamint az erdélyi alkotókat egybegyűjtő *Mozdonytűz* című gyűjtemény²¹².

Két közvetlen közelmúltbéli „fiatal antológia” öt-, illetve hároméves: 2015-ben jelent meg az *R25*²¹³, mely életkori alapon határozta meg a gyűjteményben szereplők körét: 25 évvel a rendszerváltás után, a rendszerváltás évében vagy utána született fiatal magyar lírikusokat vonultatott fel, míg a nagyváradi Élő Várad mozgalom antológiája²¹⁴ egy hangsúlyos regionális újjászerveződés igénybejelentése volt a *Várad* folyóirat környezetében.

Egészen friss, 2020-as fejlemény a *Címtelen föld: fiatal erdélyi metamodern líra* című gyűjtemény²¹⁵.

Jelen fejezetben a magyar irodalom azon a rejtett(nek elgondolt) hagyományáról esett szó, amelyet a fiatal, pályakezdő és/vagy nemzedéki antológiák jelentenek, a huszadik század legelejétől kezdve egészen napjainkig. A fenti áttekintést figyelembe véve bizvást állítható, hogy az antológiaszereplést – legalábbis költőként, de íróként is – aligha lehetett és/vagy lehet megúszeni a magyar irodalomban. Talán kevés kockázattal kijelenthető, hogy a 20. század valamennyi jelentős alkotója szerepelt valamilyen antológiában pályafutása során, igen nagy részük, ha nem is mindegyikük még pályakezdőket felvonulatokban is, nem beszélve azokról a mára elfeledett, a kánonok szeszélye folytán már ismeretlen, de nevesíthető szerzőkkel, akikre már csak páran és alig-alig emlékeznek, ha egyáltalán²¹⁶. Őket jóformán az egykori folyóiratok,

²¹⁰ E minta alapján a későbbi években több hasonló költőcsoportosulás is alakult, melyek aztán önálló antológia nélkül szűntek meg, például az Előszézon, a Körhinta Kör vagy a Gömbhalmaz csoport. KERESZTESI József szerk. *Telep-antológia*. Scolar Kiadó, Budapest, 2009. Az antológiában szereplő „telepesek”: Bajtai András, Deres Kornélia, Dunajcsik Mátyás, Ijjas Tamás, Krusovszky Dénes, Nemes Z. Márió, Pálffy András Gergely, Pollágh Péter, Sirokai Mátyás, Sopotnik Zoltán és Szabó Marcell.

²¹¹ FARAGÓ Kornélia szerk. *Rituális labdajátékok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010. Fontos megjegyezni, hogy a *Híd* folyóirat körül alkotó szerzők, s a *Híd* Kör közel sem azonosak: utóbbi egy fiatal alkotói közösség, míg előbbi értelemszerűen a folyóirathoz szorosabban kötődő szerzőket jelöli, s az antológia ez utóbbi, laza csoport gyűjteménye.

²¹² GÁLL Attila szerk. *Mozdonytűz. Fiatal írók antológiája*. Erdélyi Híradó Kiadó – Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy – Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár-Budapest, 2014.

²¹³ ÁFRA János szerk. *R25. A rendszerváltás után született generáció a magyar lírában*. József Attila Kör – Prae.hu, Budapest, 2015.

²¹⁴ SZÜCS László – TASNÁDI-SÁHY Péter szerk. *Élő Várad antológia*. Várad folyóirat, Nagyvárad, 2017.

²¹⁵ ANDRÉ Ferenc – HORVÁTH Benji szerk. *Címtelen föld: fiatal erdélyi metamodern líra*. Erdélyi Híradó Kiadó – Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár, 2020.

²¹⁶ Lengyel András nyomán nem elfeledett, hanem névtelen, hiszen soha ismertté nem vált szerzőkről van szó.

napilapok, hetilapok még mélyebbre temetett hasábjain túl ezek az antológiák őrizték meg csupán az utókor, az irodalmi emlékezet számára.

3. Az irodalmi mező Magyarországon a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején

„A folytonosság nem önmagától áll elő, vannak olyan társadalmi intézmények, melyek előállításával foglalkoznak. Védik és szabályozzák, megszilárdítják, és mozdulatlaná teszik azt, ami természeténél fogva igencsak változékony.”²¹⁷

/Aleida Assmann – Jan Assmann/

Az irodalmi mező felvázolásának kísérlete előtt szükséges a történeti-társadalmi, valamint a magyar irodalom és irodalompolitika ekkori eseményeinek, történéseinek, állapotának megvilágítása. A vizsgálat három antológiára terjed ki, ezek pontos megjelenési évei 1968 és 1969²¹⁸. Természetesen az irodalmi változások szórt és lassabban formálódó jellegéből adódóan ez mindenképpen önkényes időpontmegjelölés, redukció és az egyes történésekkel, alakulásokkal nem feltétlen fedésben lévő két év, ezért is került megjelölésre a fejezetcímbe tágabb időhatár. Ugyanakkor a magyar irodalomban rejtett hagyományként jelen lévő fiatal irodalmi antológiáknak igazi sűrűsödési pontja ez az időszak, különösen e két év, s a részletesen tárgyalt három antológia, mint mindennek manifesztuma. A problematika „csúcsra jár” ekkor, szoros összefüggésben hatalmi-politikai, nemzedéki-szociológiai és irodalomtörténeti kérdésekkel.

3.1 Történeti megjegyzések

Jelen dolgozat nem történettudományi munka, így az egyes eseményeket csak nagy vonalakban, említés szintjén vázolja, fókusszal a kulturális-irodalmi életre hatással lévőkre. Ezekkel összefüggésben hangsúlyosabban esik szó a kulturális, művészeti, irodalmi élet eseményeiről, majd konkrétan az irodalom állapotáról, eseményeiről.

Az irodalmi és a hatalmi mező viszonyának feltáráshoz, az irodalmi mező rekonstruálásához előjáróban elengedhetetlen röviden ismertetni a kijelölt időszak vonatkozó történeti-politikai eseményeit, kitérve néhány releváns történettudományi szakmunkára is.

²¹⁷ Aleida ASSMANN – Jan ASSMANN, *Kánon és cenzúra*. = ROHONYI Zoltán szerk. *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2001. 91.

²¹⁸ „A folyamat – főleg nemzetközi politikai okokból – 1968-ban megbicsaklik, 1968 és 1974 között ellentmondásosabbá, kétvágányúvá válik. A nyugati és a keleti neokonzervativizmus megerősödése, a brezsnyevi posztsztálinizmus katonai, politikai, ideológiai nyomása, a hazai gazdasági-politikai reform megtörése érzékelhetően szűkíti a viszonylagos ideológiai szellemi nyitottságot. Vannak visszarendeződési tünetek, újra szaporodnak az adminisztratív tilalmak, az ideologikus kiszorítások, de az oktatási, tudományos, közművelődési és művészeti életben s főleg a társadalmi, fogyasztási, életmódbeli »mélyfolyamatokban« azért továbbhalad a civilizációs reformok és a kvázi-demokratizálódás tendenciája, a mindennapok depolitizálása.” AGÁRDI Péter, *Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájához*. Eszmélet, 5. évf. 20. szám (1993 tél). Link: https://epa.oszk.hu/01700/01739/00006/eszmelet_EPA01739_20.item988.htm Letöltése ideje: 2019. december 8.

1968. január 1-vel Magyarországon elindult az új gazdaságirányítási rendszer²¹⁹, hosszas előkészítő munkálatokat követően, közkeletűbb nevén az új gazdasági mechanizmus. (Bár e kitekintés elsősorban Magyarországgal foglalkozik, fontos megemlíteni, hogy ez év elején megszüntetik Romániában a Maros-Magyar Autonóm Tartományt.)

1968 kitüntetett évszám, generációformáló jelentőséggel bír, nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközi viszonylatban is²²⁰. Az év kulcseseménye magyar szemszögből és az egykorú aktuálpolitikai és a történeti emlékezet tekintetében is a Csehszlovákia megszállásában való részvétel, ennek beláthatatlan és kiábrándító következményeivel együtt, mely az egész társadalomra hatással volt, ily módon természetesen a (közéletiség kényszerét eleve magukon viselő) művészekre, írókra is²²¹. A megváltozott gazdaságirányítási rendszer lendülete 1972-ig tart, s bár a fogyasztás nő, és a reform, amely szót Kádár inkább negatív kontextusban használta²²², elakadt. „Kádár János 1972-ben (és a következő években) feláldozta a reformkurzust. Az 1956 szindrómájától terhelt magyar politikai vezetés nemcsak a magyar társadalommal, hanem a szovjet vezetéssel való szembekerülés eshetőségétől is szorongott. Mivel a reform nem állt össze soha koherens ideológiává, az első hazai nehézségek, illetve az első komoly moszkvai bírálóat elég volt ahhoz a vélekedéshez, hogy a reformból könnyen »dobható« minden, amit kifogásolnak, s végeredményben az egész ügysem volt más, mint a sok gyakorlatias manőver egyike, amelyek mind az 1956 utáni politika prioritásait szolgálták.”²²³ Mindez azért is fontos, mert a hatvanas évekbeli társadalmi-politikai enyhülés nem volt független a gazdaság helyzetétől, s amikor a bekeményítés elkövetkezett, az érzékelhetően hatással volt a társadalomra és a kulturális, művészeti, irodalmi életre is (a hatalmi-politikai mező strukturálisan mindent ural). 1973 és 1974 pedig már a kiábrándulás és

²¹⁹ Kornai János a klasszikus rendszertől való elmozdulás, az ún. piaci szocializmus kísérlete részének tekinti mindezt. Vö. KORNAI János, *A szocialista rendszer*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2012.

²²⁰ RAINER M. János, *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 175.

²²¹ „1962/63 és 1968 között úgy tűnt, hogy az akkor még folyamatként elképzelt reform eredményeképpen a szovjetrendszer magyarországi változata valamennyi korábnál nyitottabbá válhat. A következő négy esztendő (1968–72) szemügyre véve ez a benyomás elhalványul. A két csomópont történései – a Csehszlovákia megszállásában való részvétel 1968-ban, illetve a reformpolitika elleni szovjet fellépés kádári fogadtatása 1972-ben – végeredményben arra vallottak, hogy a rendszer alapvető determinációjában semmi sem változott, sem mennyiségi, sem minőségi szempontból. Magyarország politikáját a Szovjetunió határozza meg. A döntő mozzanat ezen a téren nem a Kádárt, a reformereket és a magyar reformot ért 1972. februári brezsnyevi bírálóat, majd annak nyomán a reform gazdasági részének »csúszó leértékelése« - hanem 1968 nyara. / A szovjet vezetés és hű csatlósainak rendkívüli aktivitása Csehszlovákia katonai megrendszabályozásának ügyében, a magyar vezetéssel szembeni fellépés helyenként meglepő durvasága arra utal, hogy Moszkvában, Kelet-Berlinben, Szófiában és Varsóban úgy látták: megtörténhet, hogy Magyarország kimarad a katonai akcióból. Kádárék mozgásterébe tehát belefért volna ez a lehetőség is. A legfontosabb döntéseket 1968-ban Kádár egyedül hozta - a rendszer tehát ebből a szempontból az igazán döntő pillanatban semmivel sem mutatkozott nyitottabbnak, mint Rákosi Mátyás rendszere. Kádár szerette volna elkerülni a katonai fellépést, de ha már úgy látta, hogy az elkerülhetetlen, kimaradni nem mert belőle.” RAINER 2011, 171.

²²² RAINER 2011, 186.

²²³ RAINER 2011, 168–169.

az unalom jegyében vezet tovább a belpolitikailag szigorodó hetvenes évekbe, viszont a „hetvenes évek második felére, végére manifesztálódik csupán egyértelműen a rendszer válsága”.²²⁴

3.2 Egy „belügyi seregszemle”

Az áttekintést megelőzően essék szó egy rendhagyó állapotfelmérésről 1967-ből. Szőnyei Tamás 2012-ben publikálta monstruózus, kétkötetes munkáját az állambiztonsági szolgálatok magyar irodalmat, az irodalmi életet célzó megfigyeléseiről 1956 és 1990 között²²⁵. Az első kötet *Enumeráció 1967* című epizódjában a „Sárdi”²²⁶ nevű informátor összefoglalja a hatvannyolcat megelőző évben a magyar irodalmi élet csoportosulásait. Anélkül, hogy adekvát hivatkozási alapnak lenne tekinthető egy olyan rendkívül problematikus forrás, mint amilyen az ügynöki jelentés, a tárgyalt időpillanatok előtt közvetlenül rendkívül érdekes az, ahogyan a hatalom kategorizálta és számba vette az irodalmi mező szereplőit, s igyekezett felrajzoltatni magának az óhatatlanul torz, és egy szemszögből látható koordináta-rendszert.

„A csoportosulás az írók között ma sokkal bonyolultabb, mint az ötvenes években volt. Nemcsak azért, mert az egyes »rétegek« összekeveredtek, mert a párthoz való viszony szerinti ötvenes évekbeli alapállást most már az ötvenhathoz való viszony is módosította, hanem azért is, mert a csoportok most nemcsak írókat foglalnak magukban; a különböző művészeti ágak képviselői – írók, festők, színészek, stb. – alkotnak csoportokat. Éppen ezért a mai csoportosulásra jellemző, hogy nem az Írószövetség keretein belül megy végbe. Az Írószövetség ma inkább csak afféle szervezőiroda, eleven klubélet nélkül. A csoportok lakásokon, a Hungária kávéházban és a Fészekben jönnek össze.”²²⁷ Az informátor szerint az első csoport az „öreg népiesek”, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István (Darvas József áthúzva), jellemzőik a jelentő szerint, hogy „monopolizálták” a nemzeti felelősség kérdését és kiemelten foglalkoznak a határon túli magyarság problémájával. Németh László „szokás szerint visszahúzódik tragikus életérzésének csigaházába”²²⁸. A második a Lukács-csoport, akik a filozófus körül tömörülnek, benne Déry Tibor, Eörsi István, Sükösd Mihály és még pár kritikus. Ez „a marxizmus formai kereteibe beilleszkedett és e keretek között –

²²⁴ RAINER 2011, 38.

²²⁵ SZŐNYEI Tamás: *Titkos írás 1-2. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990*. Noran Könyvvesház, Budapest, 2012.

²²⁶ Mint a könyvből kiderül egy Sándor András nevű, ekkor a Szerzői Jogvédő Hivatal munkatársaként dolgozó informátorról van szó.

²²⁷ SZŐNYEI 2012a, 604.

²²⁸ SZŐNYEI 2012a, 605.

adaptálódott és immunizálódott baktériumtörzshöz hasonlóan – újjászületett polgári irányzat, mely bármikor hajlandó megnyitni a kaput Camus, Sartre és Beauvoir előtt.”²²⁹ A voltaképpen tetszetős megfogalmazás mögött meglehetősen zavaros, miféle kapuról is lenne szó, illetve hogyan is lépnének be azon az említett egzisztencialisták. A harmadik csoport a „parasztszármazású fiatalok”, ide Juhász Ferenc, F. Nagy László és Sánta Ferenc sorolható, s „fél lábbal” Csoóri Sándor. „[N]ekik nem a nemzeti kérdések a központi problémáik, hanem az elkötelezettség, az individualizmus és kollektívizmus, a hatalom és erkölcs kérdései”²³⁰.

A negyedik csoport az ún. „baloldaliak”, akik „szilárd marxista meggyőződésűek”. Földeák János, Molnár Géza, Papp László, Berkesi András, F. Rácz Kálmán. Az informátor szerint van egyfajta „perifériára szorultak” jellege a csoportnak. „Még Berkesi is periférikus olyan értelemben, hogy őt irigység és bizonyos lenézés sújtja”. Az, hogy nincs a centrumban, azért lehet, mert „az irodalmi értéktudatot a polgári értelmiségi réteg határozza meg”²³¹. (Illetőleg még inkább Aczél György ízlése.) Az ötödik csoport a „polgári derékhad”, mely „elég népes és heterogén”. Ide tartozónak véli az informátor Örkény Istvánt, Devecseri Gábort, Karinthy Ferencet, akik szoros kapcsolatot ápolnak Déryvel. Ungvári Tamást és Hubay Miklóst is ide sorolja, ez az „egyik vége”, a „másik” a volt szociáldemokratákat jelenti, Vészi Endrét, Palotai Borist, Komlós Aladárt. Valamint még Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázst, Hegedüs Gézát, Kormos Istvánt, Darázs Endrét és Mándy Ivánt, utóbbi „jóval kevésbé »aktív«”²³². Az „exisztencialisták”²³³ Hernádi Gyula és Mészöly Miklós, komoly hatással Csoórira. Van egy „exisztencialisták II” csoport is²³⁴, egy állandó pókerparti körül „kikristályosodva”, Csurka Istvánnal, olykor Nagy Lászlóval, Abody Bélával, Réz Pállal és Zelk Zoltánnal. Az elnevezésről egyrészt eszünkbe juthat sporthasonlattal az a jelenség, amikor egy magasabb osztályú csapat elindít egy fiókcsapatot egy alacsonyabb osztályban, s azt nemes egyszerűséggel a klubnév után biggyesztett II-vel különbözteti meg a „nagycsapattól”, másrészt az egész csoportosítás abszurditása és blódsége itt mutatkozik meg talán a legeklektikusabban, bár vetekedhet vele az utolsó, a „vidám cimborák” elnevezésű, tömörülésnek tekintett pár név, akiket Fejes Endre novelláskötetének címével gondolt az informátor a legmegfelelőbbnek leírni, lévén Fejest tekinti központi alakjának. Rajta kívül irodalmárt nem is sorol ide, hanem

²²⁹ SZÖNYEI 2012a, 605–606.

²³⁰ SZÖNYEI 2012a, 606.

²³¹ Uo.

²³² SZÖNYEI 2012a, 607.

²³³ Az informátor következetesen ezt az írásmódot használja.

²³⁴ SZÖNYEI 2012a, 608.

színészeket (Garas Dezső, Kálmán György, Molnár Tibor), valamint Gyulai Líviusz grafikust és más művészeket²³⁵.

Csoporton kívülnek tekinti Moldova Györgyöt, Lengyel Józsefet, Garai Gábort, Mesterházi Lajost, Fekete Gyulát, Gyurkó Lászlót. Kuczka Péterrel kapcsolatban megemlíti, hogy Darázs Endrével igyekeznek a „monopolizálni” a science fictiont²³⁶. „Végül figyelemre méltó, hogy a csoportképződésben most sokkal nagyobb szerepet játszik az anyagi érdekközösség, mint az ötvenhat előtti csoportosulásokban, és nagyobb a súlya az eszmei közösséghez képest is. Ennek megfelelően a csoportok lazábbak és mozgékonyabbak, mint az ötvenes évekbéliek.”²³⁷

A hatalom magyar irodalomra való rálátásának és kategorizálásának dokumentumaként fontos ez a jelentés. Természetesen az irodalmi mezőt rekonstruálni ez alapján súlyos tévedés volna, hiszen még csak a hatalmi mező fókuszpontjairól sincsen szó, egy informátor összefoglalása ez, mely alapvető kortárs irodalmi ismeretekből, rendszerismeretből és politikai-hatalmi lojalitásból, valamint önkényes, esetleges és felületes csoportképzési kényszerből, megfelelésvágyból építkezik. Rávilágít viszont arra, hogy a hatalmi mező miképpen csúszkált a művészeti-irodalmi mező megítélésében a gyakorlati kérdések és a politikai megítélés, az esetleges veszélyek monitorozását szem előtt tartó besúgói szintek és a csúcsirányítást képviselő, különféle széljárásokat generáló kultúrpolitika között, miközben mindez természetesen egy nagy, összefüggő rendszernek tekinthető és tekintendő. Azt is magától értetődően regisztrálni kell, hogy a dokumentum közel sem nyújt teljes képet, csupán elnagyolt, körkép-jellegű: a nem budapesti irodalmárok egyáltalán nem jelennek meg benne (természetesen erre is volt külön apparátus), valamint olyan „csoportok kívüliek”, mint Weöres Sándor, s a legfiatalabb író- és költőgeneráció ekkor színre lépő tagjai sincsenek említve. Így tehát a hitelességi és etikai megfontolásokon túl természetesen azért sem tanácsos az irodalmi mező rekonstrukciójánál ügynöki jelentésekre támaszkodni, mert ha a teljesség igényével is készültek, alkalmatlanok ilyen széles spektrum befogására. Ugyanakkor sokat elárulnak a hatalom és az irodalmi élet, azaz az írók társadalmi, politikai mozgásai közötti relációkról.

²³⁵ Uo.

²³⁶ SZÖNYEI 2012a, 608–609.

²³⁷ SZÖNYEI 2012a, 609. A tisztartó értékelése szerint a jelentés alapvetően jól sikerült, helyesen értékkel, egyedül a Lukács-csoportnál lőtt mellé Sárdi, ugyanis az „az általa leírtánál sokkal összetettebb koncepció és személyes vonatkozásban is (sic!)”.

3.3 Könyvek és halálok: „kemény adatok”

Tárgyalt éveink előtt közvetlenül, 1967-ben hunyt el Kassák Lajos és Füst Milán. Két, az ekkori magyar irodalmi mező tekintetében hatalmas szimbolikus tőkével rendelkező, a hatalom által szorgosan, integrációs céllal játszmákba vont, nagy tekintélyű alkotó távozott. Fontos tény, hogy Aczél György 1967 áprilisától kultúráért felelős KB titkár lesz. Tehát az aczéli „három T” (támogatott, túrt, tiltott) politikája²³⁸ maradéktalanul ekkortól érvényesül, s csúcsra jár a „kegygazdálkodás”²³⁹.

Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy a következőkben számba vett művek, megjelenések nem aszerint a szelekció szerint kerültek e fejezetbe, melyet az irodalomtörténet már kimerítően feldolgozott, azaz a hatvanas-hetvenes évek fordulóján tapasztalt „poétikai irányváltás”²⁴⁰ jegyében, azon kötetek számbavételével, melyek beilleszthetők abba a tendenciába, mely szerint áttevődik ekkoriban a hangsúly, a poétikai szervező erő a nyelvkritikai-filozófiai attitűddel összefüggésben a szóról – a mondatra²⁴¹. Mivel az irodalmi mező felvázolása a cél, azokkal a művekkel és szerzőkkel is számolni kell, akik nem illeszthetők bele ebbe a poétikai irányváltásba, viszont az irodalmi mezőben fontos helyet foglaltak el. S aligha nélkülözhetők a fontosabb prózai művek, valamint a debütáló fiatalok, akikről e dolgozat szól. Szót kell ejteni halálokról is, hiszen azon szerzők, akik ezekben az években elhunytak, valamilyen módon mind részesei, adott esetben fontos súlypontjai voltak az egykorú magyar irodalmi mezőnek. Előbb az egyes évek megjelenéseit, egyéb, adatszerű tényeit²⁴², majd az irodalmi mező kereteit tárgyalja a dolgozat.

²³⁸ EÖRSI László, *Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája*. Világosság, 2008/11-12. 73–96.

²³⁹ „1967-re már mindenki számára ki kellett derülnie, hogy Aczél politikusi habitusának, módszertanának mik a sajátosságai, egyedi vonásai és milyen a hatóereje. Akik ekkor a korábbinál sokkal nagyobb és a hetvenes évek elejéig egyre nagyobb hatalmat adtak a kezébe, azoknak (mindenekelőtt, ha nem egyedül: Kádárnak) tudniuk kellett, hogy ezzel a személyközpontú, a személyre szervezett, a hatékony kommunikációra és az offenzív kegygazdálkodásra épülő politizálásnak adnak teret a szervezőközpontú, bürokratikus és a közvetlen erőszakra épülő politizálás helyett.” RÉVÉSZ Sándor, *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 145–146.

²⁴⁰ PRÁGAI Tamás, *Kísérlet és önértelmezés a hatvannyolc utáni költészetben*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2004.

²⁴¹ „A Tandori és Petri felléptével kronologizálható, általában (elfogadható módon) az ő nevükkel fémjelzett váltás ugyanis lényegében leírható a szó önértékének elutasításával, a kitüntetett szónak kontextusba illesztésével, azaz *mondatosításával* is.” (kiemelés az eredetiben – P-K. S.) MARGÓCSY István, „névszón ige” (*Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról*) = Uő., „Nagyon komoly játékok”. *Tanulmányok, kritikák*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1996. 267.

²⁴² A hatalmi-politikai és az irodalmi-művészeti mező összefonódásának egyik legdirektebb megnyilvánulási módjának tekinthetjük a különféle díjakat, ösztöndíjakat, s közülünk a legjelentősebb kifejezetten irodalmi elismerést, a József Attila-díjat, valamint az állami csúcsdíjat, a Kossuth-díjat. Az egyes évekből a díjazott irodalmárok ismertetése is kirajzolhatna egyfajta mintázatot, ám mindez már végképp szétfeszítené a dolgozat kereteit, s csak újabb névsorokkal terhelné az egyébként is rengeteg nevet felsorakoztató szöveget. Mindenesetre az egyes antológiaszerzők további pályafutásának rövid szemrevételezésakor a díjazottság nem elhanyagolandó szempont az irodalmi mezőben kivívott pozíció tekintetében.

1968-ban, az *Első Ének* megjelenésének évében lát napvilágot Kardos G. Györgytől az *Avraham Bogatir hét napja*, Mészöly Miklóstól a *Saulus*, a magyar lírában pedig a konszenzuálisan hatalmas jelentőségű *Töredék Hamletnek* című kötet Tandori Dezsőtől (aki szerepel az *Első énekben*²⁴³) és Weöres Sándortól a *Merülő Saturnus*. A kortárs líra eseménye Benjámín László *Válogatott verseinek*, valamint Simon István *Verőfény* című, szintén válogatott költeményeinek megjelenése is. Ekkor már negyedik éve publikálja a Magvető Kiadó a *Szép versek* antológiát, második éve országos terjesztésben. A Magvetőnél jelentkezik új verseskötettel többek között Jékely Zoltán és Vas István²⁴⁴, a Szépirodalminál Garai Gábor²⁴⁵ és Illyés Gyula²⁴⁶. A Magvető *Új termés* című sorozatában két próza- és két verseskötet jelenik meg, Kunszabó Ferenc és Gulyás János²⁴⁷, valamint Gutai Magda (*Első Ének*) és Győri László (*Elérhetetlen föld*) tollából. Fontos, ám ekkor az irodalomban alig érzékelhető eseménye az évnek Hamvas Béla halála²⁴⁸.

1969-ben, az *Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt* publikálásának évében jelenik meg Déry Tibor akkoriban rendkívül nagy port kavart memoárja, az *Ítélet nincs*, valamint hosszas huzavona után Konrád György debütáló könyve, első regénye, *A látogató*. Déry ekkoriban jelentős szimbolikus tőkével rendelkezik, bírja Aczél György barátságát²⁴⁹, míg Konrádról éppenséggel mindez nem mondható el²⁵⁰. Előbbi megállapítások igazak Illyésre is, akinek *Kháron ladikján* című könyve szintén az év egyik irodalmi eseménye. A Szépirodalminál jelenik meg ebben az évben Juhász Ferencnek mindjárt két könyve is, az *Anyám* és *A szent tűzözön regéi*, Nádas Péter elbeszéléskötete, a *Kulcskereső játék*, Vas István *Nem számít* című verseskönyve, Jékely Zoltán *Összegyűjtött versei Csillagtoronyban* címmel, valamint Garai Gábor újabb verseskönyve, az *Írás a falon*, illetve Szász Imre *Gyertek este kilencre* című kulcsregénye. A pályakezdőket tekintve, a Magvető *Új termés* sorozatában jelent

²⁴³ A továbbiakban az elsőköteteseknél zárójelben szerepel, ha szerepeltek valamely antológiában.

²⁴⁴ Jékely Zoltán: *Őrjengő ősz* és Vas István: *Római rablás*.

²⁴⁵ Ugyanebben az évben publikálja Garai az ÉS-ben a kádárizmus egyik dermesztő fundamentumának is tekinthető publicisztikáját. GARAI Gábor: *Levél egy prágai pályatársnak*. *Élet és Irodalom* 1968/35. 1.

²⁴⁶ Illyés Gyula: *Fekete-fehér*. Garai mindjárt két kötetet is kiadott ebben az évben, ami mindenesetre utal a kitüntetett pozícióra. A két könyv: *Kis csodák* és *Artisták*.

²⁴⁷ Kunszabó Ferenc: *A hegy alatt*, Gulyás János: *Séta az időben*. Gutai Magda verseskönyve: *Zászló a hóban*.

²⁴⁸ Hamvas ekkor az irodalmi mező tekintetében marginális szereplő, összefüggésben azzal, ahogyan a hatalmi mező perifériára állította, s mivel a hatalmi mező kontrollt gyakorol az irodalmi felett, automatikusan utóbbiban is marginális szereplő lesz. Egyrészt így ő az egyik legeklatánsabb példa arra, hogy igaz kényszerből, de a „szocialista viszonyok” között is megvalósítható Bourdieu „tisztá művész” kategóriája (alkotómunka gazdaságilag értelmezhetetlen körülmények között), másrészt arra, hogy egy, Lengyel András fogalmával egykorúan marginális szereplő, hogyan lesz később mainstream, s megkésve is óriási hatása.

²⁴⁹ MURÁNYI Gábor, *Irodalmi építkezés. Déry Tibor kiegészései*. = Uő., *A múlt szövedéke. História a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó, Budapest, 2004. 484–488.

²⁵⁰ VERES András, *Az ismeretlen Konrád*. = SZABÓ B. István szerk., *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet–MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1994. 302–311.

meg P. Horváth László *A márciusi hold*, Keszthelyi Rezső *Vonalak kertje*, Utassy József (*Elérhetetlen föld*) *Tüzem, lobogóm!* valamint Csala Károly *Vers boldognak, boldogtalannak* című első verseskönyvei. A Szépirodalmi két debütáló költőt jelentet meg ebben az évben, Keresztes Ágnes (*Első Ének*) *Halálod ellen* című könyvével, mely formátumában a *Töredék Hamletnek*-et követi egyszerű, fekete borítójával és piros betűivel, s ezzel a sorozatjellegét erősíti, míg Lator László késeinek mondható debütálása, *Sárangyal* című könyve látszólag sorozaton kívül került publikálásra²⁵¹. Ugyanez a helyzet állapítható meg Konrádnál is, bár első könyv, őt sem a sorozatban jelentették meg.

1969-ben Tersánszky Józsi Jenő, Benedek Marcell, Sinka István és Kodolányi János hunyt el. Ebben az évben zajlik le az *Új Írás* nevezetes ankétja is a fiatal irodalomról, valamint a lillafüredi találkozók. A nyilvánosság kultúrpolitikai kérdésekben elsőszámú fórumán, az *Élet és Irodalomban* pedig lezajlott egy vita az ifjúságról, melynek kimerítő ismertetése szétfeszítené jelen dolgozat kereteit, hiszen csekély irodalmi vonatkozással bírt, eltekintve a hozzászólóktól (pl. Haraszi Miklós, Döbrentei Kornél) – az ilyen és ehhez hasonló disputákban rendkívül felülreprezentáltak voltak az irodalmárok a kádárizmusban. Lényege a fiatalok példaképválasztási problémái, a magyar beatzene alakjainak bálványozása, valamint a KISZ tömegszervezetté, szórakoztatási egyesületté válásának problematikája volt.

Az elsőkötetesekre vonatkozó kiadáspolitikai gyakorlatról elmondható, hogy elsősorban a Magvető igyekezett kezelni ezekben az években a debütáló könyvek megjelentetését (vonatkozik mindez a hetvenes évek elejére is). Nem arányosan, de szép számmal adtak ki prózaírókat és költőket – más kérdés, hogy az igények messze több elsőkötetre rúgtak, s a rengeteg pályakezdő miatt is vélték szükségesnek az antológiák sorozatos kiadását. A Kozmosz a hetvenes évek elejétől 1, 2, kivételes esetben 3 első könyvet gondozott évről évre, melyek minden esetben verseskönyvek voltak. A Szépirodalmi sem foglalkozott egyáltalán pályakezdő prózistákkal, az elsőkötetes költők megjelentetésében pedig, ha nem is szabályos szinuszgörbe írható le a kiadáspolitiká tekintetében, de mindenképpen megfigyelhető egyfajta hullámmozgás.

A két év megjelenéseinek számbavételekor említés nélkül maradtak az irodalmi mező erős auktorai esetében az újrakiadások, a gyűjteményes kötetek, az ilyen-olyan válogatások. Nyilvánvaló, hogy a lehangsúlyosabban jelen lévő, legnagyobb presztízzsel, esetleg „tartós

²⁵¹ „A hatvanas években író-sorsom úgy alakult, hogy hosszú, ma már alig érthető, esztétikai zsargonra fordított, igazában politikai-ideológiai tiltás-akadékoskodás után (akkoriban már nem volt ilyen egyértelmű érvrendszer, ha valakit nem engedtek közölni, fedőszövegeket használtak) megjelenhettek a verseim, előbb lapokban, folyóiratokban, és kiadták, bár voltak ilyen-olyan ellenvetések, jócskán megkésve, 1969-ben, első kötetemet, a *Sárangyal*-t.” LATOR László, *Szabad szemmel. Esszék*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016. 222–223.

kapcsolatokkal” (ami egyértelműen lehet a hatvanas-hetvenes évek irodalmi mezője tekintetében hatalmi-politikai kapcsolat, sőt) rendelkező szerzők ekkoriban Garai Gábor, Illyés Gyula, Németh László, Jékely Zoltán, Vas István, Déry Tibor, Illés Endre, Juhász Ferenc, Nagy László, stb.²⁵². E szerzők zöme a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg. A struktúra így afelé tendál, hogy a Szépirodalmi a kánon élvonalának tartott szerzők kiadója, míg a Magvető inkább a fiataloké és a pályakezdőké – vagy a valamilyen okból (jellemzően az Illés Endrével való összeférhetetlenség miatt) a Szépirodalminál nem preferáltaké²⁵³. Meghatározó szerzők kiadásával később a Magvető is foglalkozott (pl. Weöres Sándor), s a kádárizmus későbbi évtizedeiben ez még inkább így volt (pl. Esterházy Péter), ugyanakkor mintegy a fiatalokat *inkább* megjelentető műhely jellegét megtartotta (bizonyítéka a JAK-füzetek a nyolcvanas években). A Kozmosz ebben a felállásban harmadrendűnek mutatkozik, kevés pályakezdő címmel²⁵⁴, sok válogatott kötetel, fantasztikus irodalommal és írók/költők kevésbé fontosnak ítélt könyveivel.

3.4 Az irodalmi mező a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején

Az irodalmi mező felvázolásakor a hatvanas évek vége és a hetvenes évek eleje közötti időintervallumban²⁵⁵ Pierre Bourdieu munkája bizonyult irányadónak²⁵⁶. Az ötvenes évek és Déry Tibor kapcsán már sikerrel hasznosította ezen elméleti keretrendszer legutóbb éppen Reichert Gábor, de ne feledkezzünk meg Takáts József²⁵⁷ és Szolláth Dávid²⁵⁸ munkáiról sem. A téma szempontjából jelen munka számára is relevánsak a francia művészetszociológus meglátásai, még ha jelentős módosításokkal is – mind az ötvenes évek irodalmi nyilvánosságának leírása, mind a tizenkilencedik századi francia viszonyok tekintetében.

²⁵² Az 1968–1974-ig tartó, tágabban vett időszakban szintén évente valamilyen (új, újrakiadott, újraserkesztett) könyvvel jelenlévő szerzők még a teljesség igénye nélkül: Gergely Sándor, Hegedüs Géza, Vészi Endre, Goda Gábor, Fodor József, Karinthy Ferenc, Moldova György, Fodor András, Barabás Tibor és Mesterházi Lajos.

²⁵³ A legeklejtőbb példa lehet Weöres Sándor és a *Tűzkút* esete. Vö. DOMOKOS Mátyás, *Weöres Sándor: Tűzkút. = Uő. Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában 1948-1989*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 134–148.

²⁵⁴ Ugyanakkor a Kormos István nevével fémjelzett elsőkötetes sorozat varázsa, mely szoros összefüggésben állt Kormos személyével, nem lebecsülendő, s halála után is kitart még jó ideig, Nagy Gáspár szerkesztősége idején is.

²⁵⁵ Ha az antológiák megjelenési dátumait tartjuk irányadónak, akkor természetesen konkrétan is meghatározható lenne ez az időintervallum: 1968–1969 (az eredeti elgondolás alapján 1968–1974). A kezdődátum történetileg is kitüntetett ugyan, a végdátum kevésbé, mégsem lenne szerencsés ennyire konkrétan behatárolni az időszakot, ezért a tágabban értett hatvanas évek vége – hetvenes évek eleje kijelölés. Az irodalomtörténeti változások lassabb és szórtaabb természetéből adódóan kevésbé rögzíthetőek pontszerűen a változások.

²⁵⁶ Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest, 2013.

²⁵⁷ TAKÁTS József, *Az elsüllyedt almező*. Forrás 2010/4. 42–50.

²⁵⁸ SZOLLÁTH Dávid, *Magyar irodalmi mező az 1920-as években*. Literatura 2015/2. 161–184.

Az irodalmi és hatalmi mező viszonyát vizsgálva kijelenthető, hogy strukturális alárendelésről kell beszélnünk, ha némileg más jellegűről is, mint az az ötvenes évekre volt jellemző. Mindez továbbra is a piaci viszonyok teljes nélkülözését, állami és hatalmi kontrollt jelent az irodalom szereplői, a könyvpiac és egyáltalán a kulturális szféra felett, mégis az aczéli kultúrpolitika jegyében más; a sztálinizmust és a művészeti életet figyelembe véve, a zsdanovizmus bűvkörében létező időszakhoz képest liberálisabb, a tisztán piaci viszonyokhoz képest viszont továbbra is totálisan elnyomó mezőstruktúráról, rendszerről²⁵⁹ van szó. A politikai-hatalmi közegnek való végletes kiszolgáltatottság tehát jelen van.

A strukturális alárendelés két alapvető csatornán keresztül intézményesül. Az egyik a piac, a másik pedig az ún. tartós kapcsolatokból ered²⁶⁰. „Az elismerés valódi és külön erre a területre létrehozott fórumainak hiányában (...) a politikai hatóságok (...) közvetlen befolyást gyakorolnak az irodalmi és művészeti mezőre, nemcsak a szankciókkal, amelyek az újságokat és a többi megjelenő anyagot sújtják (percek, cenzúra stb.), hanem az anyagi és szimbolikus haszon közvetítésével is, amelynek elosztását felügyelik: járadékok (...), lehetőség biztosítása arra, hogy előadják valaki darabját a színházak (...), jól jövedelmező állások vagy posztok (...), megtisztelő kitüntetések (...)”²⁶¹

Mindez a korszakban könnyen behelyettesíthető az állami díjakkal, szerkesztői pozíciókkal folyóiratoknál, könyvkiadóknál. Ekkor a két legjelentősebb, egyáltalában számba vehető irodalmi könyvkiadó a Magvető és a Szépirodalmi²⁶². Hagyománya és beágyazottsága utóbbinak volt nagyobb, hiszen a Révai utódaként, már az ötvenes évek elejétől létezett, s jogfolytonossága erős vélt és valós legitimációt nyújtott számára, míg előbbi 1955-ben alakult. Jelen dolgozatnak nem feladata a két nagy hatalmú vezető, Kardos György (Magvető) és Illés Endre (Szépirodalmi) szerepének, súlyának elemzése az egykorú irodalmi mezőben, mindenesetre Kardos államvédelmi múltja és a hatalmi mezővel való összeköttetései, sajátos dilettantizmusa több kísérletezésre adott terepet, mint Illés Endre beágyazottsága és ízlése²⁶³.

²⁵⁹ A dolgozat a mezőfogalmat használja elsősorban, hiszen Bourdieu nem tartotta homológoknak azt a rendszer fogalmával. Pierre BOURDIEU – Kees VAN REES – Siegfried SCHMIDT – Hugo VERDAASDONK, *Az irodalmi mező szerkezete és a kulturális változások homogenitása*. Helikon 1995/4. 496–509.

²⁶⁰ „(...) az egyik a piac, amelynek szankciói és kényszerei vagy közvetlenül hatnak az irodalmi művekre, az eladott példányszámokon, a kiadási példányszámon stb. keresztül, vagy közvetve, az új helyzeteken keresztül, amelyeket az újságírás, a kiadás, az illusztrálás és az egész irodalmi ipar teremt; a másik a tartós kapcsolatokból ered, amelyek a közös életstíluson és értékrendszeren alapulnak, s amelyek a szalonok közvetítésével legalábbis az írók egy részét a társadalom felső rétegének bizonyos csoportjaihoz kötik, és befolyásolják a nagylelkű állami támogatások irányát.” BOURDIEU 2013, 70.

²⁶¹ BOURDIEU 2013, 70–71.

²⁶² Az ifjúsági Móra, illetve a tudományos köteteket, pl. irodalomtudományt is publikáló Akadémiai, Gondolat stb. kiadókról most nem szólva.

²⁶³ Illés pozíciójáról, „bezüpálásáról”, valamint alakjáról, szerepéről, a viszonyról a Magvetővel, s annak dilettáns kiadó-jellegéről bőven beszél Réz Pál és Domokos Mátyás egy hangfelvételen, melyet Kelevéz Ágnes készített a

A folyóiratstruktúráról elmondható, hogy a különféle, természetesen szigorúan ellenőrzött fórumok száma nem mondható kevésnek ebben az időszakban²⁶⁴, ugyanakkor az a sajátos helyzet minden esetben fennállt a fiatal irodalom problematikájával összefüggésben, hogy a pályakezdők saját lapot igényeltek volna²⁶⁵.

Az irodalmi mező igen radikális átrendeződése a kommunista hatalomátvétellel, az állam teljes átstrukturálásával és sztalinizációjával az ötvenes évekre lezajlott, ám már az 1956-os forradalmat követő megtorlások időszakára, majd még inkább a konszolidáció idejére, a hatvanas évekre, ha alapjaiban nem is, de megváltozott a struktúra. „[A]z új, hegemonistának nevezhető kultúrpolitika arra törekedett, hogy a különböző területek, mindenekelőtt a politika és a többi ne fedjék egymást. A Kádár-vezetés számára 1956 egyik nagy tanulsága az volt, hogy az egység korábbi deklarálása nemcsak hamis, hanem életveszélyes is, mert a politikai tér abszurd kiterjesztésével a politika olyan terhet vett magára, amibe csak belebukhatott. Az Aczél György-féle irodalompolitika legjelentősebb tetteinek tulajdonított, »három T«-nek becézett irányelv (amely a műveket politikai szempontból három csoportba sorolta, s a tiltott és támogatott mellett számolt a tűrésre érdemes irodalommal is) valójában nemcsak a kultúra mozgásterét volt hivatva növelni, hanem a politikáét is. A posztsztálinista rendszer talán legfontosabb újítása, hogy depolitizálni igyekezett a társadalmat is, a kultúrát is. Míg a Rákosi-korszak, miután felszámolta az önálló irányzatokat-fórumokat, igyekezett minden (általá elismert) alkotót egyetlen, közös karámba terelni, addig az új vezetés óvakodott ettől is. Bár a nyilvánosság előtt nem győzte az egység megteremtését reklámozni, számára az irodalmi élet atomizáltsága és megosztottsága volt kívánatos. Előbb az Irodalmi Tanácsot, később az Írószövetséget valami társadalmi klubféleséggként képzelte el.”²⁶⁶ Megjegyzendő, hogy a

Szépirodalmi Kiadó történetéről a kilencvenes évek elején (két ülésben, 1990-ben és 1992-ben). Megtalálhatók és meghallgathatók a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Raktári jelzeteik: K00886, K01160, K01161, K01158. Leirat-részletek: 2. melléklet.

²⁶⁴ „A lapstruktúra 1957 után részben a régi lapok átformálásával jött létre: a *Csillag* utódja a *Kortárs*, az *Irodalmi Újságé* az *Élet és Irodalom*, az *Új Hangé* az *Új Írás* lett. A régi vidéki folyóiratokhoz (*Tiszatáj*, *Alföld*) újjak (*Jelenkor*, *Életünk*, *Napjaink*, *Forrás*, *Új Forrás*) csatlakoztak. A *Nagyvilág* határeset: az 1956 októberében világirodalmi folyóiratként megjelenő lap 1963-ban már a nyolcadik évfolyamába lépett. Ez év februári számában látott napvilágot a Szovjetunióban tiltólistára került Szolzsenyicin-kisregény, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja*. A Kádár-kor derekán, 1972-ben a pártközpontnak küldött minisztériumi jelentés szerint Magyarországon nyolc irodalmi folyóirat jelent meg, mindegyik többezres példányszámban.” STANDEISKY Éva, *Unalom és izgalom. Az irodalmi folyóiratok és a hatalom viszonya a Rákosi- és a Kádár-korban*. Alföld 2020/6. 34.

²⁶⁵ „...a hatalom ellenezte az irányzatos irodalmi lapok megjelenését, s a nemzedéki próbálkozásoktól is ódzkodott, ugyanakkor *nem tudott nem tudomást venni* a felszínre kívánczó szemléleti és alkotásmódszerbeli különbségekről. Kárenyhítésül a többféleség ellenőrzésére, befolyásolására – csúnyább szóval: manipulálására – összpontosította figyelmét. Az alapelv ez volt: »gondoskodni róluk, de kézben tartani őket.«”. (kiemelés az eredetiben – P-K. S.) STANDEISKY 2020, 34.

²⁶⁶ VERES 2009.

kultúra nem került depolitizálásra²⁶⁷, sőt, igazság szerint velejéig politikai kérdés maradt, csupán annak explicit jellege változott, azaz nyílt cenzúra nem volt, egy könyv vagy már a kiadási folyamatban elbukott, lektori jelentések és egyéb háttérmanipulációk révén, vagy pedig a kritikával „vágatták le”. Ennek eredménye lett a sajátosan torz kritikai élet, ami egyként „gyanússá” tette a dicsérő és a levágó kritikát, hiszen utóbbi gyakorlatilag minden esetben úgy értelmeződött, hogy politikailag valami nincs rendben a szerzővel vagy a művel²⁶⁸. (Az irodalmi mező tekintetében egyértelmű, hogy a hatalmi, politikai mező teljes mértékben uralkodott, s egy torz irodalmi mezőt hozott létre, gyúrt maga alá.)

Az irodalmi mező szereplőit alapvetően két egységbe tagolja a mesterséges piac Bourdieu szerint, s ezekre, szemben az ötvenes évekkel, már számos példa mutatkozik a tárgyalt korszakban. Az egyik a „tisztá művész”, aki a piac helyett egy szűkebb, szakmai elismerés lehetőségével kecsegtető réteg számára dolgozik, a másik pedig a „polgári” vagy „kereskedelmi művész”, aki a tömegízlést igyekszik kiszolgálni²⁶⁹. Lényeges különbség az ötvenes évek irodalmi mezőjéhez képest, hogy ekkoriban a konszolidáció és a liberalizálódó kultúrpolitika eredményeképpen az előbbi kategóriába tartozó alkotók is érvényesülhettek, mely nagyjából megfeleltethető az aczéli kultúrpolitika „túrt” kategóriájának (és köszönhető a népfrontpolitikának és a konszolidációnak). A másik kategória már bonyolultabbnak mutatkozik annál, mintsem hogy egyszerűen azonosítsuk a „támogatott” kategóriába tartozókkal (a kategóriák képlékenységeiről, kiszámíthatatlanságáról és az átjárhatóságokról ehelyütt nem is beszélve²⁷⁰). Egyrészt a „polgári”, ha nem is oly mértékben, mint az ötvenes években, de még ekkor sem számít pozitív kifejezésnek, tehát sajátos ellentmondás van a Bourdieu-i fogalom és esetünkre adaptált jelentése között²⁷¹. Sőt ekkor már nehéz lenne „a

²⁶⁷ Olyan értelemben, hogy voltaképpen a politika szó eredeti jelentését használta a közeg, mely a „közös ügyeinkkel” való foglalatosságot jelenti, tehát a közéletiség kívánalmát sütötték műalkotásokra és művészekre egyaránt. Más kérdés, hogy abban a társadalomban, amelyben minden kérdést depolitizálni igyekeznek, ott minden kérdés paradox módon politikai kérdéssé válik.

²⁶⁸ „Aczél György irodalompolitikájának fontos sarokpontja volt, hogy a szépirodalom iránti engedékenységet az eltévelyedéseket harcosan szóvá tevő irodalmi kritikával kell ellensúlyozni; a hatvanas évek elmozdulása az ötvenes évekhez képest úgy is leírható, mint a kiadói szűrő felváltása a kritikaival.” VERES 2009.

²⁶⁹ „A »polgári művészet« képviselői, többségükben színházi írók, közvetlenül kötődnek az uralmon lévőkhöz, mind származásuk, mind életstílusuk és értékrendszerük révén. Ez a rokonság, mely sikerük garanciája volt egy olyan műfajban, amely közvetlen érintkezést, vagyis etikai és politikai cinkosságot feltételezett a szerző és közönsége között, nemcsak jelentős anyagi hasznot biztosított számukra – a színház messze a legkifizetődőbb irodalmi tevékenység volt –, hanem az összes létező szimbolikus hasznot is, kezdve a polgári elismertség kitüntetéseivel, az akadémiai tagsággal.” BOURDIEU 2013, 92.

²⁷⁰ Példaként álljon itt Karinthy Ferenc neve, aki *Naplójában* több alkalommal kitér rá, hogy nem kegyeltje a rendszernek, éppen csak a túrt kategóriába tartozik, holott a példányszámok, utazásai, sajtójelenléte és Bourdieu-nél maradvai: elhelyezkedése az irodalmi mezőben, az általa birtokolt szimbolikus és gazdasági javak éppen a támogatottságát támasztják alá.

²⁷¹ Nem beszélve az elviekben szocialista társadalom kispolgári, vagy inkább a kádárizmus alatt kispolgárisodó, sőt, polgárosodó jellegéről. „Ugyancsak a társadalomtörténet mutat rá a posztstálini szakaszban a polgárosodás jelenségeire. Ez inkább a polgárosodás – mondja például Gerő András –, felszíni jelenségeiben ugyan a nyugati

korszak hivatalos, államilag meghatározott ízlését kiszolgáló alkotók”-ról beszélni, ugyanis a sűrűn változó irányvonalak, politikai széljárások már nem egy esztétikai-ideológiai irányzathoz kapcsolódtak, mint az ötvenes évekbeli szocialista realizmus esetében, hanem sokkal inkább pragmatikus politikai megfontolások, illetve tabuk szervezték, hogy miről lehet írni, s miről nem. Homályos és többször, az antológiák recepciójában is fellelhetően előírt irányvonalnak a társadalmi ügyek iránti érdeklődés, a közéleti tematika tűnt fel ezekben az években, s éppen a *Tűz-tánc* csúfos bukása mutatta meg, hogy a „baloldaliság” túlhangsúlyozása, a harcos forradalmiság, a munkásszármazás fitogtató artikulálása a kádárizmus megváltozott viszonyai között már nem biztos, hogy egy fiatal irodalmár előrébb jutását és karrierépítését szolgálja. Ugyanakkor akadtak olyan alkotók, akik hasonló státuszban voltak, mind Bourdieu „polgári művészei”²⁷².

Kérdés, a „tisztá művész” kategóriáját hogyan adaptáljuk, hiszen piacról, abban az értelemben, ahogyan azt Bourdieu használja, korszakunkban sem beszélhetünk, az attitűd ugyanakkor a kádárizmus viszonyai között is ismert, a magukat politikailag nem exponáló, a „műveljük kertjeinket” attitűdjével viseltető alkotók, illetve a nem önként, hanem a hatalom közbelépése miatt ideig-óráig kényszerből hallgató alkotók, ehelyütt nem szólva az emigráció kiterjedt magyar irodalmiságáról. Az irodalmi mező ekkori viszonyait tekintve, következően a teljes hatalmi kontrollból, e „tisztán művészi” attitűd nem elgondolható, hiszen ha valaki a kádárizmus viszonyai között része kívánt lenni az irodalmi mezőnek, úgy valamilyen mértékben érintkezésbe kellett, hogy lépjen a hatalmi mezővel, így belépett ebbe a sajátos lefedettségbe, azaz eltérő mértékig és módokon, de kapcsolatba került vele. A radikális elutasítás és kivonódás alternatív esélyei és lehetőségei leginkább a nyolcvanas évektől teremtdtek csak meg (szamizdat).

trendeket (vagy inkább csak a Nyugaton trendi árucikkeket...) próbálta átvenni, de magatartásában, mentalitásában sokkal inkább hasonlított a XX. század első felének kispolgárságához. Az elerőtlenedő ideológia normáihoz képest a kispolgárosodás szemben állt a hivatalos értékrenddel. Az individualizálódás és az árufetiszáló fogyasztás jelenségét eredetileg a bírált kapitalizmus állította elő. A kispolgárosodás azonban erősítette a rendszer kohézióját is, hiszen mintája nem az öntudatos, vállalkozó és puritán polgár volt, hanem a hierarchikus viszonyokat elfogadó, alkalmazkodó (állami) alkalmazott, aki nem szerezhette igazi tulajdont. A szociológia rámutatott arra, hogy az ideológia a társadalom mindennapi életének mind kisebb részét hatotta át. A felszín alá betekintő vizsgálatok már a szovjet típusú rendszerek végső időszakában kimutatták a régi, olykor tradicionális értékek és ítéletek szívós továbbélését.” RAINER 2011, 142–143.

²⁷² „(...) egy közvetlen vevőkör biztonságát élvezték, vagy a kereskedelmi célú irodalom bértollnokai voltak, mint a zenés vígjátékok és a népszerű regények szerzői, akik termékeikből busás hasznot húzhattak (...)” BOURDIEU 2013, 103. Konkrét példa lehet ebben az esetben Berkesi András, aki aligha rendelkezett a Bourdieu-i értelemben vett szimbolikus tőkével, tehát az irodalmi élet nemigen fogadta be, viszont az egyik legnagyobb példányszámban eladott és – talán – olvasott szerző a korszakban.

A korszakban az irodalmi piac helyét egy mesterséges piac²⁷³ foglalja el, teljes hatalmi kontroll alatt. „A »polgári« (esetünkben inkább »állami«) művészet monopol helyzetbe kerülése Bourdieu szerint egy »fordított gazdaságú világot« teremt, amelyben a művész csak akkor képes győzni szimbolikus területen (vagyis hű maradni az általa vállalt irodalomeszményhez), ha közben veszít gazdasági területen (vagyis vállalja a háttérbe szorítottsággal járó veszélyeket). Ugyanez fordítva is igaz: a rövid távon kecsegtetőnek tűnő gazdasági (és velejáró társadalmi, politikai, stb.) haszon hosszú távon szimbolikus vereséggel fenyeget.”²⁷⁴ Utóbbira remek példát szolgáltatnak a mára az irodalmi emlékezetből teljesen kihullott kurzusírók, kurzusköltők művei az ötvenes évekből, illetve egyes, a későbbi irodalmi mezőben számításait megtaláló vagy éppen jelentős szimbolikus és gazdasági javakat felhalmozó szerzők, akik esetleg ekkori műveik megtagadására kényszerültek (pl. Karinthy Ferenc, Örkény István vagy Zelk Zoltán²⁷⁵.) Nem megkerülve ezt a fontos felismerést azzal is számot kell vetni, hogy a tárgyalt antológiák sok esetben mára elfeledett szerzői is beletartozhatnak ebbe a kategóriába, illetve eltűnésük okaként ez is megjelölhető, bár kevésbé a tárgyalt három antológia esetében, mint inkább pl. a *Tűz-tánc* című antológia köre kapcsán²⁷⁶, akik számára a határozott, korabeli zsargonnal „baloldali” állásfoglalása az adott pillanatban üdvöztetőnek és nagy haszonnal kecsegtetőnek tűnhetett fel (bár már akkor is megkésettnek bizonyult), végül mégis kudarcot vallott. Előbbire példaként pedig említhetjük Petri Györgyöt, akinek az első nyilvánosságából való kivonulásának az időszaka éppen ilyen, művészi integritásának megőrzését is célzó gesztus volt²⁷⁷.

²⁷³ „Az ideológiahordozók körében végbement eltolódás nyomán fokozatosan átalakult az indoktrináció nyelve, logikája, közvetítőeszköze is. Fontossági sorrendben az elsők közé kerültek: a könyvkiadás és -terjesztés, a filmgyártás és -forgalmazás, a színházi és zenei intézmények, valamint a képzőművészet. A korábban privilegizált irodalom - szervezési és ideológiai megfontolások alapján - a könyvkiadás kapcsolt részeként jelent meg. Új besorolása tükrözte a szemléletváltozást, a gazdasági mechanizmus és a közgazdasági gondolkodás terjedésének hatását, melynek nyomán a kulturális vállalati szféra egyik altartományába került. A szocialista kultúra koncepciója a piaci kényszerben, az új, világméretűben is hódító „közgazdasági közeg”-ben fokozatosan fellazult.” KALMÁR 2014, 253. Az idézet az ún. Brezsnyev-korszak jellemzéséhez tartozik a kultúra terén. Kalmár könyvének jellegzetessége, hogy teljességgel a Szovjetunió függvényében, attól elválaszthatatlanul tárgyalja a magyar folyamatokat, s efelé hajlik már idézett könyvében Rainer is, amikor a kádárizmusról ír. Mindez lényeges pontokon mutat rá az ideológusoknak komoly fejtörést okozó kontinuitás-diszkontinuitás probléma (különösen pl. Király István) kérdőjeles voltára.

²⁷⁴ REICHERT Gábor, *Megfelelési kényszer. Politikum és esztétikum összefüggései Déry Tibor ötvenes évekbeli művészetében*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2018. 33–34.

²⁷⁵ Zelk Zoltán esetében, a kortársi elbeszélések ismeretében persze korlátozottan beszélhetünk csak gazdasági javakról.

²⁷⁶ Vagy az *Együtt* (1960), illetve a prózai párdarabnak szánt *Ébredés*, *Visszhang* című gyűjtemények szerzői esetében.

²⁷⁷ Vö. „Ezt a kettősséget példázza samizdatban megjelenő köteteinek a (korabeli) kulturális közegben betöltött szerepe, minthogy ezek épp a rendszert semmibe vevő provokatív, az intézményi mezőn kívüli (»láthatatlan«) helyfoglalásukkal készítették kényszerű reakciókra, lendítették mozgásba a hatalmi struktúrát, miáltal persze e kötetek, szándékuktól nyilván nem teljesen függetlenül, valamiféle antitézisként mégis csak a hivatalos ideológiai

Az irodalom intézményrendszerét tekintve a könyvkiadás korábban említett kétosztatúságát (Magvető–Szépirodalmi) igyekezett ekkor már oldani a Móra Könyvkiadó alá tartozó Kozmosz Könyvek, ahol Kormos István foglalkozott a pályakezdőkkel, s adta ki sorozatban köteteiket, valamint szintén ekként jelentek meg már ekkoriban a kiadói tevékenységet is esetenként magukra vállaló, könyvkiadói profillal egyébként nem rendelkező szervezetek, intézmények²⁷⁸. Utóbbi némileg magyarázza az *Elérhetetlen föld* s az egyes, helyi érdekű antológiák megjelenésének körülményeit, lehetőségességét is.

Állami szinten az irodalmi élet ellenőrzését – a jellegéből fakadóan rejtetten működő belügyi szerveken túl – az Agitációs és Propaganda Osztály²⁷⁹ valamint a Kiadói Főigazgatóság²⁸⁰ gyakorolta. „A felülről lefelé építkező rendszer legalján helyezkedtek el a folyóiratok és könyvkiadók, amelyek közvetlen napi kapcsolatban álltak az írókkal. Egyszerűbb esetekben a szerkesztőségek maguk dönthettek, »problematikus« ügyekben viszont ki kellett kérniük a felettes szerv(ek) tanácsát és jóváhagyását. Eleinte csaknem minden írásban veszélyt szimatoltak; csak a hatvanas évek elején kezdett kialakulni valamifajta arányérzék.”²⁸¹

térbe integrálódva alakították annak mintázatát és mozgását.” SZABÓ Gábor, *„Vagyok, mit érdekelne” (széljegyzetek Petrihez)*. Műút-könyvek, Miskolc, 2013. 29.

²⁷⁸ „A reform visszavonhatatlanul megváltoztatta a könyvkiadás és -terjesztés környezetét, szabályozórendszerét, s az átállás anomáliáit csak részben tudták ellensúlyozni a kulturális szempontokat szem előtt tartó intézkedések: az állami hozzájárulás, a Kulturális Alap támogatása vagy a könyvnyomtatás kötött árrendszere. Különösen látványosan romlott a gazdasági növekedéshez elengedhetetlen szakmák könyvellátása, ezért az apparátus átmeneti megoldásként javasolta, hogy nem költségigényes, sokszorosított eljárással jegyzetszerű szakkönyveket adjanak ki. / A szakma eközben gyorsan már túltette magát a szigorú profilelőírásokon, és egyértelműen előnyben részesítette a keresett tudományos-műszaki-közgazdasági könyveket és az olcsó, tömeges szórakoztató kiadványokat. Annál is inkább, mert a decentralizáló reformok sajátos mellékhatásaként a hagyományos kiadóknak már a helyi kezdeményezésekkel is számolniuk kellett. A növekvő információigényt érzékelő tanácsok, tömegszervezetek, oktatási és népművelési intézmények, könyvtárak, múzeumok, hivatalok, vállalatok, sportegyesületek, de még minisztériumok is elkezdtek kiadással foglalkozni, nem egyszer a jogi szabályozási figyelmen kívül hagyva. (Olyan - nem kiadói elnevezéssel működő - intézmények is rendszeresen jelentettek meg könyveket, mint például az Építésügyi és Tájékoztató Központ, a Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Iroda, a KGM Ipargazdasági, Szervezési és Számítástechnikai Intézet, a Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ vagy az Országos Piackutató Intézet.) Sokszorosító üzemeknek nevezett - saját gépekkel felszerelt - nyomdai kapacitást építettek ki, vagy igénybe vették a sokasodó iparági, helyi nyomdák szolgáltatásait, melyeknél befolyásuk az ágazati utasításnál »eredményesebben érvényesült«. A spontán sokszínűséget a magánszemélyek kérelmei tették még tarkábbá.” KALMÁR 2014, 260.

²⁷⁹ VERES 2009.

²⁸⁰ „A Kiadói Főigazgatóság több volt, mint egyszerű »cenzúrahivatal« (ahogy a népnyelv nevezte). Nemcsak felügyelt és tiltott, hanem közvetített és pártfogolt is. A kiadók által elutasított szerzők vagy a jogdíjjal elégedetlen örökösök sérelmeik orvoslásáért a Főigazgatósághoz fordulhattak, sokszor eredményesen. A hivatal pedig előbb kisebb ügyekben, később egyre bővülő mértékben döntött, s nőtt ezzel arányosan öntudata, alakította ki a maga »szakszerűségi« értékrendjét. Az itt dolgozó munkatársak természetesnek vették, hogy beavatkozhatnak a kéziratok szövegébe; ha jónak látták, »helyesbítették« a regények fordulatait vagy a lexikoncikk adatait. A fennmaradt dokumentumokból fogalmat alkothatunk a hivatal példás és riasztó üzemszerű működéséről: naprakészen tájékozott volt, és feldolgozott minden, mégoly apró-cseprő kulturális információt is. Az általa gyártott recenziók mennyisége alighanem meghaladja a kortárs folyóiratokban és napilapokban olvashatókét.” VERES 2009.

²⁸¹ VERES 2009.

„...a 60-as éveknek volt egy menetiránya és menetritmusa. Az ember szinte biztosan meg tudta mondani, hogy ami idén »még nem megy«, az jövőre vagy az ezt követő évben menni fog. Kiadói emberként tanúja voltam az irodalmi konszolidáció folyamatának, s azt mondhatnám, hogy volt egy szolid, fegyelmezett, hallgatólagos megegyezés az íróársadalom és a politika között a visszatérést illetően. »X már igen, Y még nem« – de volt egy világosan érzékelhető iránya az előrehaladásnak»²⁸² Tóth Dezső, a Kiadói Főigazgatóság egykori korifeusa emlékezett ilyen nosztalgikusan a hatvanas évekre, melyet Veres András a magyar irodalomban a konszolidáció kezdetétől, 1962/63-tól 1968-ig datál. Az 1968 összefüggésében történő politikai kiábrándulás, majd pedig a gazdasági mechanizmus leállítása megteremtette a visszarendeződés, a visszakeményedés lehetőségeit. 1972 szeptemberében megtörtént az irodalom és művészetkritika megregulázása egy ekkorra „szokásossá váló” állásfoglalásban, 1973 márciusában a nevezetes filozófus-per, 1973 őszén a Haraszti Miklós féle *Darabbér*-per, 1974 októberében Konrád György és Szelényi Iván letartóztatása tanulmányuk miatt. Az irányítás tekintetében nem elhanyagolható tény, hogy Aczélt 1974-ben leváltották a kulturális KB-titkári székéből, a Minisztertanács elnökhelyettese és a PB tagja lett/maradt²⁸³. „Nem kétséges, hogy a kultúrpolitika nézőpontjából igazi tétmérkőzés folyt. Bizalmatlansága nem annyira a múltnak szólt, mint inkább a jelennek. A Nyugat- és az Újhold-hagyományt éppen úgy, mint a népi írókét vagy az avantgárdét, reprezentáns alakjainak politikai megbízhatósága alapján ítélte meg. Az effajta látásmód óhatatlanul átpolitizált mindent.”²⁸⁴

A fellépő fiatal nemzedék, a pályakezdők helyzete, problémái mind hangsúlyosabb témát jelentettek ekkoriban, az antológiák „zajlásán” túl az *Új Írás* nevezetes, 1969-es ankétja és az ugyanezen évi lillafüredi tanácskozás is mutatta mindezt, mint ahogyan szorosan ide tartozik a Fiatal Írók József Attila Körének megalapítása²⁸⁵, és az előbb almanachként, majd később folyóiratként megjelenő *Mozgó Világ*²⁸⁶ is. Összegzésképpen leszögezhető, hogy a vizsgált években (1968–1969[–1974]) jelentős szimbolikus, s ezzel együtt gazdasági tőkével bírt például, a teljesség igénye nélkül Illyés Gyula, Déry Tibor, Illés Endre, Juhász Ferenc, Nagy László, Vas István. Elgondolkodtató, hogy az adott esetben a hatalmi mező felől nézve pozíciókban működő, vezető szereppel bíró, a mesterséges piacon gazdasági értelemben jól

²⁸² SZERDAHELYI István, *Negyven év után. Beszélgetés Tóth Dezsővel*. Kritika 1985/2. 6.

²⁸³ Ide tartozik még az Agitprop-osztály és a Tudományos és Közoktatási Kulturális Osztály vetélkedése is. VERES András, *Magyar irodalmi kánon a hetvenes években*. = Uő. *Távolodó hagyományok. Irodalom- és esztétörténeti tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 149.

²⁸⁴ VERES 2003, 155.

²⁸⁵ Vö. NÉMETH György, *A József Attila Kör története. FIJAK/JAK 1973-1981-1989-2009*. József Attila Kör – PRAE.HU, Budapest, 2012.

²⁸⁶ Vö. NÉMETH György, *A Mozgó Világ története. 1971-1983*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2002.

teljesítő szerzők politikai tőkéje mennyire nem volt akkor sem konvertálható szimbolikus tőkére²⁸⁷, s mindez különösen az utókor tekintetében még tragikusabban fest ezen alkotók szempontjából (pl. a már említett Berkesi András, Garai Gábor, Darvas József, Illés Endre stb.). Végezetül, az irodalmi mező vonatkozásában a fiatalokról, pályakezdőkről szólva elmondható, hogy ők minden esetben *marginális* helyzetben vannak/voltak, nemcsak a tárgyalt időszak mezőjét figyelembe véve, hanem mindenkor²⁸⁸.

3.5 Röviden a marginalitásról az irodalmi mezőben

Az irodalmi mező felől közelítve a fiatal költők és írók (és antológiáik) problematikájához, valamint az irodalomtörténetben, a kánokban, az irodalmi emlékezetben elfoglalt helyüket vizsgálva is gyümölcsöző lehet a *marginalitás* fogalmának használata. Fontos leszögezni, hogy jelen munka mindenekelőtt irodalomszociológiai értelemben használja a fogalmat.

A marginalitásnak természetesen csaknem beláthatatlan elméleti és alkalmazott megközelítései, szakirodalma van, mind szociológiai, mind filozófiai²⁸⁹, irodalomelméleti²⁹⁰, de akár matematikai²⁹¹ vagy orvosi értelemben is, nem beszélve a kisebbségiség, minoritás, marginalitás fontos megközelítéseiről²⁹².

²⁸⁷ Elgondolkodtató viszont azoknak az szerzőknek a tekintélyvesztése, igazodási pontként való eltűnése is, akik szimbolikus tőkéjükből konvertálni látszottak némi politikai tőkét, elég itt csak Illyés Gyula nevét említeni. Nem állíthatjuk, hogy szimbolikus tőkéjük semmissé vált, amiképpen azt törvényszerűségeként Bourdieu leírja, hiszen nem is olyan konvertálásról van szó, hogy egyértelműen politikai szerepet vállalt(ak) volna, mindenesetre ez is a furcsa, torz, elcsúszott, homályos, nem egyértelmű viszonyok körébe tartozik, mely a kádárizmus egy attribútuma is lehet.

²⁸⁸ „Mert akkor mindig mezőről beszélhetünk, mondja Bourdieu, hogyha van arra esély, hogy önálló, specializálható szakértelem alakulhat ki, de a szakértelem monopolizálásáért, a szakértelem legitimációja érdekében a különböző szakértők között harcok zajlanak. (...) Az adott intézményes pozíciórendszerben az újonnan jövők az ortodoxiával szemben heterodoxként definiált új tudást képviselve, s ezért a hatalmon lévők által nouveau venunek, parvenűnek, jöttmentnek minősítve valamilyen módon szeretnék az értékrendszert, a tétrendszert megváltoztatni, és ez többé-kevésbé sikerül is nekik.” HADAS Miklós, *Pierre Bourdieu a totális szociológus*. Magyar Lettre Internationale 2001/tavaszi. (40.) 15.

²⁸⁹ Mindezek közül talán a legkurrensebbek az antropocén, poszthumán belátásokkal foglalkozó munkák. Vö. HORVÁTH Márk – LOVÁSZ Ádám, *Poszthumán marginalitások: szintetikuság, aszexualitás és végesség*. Veneratio, 2016. Link: <http://veneratio.eu/wp-content/uploads/2016/03/Horvath-Lovasz-Poszthuman-Marginalitasok-vegleges.pdf> Letöltés ideje: 2020. augusztus 1.

²⁹⁰ Evidensen ide tartozik Gilles Deleuze és Félix Guattari alpműve, annak is különösen a *Mi a kisebbségi irodalom?* című fejezete. Gilles DELEUZE – Félix GUATTARI, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*. Qadmon Kiadó, Budapest, 2009. Fordította: Karácsonyi Judit.

²⁹¹ Vö. BOGNÁR Barna, *A marginálisprobléma*. Matematikai Lapok 2015/1. 18–56.

²⁹² Vö. VIRÁG Zoltán, *Az azúr enciklopédiája. Tolnai Ottó írásművészetéről*. Forrás 2003/11. 114–118. BENCsik Orsolya, *Identitáskonfliktusok a geokulturális térben (A sehol és a máshol köztes állomásai Juhász Erzsébet, Végel László és Tolnai Ottó írásművészetében)*. Doktori disszertáció, Szeged, 2018.

Lengyel András 1990-ben megjelent tanulmánykötetének²⁹³ előszavában járja körül a fogalmat irodalom- és művelődéstörténeti kontextusban²⁹⁴. Arra, hogy a szegedi irodalomtörténész bizonyos elgondolásai közös nevezőre hozhatók a Pierre Bourdieu által kidolgozott keretrendszerrel, már korábban említett tanulmányában Takáts József²⁹⁵ felhívta a figyelmet, az ugyancsak az *Útkeresések*ben megjelent, a „magyar írói rendet” egy adott időpillanatban, egy lexikon kapcsán rekonstruálni igyekvő tanulmánya kapcsán²⁹⁶.

„Normális esetekben a nagy központi vonulatok s a »margináliák« közt egyféle öntudatlan s nem szabályozott, de azért hallgatólagosan vállalt munkamegosztás van. A marginalitás az, amit neve sugall: nagyra nőhető, de egyelőre még periférikus törekvés. Olyan történeti szakaszokban azonban (mint a két világháború közötti periódus is volt), amikor az irodalmi életet – így vagy úgy, de lényegesen – befolyásoló hatalom autokratikus volt, s értékrendszere a monolithoz közelítő, a marginalitás értékképző s jövőelőkészítő szerepe abnormisan megnő. Ilyenkor – mert a nagy áramlatok, a »központi« kulturális trendek az autokratikus hatalmi viszonyokhoz kénytelenek igazodni, ha központi szerepüket el nem akarják veszteni – a marginalitásban alkotók vihetik, s többnyire viszik tovább az előző korszakok pozitív hagyományait, s keresik az adekvát válaszokat a kor nagy kérdéseire. (Legyenek ez utóbbiak a magánélet kérdései vagy az egész társadalom sorskérdései.) (...) A marginalitás tehát egy olyan szociológiai realitás, amelyet sem mitizálni nem szabad, sem lebecsülni vagy bagatellizálni. Ám aki az egy adott időszak mélyén készülődő új tendenciákat szeretné megfigyelni, jórészt a marginalitásra kell, hogy ügyeljen.”²⁹⁷

A fiatal antológiák története egyfajta *rejtett, lappangó* vonulata a magyar irodalomnak. Megkockáztatható, hogy *marginális* jelenségről van szó; amikor egy-egy ilyen antológia a figyelem középpontjába került, általában rövid időre, mindez ritkán az esztétikai színvonala miatt történt, nem feltétlenül a benne szereplők kirobbanó tehetsége s az ez által generált népszerűség miatt lettek/maradtak nevezetesek, sokkal inkább politikai, irodalompolitikai vagy

²⁹³ LENGYEL András, *Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990.

²⁹⁴ LENGYEL András, *Előszó*. = Im. 6.

²⁹⁵ Vö. „...amikor utánaolvastam Pierre Bourdieu mező-, tőke- és habituselméletének, akkor Lengyel egykori kurzusának a témája ötlött eszembe: úgy láttam, hogy azon kérdések számára, amelyek a két háború közti irodalom »társadalomtörténete« kapcsán felmerültek, az irodalmi rendszerek elmélete, vagy még inkább a mezőelmélet tudna megfelelő magyarázó keretet biztosítani. Sőt, az a rövid leírás, amit a francia szociológus *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához* című írásában ad a francia irodalmi mező 1880-as állapotáról, mintha rendelkezne némi (heurisztikus) magyarázó erővel a 20. század első felének magyar irodalmi mezőjére gondolva is.” TAKÁTS 2010, 42.

²⁹⁶ LENGYEL András, *A magyar „írói rend” összetétele 1922-ben, Kísérlet egy forrástípus irodalomszociológiai értelmezésére*. = Im. 13–33.

²⁹⁷ LENGYEL 1990, 8–9.

egyéb manipulációk okán (pl. *Tűz-tánc*). Nem igazán tudni olyan antológiáról, mely pályakezdők alkotásait gyűjti egybe, s amely szerzők közül mindenki, kivétel nélkül kirobbanó tehetség, és a későbbiekben nagy pályát befutó, kanonikus alkotóvá is válik. Ellenvetésképpen említhetnénk *A Holnapot*, de e gyűjtemény csalóka példa lenne, hiszen nem tisztán induló költők antológiájáról van szó, valamint a modernitás történetében szorosan összefonódott sorsa a *Nyugatéval*, s bár jelentősége vitathatatlan, utóbbi kissé elhomályosítja előbbi érdemeit, s Miklós Jutka, Dutka Ákos vagy Emőd Tamás közel sem váltak/maradtak a magyar irodalom olyan jelentős szerzői(vé), mint Ady Endre, Babits Mihály és Juhász Gyula.

A történelmi–politikai–társadalmi helyzet bár merőben különbözik a két világégés között tapasztalhatótól, autokratikussága vitathatatlan, sőt, egyértelműen diktatúráról van szó. Az más kérdés, hogy „értékrendszere” mennyire közelített a monolithoz, hiszen bár a hatalmi mező végig szorosan az irodalmi mező fölé borult, a különféle, a művészeti és irodalmi mezőt érintő direktívák természetüknél fogva politikai tartalommal bírtak, majd a nyolcvanas évekre az olvadás és a teljes összeomlás is elkövetkezett. Valamiféle, korlátozott értékpluralizmus mindenesetre érvényesülni tudott²⁹⁸, ugyanakkor olyan előírt művészeti irányvonal, mint az ötvenes évek elejének szocreál dominanciája, ekkor nem tapasztalható. Mint az az előző fejezetben már említésre került, jobbra egy ember kezében, s annak ízlése és döntései alapján fordultak a szélirányok az irodalmi mező tekintetében²⁹⁹.

Bár Lengyel András tendenciákról, vonulatokról, trendekről ír, könnyen belátható, hogy e fogalom, s amit mindez irodalomtörténeti, mentalitástörténeti, irodalomszociológiai, történeti szempontból takar, a pályakezdő költőkre, írókra s azok produktumaira (antológiák, egyéb első közlések, akár első kötetek) is nagymértékben áll. A fiatal író, költő az irodalmi mezőbe való belépése, vagy pusztán igénybejelentése idején mindenkor és mindig (tehát az irodalmi és

²⁹⁸ Ez a kádárizmus arctalanító népfreontpolitikája, melyet legalább annyira érvényesítendőnek ítélték a művészeti életben, mint a társadalom egészében.

²⁹⁹ „Aczél a hetvenes évek elejére hatalma csúcsára ér.” RÉVÉSZ 1997, 144. „Az egy más kérdés, hogy a minőségérzéke nem igazán működött, pontosabban szólva nemzedéki szempontok szerint működött, tehát ő csak az öregek, a vele egykorúakat vagy nála idősebbeket tudta, a maga sznobizmusával, tehát Illyést, Németh Lászlót, Vast, Szabó Lőrincet, aki ugye mondjuk meghalt ’57-ben. Őt nem lehet ide számítani. És aztán Ottlikot, Nemes Nagy Ágnest és egyebeket. A mi nemzedékünk és pláne a fiatalok már nem érdekelték istenigazából, és ez valószínűleg nem is politikai kérdés, hanem biológiai kérdés. Hogy neki az volt a nagy szó hogy Illyésnél vacsorázik és Vas Istvánnál vacsorázik. Az őt nem érdekelte, hogy Tandorinál vacsorázik. Még Juhász Feri ide tartozott.” Réz Pál mondja mindezt a már említett hangfelvételen a Szépirodalmi Kiadó történetéről (Vö. 2. melléklet). Érdekesen rímelnék erre Révész Sándor Aczél-könyvének sorai: „Aczél úgy került nagyon sok fehér asztal mellé, hogy meghívatta magát. (...) Aczélnál is sokan vacsoráztak, de Aczél számára sajátos és fontos előnye volt annak, ha ő volt a vendég. Akkor állt fel, amikor akart, következőleg könnyebben ki is térhetett az elől, ami elől akart. / A legdurvább hamisítás volna azt állítani, hogy a legnagyobbak, Illyés, Németh, Déry stb. és családjuk Aczéllal alkotott étkezési közösségét a kényszer tartotta össze, és Aczélnak ebben a társaságban ne lett volna saját jogon reputációja. Viszont az is kétségtelen, hogy emez étkezési közösségek sorsának, az ott törtéteknek és elhangzottaknak Aczélon keresztül voltak hatalomtól függő következményei, és ezzel a tudattal viszonyult Aczélhoz és bánt Aczéllal az is, aki a legőszintebben viselkedett vele.” RÉVÉSZ 1997. 146–147.

művészeti élet intézményesülése után, függetlenül a politikai berendezkedéstől) marginális szereplő. Nagy számban azok is maradnak egy-egy induló generációból, s nem mindenki fut be teljes pályát. Ily módon a pályakezdők története mindig marginalitástörténet, azaz a fiatal antológiák története szintén az.

„A mainstream előíró hatalom. Hogy a történeti »hosszú idő« maradandó értéknek ismeri-e el, nem törvényszerű. Lehet igazi, tartós érték, s lehet mulékony, talmi fejlemény, amely gyorsan megmutatja értéktelenségét, pillanathoz és szituációhoz kötöttségét, eredendő parcialitását. A történelem tele van érvényességét elvesztett, hajdan a »fősodorba« tartozó szereplővel és fejleménnyel. A sok hajdani király, miniszter, akadémikus stb. igen nagy százaléka mára nevét (és súlyát) veszítette, érdektelen lett. Hatalma – jelentősége – csupán temporális volt. A mainstreamhez képest azonban minden kultúrában létezik egy peremhelyzetben élő s mozgó ellenpólus, a marginalitás igen széles és önmagában is nagyon heterogén övezete. A »lapokat leosztó« kánon szempontjából ez az övezet súlytalan. Létezik, életjelt ad magáról, de befolyása a dolgok alakulására igen csekély. Jelentősége abban rejlik, hogy a marginális – legyen értékes vagy értéktelen, elmeháborodott vagy a kultúra hőse, a »jövendő klasszikusa« – kivonja magát a mainstream uralma alól. A két pólus között persze van egy nagy, a társadalom túlnyomó többségére jellemző, mainstream uralta szociokulturális övezet – de a peremhelyzetben mozgó történeti szereplő, tudatosan vagy öntudatlanul, ettől az övezettől is elkülönül. Saját törvényei és lehetőségei vannak. S bár a marginalitás szereplőinek zöme kérészetű, úgy múlik el, hogy nem vagy alig hagy nyomot maga után, maga a marginális helyzet a kultúra (a szociokulturális történések) legfontosabb laboratóriuma. A marginális szereplők zöme utólag is súlytalan marad, nem jut jelentőségre, de a peremhelyzetben megmutatkozó variációgazdagság, mondhatnánk: szociodiverzitás azoknak a kísérleteknek is táptalaja és kitermelője, amelyek és akik – jó és rossz értelemben egyaránt – a jövőt készítik elő. És sokszor – kollíziós szerkezetű társadalmakban kivált – az igazán fontos, a történeti »hosszú idő« által visszaigazolt fejlemények peremhelyzetekben érlelődnek ki.”³⁰⁰

A „mainstream”³⁰¹ nem csak az uralkodó kultúrpolitikai irányvonalat jelentheti, hiszen bár a tárgyalt korszakban a hatalmi mező kontrollt gyakorol az irodalmi mező felett, mesterségesen nehezen, vagy csak felemás módon tud „irodalmi divatokat” diktálni. Például a

³⁰⁰ LENGYEL András, *Előzetes megjegyzések*. = Uő., *Ellenkultúra, peremhelyzetben. Marginalitástörténeti vázlatok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2016. 9–10.

³⁰¹ „A marginalitás műszó a kultúra szociológiájában a mainstream/marginális szembeállításból érthető meg legkönnyebben s leggyorsabban. A mainstream, régi, metaforikus magyar elnevezéssel: a fősodor azokat a fejleményeket és szereplőket jelöli, amelyek és akik egy történeti periódusban a kultúra összképet meghatározó szegmensét alkották. Kanonikus erővel bírnak, a mainstream határozza meg, hogy az adott szituációban mi tekintendő lényegesnek, s miről hogyan kell gondolkodni.” LENGYEL 2016. 9.

már korábban említett líratörténeti fordulat a hatvanas évek végén, hetvenes évek végén bizonyosan a hatalom vakfoltján helyezkedett el, nem tudott, nem is tudhatott mindezzel mit kezdeni, se tiltani, se integrálni, már csak azért sem, mert mindez finomabb, poétikai mozgások és irányváltások eredménye, s mint fordulat csak retrospektív nézőpontból, a kilencvenes évek elején látszódtott pontosan körülhatárolhatónak. Ellenpélda lehet a neoavantgárd kezdeményezések elfojtása, negligálása, mely végig peremhelyzetben, szintén marginalitásban maradt³⁰².

Az irodalomszociológiailag értelmezett marginalitás esetében nem értékjelölő műsóról van szó, sokkal inkább helyzetkijelölőről³⁰³. Viszont a mainstream pontos meghatározása és annak működésmódja³⁰⁴ sokkalta problematikusabb, mint az ún. fiatalok helyzetkijelölése. Tandori az *Első Éneket* követően, első kötetével már gyakorlatilag az ún. „fősodorba” emelkedett, tehát az nem állítható, hogy a mainstream (amely esetünkben, a hatalmi mező teljes uralma miatt az irodalompolitikát is jelenti, mely ekkor tagadhatatlanul maga a kánonalakító erő) áthághatatlan akadályokat gördített volna Tandori pályájának kibontakozása elé (más, messzire vezető kérdés, hogy ez hogyan s miképpen köszönhető Tandori költészet- és művészetfelfogásának, eredendően apolitikusnak mondható, a Boudieu-i értelemben vett „tisztá művészet” kategóriájához közelítő *oeuvre*-nek). Egy másik példa lehet Petri György, aki második kötetét követően kivonult az ún. első nyilvánosságból, szamizdat szerzővé vált (a nyolcvanas évekre hatalmas szimbolikus tőkével!), tehát hatalmas akadályokat gördített a mainstream a szerző elé. S majd igen jelentőségteljes gesztus lesz, amikor Petri újra s igazán részévé válik e mainstreamnek – így 1987, amikor újra szerepel a *Szép versekben* példaul.

3.6 Az irodalomszociológiáról és az irodalomszociológia jövőjéről

„Az irodalomszociológia a legbizonytalanabban definiált és a legkevésbé körülhatárolt szociológiai szakágak közé tartozik, két okból: a) ellentétben a szociológia többi ágával (pl. a

³⁰² Bár az ezek felé való nyitást jelezheti majd éppen a *Ne mondj le semmiről* antológia néhány szerzője.

³⁰³ Érdekes, hogy a nevezetes, a hetvenes éveket értékelő tanácskozáson elhangzott előadásában Szilágyi Ákos mennyire hasonló fogalmakat használva írja le azt a nemzedéket, melynek alapélménye '68 és az azt követő kiábrándulás: „marginálisnak” nevezi, az ekkori hullámokat és irányzatokat pedig „ellenkultúrának”. SZILÁGYI Ákos, *Két szék között, a pad alatt. Vázlat a hetvenes évek konzervativizmusáról*. = VERES András szerk., *A hetvenes évek kultúrája. Tanácskozás a Fiatal Művészek Klubjában 1980. április 10-12.* Balassi Kiadó, Budapest, 2002. 16–17.

³⁰⁴ A mainstream – peremhelyzet, mainstream – marginalitás dichotómia természetesen még számtalan, igaz, elkerülhetetlenül leegyszerűsítő behelyettesítésre adhat lehetőséget a tárgyalt korszakban is. Ilyen például a műnemi elkülönítés, azaz a líra, mint a magyar irodalom mainstream vonulata, szemben az epikával, nagyjában-egészében körülbelül az ún. prózafordulatig, majd műfajokhoz közelítve napjainkban a regény egyeduralkodó elismertség-jelentőség, mind kánon, mind eladhatóság szempontjából, szemben például a verssel.

szervezetek, a család, a csoport, a munka stb. szociológiájával) az irodalom társadalmi meghatározottságával és szerepével foglalkozó elmélet egyidős az európai kultúrával, Arisztotelész Poétikájával kezdődik; b) ellentétben a fenti ágakkal, még ma sincsenek szabatosan rögzítve a mai szociológia fogalmi és módszertani előfeltevései értelmében vett kutatási kritériumai, sem tárgya, sem vizsgálati céljai, sem vizsgálati lehetőségei és egzakt módszerei tekintetében.”³⁰⁵ – írja Józsa Péter a *Világirodalmi Lexikon* ötödik kötetének irodalomszociológia-szócikkében, s kis túlzással 1977-hez képest ma sem látszik jobban tisztulni a kép.

3.6.1 Irodalom és társadalom

Szilágyi Márton már említésre került a dolgozatban, nevezetesen azon megállapítása, mely szerint a magyar irodalomtörténet-írás hagyományának egy lappangó vonulata, mintegy búvópatakszerű megközelítésmódja a társadalomtörténeti megközelítés³⁰⁶. Társadalomtörténet és irodalomtörténet, vagy társadalomtudomány és irodalomtudomány kölcsönhatása, fúziója ugyanakkor nem egyenlő az irodalomszociológiával, sőt. Szilágyi – idézett írását követő – későbbi munkáiban, s az utóbbi évek egyik legjelentősebb vállalkozásának tekinthető Csokonai-könyvében³⁰⁷ is a biográfia, a mikrotörténet felől közelít a kérdéshez, a német *Sozialgeschichte* belátásait is hasznosítva, annak paradigmáját körüljárva.

„A marxizmussal opposícióban megformálódó, felemás módon differenciálódó hazai irodalomelméleti gondolkodás az 1970-es, 1980-as években a szövegközpontúságot tűzte a zászlajára, s ezzel párhuzamosan, kimondva-kimondatlanul is úgy vélte, az irodalmi mű

³⁰⁵ KIRÁLY–SZERDAHELYI 1977, 348.

³⁰⁶ SZILÁGYI Márton, *Irodalomtörténet és társadalomtörténet*. = BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József szerk. *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 559.

³⁰⁷ „Írói mivoltában, pontosabban íróvá válásának folyamatában hősünk nem mutatkozik azonban olyannyira normaszegőnek és deviánsnak sem, hogy ebből az irányból lenne érdemes megragadni: egyén és társadalmi kontextus viszonyában egy ilyen kísérlet azzal a veszéllyel járhat, hogy az egyén végtelennek bizonyuló mozgásszabadsága miatt a normákat képviselő társadalom viszonyrendszere statikusnak ábrázoltatik. Ez pedig éppen azt a dinamizmust fedi el, amely akkor ragadható meg, amikor az egyén nem csupán mereven szembehelyezkedhet a normákkal, hanem képes azokat alakítani is – nemcsak a maga számára, hanem példaadásként mások számára is. Éppen ennek az utóbbi sajátosságnak az értelmező leírása kínálhatja ugyanis a legtöbb érdekességet: hiszen ilyenformán nem az egyén elszigetelt és önmagával magyarázható akciói állnak az írói biográfia előterében – noha a tárgyul választott író, Csokonai stabil kánoni pozíciója csábítana ilyesféle elfogultságokra – hanem olyan társadalmi interakciók, amelyek minden, ebben résztvevő fél pozícióját dinamikusnak láttatják.” Bár merőben más irodalomtörténeti korszakokról van szó, esetünkben természetesen éppen az ellenkezője igaz a Szilágyi által leírt mozgásoknak vagy éppen félrevezető mozdulatlanságnak: a kádárizmus hatvanas-hetvenes évekbéli (társadalmi) viszonyrendszere, valamint a hatalmi mezővel összefonódó irodalmi-művészeti mező is egyként statikusnak bizonyul, s a fiatal írók alapvető problémái is ebből fakadnak: az akár mesterségesen fenntartott, dinamizmust nélkülöző, sőt, azt rossz szemmel néző, a progresszivitást hátráltatni igyekvő viszonyrendszerből. SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014. 15–16.

autonómiáját alapul vevő, nemzetközi irodalomelméleti iskolák az író életrajzára irányuló érdeklődést eleve kiutasították a számukra legitimnek tűnő kérdésfelvetések közül. Ebben az eljárásban nyilván szerepet játszott az is, hogy a biográfia e gondolati előfeltevés szerint többé-kevésbé az életrajz és a műértelmezés reflektálatlan egymásra vonatkoztatását elvégző, pozitivista módszertannal volt egyenértékű – s ezért is egyszerűbb volt némi lenézéssel más tudományágak (például az irodalomszociológia) illetékességébe utalni, mintsem végiggondolni azt, hogy vajon a biográfia létmódja kizárólag ebben a horizontban képzelhető-e el³⁰⁸. Amikor e munka esetében irodalomszociológiai megközelítésről beszélünk, természetesen nem arról van szó, hogy rehabilitálni igyekeznénk a marxista irodalomszemlélet korszakbéli, többszörösen meghaladott és többnyire joggal feledésre ítélt vizsgálati módszereit (s ezzel együtt az életrajz és a művek reflektálatlan egymásra vonatkoztatását). Annál is inkább, mert az irodalomszociológia hatvanas–hetvenes–nyolcvanas években felfedezett auktorainak, műveinek és irányainak (Escarpit³⁰⁹, Löwenthal³¹⁰, Hasuer³¹¹ stb.) nem mutatkoztak igazi folytatói és konzekvenciái a magyar irodalomtudományban. Leginkább csupán az olvasásszociológia, mint az irodalomszociológia egyik „ága” futott be jelentősebb karriert. Éppen ezért az életrajz sem lett ezen segédtudomány illetékességi körébe „utalva”, hiszen alig-alig létezett, létezik, s további útja is interdiszciplinárisan, az antropológia felé elmozdulva lehet gyümölcsöző. Az irodalom társadalmi szerepvállalása; az irodalom mint a társadalmi változások, állapotok tükré és analizálója; a társadalmat ábrázoló irodalom; a társadalom mint a közélet tere; a közéletiség követelménye: a korszak irodalmisága permanensen ezen témakörök körül forgott, annál is inkább érthetetlen az irodalomszociológia „befulladásá” és kiaknázatlansága, érthető viszont az olvasásszociológiai felértékelődése, és természetesen fenntartásokkal együtt is érthető az irodalomtudomány, sőt, egyáltalán az irodalomértés (a kritikai élettellel együtt) referencialitás-fóbiája is (legyen az társadalmi, biográfiai vagy bármely origójú). A korszakhoz (szűkebben is, az 1968–1969[–1974] közötti, önkényesen kijelölt időintervallumban, de tágabban véggépp, a hatvanas–hetvenes években) köthető a szociográfia feltámadása, felfutása (minthogy az egyetlen, a szociográfiát a mai napig címlapján feltüntető folyóirat, a kecskeméti *Forrás* indulása is 1969-es). Meg kell említeni ugyanakkor a szintén e disszertációban hangsúllyal idézett Lengyel András, valamint Bíró-Balogh Tamás munkásságát

³⁰⁸ SZILÁGYI 2014, 17.

³⁰⁹ Robert ESCARPIT, *Irodalomszociológia – A könyv forradalma*. Fordította: VIGH Árpád. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.

³¹⁰ Leo LÖWENTHAL, *Irodalom és társadalom. A könyv a tömegkultúrában*. Fordította: KÁRPÁTI Zoltán. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.

³¹¹ Arnold HAUSER, *A művészet és az irodalom társadalomtörténete I-II*. Fordította: NYILAS Vera. Gondolat Kiadó, Budapest, 1968.

is, mint amely kutatói nézőpontok éppen faktumokkal dolgozó, kapcsolathálókat feltáró, hangsúlyosan filológiai alapotottságuk révén konzekvensen, mind a mai napig a legközelebb állnak az irodalomszociológiának nevezhető megközelítéshez³¹².

Szilágyi a közelmúltból említ még monográfiájának elején³¹³ néhány úttörő munkát és szerzőt, így Ferencz Győző Radnóti-könyvét³¹⁴, Kőszeghy Péter Balassi-biográfiáját³¹⁵ vagy Szilágyi Zsófia Móríc-monográfiáját³¹⁶, valamint Kerényi Ferenc nevezetes Petőfi-kötetét³¹⁷, s utóbbi irodalomtudós neve át is vezet néhány további kérdéshez.

Gyáni Gábor beszédes című tanulmányban³¹⁸ tárgyalja Kerényi Ferenc munkásságának irodalomszociológiai vonatkozásait, s állapítja meg, hogy az irodalomtörténész munkáiban végtére is dominálni látszik a szemléletmód, még ha nem is explicit módon és elméleti körülbástyázottsággal. Jelen munka esetében a jeles történettudós által kijelölt két irány(zat) és kérdésfeltevés fontos. „Az irodalom szociológiai vagy társadalomtörténeti tudatossággal és e célból megközelített fogalma eltérő formákat ölthet magára. Adott egyfelől a lehetőség az alkotó művészek (vagy éppen a tudósok) társadalomtörténetének megírására. A döntő kérdés ez alkalommal így szól: milyen társadalmi csoportok és miliók képviselésében léptek színre az illető alkotók, hogy beteljesítsék intellektuális hivatásukat; milyen családokba születtek és milyen életformát alakítottak ki maguk számára alkotó életük folyamán? Adott másfelől az a nem kevésbé kecsegtető lehetőség is, hogy magukat az alkotókat faggatjuk minderről, azt vizsgálva, hogy ők mit állítanak műveikben a kérdéstről. Az önéletrajzi témájú vagy ihletésű fikciók forgathatók ehhez legnagyobb haszonnal, ahol az író-alkotó kifejezetten azon ügyködik, hogy bemutassa saját társadalmi kondicionáltságát.”³¹⁹ E dolgozatban azt mondhatjuk, hogy mindkettőről szó van és egyikről sem. Egyfelől Bourdieu alapján igyekezett a munka

³¹² Vö. „Lengyel András azok közé tartozik, akik munkáikban nyilvánvalóvá teszik, miféle normákat kívánnak követni irodalomtörténészként, s miféle az az irodalomtudomány, amelyről nincsenek jó vélemények. »A mai magyar irodalomtudomány, amely sokszoros tárgyszűkítés eredményeként alakult ki, nem nagyon tud mit kezdeni az életrajz-írással« – kezdi az egyik tanulmányát. Az ő irodalomtörténet-írása viszont épp a lenézett életrajzi kontextus aprólékos feltárását tekinti feladatának. Nem pusztán adatgyűjtés ez, hanem »a lehetőségek, a kényszerűségek, a vágyak szimbiózisának«, azaz »végső soron az egykor volt történeti realitás«-nak a felmutatása, amely körbe vette a vizsgált szerző tetteit és műveit. Olyan történeti kontextualizmus az övé, amely nem éri be az »éppen 'korszerűnek' vélelmezett elmélet értelmezésmeghatározó 'szemüvegének'« a használatával. Noha a »tárgyszűkítő« irodalomtudomány inkább csak a XX. százados szakmát jellemezte az elmúlt évtizedekben, a XIX. század vagy a régi irodalom kutatóit nemigen, Lengyel megfogalmazásai világossá teszik, milyen polemikus helyzetben készültek könyvének egyes darabjai.” TAKÁTS József, *A mérlegelő modernizátor*. Élet és Irodalom 2020/31. 21.

³¹³ SZILÁGYI 2014, 20–22.

³¹⁴ FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*. Kritikai életrajz. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

³¹⁵ KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.

³¹⁶ SZILÁGYI Zsófia, *Móríc Zsigmond*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2013.

³¹⁷ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*. Kritikai életrajz. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

³¹⁸ GYÁNI Gábor, *Az irodalomszociológia aktualitása. Textus és referencia*. Irodalomtörténeti Közlemények 119. 2015/1. 7–16.

³¹⁹ GYÁNI 2015, 8.

rekonstruálni a megjelölt időszak irodalmi mezőjének felépítését, s abban a Lengyel András marginalitás-fogalmával leírható helyzetét a fiatal költőknek. Az alkotók társadalomtörténetének leírása egyrészt nem feladata, másrészt nem minden esetben állnak rendelkezésre pl. a társadalmi származásra (paraszt, munkás stb.) vonatkozó vagy egyéb adatok. Másfelől valóban ahhoz a „kecsegtető lehetőség”-hez fordult a kutatás, hogy megkérdezze magukat az alkotókat arról, hogyan emlékeznek pályakezdésükre és annak körülményeire – erről bővebben a második kitékintésben –, de nem elsősorban azzal a szándékkal, hogy rekonstruálhatóvá váljon az adott társadalmi környezet.

3.6.2 Még egyszer az irodalmi mezőről

Mindenekelőtt legszögezendő, hogy a Bourdieu által megkülönböztetett három mező: a politikai, a gazdasági és a művészeti a tőkés termelési mód uralta társadalmakban sem különül el élesen – inkább csupán elkülönülni vágyik, s egyértelműen hat egymásra. A hatvanas–hetvenes években a hatalmi-politikai mező olyannyira hat a másik kettőre, hogy egyenesen leuralja azokat, mindenképpen domináns, fölérendelt viszonyban áll a kádárizmusban a gazdasági és a művészeti mezővel szemben. Azaz a hatalom gyakorlásának és megszerzésének módja döntően befolyásolja a piacon megjelenő áruk értékét, mint ahogyan a társadalomábrázolás (lehetséges) kódjainak termelését is.

„Minél önállóbb és elismertebb egy-egy mező, annál hatékonyabban képes érvényesíteni az ő érdekeinek megfelelő igazságokat – annál inkább leuralja a közös ügyek intézését, a közös világ definiálását, a társadalom önmagáról folytatott diskurzusát. A mezők intézményekként működnek: sajátos, az életvitelre, a habitusra, a gazdasági és kulturális tőkére vonatkozó cenzusok alapján választják ki, kit engednek maguk közé, s egymás elleni harcuknak fontos eleme, hogy saját kritériumaikat kívánják érvényesíteni a többi mezőn: a politikus az érdekében fogalmazó művészekre, az értelmiségi felvilágosult oligarchákra, a mágán neoliberais politikusokra áhítozik.”³²⁰ A kor tekintetében a Bourdieu által szemügyre vett viszonyokhoz képest nagyon különböző rendszerről van szó, az alapvetően tőkés, kapitalista viszonyokhoz képest a szocialista tervgazdálkodás merőben más, ugyanakkor a szférák megtalálhatók, csak mintegy „leuralva” a politikai vagy hatalmi mező által. Ugyanakkor az a jellemző, miszerint a mezők tagoltak, így minél nagyobb tekintélyre és elismertségre tesz szert valaki a „saját

³²⁰ SIPOS Balázs, *Az objektív tekintet tündöklése és bukása*. Dinamo Blog, 2015. 08. 17. Link: https://dinamo.blog.hu/2015/08/17/az_objektiv_tekintet_tundoklese_es_bukasa?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202008 Letöltés ideje: 2020. augusztus 5. Sipos Balázs írása mindamellett, hogy remek Bourdieu-értelmezés, alapvetően kapitalizmus-kritikai lendülettel született.

mezőjén” belül, annál nagyobb súllyal esik a latba a szava azon kívül is, tagadhatatlan. Elég csak a centrumként funkcionáló, Kádárral is jó viszonyt ápoló Illyésre gondolni, valamint arra az evidenciára, hogy minden esetben a politikai hatalomtól függtek ebben az időszakban az irodalmi sorsok, döntések, engedélyek és tiltások.

Az a sajátosság is működik ekkor, hogy a tőke „konvertálása”, mivel „viszonyfogalomról”³²¹ van szó, amennyiben sikeres, s itt főképpen a művészeti-irodalmi mezőn belüli szimbolikus tőkéről beszélünk, egyúttal azzal is jár, hogy az eredeti mezőn belül elenyésszik. Illyéssel ez például nem egykorúan történt meg, sőt, a művészeti mezőn belül rangja sem igen volt vitatott egykorúan, inkább a kortársi közeg relatív csendje beszédes ebben az esetben, s még sok név esetében, a süllyedést, a feledést, a marginalizálódást a politikai-hatalmi mezővel való túlzott összefonódás, az előnyök elfogadása és így a mező által legtöbbször taksált érdekmentesség feladása eredményezheti, eredményezhette³²².

A fiatalok, a pályakezdők helyzete a mezőben duplán terhelt, hiszen helyzetükből adódóan marginálisak, mint az irodalomba éppen belépők, mint a fellépő újak, s egy torzult, a hatalmi-politikai mező által uralt viszonyrendszerben kell érvényesülniük. E dolgot annak a viszonyrendszernek a leírására tett kísérlet, másrészt a hatvanas-hetvenes évek sajátos „helyzettudatát”³²³ is boncolgatja, az egyéni karrierutakkal egyetemben. A tárgyalt két év az antológiák sűrűsödési pontja. Érdekes, ám nem feltétlenül esztétikai okokból eredeztethető kérdés az, hogy mely alkotók tudtak kitörni a marginalitásból, a marginalitás azon rezervátumaiból, amelyet a fiatal antológiák jelentettek. Akadtak, akik a csoporttudatot a mai napig hordozva legendásították önnön pályakezdésüket (Kilencek)³²⁴, míg a központilag szervezett antológiák alkotói számára nem volt más út, mint az egyéni, saját pálya megtalálása

³²¹ SIPOS 2015.

³²² „Ezért azok a művészek, akik a gazdasági vagy politikai dominánsokat szolgálják ki, ugyan sikeresebben váltják át kulturális tőkéjüket anyagi vagy hatalmi előnyökre, de elesnek a morális és esztétikai legitimációt biztosító aura megszerzésétől. Minél bonyolultabban kódolt egy-egy műalkotás, annál kevésbé fog rajta bármely másik igazságtermelő mező ideológiája, de annál nagyobb a veszély, hogy kizárólag a művészeti mezőn belül lesz dekódolható: a legelismertebb alkotók olyan messzire mennek ebben, hogy szinte csak az íróknak és a beavatottnak írnak.” SIPOS 2015.

³²³ „Irodalomról, az irodalom helyzettudatáról beszélünk, ám tisztában vagyunk azzal, hogy csupán néhány irodalomszociológiai megállapítást tehetünk. Általában az irodalom társadalmi, leginkább pedig politikai funkciója kapcsán mondjuk el véleményünket, s ez már önmagában több ellentmondást rejt. / Így például azt, hogy a művek közül a legtöbb társadalmi vonatkozást tartalmazók érdekelnek bennünket leginkább – egyáltalán nem valószínű azonban, hogy esztétikai értelemben is ezek a legkiemelkedőbbek. Vállalt feladatunk kizárja, hogy a mai magyar irodalom esztétikai szempontú elemzését elvégezzük, ám szociológiai értelemben sem törekedhetünk teljességre. Ebben az esetben ugyanis az összes műalkotást és az azokban szereplő tényeket szociológiai információnak kellene felfogni, s így kellene elemzésüket elvégezni. Bármennyire vonzó is tűnik ez a feladat, éppen az irodalom széles árado folyama, az évente megjelenő több száz szépirodalmi tekinthető könyv akadályozza az elemzést, annál is inkább, mert egyetlen regény vagy novella szociológiai szempontú elemzése is csak részletes dolgozatban végezhető el.” FÜZI László, *Az irodalom helyzettudata*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993. 8.

³²⁴ Marginalitásukból, szembesítésükből fakadó, sajátos módon felhalmozott szimbolikus tőkéjüket pedig a rendszerváltást követően tudták gazdasági tőkévé konvertálni.

majd megfutása, s ebben nagyon eltérő görbék rajzolhatók meg, voltak, akik irodalomszociológiai értelemben a csúcsig vitték (kötetek, díjak stb.), s voltak, vannak, akik elsüllyedtek, elfeledetté váltak, vagy soha nem is lettek ismertek, tehát névtelenségben ragadtak. Ugyanígy számosan a politikai-történeti korszakváltás, tehát 1989–1990 után tudták, permanens megkésetttségben valamelyest befutni pályájukat, míg másoknak éppen a korszakforduló hozta el a lassú visszasüppedést a marginalitásba.

3.6.3 Néhány „klasszikus” irodalomszociológiai adat, statisztika

A kutatáshoz készült adatbázis alapján, mely szerteágazó és sokféle adatot tartalmaz az egyes antológiákban szereplő költők vers- és oldalszámarányaitól első köteteik szerkesztőiig; néhány, a klasszikus irodalomszociológia területéhez tartozó statisztikáról lesz szó ehelyütt, melyek bár adatszerűek, lényegileg nem feltétlenül járulnak hozzá értékelésünkhöz, feljegyzésük mégsem érdektelen vagy haszontalan.

Az adatbázis az *Első Ének*, a *Költők egymás közt*, az *Elérhetetlen föld*, *A magunk kenyerén* és a *Ne mondj le semmiről* valamennyi költőjéhez kapcsolódó adatokat tartalmaz, mégpedig a következő kategóriák szerint: a költő neve; az antológia címe; bemutatója, mentora, ha van; az antológia szerkesztője; egyéb, az antológiához kapcsolódó név; versszám; oldalszám; életkora az antológia megjelenésekor; első kötetének címe, megjelenési éve; első kötetének szerkesztője; életkora az első kötet idején és foglalkozása az antológia megjelenésekor.

A bemutató, mentor kategória természetesen a Szépirodalmi antológiáinak sajátos gyakorlata miatt volt szükséges, mely fontos, hogy ellenőrizhető is; különféle informális kapcsolatok is feltárhatók lennének emlékezések, interjúk, egyéb megkeresés alapján, ám ez számos kérdést felvetne, csak egy triviális példával élve: vajon odaírhatnánk-e ehhez a kategóriához jó szívvel Nemes Nagy Ágnes, mint Tandori Dezső középiskolai irodalomtanárát Tandori neve mellé? Az antológiászerkesztői kategória miatt a legtöbb rekorddal Kormos István és Domokos Mátyás bír, ami megint csak csalóka kép, hiszen Domokos például az időszakból nem, vagy csak alig szerkesztett elsőkötetet (ilyen például nagy felfedezettjéé, Bari Károlyé), szemben Kormossal, aki később is számos költő indulásánál bábáskodott. Viszont ha a kapcsolatrendszer, a kapcsolati hálózat felvázolása lenne a cél, minthogy nem az, ez is egy szeletét jelentené, s tekintetbe kellene venni a Domokos és Kormos között fennálló informális kapcsolatot a Hungária kávéházbéli asztaltársaság kapcsán, és így tovább.

A versszám, oldalszám átlagolása, különféle szempontú elemzése kevésbé lenne informatív, hiszen az *Első Ének* és az *Elérhetetlen föld* merőben más arányokkal került

szerkesztésre, mint a három Szépirodalmi fémjelezte antológia, ahol szinte kínosan odafigyeltek az arányosságra.

Az öt antológiában 75 szerző szerepel. Önálló kötete előbb vagy utóbb³²⁵ 67 alkotónak lett, ami majdnem 90%-os arányt jelent. Átlagéletkoruk az antológiákban való szerepléskor 28 év. A legfiatalabb antológiaszerző az *Első Ének*ben 15 évesen helyet kapó Bálint Lea, míg a legidősebb a *Ne mondj le semmiről*-t záró Viola József, a kötet megjelenéskor a maga 47 évével. Az első kötetek megjelenésekor átlagosan 36 évesek voltak az antológiákban szereplő költők, amely megdöbbentő adat, és csak még inkább rávilágít a pályakezdés három lépcsőjére, az abba mesterségesen „másodfokként” belépő antológiákra, melyek idején lett volna helyénvaló inkább az első kötet publikálása, hiszen ha az átlagokkal számolunk, az antológiaszereplés és az önálló könyv között 8 év telt el, ami igen nehezen indokolható. A kép persze torzít, hiszen ebben a számításban benne vannak azok, akik nagyon későn, esetleg csak magánkiadásban, vagy periférikus kiadóknál, s esetleg nem tisztán verses, hanem elegyes kötetet jelentettek meg. Ha e „megkésztetteket” kivesszük a képletből, akkor három évet nyerünk, az átlag 33 esztendő. Önálló verseskönyve vagy verseket is tartalmazó elegyes kötetét egyébiránt Bebesi Károlynak, Fehér József Andrásnak, Halmos Ferencnek, Haraszi Miklósnak, Kerekes Andrásnak, Tordai Ferencnek, Vida Jánosnak (mind *Első Ének*), Ízes Mihálynak (*A magunk kenyerén*) és Sikó Zsuzsának (*Ne mondj le semmiről*) nem jelent meg. Utóbbi kettő szerepelt Szépirodalmi-fémjelezte reprezentatív antológiában, ami egyfelől mutatja az *Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt* távlati sikerét is, ami az egyéni útrairndításokat illeti (bár a Kilencek esetében ez összefügghet a csoport sikerrel), másfelől pedig a nagyobb merítés nagyobb kockázatát az *Első Ének* esetében.

A származás feltárása (tudniillik polgári-értelmiségi, paraszti, munkás, stb.) további, alaposabb vizsgálatokat igényelne, ugyanis sok esetben nem áll rendelkezésre kellő információ ahhoz, hogy bármilyen módon megalapozott megállapításokat lehessen tenni. A születési évek tekintetében már más a helyzet. Az antológiák „korelnökei” kétségtelenül Vasadi Péter (*A magunk kenyerén*) és Viola József, 1926-os illetve 1927-es születésükkel. Ez nem mást jelent szociológiai értelemben, mint hogy ők még Valuch Tibor felosztása szerint a preszocialista generációhoz tartoznak, azaz szocializációjuk már 1949 előtt végbement³²⁶. A születési éveket figyelembe véve a generációs paletta másik végén pedig Bálint Leát találhatjuk, a maga 1953-

³²⁵ Beleszámítva az elegyes, posztumusz, válogatott stb. kiadást is.

³²⁶ VALUCH Tibor – RÓBERT Péter, *Generációk a történelemben és a társadalomban. Generációs politikai attitűdök és részvételi minták történeti-szociológiai megközelítésben.* = VALUCH Tibor, *Mindennapi történeteink. Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2020. 73–76.

as születési évével. Tehát a preszocialista generációtól a hosszú ötvenes években szocializálódottakon át a kádári konszolidáció nemzedékeiig húzódik a költők összetétele, ami távol áll az egységességtől. Mindezt a recepció és a különböző egykorú összefoglalók is említik, a háborús élmények, 1956, 1968, természetesen éppen ez utóbbira a leginkább vakok vagy süketek az értelmezők, hiszen az *Első Ének* maga '68-as³²⁷.

Az egyes antológiafejezetekben, különösen az *Első Énekről* szólóban szó lesz az amatőrizmus–dilettantizmus kérdéséről, hogy tudniillik a fiatal szerzőknek gyakorlatilag egyike sem professzionális irodalmár az antológiák megjelenésekor, mindannyian valami mással foglalkoznak, nem szabadfoglalkozású írók, költők, bár van, aki valamiféle értelmiségi (kényszer)pályán közelebb van az irodalomhoz, a szövegek létrehozásához vagy a könyvekhez, míg mások rendkívül messze állnak tőle, s mindez erősít egyfajta amatőr-attitűdöt (Haraszi Miklós), illetve jelez egy helyzeti (az irodalmi mező tekintetében) dilettáns szerepet (Lengyel András). Mindösszesen egy olyan költőt találunk, aki ekkor, saját bevallása szerint szabadúszóként tevékenykedett, ő Kiss Benedek (*Elérhetetlen föld és Költők egymás közt*). Közrejátszhatott ebben az is, hogy a teljes foglalkoztatottság viszonyrendszerében sem lehetett minden, irodalommal különböző szinteken foglalkozó embernek ehhez szorosan kötődő munkakört adni (folyóirat- vagy könyvkiadói szerkesztő, írószövetségi tisztségviselő stb.) de még csak annak közelében lévő sem mindig (újságíró, könyvtáros, egyetemi ember stb.). Mindezek enyhítésére rendelkezésre állt az Irodalmi Alap, a különféle, manapság már elképzelhetetlen honoráriumok egy-egy cikkért vagy kötetért, ugyanakkor a marginalitásból való kikerülésnek, a szabadfoglalkozású íróként való elhelyezkedésnek és a kor viszonyai között az eladásoktól, példányszámoktól függetlenül az írásból való „megélésnek” a vágya nem mindenkinek, s nem azonnal adatott meg természetesen.

Az antológiák megjelenésének idején, a szerzők státuszát figyelembe véve találni 13 egyetemi hallgatót, 12 tanárt, 7 szerkesztőt, 6 könyvtárost és 6 újságírót, mint a fentebb említett, szövegközelinek mondható foglalkozások űzőit. Gimnáziumi tanulót 2-t jegyezhetünk fel (mindkettőt az *Első Ének* szerzői közül), műszaki fordítót szintén 2-t, 1 műszaki rajzoló, 1 nyelvoktatót, 3 orvost, 1 főelőadót, 1 tisztviselőt, 1 asszisztenst (utóbbi három meglehetősen homályos kategória), 1 üzempszichológust, 1 villamosmérnököt és 1 színházi rendezőt. S ezen

³²⁷ „Másfajta, jellegénél fogva nem elsősorban traumatikus, hanem inkább társadalmi magatartást formáló élményt jelentett a hatvanas évek, a beatkorszak és 1968, hiszen ez az ún. »nagy generáció« eszmélésének időszaka, a »nagyon másként, mint apáink, de a politikai korlátokat nem vagy csak óvatosan feszegetve« szemlélet jegyében zajlott. Itt elsősorban életszemlélet-beli és életmódbeli váltásról volt szó, ami egybeesett a korabeli magyar társadalmi viszonyokat meghatározó, »civilizációs infrastruktúra-viszonyok javulásával. Olyan események ezek, amelyek az általunk meghatározott, »középső« generációk tagjait, köztük az explicit »nagy generáció“-t fiatalabb korban, a korábbi generációk tagjait pedig idősebb korban »érték el«”. VALUCH–RÓBERT 2020, 74.

pályák után a többi: 1 vegyészmérnök, 1 közhatalnok, 1 tengerész, 1 gépmunkás, 2 nyomdász, 1 vákuumkályhász, 2 katona, 1 fizikai munkás, 1 autóközlekedési forgalmista és 1 újságíró.

3.6.4 Az irodalomszociológia (lehetséges) útja(i)

James F. English 2010-ben publikálta tanulmányát az irodalomszociológia lehetséges jövőjéről (jelenéről), további útjairól és kihívásairól³²⁸. Írása egy tematikus szám bevezető dolgozata volt, mely az amerikai irodalomtudományban próbálta bemutatni az „új irodalomszociológiákat”. Hazánkban sem volt ismeretlen, hogy az angolszász irodalomértésben a kommunikáció szociológiájához, valamint a kulturális és szociálintropológiához közelítették az irodalomszociológiát³²⁹, ám English írása mindezt alaposan és meggyőzően körbe is járja.

English szerint rendkívül szerteágazó, sokrétűen, s éppen ezért inkohereensen értelmezett és alkalmazott diszciplínáról van szó. Egyértelműnek tűnik számára, hogy a „rég” irodalomszociológia meghaladottá vált (Escarpit), erre válaszul a *british cultural studies*-on belül kidolgozni vágyott „az irodalom szociológiája” tűnt járható útnak (Raymond Williams, Richard Hoggart, Stuart Hall). A szerző tudománytörténeti áttekintésénél izgalmasabb és beszédesebb egy triviális és egyszerű ellenőrzése az irodalomszociológia egzisztálásának: az *Amazon.com*-on való keresés után English-nek azt kellett regisztrálnia, hogy 1990 óta nem született primér munka a témakörben, nem léteznek irodalomszociológiai konferenciák. Kérdés, hogyan „fulladt be” a ráirányuló figyelem után pár évtizeddel, ilyen hamar, tekintetbe véve például azt, hogy az irodalom és a társadalmi kérdések kapcsolata egyre népszerűbb?³³⁰ A szerző a felfutás után egyfajta „szalonképtelenség”-et is orront, ugyanis a referenciák keresése, a szociális tartalmak, jelentések, hatások nem voltak kellően érdekesek egy időben.

Az irodalomszociológia utóhatásaként, leágazásaiként különféle utakat vesz számba English a könyvtörténettől, a könyv szociológusaitól Alan Liu internet-kutatásain át³³¹ egészen Bourdieu különféle értelmezéseiig és az olvasók, sőt, a „közönség” szociológiájáig, illetve a jog és irodalom kapcsolatát értelmező kutatásokig, az irodalom és rassz szociológiájáig, a globalizáció és a világirodalom szociológiájáig, valamint az adaptációs tanulmányokig. Ami lényeges: az irodalomszociológia nem tűnt el, csak átalakult, egyfajta társtudomány,

³²⁸ James F. ENGLISH, *Everywhere and Nowhere: The Sociology of Literature After „the Sociology of Literature”*. *New Literary History*, 2010/2 (41.) V-XXIII. p.

³²⁹ KIRÁLY-SZERDAHELYI 1977, 348.

³³⁰ Bár a tanulmány 2010-ben jelent meg, tehát már tíz esztendeje, ez a fajta közeledés és érdeklődés töretlennek mondható, immár nálunk is.

³³¹ Alan LIU, *From Reading to Social Computing*. Link: <https://dlsanthology.mla.hcommons.org/from-reading-to-social-computing/> Letöltés ideje: 2020. augusztus 7.

segédtudomány, adaptálódott, beolvadt, továbbfejlesztett módszer és elmélet lett – elvesztette „klasszikus” arcát.

„Klasszikus” irodalomszociológiaként, eredeti formájában, azaz például olyan módon, ahogyan Escarpit megálmodta, felújíthatatlannak és folytathatatatlannak tartja English a diszciplínát, vagy legalábbis az irodalomszociológia nehezen tudna újra *branddé* válni. Az interdiszciplinaritás felértékelődésével, a tudomány számszerűsítésének kényszere, adatokba fordítása hagyományosan nem kedvez a humán területeknek, a felsőoktatás, az intézmények a számok bűvöletében élnek. Mint English írja egyfajta „mennysiségi, kvantitatív cinizmus”-ról van szó. Ily módon az irodalom és a szociológia valamiféle fúziója gyakorlati szempontból is hasznos lenne az irodalomtudomány számára, hiszen előbbi hagyományosan hadilábon áll a számadatokkal, míg a szociológia tradicionálisan a mennyiségi vizsgálatok és kutatások bástyája. Ezzel kapcsolatban is két utat vázol fel English röviden, a közönségszociológiai vizsgálatot elvégző Radway-t³³², és a Moretti-féle *distant reading* eljárást.

English írásának további része a szociológia felől járt néhány kurrens utat veszi számba, melyek a *New Literary History* vonatkozó számában jelentek meg, így a teljesség igénye nélkül John Frow Moretti-kritikáját³³³, Tony Bennett dualisztikus modelljét³³⁴, Timothy Brennan Ranciére-kritikáját³³⁵ és még számos más tengerentúli fejleményt, melyek közül például az egyik legradikálisabb a *Tamás bátya kunyhója* olvasatait számba vevő és azokat elemző, s valamennyit egyenrangúnak tekintő munka³³⁶. Az egyik leginkább a kulturális antropológia felé mutató kutatás pedig Ato Quayson munkája³³⁷, mely voltaképpen tisztán antropológiai, posztkoloniális kutatás, mely történetesen szövegekkel, urbánus környezetben létrejövő, rendkívül izgalmas graffiti-folklórral foglalkozik.

James F. English tanulmányának rövid felvillantásával és szemlészésével annak érzékeltetés volt a cél, hogy helytállónak tűnik az a megállapítás, mely szerint az irodalomszociológia abban a formában, amelyben hetvenes–nyolcvanas években berobbant, mára aligha folytatható (a kitartónak bizonyuló olvasásszociológiát természetesen itt nem számítva). Három út lehetséges az irodalomszociológia számára, egyrészt a hálózatelemleti,

³³² Janice RADWAY, *Reading the Romance. Woman, Patriarchy, and Popular Literature*. The University of North Carolina Press, North Carolina, 1984.

³³³ John FROW, *On Midlevel Concepts*. *New Literary History* 2010/2. (41), 237–252.

³³⁴ Tony BENNETT, *Sociology, Aesthetics, Expertise*. *New Literary History* 2010/2. 253–276.

³³⁵ Timothy BRENNAN, *Running and Dodging: The Rhetoric of Doubt in Contemporary Theory*. *New Literary History* 2010/2. (41) 277–299.

³³⁶ Shai M. DROMI – Eva ILLOUZ, *Recovering Morality: Pragmatic Sociology and Literary Studies*. *New Literary History* 2010/2. (41) 351–369.

³³⁷ Ato QUAYSON, *Kòbòlò Poetics: Urban Transcripts and their Reading Publics In Africa*. *New Literary History* 2010/2 (41), 413–438.

hálózatossodást vizsgáló, egyszerre hagyományosabb, a szellemtörténeti és művelődéstörténeti fejleményekre, környezetre is fókuszáló, adatgazdag munka; emellett a vizualizációra is odafigyelő, a hálózatelméleti belátásokat kamatoztató irány; másrészt pedig a kulturális antropológia felé mozduló, az olvasókat, valamint ami még fontosabb, a szerzőket potenciálisan adatközlőnek tekintő, egyfajta irodalmi antropológiát megvalósítani igyekvő út, mely leginkább az irodalmi mező, az irodalomtörténeti–irodalomszociológiai környezet re- és/vagy megkonstruálásban érdekelt vonulat lehetne. Semmiképpen sem művek esztétikai értékeléséről, a referencialitást reflektálatlanul alkalmazó eljárásról van szó, sőt, az esztétikai értékelést bár nem megkerülő, de nem csak azt szem előtt tartó, hanem a különféle interperszonális, szociális, irodalmi, irodalmi intézményi kapcsolatok, egyéb mechanizmusok feltárásáról, a karriertörténetektől az intézménytörténetekig (minderről bővebben a második kitekintő fejezetben).

4. A nemzedékiség

Fiatal költészeti antológiák tárgyalásánál nem kerülhetjük meg a nemzedékiség problémáját. Legalábbis a *Nyugat* fellépésétől kezdődően irodalmi közbeszédünk kedvelt, gyakran emlegetett fogalmáról van szó, melyet előszeretettel és gyakran használtak az együtt induló tollforgatókra, sok esetben függetlenül attól, hogy mindez valódi, vállalt, alkotóközösségileg is megélt együtt indulást jelentett-e, vagy pedig egyéb kényszerkörülmények szülték. Sokszor tematizálódik a kérdés az egyes gyűjteményekre való emlékezésekben, a recepcióban, illetve az egyes költők későbbi, önálló könyveinek befogadástörténetében és a róluk szóló monográfiák esetében is.

Mindez elsősorban problematika, nem pedig tény: kérdés, egy nemzedéknek tekinthetők-e az egyes antológiákban szereplő költők? Ha igen, miért, milyen paraméterek szerint? Ha nem, miért? Mindezekre egyértelmű válasza a recepciónak nincsen, bár a következtetések inkább afelé mutatnak, hogy nem egységes nemzedékekről van szó, s kérdésként merül fel csaknem minden esetben, hogy egyáltalán mi tekinthető nemzedéknek? Ellenérvek sora hozható fel: az egyes poétikák, a szociológiai háttér markáns különbsége, vagy éppen az életkor, pontosabban az életkori szórás.

Ahogy az antológiáról, mint könyvtípusról szóló általános fejezetben, úgy ez alkalommal is a *Világirodalmi Lexikon* meghatározása hívható segítségül. Nem arról van szó, hogy a nemzedéki kérdésnek, egyáltalán az irodalmi nemzedékek kérdésének ne lenne bőséges szakirodalma, hanem arról, hogy a Kemény István szociológus által írt *írói nemzedék, írói generáció* szócikk remek kiindulási alapul szolgálhat, ha az irodalmi nemzedékek jellemzőit, egyéb paramétereit próbáljuk feltérképezni. Eszerint „nagyjából azonos időben fellépő, életkorukban egymáshoz közel álló, világszemléletükben, formálásmódjukban több ponton egymással érintkező, az előttük járó írókkal szemben fordulatot hozó írók csoportja”³³⁸. Az egyes írói, költői vagy irodalmi nemzedékek feltérképezésénél tehát a kategorizálónak meglehetősen nagy mozgásteret adnak a „nagyjából azonos idő”, valamint az „életkori egymáshoz közelállóság” kitételek. Nehezebb ügy a „világszemlélet”, a „formálásmód”, mindezek feltérképezése és meghatározása, a legnehezebb pedig a „fordulat” mibenléte, egyáltalán a fordulat, mint kritérium: mennyiben, milyen módon, mihez képest? Vajon nem léphet fel úgy egy új nemzedék, hogy nem hoz fordulatot? Vagy egy ilyen csoport irodalmi

³³⁸ KIRÁLY István – SZERDAHELYI István szerk., *Világirodalmi Lexikon 5. kötet, Im–Kamb*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 371.

értelemben nem az? Két fontos passzus idézendő még a *Világirodalmi Lexikon* meghatározásából. Az egyik, mely szerint az „írói nemzedékek nem azonosak a biológiai nemzedékekkel”³³⁹, azért fontos, mert alapvető hibája a különböző recepcióknak, hogy amikor generációkban gondolkodnak, s megerősíteni vagy cáfolni igyekeznek a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején pályájukat elkezdők nemzedéki jellegét, folyton az életkorral és a születési dátumokkal pepecselnek. Mindez sem irodalomtudományos, sem szociológiai értelemben nem tartható. A másik idézet: az „írói nemzedék kialakulását erősen befolyásolhatja az előző nemzedék ellen vívott harc”³⁴⁰; az irodalmi pozícióért, a közönségért, sikerért folytatott küzdelem sokszor hozzájárul a változás ugrásszerűségéhez. A nemzedékekhez különböző életkorú írók is tartozhatnak: a nemzedékhez tartozást inkább az irodalmi életben való fellépés és a siker, mint a születés dátuma határozza meg. Az írói nemzedéken belül zártabb tömörülést jelentenek az *irodalmi csoportok*.” (kiemelés az eredetiben – P-K. S.)³⁴¹

A vizsgált fiatal költők helyzete speciális azt a viszonyt tekintve, amely az előző nemzedékekhez fűzi. Maradva a Bourdieu-i fogalmaknál, a hatalmi mező ebben az időszakban teljes mértékben kontrollt gyakorol az irodalmi–művészeti mező felett. Ez eredményezi azt a sajátos helyzetet, hogy az *ab ovo* marginális helyzetben lévő fiatal bármilyen azirányú küzdelme, hogy kikerüljön marginális helyzetéből, pozícióján javítson, azonnal, törvényszerűen politikai, a hatalommal szemben folytatott küzdelem is lesz³⁴². A hatalmi mező kontrollja minden kérdésre rátelepszik, így a nemzedéki kérdésre is, a nemzedékek egyébként természetes konfliktusai is hatalmi keretben értelmeződnek, tehát a „fiatalok” problémája, a fiatalok harcai elsősorban a hatalommal, a hatalom ellenében folynak, s nem kifejezetten, vagy csak mellékesen az előttük járó, idősebb nemzedékekkel való konfrontációban értelmeződnek.

A nemzedéki kérdést két alapvető mű segít megvilágítani, Mannheim Károly³⁴³ és Veress Károly³⁴⁴ munkái. Nem lehet e dolgozat feladata a rendkívül bonyolult és összetett nemzedéki problémát az alapoktól, teljes mélységéig felvázolni, ellenben szükséges némi szorosabb társadalomtörténeti és társadalomtudományi alapozás.

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ „Tehát a struktúra végül is – annak ellenére, vagy azzal együtt, hogy állandó és fennmarad és újratermelődik – egy folyamatos konfliktus révén újratermelődő struktúra. Az alstruktúrákat, a »mezőket« a nagy társadalmon belül mind konfliktusokként, pozíciók, stratégiák konfliktusaiként egy konfliktuselméleti paradigmában gondolja el.” HADAS 2001, 14.

³⁴¹ KIRÁLY–SZERDAHELYI 1977, 372.

³⁴² Hacsak nem választja a kiegyezés valamilyen formáját a hatalommal, mely ezért cserébe beemelheti az irodalmi mezőbe.

³⁴³ MANNHEIM Károly, *A nemzedékek problémája*. = Uő. *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 201–253.

³⁴⁴ VERESS Károly, *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Pro Philosophia – Polis, Kolozsvár, 1999. 216–287.

Mannheim fontos kiindulópontja, hogy önmagában „a nemzedéki összefüggés nem mondható a közösség értelmében vett konkrét csoportnak”, illetve, hogy míg „a »konkrét csoportban« az egyéneket spontán kialakult vagy szándékosan létrehozott kötődések egyesítik csoporttá, a nemzedéki összefüggés az egyének olyan együttléte, amelyben a résztvevőket ugyan összekapcsolja valami, ám ebből az összekapcsoltságból még nem jön létre semmilyen konkrét csoport”³⁴⁵. Ez fontos annak megértéséhez, hogy amikor (irodalmi) nemzedékről beszélünk pályakezdő költőknél, hiba automatikusan csoportosulást, csoportot vagy csoportokat tételezni a fogalom mögött vagy helyett.

Mannheim a marxista (alap)fogalomként használatos osztályhelyezethez hasonlítja a nemzedékiséget, mint írja a „konkrét csoportegységekhez képest másféle jelenség, ha az embereknek a társadalmi térben való elhelyezkedése hasonló – ebben a mozzanatban rokon az osztályhelyzet és a nemzedéki összefüggés”³⁴⁶ Harmadik fogalomként társíthatjuk ehhez a *marginalitás* fogalmát is, mint az irodalmi mezőn belül való elhelyezkedés hasonlóságát. „Az *osztályhelyzetben* és a *nemzedéki helyzetben* (azaz a közeli születési évjáratokhoz tartozásban) az tehát a közös, hogy az érintett egyéneket a társadalmi-történelmi létterben elfoglalt sajátos helyzetük következtében a lehetséges történés egy bizonyos játékterére korlátozzák, és ezzel az átélésnek és a gondolkodásnak, a történelmi folyamatba való beavatkozásnak egy sajátos fajtáját sugallják. Tehát elsődlegesen mindkét *elhelyezkedés* teljességgel kizárja az átélés, a gondolkodás, az érzés, a cselekvés lehetséges módozatainak nagy részét, és az egyéniség megnyilvánulásainak játékterét bizonyos, jól körülhatárolt lehetőségekre korlátozza.” (kiemelések az eredetiben – P-K. S.)³⁴⁷ E tapasztalatok, jól körülhatárolt lehetőségek ebben az összefüggésben is jellemzőek a fellépő fiatal alkotókra, valamint a hatalmi mező uralma kapcsán, a pályakezdés, az irányított kultúr- és irodalompolitika tekintetében még inkább, s csaknem levezethetővé válik a hatalom infantilizáló, fiatalokat és mindenki mást „fasírttá”³⁴⁸ gyúró attitűdje, melynek következménye az a fajta sajátos arcvesztés, melyet például Zalán Tibor fogalmazott meg valamivel később, de igen jellemzően a hatvanas-hetvenes évek fordulójára is³⁴⁹. Mannheim ezt a sajátos, pozícióbéli jellemzőt minden elhelyezkedés inherens tendenciájának nevezi³⁵⁰. Fontos továbbá, hogy nem a kronológiai egyidejűség teremti meg a

³⁴⁵ MANNHEIM 2000, 215.

³⁴⁶ MANNHEIM 2000, 217.

³⁴⁷ MANNHEIM 2000, 218.

³⁴⁸ SZILÁGYI Ákos, *A „fiatal irodalom” mint megtévesztés és hamis tudat.* = DÉRCZY Péter szerk. *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 77–91.

³⁴⁹ ZALÁN Tibor, *Arctalan nemzedék.* = DÉRCZY Péter szerk. *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 35–56.

³⁵⁰ MANNHEIM 2000, 218.

közös elhelyezkedést a társadalmi térben, „hanem csak a belőle fakadó lehetőség, hogy az érintettek ugyanazokban az eseményekben, élettartalmakban stb. részesedjenek, s ráadásul a tudat ugyanolyan jellegű rétegzettségével.”³⁵¹ Mindez ismételtén igaz a pályakezdekők tekintetében az irodalmi mezőre is: elhelyezkedésük mindig, minden körülmények között a periférián van, azaz marginális, s az innen tovább vezető utak változnak, vagy el sem indulnak, viszont szerteágazóak, mint ahogyan egy-egy nemzedék, csoport is egy bizonyos idő elteltével, még ha igen egységesnek is mutatkozott, felbomlik – nem feltétlenül csak az irodalom alapvetően individuális jellegű mesterségének köszönhetően³⁵².

„A fiatalabb generáció problematikájának visszavetülése az idősebbre annál inkább uralkodóvá válik, minél inkább fokozódik a társadalom dinamikája. A statikus viszonyok az áhítat érzelmi értékét teremtik meg, amikor az ifjúság hajlik arra, hogy alkalmazkodjék az öregekhez, s még külső megjelenésében is idősebbnek mutatkozzék.”³⁵³ A kádárizmus társadalmának statikussága és/vagy dinamizmusa bonyolult kérdés, melynek megválaszolása nem feladata a dolgozatnak, de mindebből következően fontos, hogy az élettanilag, biológiailag feltételezhető adottságokat felülírhatják a társadalmi tényezők, ezért is értelmetlenek az öreg egyenlő konzervatív, valamint a fiatal egyenlő progresszív primitív megfeleltetések, melyek sokkal árnyaltabban és differenciáltabban artikulálódnak a társadalomban. Mindennek be-nem-látása a hatalom egyik melléfogása is abban a tekintetben, hogy a fiatal mint terelhető és terelgetendő, felforgató, nyugtatandó, formálendő elem volt politikájuk fókuszpontjában. A pusztán „nemzedéki elhelyezkedés” még nem „nemzedéki összefüggés”, ugyanis a nemzedéki összefüggéshez még valamilyen konkrét kapcsolódásra is szükség van, s ezt az adott történelmi-társadalmi egység közös sorsában való részesedésnek lehet nevezni Mannheim szerint³⁵⁴. Példaként szerepel munkájában, hogy az 1800 körüli években a porosz ifjúság nemzedéki elhelyezkedése nem közös az ugyanekkor fellelhető kínai ifjúságéval. Ezen okból is mondható különleges időpontnak például 1968, ha nem is az egész világban, de Európában: a 68-élmény mint nemzedéki összefüggés aligha hanyagolható el, s erre bizonyosságul szolgálhat a fentebb már idézett Szilágyi Ákos-passzus is a hetvenes évek irodalmáról szóló tanácskozáson³⁵⁵.

³⁵¹ MANNHEIM 2000, 225.

³⁵² Persze találunk ellenpéldát is, ilyen a Kilencek költőcsoportjának hosszú összetartása is.

³⁵³ MANNHEIM 2000, 230.

³⁵⁴ MANNHEIM 2000, 231.

³⁵⁵ Az '56-élmény hasonló ehhez, de „szűkebb körben”, s hatását tekintve minden bizonnyal Magyarországon a legnagyobb, ám bizonyos szempontból univerzálisabb (hatása a magyar társadalomban), mint '68, hiszen nem csak a fiatal generáció, hanem nemzedékek egész sora számára bizonyult közös, kitörölhetetlen élménnyel. Kérdés, hogy nemzedéki összefüggést teremtő erőnek tudott-e bizonyulni a mannheimi értelemben.

Hogy hasonló nemzedéki elhelyezkedésről van szó a pályakezdők esetében, az aligha vitatható, mindenesetre Mannheim szerint mindez csak potencialitással bír, tehát a lehetősége van csak meg ezáltal ezeknek az embereknek, hogy nemzedéki egységet alkossanak³⁵⁶. Ezen potencialitás bár megvolt tárgyalt korszakunk fiataljainak esetében, aktivizálódására nem került sor³⁵⁷. Ugyanakkor „az író viszonylag szabadon lebegő réteg a társadalomban, ez szociológiai ismérv, ingadozhat hol ehhez, hol ahhoz az áramlathoz csapódva”³⁵⁸ Ez utóbbi mindenesetre kevésbé áll meg abból a szempontból, hogy a hatalom kontrollja mindenképpen bizonyos pályák illetve kényszerpályák felé terelte az írókat is, mind edukációjukat, mind későbbi önfenntartásukat, (irodalmi) karrierjüket tekintve.

A szervezetekről szólva nemzedéki összefüggésben még el kell mondani, hogy „egy státútumokkal megalakított szervezet sokkal kevésbé alkalmas arra, hogy visszatükrözze az új nemzedéki indíttatásokat, mint az erősebben fluktuáló társadalmassulási formák (például a szalonok)”³⁵⁹. A kádárizmus társadalmát tekintve rögtön eszünkbe juthat az 1957-ben alapított, tehát *inseparatibilter* a rendszerhez tartozó Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetsége, közkeletű rövidítéssel a KISZ, vagy az alá tartozó, elrettentő, militáns jellegű Ifjú Gárda. Az irodalomhoz közelítve, ha tágabban a kultúrpolitikára gondolunk, akkor az „antológiába terelés” is egyfajta szimptomája volt annak, mennyire nincsenek eszközei a hatalomnak az újabb nemzedékekhez való normális viszonyulási formák kialakításához. Nem tartozik szorosan a vizsgált időszakhoz, de később fellépő, (irodalomszociológiailag) önszerveződő társadalmassulási formák voltak a Fiatal Írók József Attila Köre, melynek legsikeresebb működése a nyolcvanas évek környékére tehető, majd a *Lélegzet* előfolyóirat körül csoportosuló, az Örley Kör³⁶⁰, *Fölöspéldány*-csoport stb. Hasonló a JAK és a Mozgó Világ,

³⁵⁶ „Míg a hasonló *nemzedéki elhelyezkedés* csak potencialitás, a nemzedéki összefüggés azáltal jön létre, hogy az azonos nemzedéki elhelyezkedésű egyének közös sorsban részesednek – s ezzel a vele járó, valamiképp egymással összefüggő tartalmakban is. E sorsközösségen belül jöhetnek azután létre a különös *nemzedéki egységek*. Ez utóbbiak már nemcsak különböző egyéneknek a közösen átélt, de más és másképp mutakozó eseményösszefüggésben való többé-kevésbé közös részesedését jelentik, hanem a nemzedéki elhelyezkedésük folytán összekapcsolódó egyének egységes reagálását, hasonló értelmű együttrezgését és alakulását. / Egyazon nemzedéki összefüggésben belül tehát több, egymással élesen szembenálló nemzedéki egység is kialakulhat. Éppen azáltal alkotnak együttesen egy »összefüggést«, hogy egymás ellen harcolva is egymásra hangolódnak.” (kiemelések az eredetiben – P.-K. S.) MANNHEIM 2000, 235–236. Könnyelműen ilyesféle egységnek nevezhetnénk a Kilencek alkotóit, de inkább csupán egy csoportról volt szó, mely nagyobb nemzedéki egység magva, origója nem tudott lenni a későbbiekben, s így ugyanúgy pusztán a potencialitás volt meg benne. A hatalom ugyanakkor tett róla, hogy a nemzedék atomizált maradjon, még ha esetlegesen össze is fogatta őket antológiákban.

³⁵⁷ Ugyanis a társadalmi–szellemi struktúra szintjén dől el, hogy kialakul-e egyfajta nemzedéki stílus, aktivizálódik-e a potencialitás stb. E robbanásnak sem a kádárizmus társadalmi viszonyai, sem pedig a hatalom totális kontrollja nem kedvezett. MANNHEIM 2000, 241.

³⁵⁸ MANNHEIM 2000, 248.

³⁵⁹ MANNHEIM 2000, 251.

³⁶⁰ „A nyolcvanas évek elejétől a különböző irányzatokhoz tartozó fiatal írók a FIJAK, majd a JAK, illetve a régi Mozgó Világ keretei között példás szolidaritásban küzdöttek azért, hogy egymással nyíltan versenghessenek. Az

melyek alkalmasnak tűntek arra, hogy „visszatükrözzék” az „új nemzedéki indíttatásokat”, különösen az irodalmi mezőn belül, s hogy ezáltal teret foglaljanak benne, kitörjenek a marginalitásból³⁶¹, ám a hatalom, a hatalmi mező reakciója nem maradt el, s letört minden ilyen irányú kezdeményezést, annak sajátos, hatalomvédőn félelem-vezérelte logikájából fakadóan.

Veress Károly munkájában elkülönít társadalmi, filozófiai és kulturális nemzedékeket. Nem abban az értelemben, hogy e kategóriák az egyes nemzedékek kategorizálását jelentenék (hogy tudniillik a filozófiai nemzedék a filozófiában fellépő, egymást követő generációkat takarja), hanem sokkal inkább megközelítési módokat, a vizsgálati szempontok jellegét. A dolgozat szempontjából a társadalmi és a kulturális nemzedékről írottak igazán fontosak.

Mannheim Károly vizsgálódásaival összhangban Veress egyik legfontosabb kiindulópontja is az a társadalmi megközelítéssel kapcsolatban, mely szerint a biológiai nemzedék vizsgálata önmagában nem vezet sokra, sőt, félrevezet, és a szociális-kulturális-történeti-társadalmi hatásokat is figyelembe kell venni egy-egy nemzedék, illetőleg egyáltalán a nemzedéki kérdés elemzésekor³⁶². Veress említ demográfiai nemzedéket is, mely elnevezés az évjárat fogalmán alapul (s az antológiák és a fiatal költők recepciója előszeretettel él vele), valamint történelmi nemzedéket is, mely megfogalmazásában egyfajta „pszichoszociális kortársakat” jelent. Ismételten eszünkbe juthat a ’68-élménnyel fémjelezhető, széleskörű fiatalság a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején³⁶³. A költők kapcsán megfontolandó a Veress által bevezetett *kortársi nem-kortársiság* fogalma, mely egy látszólagos nemzedékiség jelölője, s az egyének (alkotók) szintjén sokkalta nagyobb különbségeket feltételez, mint amely egy jól rögzített, távolabbi, felső nézőpontból látható³⁶⁴.

évtizedfordulón sorra léptek fel a fővárosban a különböző önálló irodalmi csoportok. Lapot nem alapíthattak, de rendszeres felolvasóesteket már tarthattak.” TÁBOR Ádám, *Az Örley Kör*. Beszélő 1999/május. 93–95.

³⁶¹ „Egy erőteljesebben fellépő társadalmi nemzedékekben az artikuláltabb belső szervezettség igénye is hangsúlyozottabban megjelenik, s a nemzedék tagjai közötti viszonyok hierarchizálódhatnak, kialakulnak a különböző nemzedéki pozíciók és szerepek, és ezek betöltésének belső rendje. Ezt úgy lehetne pontosabban megfogalmazni, hogy az alapvető társadalmi pozíciók és szerepek bizonyos értelemben nemzedéki jelleget és tartalmat nyernek. Ennek megfelelően létrejönnek azok a nemzedéki intézmények, illetve az átfogóbb társadalmi intézményeken belül azok a nemzedéki pozíciók is, amelyek az illető nemzedék tagjainak a társadalmi tevékenységekben való részvételi stabilitását, a nemzedéki mentalitás és magatartás, értékek és normák fenntartását és érvényesítését szavatolják.” VERESS 1999, 239–240.

³⁶² VERESS 1999, 217–219.

³⁶³ VERESS 1999, 220. Valamint a Heller Ágnes által használt történelmi határ, mint fogalom is magától értetődő módon ide kapcsolódik. „Egy generációhoz tartozóvá az teszi az embereket, hogy bizonyos történelmi határpontokat viszonylag hasonló életkorban éltek át és reagáltak le, nem pedig a »hasonló korosztályhoz tartozás«” VERESS 1999, 231.

³⁶⁴ „Az egyes egyének számára merőben esetleges az, hogy egy bizonyos korszakban másokkal együtt élnek. Az ebből fakadó kortársiság csupán egy külsődleges időbeli meghatározottság marad, annak ellenére hogy látszólag összekötő, nemzedékképző tényezőnek tűnik. Ugyanis ebben az esetben a voltaképpeni nemzedékképző tényezők a nemzedéket alkotó embercsoporton kívüli történelmi tényezők. Bár szó lehet ezek hatásainak bizonyos fokú közös lereagálásáról az egyazon korban élők által – s ennek megfelelően azonos, vagy legalábbis hasonló élményekről –, mégsem lehet ezt általánosítani az egyének szintjén. Az egyéni megélések valószínűsíthető

A „modern társadalmakban az ifjúság mint korosztályalapú csoport függetlenné válik a más intézményesített korosztályalapú csoportokkal szemben, sajátos csoportokba szerveződik, s kialakult társadalmi különállásának a tudata, amelyet a meglévő kulturális értékekkel és szimbólumokkal szembeni bizonytalan pozíciója is elmélyít.”³⁶⁵ A kádárizmus társadalmának statikussága, de még inkább a totalitárius berendezkedés, a teljes hatalmi kontroll miatt éppen ez a függetlenné válás, sajátos csoportokba szerveződés ütközött korlátokba, s nem tudott megvalósulni, vagy csak igen korlátozottan, ellenőrzötten vagy illegalitásban. A társadalmi különállás tudata sem alakult ki a megfelelő módon, mindazzal együtt, hogy a bizonytalan pozíció, amit helyzetileg elfoglal a fiatalság a meglévő kulturális értékekkel és szimbólumokkal szemben: stimmelt. Veress Merton alapján fejti ki a társadalmi kategória, a közösség és a csoport viszonyát. „Valamely társadalmi kategória közösséggé alakulhat abban az esetben, ha a tagjait az értékek, normák, szerepvállalások hasonlósága, »közössége« kapcsolja össze. Hasonlóképpen, egy társadalmi kategória csoportként működhet akkor, ha a tagjait az érdekek hasonlósága köti össze, s ebből kifolyólag társadalmi interakciók alakulnak ki közöttük” valamint hogy „»csoporttagokként« határozzák meg magukat, illetve még azt, hogy az egymással érintkező személyeket mások is (más csoporttagok vagy csoporton kívüliek) a »csoporthoz tartozókként« határozzák meg.”³⁶⁶ Ebben az értelemben tehát csoportnak tekinthető a Kilencek, a másik két antológia szerzőgárdája viszont nem. Visszacsatolva az előzményekhez megállapítható, hogy ebben az értelemben még a *Tűz-tánc* sem tekinthető csoportnak, a „tűztáncosok” megnevezés sokkal inkább az irodalmi emlékezet önkényesen ráégetett billoga az egymást sok esetben nem is ismerő szerzőkön.

Veress elkülönít a társadalmi nemzedék szerveződése tekintetében intézményeket, illetőleg szabad sorokat³⁶⁷. A hatalmi mező, vagy ha úgy tetszik, a diktatórikus, totalitárius állam utóbbiakat semmilyen módon nem tolerálja, ez is vezet a nemzedékek önszerveződésének letöréséhez, folyóiratok, könyvkiadók, egyéb társaságok betiltásához vagy folyamatos ellenőrzéséhez, vegzálásához, a már említett cenzurális viszonyok újfajta, furcsa működtetéséhez, az aczéli rendszer fenntartásához. Már a nyolcvanas évek fejleményeként, ennek eredményeképpen jön létre a második nyilvánosság is. A sorokon belül említett változó

különbségei ténylegesen jóval nagyobbaknak mutatkoznak, mint az élményközösségben rejlő hasonlóságok. Ebben az esetben nagy valószínűséggel inkább – a külsődleges, kronológiaiilag determinált kortársiságon belül – a belső időélmény szintjén megmutatkozó nem-kortársiságról lehet beszélni, mivel a különböző életkorú egyének másképpen élik meg egyénileg ugyanazt a történelmet” VERESS 1999, 221.

³⁶⁵ VERESS 1999, 227.

³⁶⁶ VERESS 1999, 236.

³⁶⁷ VERESS 1999, 240.

sorok (Mentré nyomán)³⁶⁸ vonatkozhatnak irodalmi irányzatokra is, egyeseket ismeretesen ezek közül sem tolerál a hatalmi mező, sajátos összefüggésben a fiatal irodalommal, lásd a neoavantgárd esetét³⁶⁹.

A már említett nemzedéki arctalansághoz, hatalom általi infantilizációhoz, masszaszerűnek-láttatáshoz hozzátartozik az is, hogy az irodalmi mezőben marginális pozíciót betöltő pályakezdők nem is igen tudnak csatlakozni semmiféle más csoporthoz, közösséghez, szerveződéshez, hiszen erre nincsen lehetőségük, míg önszerveződésüket a hatalmi mező kioltja. Így történhet, hogy „egy olyan egyénben, aki semmilyen más közösséghez nem tartozik, csupán a nemzedékéhez, sokkal erősebb a kivetettség, marginalizáltság érzése, mint a (nemzedéki) közösséghez való tartozás érzése. Ilyenkor az egyén más személyi kötődések híján, egy jól kialakult személyes identitás hiányában a nemzedékébe való beolvadás, a nemzedéki közösségével való reflektálatlan azonosulás következtében elszemélytelenedik”³⁷⁰ Rávilágíthat mindez egyfelől a sajátos „arctalanságra”, másfelől pedig a nemzedéki tematika, hangsúlyok jobbra üres sulykolásának megértésére is³⁷¹.

„Egy kulturális nemzedék tagjai egymás számára jelenvalók, s a nemzedék szubsztanciáját éppen ez az egymás számára való jelenvalóság alkotja, amelynek keretében a nemzedékhez tartozó egyének egymással interakcióban és kommunikációban álló valós kortársakként, egymás valóságának és tudattartalmainak kölcsönös építőiként, és ezáltal egy közös nemzedéki tudatállapot fenntartóiként léteznek.”³⁷² E definíció alapján is több, mint kérdéses a fiatal költők kapcsán a nemzedékiség kérdése. Társadalmi értelemben aligha beszélhetünk egy nemzedékről, irodalmi értelemben pedig csak elnagyoltan, hiszen az indulás közeli vagy azonos időpontja az egyetlen kritérium, mely összeköti az alkotókat. A bevezetett kortársi nem-kortársiság is ellentmond a kulturális nemzedék meghatározásának, pontosabban nemigen alkalmazható az *Első Ének*, a *Költők egymás közt* és az *Elérhetetlen föld* költőire. Nem jellemző rájuk nemzedéki paradigma sem, azaz sajátos szemléletmód³⁷³, a sokféle indíttatás, műveltség, társadalmi háttér, majd pedig közelebből a poétikák, költészeti iskolák nem egységesek, legfeljebb párosok, párfős (kreált) mikrocsoportok között lelhetünk

³⁶⁸ VERESS 1999, 240–241.

³⁶⁹ Vö. HAVASRÉTI József, *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Typotex Kiadó, Budapest, 2006. Érdekes eset, ahogyan kísérletet tettek Hajas Tibor „domesztikálására”.

³⁷⁰ VERESS 1999, 244.

³⁷¹ „Később ez az erőteljes nemzedéki közösségi érzés fokozatosan gyengül azzal párhuzamosan, hogy a nemzedék integrálódni kezd a társadalom korpuszába, és tagjai közötti interakciók egyre fokozottabb mértékben intézményesülnek.” VERESS 1999, 245. Különösen igaz ez az irodalomban, ahol a marginalitás maradékat, pályaelhagyókat stb. nem számítva ez egy általános jelenség, így módon nem különbözik alapvetően a társadalom működésétől.

³⁷² VERESS 1999, 272.

³⁷³ VERESS 1999, 275.

hasonlóságokat, a legtöbbet egyezményesen a Kilencek tagjai között. Amiért erről is beszélni kell, az az esetleges helyzet, hogy a költők pályakezdése elválaszthatatlanul összefonódott, akár nemzedéket képeztek, akár nem, s ennél fogva recepciójukban is óhatatlanul tematizálódott ez a kérdés.

Ha a nemzedéket mint nyelvi entitást tekintjük, akkor két út lehetséges, a nemzedék mint szöveg, és a nemzedék mint nyelvhasználat³⁷⁴. Ebben az értelemben sem beszélhetünk egységes nemzedékekről, hiszen nem jöttek létre ekkoriban olyan nemzedéki szövegek, melyek saját nyelvet hoztak, hozhattak létre (nem beszélve itt most Tandoriról vagy Petriről s a már említett évtizedfordulós lírafordulatról: előbbieket egyéni karriertörténete, költészeti pályája robbant be ekkor, utóbbi paradigmaváltás pedig nem a nemzedékiség felől olvasódott, azaz bár paradigmatisztikus jellegűekké váltak a kultúrában és azon belül az irodalomban, nemzedéki kódot aligha hordoztak³⁷⁵). Ily módon tehát a Veress Károly által említett *nemzedéki makroszöveg* sem jöhetett létre, melynek tükrében ez a nemzedék önmagára tekinthetett volna³⁷⁶.

Amikor irodalmi nemzedékekről van szó a magyar irodalomtörténetben, mindenekelőtt a *Nyugat* nevezetes nemzedékeire gondolunk, az első, második, harmadik generációkra, akik mind az origóhoz, a folyóirathoz képest határozatnak meg. Ferencz Győző Radnóti-monográfiájában bőven foglalkozik a kérdéskörrel, lévén Radnótit is rendszerint a *Nyugat* harmadik nemzedékéhez szokás sorolni. Önmagában a második nemzedék léte, egységessége, meghatározása is problematikus³⁷⁷, így módon természetesen kérdőjeleződik meg maga a harmadik generáció is. Mint írja „kérdés, hogy Radnóti nemzedéke milyen értelemben nevezhető nemzedéknek, és egyáltalán van-e különösebb értelme a nemzedéki besorolásnak. A kételyek ellenére beszélni kell róla: Radnóti és költőtársai, valamint kritikusaik folyamatosan kísérletet tettek nemzedéki meg-, illetve önmeghatározásukra. A mégoly homályos tartalmú nemzedékhez tartozás, illetve a nemzedékhez sorolás a jelek szerint költőknek és kritikusoknak egyaránt rendkívül fontos volt. Költő is, kritikus is irodalmi léte fontos attribútumának tekintette, hogy besorolják, illetve besoroljon.”³⁷⁸ Hogy van-e értelme a besorolásnak, arra egyértelmű válasz nincs, az ugyanakkor az irodalmi élet, az irodalmi mező működésével

³⁷⁴ VERESS 1999, 282.

³⁷⁵ VERESS 1999, 283.

³⁷⁶ VERESS 1999, 283. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Kilencek antológiáját sem minősül ilyesféle nemzedéki makroszövegnek, bár az antológia szerzői, a csoport tagjai nyilatkozataikban, visszaemlékezéseikben tagadhatatlanul próbálták megképezni mindezt, s a költőcsoport jelentőségét alighanem túlzó módon megjeleníteni, gondolván itt csak a későbbi újradíadásokra, új antológiákra. 1988-ban ugyanez történt a *Tűz-tánc* esetében is, hasonló hangsúlyeltolódásokkal és (ön)képzavarokkal.

³⁷⁷ VÖ. NAGY SZ. PÉTER, *Citoyen portrék. A Nyugat „második nemzedéke”*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

³⁷⁸ FERENCZ 2009, 312.

kapcsolatban elgondolkodtató, hogy a nemzedéki megközelítésmód a fiatal generációk recepciójában úgy tűnik elkerülhetetlen, és mintegy gondolkodási kényszerpályaként él tovább mind a huszadik század első, mind pedig második felében.

„A kritika ezeket az antológiákat (melyekben Radnóti szerepelt – P-K. S.) többnyire nemzedéki fellépésnek tekintette. Látszólag teljes joggal, mert a nagyjából 1905 és 1915 között született költők névsoraiban sok az átfedés.”³⁷⁹ Az eddig elmondottak fényében érdekes, hogy Ferencz Győző, s az egykorú kritika is elsősorban a biológiai nemzedékfogalommal, tehát a születési évszámokkal operált. A monográfus bőven foglalkozik Radnóti vélt vagy valós (Ferencz szerint vélt) nemzedékének egyik fő ideológusával, Halász Gáborral, aki minden igyekezetével azon volt, hogy a *Nyugat* harmadik nemzedékét, mint evidenciát rögzítse az egykorú közeg, s ezáltal majd az utókor irodalomértése számára is. Ebben Ferencz szerint sovány érvei voltak, mindenesetre a végkövetkeztetése az, hogy a „harmadik nemzedék annyira mesterséges konstrukció, hogy nemhogy programja nem választja el a másodiktól, de évjárat szerint sem más nemzedék.”³⁸⁰ Ebben a megállapításban tehát egy másik, nem kevésbé homályos kritérium jelenik meg az irodalmi nemzedék összetételét tekintve az életkori adu mellett: a program. Kérdés, mit tartalmaz egy ilyen program, ki alkotja meg, és így tovább, erre a konkrét válasz pedig ebben az esetben ugyanaz a név: Halász Gábor.

A nemzedéki kérdésről Halász Babits-csal is vitába bonyolódott. Az „irodalmi nemzedék egyének csoportja, s nem homogén tömeg. Ha a közös történeti élmények valamely kapcsolatot formálnak is a kortársak között: vannak más kapcsolatok, melyek az egyeseket olykor szorosabban fűzik előzőikhez, mint kortársaikhoz, s keresztmetszet helyett az irodalmat hosszmeteszeti irányában tagolják.”³⁸¹ Mindez fontos felismerés, s némi támpontot is ad ahhoz, hogyan szemléljünk egy-egy irodalmi nemzedéket, mindamellett, hogy Mannheim és Veress megállapításaira is rímel. Bizonyos megállapításai pedig szinte kísértetiesen háramlanak a korszak irodalomfelvigyázói irányába³⁸².

Természetesen óriási különbség ezen időszak és korszakunk, a hatvanas–hetvenes évek fordulója között, hogy míg ezek a létező vagy nemlétező, valós vagy vélt nemzedékek, melyek a *Nyugattól*, a folyóirathoz viszonyítva definiálhatók (vagy éppen negligálhatók), a magyar

³⁷⁹ FERENCZ 2009, 314.

³⁸⁰ FERENCZ 2009, 321.

³⁸¹ BABITS Mihály, *A nemzedéki kérdés vitája*. = Uő. *Esszék, tanulmányok II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 480.

³⁸² „Az irodalom nem politika, s nem tűri a politikai gondolkodást. Itt nincs szó rohamcsapatokról és történeti pillanatokról. Itt csak jó és rossz írókról van szó. Az irodalmi gondolkodó sohasem ejtheti mérlegbe a rossznak helyzeti előnyét a jó fölött. S itt nincs szó közügyről és magánügyről sem. Minden jó mű közügy, és minden rossz mű magánügy” BABITS 1978, 479.

irodalmi modernség emblemikus és kanonikus folyóiratához képest olvasódnak, s egymással, az előttük-utánuk jövő nemzedékkel álltak adott esetben harcban, azokhoz képest igyekeztek magukat meghatározni, vagy teoretikusaik az idősebb nemzedékekhez képest próbálták megalkotni nemzedékiségüket, arculatukat, programjukat (Halász Gábor); addig esetünkben, a kádárizmus viszonyrendszerei közepette ez a természetesnek mondható törekvés, folyamat nem látható, vagy csak alig detektálható a mindent felülíró hatalmi mező árnyékában. Ez(ek) a szemügyre vett nemzedék(ek) a hatalommal, a(z irodalom)politikai irányítással, annak irodalmi-kulturális területre delegált embereivel, funkcionáriusaival vannak vitában, harcban, ellentétben, mindezek ellenében vagy mindezek segítségével, de mindenképpen a hozzájuk kialakított viszonylatokban kénytelenek meghatározni önmagukat és adott esetben nemzedékiségüket is. S mindez elválaszthatatlan módon összefügg a Bourdieu-i képlettel, hogy ugyanis a hatalmi-politikai mező teljes egészében kontrollt gyakorol az irodalmi-művészeti mező felett, ily módon aki ebben marginális szereplő, az magától értetődő módon áll szemben úgy az irodalmi, mint a hatalmi mező erős embereivel és irányító pozícióival³⁸³.

Aligha állítható tehát, hogy társadalmi értelemben egységes nemzedékről beszélhetünk az egyes antológiák szerzőit, azok összességét szemügyre véve. Többé-kevésbé egy időben indult, új szereplőkről van szó az irodalmi mezőben, így tehát a felületes vizsgálat és leginkább a hatalmi mező szemszögéből, elnagyoltan mutatkozhattak úgy, mint valamiféle új nemzedék, viszont maga a hatalmi gépezet is sokat tett egységesítő, infantilizáló, arctalanító tevékenységével azért, hogy ilyen, kvázi-nemzedéknek legyen tekinthető ez a nagyon heterogén pályakezdő tömeg. Ily módon ezen egyének közös történelmi, társadalmi és (irodalom)politikai tapasztalatai is talán itt ragadhatók meg: a nehézkes indulás³⁸⁴, a kéziratok „parkoltatása”, majd nagy nehezen az antológiákban való pályakezdés, kinek-kinek az utána következő önálló kötet vagy éppen az elhallgatás, s tágabban 1968 élménye, a kádári viszonyok, valamelyest szűkebben az aczéli kultúr- és irodalompolitikai viszonyok. Mindezek nagyjából egykorú és egy életkorban történő átélése, együttállása már önmagában képezhetne egy az elemzettnél egységesebb nemzedéket a Mannheim-i értelemben, mely nem a hatalom akarata okán, hanem az élményrétegződés miatt (Mannheim) lehetne irodalomszociológiailag releváns. Ám ez megbicsaklik, mert az a hatalom, amellyel szemben definiálódhatna a nemzedék, s amely által előállított viszonyok átélése adhatná annak egységes arculatát, ugyanaz a hatalom tesz meg

³⁸³ A harmadik, gazdasági mezőt nem érintve az elemzésben, mely természetesen csaknem ugyanolyan alárendelésben volt a kádárizmus alatt a hatalmi-politikai mezővel szemben, mint az irodalmi-művészeti mező.

³⁸⁴ Mindez relatív, hiszen az *Első Ének*ben például találni több „gimnáziumi tanulót” is, ők aligha vártak sokat a pályakezdésre, hacsak nem dédelgettek már egészen apró koruktól publikálási reményeket.

mindent annak érdekében, hogy bármiféle egységtörekvést azonnal szétverjen, s mivel a pályakezdők pozíciója a hatalmi, így az irodalmi térben is marginális, nincs is nehéz dolga.

A vizsgált szerzők tehát szociológiai értelemben nem alkotnak egységes nemzedéket, s irodalmi értelemben sem³⁸⁵, hiszen rendkívül különböző, nemzedéki tudattal egyáltalán nem rendelkező³⁸⁶, csupán a biológiai tényezőket tekintve egymáshoz közel álló szerzőkről van szó (s sok esetben még úgy sem). Ellenben irodalomszociológiai értelemben többé-kevésbé ha nem is egységes nemzedékről, de szinte egy időben induló fiatal költőkről kell beszélnünk, akiknek együttes tárgyalásától pályájuk e korai szakaszában nem lehet eltekinteni, a rendelkezésre álló irodalomtörténeti faktumok figyelembevételével.

³⁸⁵ Vasy Géza kísérlete, hogy az akadémiai kézikönyvben a „hatvankilences nemzedék” elnevezést bevezesse e költőkre, végül sikertelen maradt, s talán nem alaptalanul. VASY Géza, *Az első évtized.* = Uő. szerk. *Fiatal magyar költők 1969–1978.* Kortársaink. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 7–30.

³⁸⁶ A Kilencek egyetlen csoport csupán egy széttartó, nemzedéki egységet nem képző halmazon belül.

5. Az Első Ének

Az első, részletesen tárgyalt antológia a Mezei András által szerkesztett, 1968-ban a Kozmosz Könyvek kiadásában megjelent *Első Ének*³⁸⁷. Előbb maga a kötet, létrejöttének körülményei, felépítése, tartalma kerül elemzésre, kitérve az egyes benne szereplő fiatal szerzőkre, megvilágítva későbbi pályájuk alakulását³⁸⁸, majd ezt követően a recepciót és az utóéletet veszi számba a dolgozat, s kísérli meg elhelyezni az irodalmi mezőben és a fiatal költészeti antológiák hagyományában. Ahol releváns és rendelkezésre áll, ott a költők személyes emlékezéseiből is közlésre kerülnek részletek, mely reflexiók többnyire személyes, levélbéli megkeresés által keletkeztek³⁸⁹. A felvázolt rendszert és módszertant követi a munka a másik két antológia, a *Költők egymás közt* és az *Elérhetetlen föld* esetében is.

5.1 Az antológia környezetrajza

Az antológia 1968-ban jelent meg, alighanem a Költészet Napjára időzítve, vagy valamivel előbb. József Attila születésnapjának ünnepe, mint a magyar poézis jeles napja még újkeletű hagyomány ekkor, csak pár éve létezik, s erősen kötődik hozzá a később az Ünnepi Könyvhét eseményévé váló *Szép versek* antológiák megjelentetése is³⁹⁰. 1968 bár erős konnotációkkal bír, maga a könyv és annak anyaga nincs és nem is lehet közvetlen interakcióban a nevezetes dátum eseményeivel, hiszen áprilisban, az év első felében jelent meg, s a kiadási gyakorlatot, az átfutási időket tekintve (évekig kiadatlanul heverő kéziratok főleg fiatalok esetében, valamint lektori, szerkesztői, politikai előolvasások), az anyagnak már legkésőbb 1967-ben készen kellett állnia.

A kötet, a külsínt tekintve egyszerű és kevésbé minőségi. Mindez nem értékítélet és szubjektív ízlésítélet, mindössze arról van szó, hogy a későbbi, a Szépirodalmi Kiadó által gondozott, kiállításában is reprezentatív antológiákhoz képest igen „fapados” könyv: puha papírborító, a lapok meglehetősen durvák, vastagok, s a tipográfia is hagy némi kívánnivalót maga után. Persze a Kozmosz semmiképpen nem vehette fel a versenyt a Szépirodalmival, hiszen nem is volt önálló könyvkiadó: hivatalosan a Móra Kiadó alá tartozó, névleg önálló

³⁸⁷ Mezei az előszóban következetesen mindkét szót nagy kezdőbetűvel írja, a recepcióban és a későbbi befogadástörténetben már közel sem ilyen következetes a használat, sok esetben az *Ének* kisbetűvel szerepel.

³⁸⁸ Gondolva itt elsősorban az első kötetre, majd a további könyvekre, jelenlétre, díjazottságra, és így tovább.

³⁸⁹ A levelezés mibenlétéről, a munka indokairól, megfontolásairól, jellegéről, a felhasználhatóság kérdéseiről és dilemmáiról bővebben vö. az utolsó kitekintő fejezettel.

³⁹⁰ *Szép versek és Első ének*. Esti Hírlap, 1968. március 27. 2.

kiadói *brand*ről volt szó, mely aztán rendkívül vegyesen (tematikailag, műfajilag és színvonalában is) adott ki mindenféle köteteket. A példányszám 9400, ami nem kevés, főleg egy fiatal költőket bemutató versantológia esetében³⁹¹. Az *Első Ének*kel gyakorlatilag egyidőben megjelent *Szép versek 1967* példányszáma ekkor: 36 ezer³⁹².

Alcíme: *Fiatal költők versei*. A hátsó borítón olvasható kiadói reklámszöveg (a fülszöveg) így szól:

„Első Ének. A konkrét és pontos jelentés fölött biblikus csengés, avatás, ünnepi készülődés vagy ha úgy tetszik, népmese: a szerencsét próbálni induló legkisebb fiú arca talán az első útkanyarban, ahogy a valóság egy tétova fejfordulattal emlékké szépül éppen, elmozdul alig észrevehetően a háttér, széttöredezik, összesűrűsödik átmenetileg, csak hogy könnyebb legyen a tarisznya, mégis ezzel indulnak szerencsét próbálni, mert miből is táplálkozhatnak a költők? Bármily kicsiny és szerény múlt, mégis útravaló már, mint a hamuban sült pogácsa. Harmincnyolc fiatal költő verseiből kap kézbe válogatást az olvasó: közös ismertetőjelük, hogy mind innen van a harminc éven, önálló kötete még egyiknek sem jelent meg, tehát mindegyiküknek ez az első jelentős lépése a jövő felé.”

A fülszöveg a Mezei András jegyezte előszó elejét idézi, némileg kiegészítve azt. Élhetünk a gyanúperrel, hogy a Kozmosz névével szinte egybeforrott, a pályakezdő költők legendás gyámolítójaként elhíresült Kormos István írta ezt a kis szöveget, mint a könyv felelős szerkesztője. Leginkább azért, mert már ekkoriban is általános gyakorlat, hogy a kötet szerkesztője írja az efféle járulékos reklámszövegeket. Ami jelen esetben érdekes, az egyrészt a generációs szempont hevenyészett érvényesítése (mind harminc év alattiak), valamint a publikációs lépcsők, az íróvá avatás, a kánonba emelés fontos lépcsőfokának nyilvánított antológia (nincs még kötetük, első jelentős lépés a jövő felé)³⁹³.

Az antológiához a könyvben is feltüntetetten Kormoson kívül még három személy kapcsolható, ketten a fülszöveg szerzőjéhez hasonlóan költők: Garai Gábor és Mezei András, valamint a borítótervező, Urai Erika. Garai a kötet lektora, ekkoriban már sokat publikáló, a közvéleményben magasan jegyzett költő, a *Tűz-tánc* címadó versének szerzője, MSZMP-titkár és az *Élet és Irodalom* főszerkesztő-helyettese. Kormos és Garai neve nincs kiemelve, ellenben

³⁹¹ A kor könyvkiadási viszonyai között ugyanakkor egyáltalán nem az, elég, ha a *Szép versek* hetvenes-nyolcvanas évekbeli 80-90 ezres példányszámaira gondolunk.

³⁹² Garai Gábor és Mezei András szerepel az az évi antológiában, Kormos István nem.

³⁹³ A kötetben az egyes szerzők versei előtt, a nevek alatt a következő információk szerepelnek: születési év, hely, foglalkozás, majd alatta, hogy a szerző mely folyóirat(ok)ban publikált már. Az antológia tehát a fiatal költők publikációs, kanonizációs számléltárján a második fok: túl a folyóiratközlés(ek)en, és innen az önálló verseskönyvön.

Mezeiével, aki mint válogató és szerkesztő van feltüntetve a könyvben, valamint az előszót is ő jegyzi³⁹⁴.

A bevezető írás címe nemes egyszerűséggel: *Első Ének*³⁹⁵. A már a fülszövegből is ismerős hasonlattal indít, a magyar mesei folklórhagyomány jellegzetes legkisebb fiújához hasonlítva a fiatal költőket, ami, ehelyütt a feminista nézőpontot nem érvényesítve azért is problémás, mert mindenképpen az infantilizáláshoz járul hozzá, a népmesére, mint elsősorban gyermekirodalmi műfajra gondolva egyfelől (pályakezdő költők = gyermekek), másfelől ott van ebben a hagyományban a legkisebb diadalmenete is: végül ő nyeri el a fele országot, a királylány kezét, és így tovább. Az előszó funkciója nyilvánvalóan valamiféle kontextualizálás volt, az olvasó segítése az ismeretlen nevek tengerében, és persze akármennyire is torznak tekinthető a szocialista kultúrafogyasztás, a könyvpiac, mégiscsak marketing-funkciókkal is bírt egy-egy ilyen szöveg.

Az „Első Énektől” az „Első Kötetig” vezet a bejárandót út, amely még az antológia költői előtt áll az előszó szerint. Mezei megjósolja sokak jövőbeni elhallgatását, áttérését más műnemre, vagy éppen teljes eltűnésüket, ami persze (bármely eshetőség) kevés kockázattal prognosztizálható mind az irodalom működését, mind a mindenkori karriertörténeteket figyelembe véve. De ezzel együtt is „számosan egészen biztos, hogy lendítő erőt, ösztönzést nyernek, és gyorsabban, erőteljesebben futják be pályájuk első szakaszát.”³⁹⁶ Berozsdásodott startpisztolyról, fáradó, féltérre ereszkedett sprintelőről ír (a pályakezdők helyzetét érzékeltetve), valamint nagy hiátusokról a publikációk között, szűkös térről, ami a megjelenéseket illeti. A folyóiratokban nincs (elég) hely, arról viszont nem szól, hogy saját folyóíratra lenne szükségük a fiataloknak, de okfejtéséből mindenképpen ez (is) következik.

„Csaknem százhusz fiatal költő közül válogattuk ki azokat, akiknek helyet kívántunk adni az Első Ének antológiában.”³⁹⁷ – írja Mezei, ám az, hogy mi alapján, nem tudható pontosan. A válogatás szempontjai, illetve a teljes „mezőny”, a névsor, amelyből végül a

³⁹⁴ Várady Szabolcs szóbeli közlése szerint a könyvet valójában Kormos „csinálta”, de sajnos ez az állítás ellenőrizhetetlen. Mint kiadói felelős szerkesztő, bizonyára ő gondozta a szövegeket, a válogatás minden bizonnyal megoszlott a három költő, három szerkesztő, ha úgy tetszik, három lektor között.

³⁹⁵ MEZEI András, *Első Ének*. = Uő. szerk. *Első Ének. Fiatal költők versei*, Kozmosz, Budapest, 1968. 7–12. Az antológia kapcsán esetleg eszünkbe juthat még Rónai Mihály András első kötete 1931-ből, mely szintén az *Első ének* címet viselte, kis é-vel.

³⁹⁶ MEZEI 1968, 7.

³⁹⁷ Uő.

harmincnyolc szerencsést kiválasztották, nem ismert³⁹⁸. „Csaknem százhuszan...”³⁹⁹ folytatja, akik már megjelentek lapokban, tehát ez mindenképpen kritérium volt, de, mint írja, az első kötetre még nem érettek. Ez utóbbi kijelentés persze gyorsan cáfolható egyetlen névvel, ez pedig Tandori Dezsőé, akire később részletesebben is kitér az előszó írója, mindenesetre mint ismert, a *Töredék Hamletnek* ugyanebben az évben, 1968-ban jelenik meg, s a kiadási gyakorlatnak megfelelően már jó ideje a Szépirodalminál kellett, hogy legyen az anyaga⁴⁰⁰.

„Az ő számukra, értük, miattuk született meg az *Első Ének* gondolata: gyűjteményes antológia, mely több verssel, nagyobb nyilvánossággal s kritikai visszhanggal segítené az induló költőket az önálló kötet lehetősége felé. Antológia, mely folyóirataink »szűk keresztmetszetét« hivatott bővíteni. Műhely, mely lehetőséget ad a kiválasztódásra, szelekcióra a nagy nyilvánosság előtt, s a merész kiugrásokra is, ha kiadóink figyelmét felkelti egy-egy váratlan tehetség.”⁴⁰¹

Több kérdés is felvetődik az idézett passzussal kapcsolatban. Az egyik az, hogy honnan tudta előre Mezei, hogy nagyobb kritikai visszhangja lesz az antológiának?⁴⁰² Nyilvánvalóan ez egyrészt a már korábban vázolt kritikai mechanizmusok visszasságaira is utal, másrészt a kijelentés nem járt óriási kockázattal: az irodalmat, s azon belül is a mindig felforgatónak, újat hozónak, érdekesnek tekintett/vélt fiatalokat is felfokozott érdeklődés és figyelem kísérte. Harmadrészt egy antológiával pótolni vagy inkább bővíteni bármiféle szűkös folyóirat-teret, létező folyóiratot, publikációs fórumot lehetetlen és kudarcra ítélt vállalkozás. Negyedrészt egyértelműnek látszik, hogy az antológia semmiféle műhely-jelleggel nem bírt, költői nemigen ismerték egymást, összeállítói pedig a szelekción kívül aligha szolgáltak atyai és idősebb

³⁹⁸ Egy, a lektori tevékenység eredményeként kimaradó költőről biztosan tudunk. „...egy tucatnyi hasonlóan radikális újító, avantgárd író legalább a hetvenes évek közepéig egyáltalában nem is juthatott szóhoz, legfeljebb egy-egy folyóiratközlés erejéig, vagy valamilyen másodlagos területen (például recenziók, művészeti esszék, animációs film). (...) Ilyen státusban volt e sorok írója is, akinek már elfogadott verseit a szuperlektor Garai Gábor dobta ki az utolsó percben az Első énekből.” TÁBOR Ádám, *A váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetről*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 21.

³⁹⁹ MEZEI 1968, 8.

⁴⁰⁰ Bár Tandori egy személyes emlékezése némileg ellentmond ennek: „Kormos István tehát. A Móra Kiadó »nagyhatalmú kívülálló beltagja« volt, és nagyon díjazta azt a lírát, amit én műveltem... meg örök fiatal ember, Párizst évszám járt tapasztalt világfi (szegény Pista, e hülye szóért pofon legyintene, ha a mennyországban meghallaná!), igazi földi mennyországot bűvölt elő köpenye leleményeinek redőiből – nekünk, költőknek. Az emlékezetes *Első Ének*, benne sokan, akik ma is viszonylagos erőben dolgozunk, ha utaink irtatlanul elváltak is... versantológia, s Illés Endre, a Szépirodalmi Kiadó igazgatója ebből válogatott, s Kormosnak, jóváhagyólag Vasnak is az volt a véleménye, kezdjék velem.” TANDORI Dezső, *Hérakleitosz megúszná?? Avagy: modern, posztmodern, mecenatúra stb. „A 48-ból” (1956-2003)*. = Uő., *A Holnap Utáni. Tanulmányozások*, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2005. 173. Bár vélhetőleg arról van szó, hogy Illés Endre nem a versanyagból válogatott, mondhatni: természetesen, hanem a nevekből, hogy az induló elsőkötetes sorozatban kiket publikáljon a Szépirodalmi. S a javaslat arra vonatkozott, hogy az első elsőkötet legyen Tandorié.

⁴⁰¹ MEZEI 1968, 8.

⁴⁰² E „számítása” bejött, vö. az antológia recepciójáról szóló alfejezettel.

pályatársi jótanácsokkal különösképpen azok felé, akik Tábor Ádámhoz hasonlatosan végül kimaradtak a kötetből. Ezt persze nem tudni, csak gondolat kísérleteink lehetnek, így például valószínű, hogy Kormos István odafigyelt a költőkre, közülük többeknek végül az általa gondozott Kozmosz-sorozat lett első kötetük megjelentetésének helye, Tábornak is. Ötödrészt pedig látható, hogy a megmutatkozásra igen kevésbé alkalmas, kevés verset és oldalszámot biztosító massa-kötet nem nagyon adhatott lehetőséget a kiválasztódásra, szelekcióra és merész kiugrásokra.

Mezei „megideologizálja” az antológiakiadási gyakorlatot: egyrészt, mint írja, az első kötetek sokszor gyenge anyaggal vannak feltöltve, az antológiaközlés szűkebb, koncentráltabb, ebből következően színvonalasabb⁴⁰³. Mint írja, ez már a Szovjetunióban és Romániában évek óta bevált gyakorlat, majd pedig megismétli, hogy jellegét és szándékait tekintve inkább irodalmi műhelyt jelent e könyv, mint nemzedéki fórumot. A probléma az, hogy mindkettő aktivitást, dialógust feltételez, amit különösképpen ez a forma, az antológia „karámja” – nem törvényszerűen, de ebben az esetben – nélkülöz. Ha nemzedéki fórum lenne, akkor már kötettel rendelkező, „korban azonosakat” is be kellett volna venni a szerkesztő szerint, Ágh Istvánt, Bella Istvánt, Horgas Bélát, Ratkó Józsefet említi, mint akiket e koncepció alapján az antológia lapjain kellene látni. „A fiatal nemzedék hangjának legújabb kórusa hallatja magát, talán mutálva olykor, mégis az emberi élet legszebb éveiben, mikor a politikai-társadalmi forradalmiság és a felnőtté váló ifjú életkori forradalmisága oly csodálatosan egybeesik, mikor az induló költő érzi, mert éreznie kell, hogy az igazi forradalmisághoz a költőnek először s mindenekelőtt önmagában az őszinteség forradalmának nehéz harcát kell megküzdenie.”⁴⁰⁴ E sorokról rögtön eszünkbe juthat Király István mindennapok forradalmisága-koncepciója⁴⁰⁵.

Ezt követi az előszó legszéttartóbb része, az egyes költők rövid jellemzése, irányzatok, motívumok, rövid bemutatása, mely igen nehéz és hálátlan feladat, s orientáló szándékán túl, jellegéből fakadóan leegyszerűsítő.

Vida János pártos, kommunista költő Mezei szerint, Varjas Endre Radnóti Miklóst követi, s ezt a vonalat erősíti Urbán Gyula, formai biztonságával és mondanivalója fontosságával. Tordai Ferenc az előszó írója szerint hiteles, kérdés, milyen kritériumok alapján. Gutai Magda érzékletes víziókkal rendelkezik, s csaknem kész költő. Pass Lajos a társadalom proletárrétegéből érkezett, ily módon gazdagon rendelkezik „útravalóval”. Dobos Évát Mezei

⁴⁰³ Ezzel az állítással a további antológiák közel sem tudatosan, de több szinten is szembemennek.

⁴⁰⁴ MEZEI 1968, 8.

⁴⁰⁵ Ne feledjük, hogy a koncepció részben éppen a '68-as események hatására, annak következményeit is mérlegelve született meg. Vö. KIRÁLY István, *A mindennapok forradalmisága*. = Uő. *Hazafiság és forradalmiság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

szerint egyszerre három dolog is jellemzi: a fasizmus meg-megújuló jelei feletti keserűség, a hivatali munka elleni lázadás és az őszinteségért való küzdelem. „A század pulzusát kitapintani óhajtok” – mindez alighanem a közéletiséget jelenti – Sorbán-Szabó Zoltán és Szepesi Attila. Haraszti Miklós *Liebestraum am Meer* című versét elemzendőnek tartja, s az erős politikumot emeli ki vele kapcsolatban. „Belső hangjára figyel” Kertész Péter és Kerekes András, Keresztes Ágnes pedig a kisrealizmusok költője⁴⁰⁶. Magyar Katalint elemi erőteljesség jellemzi. Dobai Péterre jellemző a láthatatlanabb, bonyolultabb költői igazságok kimondásának igénye, valamint a „fegyveresen” aktív antimilitarizmus (ellentmondásos kép). Horváth Lajos alapproblémája a háború, a fasizmus, próbálja megérteni és meg nem bocsátani azt.

A legérettebb tehetségként emeli ki Mezei András az előszóban Buzás Andort. „Új erkölcsiség szép indulatai transzponálódnak sokat ígérőn”⁴⁰⁷ írja, majd pedig hosszan idézi egyik versét, a *Hónom alatt üres irkával* címűt. Maga a szocialista erkölcs ez, amelybe beleszületett, amelyet elvállalt póztalanul a szerző, summázza az előszóíró-szerkesztő-válogató⁴⁰⁸.

Az intellektuális megismerés erős áramát detektálja Börcsök Máriánál, Verbőczy Antal versei pedig a tagadás és megőrzés erős revelációjával hatnak. „A szocializmussal rokon érzetű, de a frázisoktól, a karrieristáktól elidegenedett tömegek érzését, gondolatait fejezi ki.”⁴⁰⁹ – nem valószínű, hogy Verbőczy valóban a társadalom csendes társutasainak szószólója kívánt lenni. A nyelvi erőteljességet emeli ki Hajas Tibornál, majd pedig a „villonos nyegleség” alapján rokonítja Verbőczyvel. A világ nyomorúsága, szennye színes víziókban artikulálódik Döbrentei Kornélnál – a matrózélet élménymozzaikjaival.

„A különbségtétel talán sehol sem olyan kockázatos, mint itt, az első verseikkel rajtolók között, hiszen a költészet »hosszútávfutás«, s ha a gyakorlott szem azonnal meg is állapít bizonyos stílusjegyeket, az első méterek »kiugrásai« végül is aggasztóan keveset mondanak.”⁴¹⁰ Az antológiaforma előnyei, a műhely-jelleg ekkorra mintha feledésbe merülnének: megmutatkozás, lehetőség a kiugrásra, a kiadók figyelmének felkeltése⁴¹¹, és így tovább. Kevésbé látványos, de meggyőző tehetségként sorolja fel Apáti Miklóst, Ács Jenőt, Béres Attilát, Bebesi Károlyt, Bencze Józsefet, Dobos Hajnalt, Nádasdi Évát és Szeder Katalint.

⁴⁰⁶ A feminista nézőpontot továbbra sem érvényesítve, mindenesetre elgondolkodtatóak a következő sorok: „Élményanyagát meghatározza nő mivolta, de jellegzetesen női élményeit »férfias« keménységgel formálja meg.” MEZEI 1968, 9.

⁴⁰⁷ Uo.

⁴⁰⁸ MEZEI 1968, 10.

⁴⁰⁹ Uo.

⁴¹⁰ MEZEI 1968, 10-11.

⁴¹¹ Utóbbinak a fentebb idézett Tandori-passzus fényében volt alapja.

Halmos Ferenc „a mai múlt arcát-alakját mintázza erőteljes költői eszközökkel”⁴¹², Tölgyessy Miklósnál az idilli felszín alatt fojtott lírai tragikumot vél felfedezni Mezei, ugyanakkor nem a „sztoris”, „poentírozó iskola”⁴¹³ követője, ahogyan Veress Miklós sem. Fehér József András elvontabban kísérletezőnek, Várady Szabolcs pedig kiérleltebb tehetségűnek minősül.

Az előszó szerzője szerint talán (!) a szabadversek vannak túlsúlyban az antológiában, ami a versformákat illeti, de, mint megállapítja, ez világtendencia. A legeredetibbként, legérettebbként, magyarán tehát kivételként említi Tandori Dezsőt (a „csúcson” tehát Buzás Andor és Tandori). Mezei szerint elvont költészet az övé, melyben a viszonylatok lírai vetülete látszik csak a valóság teljességéből. „Az erős absztrakciót a villámcsapás evidenciájával, a realizmus láttató erejével feltöltött metaforái teszik érzékletessé.”⁴¹⁴ Érdekes mindaz a tanácstalanság, a körülírás bizonytalansága, amivel Mezei András⁴¹⁵ (is) áll Tandori költészete előtt. Világosan látható, hogy Mezei érezte, hogy valami fontossal és jelentőssel áll szemben, mégsem tudta, mit kezdjen vele, viszont tisztában volt azzal, hogy kicsit hosszabban ki kell térnie a problematikára (vö. az ekkori irodalomértés Tandorira alkalmazott „ezoterikus” fogalmával). Tandori ízlését⁴¹⁶ rokonítja Takács Zsuzsáéval, akinél visszafogott hangot hall, s többször elolvasva kibomló verseket olvas.

Tóth Éva törekszik az igaz, egyszerű emberi tartásra⁴¹⁷. Az őszinteség fogalmának rövid körüljárása után tér rá az alig tizenöt éves Bálint Leára, mint az antológia legfiatalabb szerzőjére, akivel kapcsolatban öntudatlan naivitást, gyermeki fantáziát és csodavilágot említ.

„Nem hosszmetset, nem is keresztmetset. Antológiánk merítőpróba: a legfiatalabb költőnemzedék ízlésére, tehetségére, világszemléletére enged következtetni. Mint a kohóban tisztuló vasérc csapolás előtti mintája, összetétele már sok mindent megmutat abból, hogy milyen lesz, milyen költőkké válhatnak, ha majd kiválik, elkülönül a salak, amely mellékterméke minden kohóizzásnak az érc vagy a tehetség tisztulásának folyamatában. Válogatásunk jellegzetessége épp ez a folyamat: a költővé válás pillanatának lassított filmje, s

⁴¹² MEZEI 1968, 11.

⁴¹³ Uo.

⁴¹⁴ Uo.

⁴¹⁵ Jóllehet egészen pontosan nem megállapítható, hogy mik voltak az erőviszonyok a Mezei–Garai–Kormos triumvirátuson belül a kötet vonatkozásában, kétségtelenül Mezei volt az, aki leginkább a „névét adta” a vállalkozáshoz.

⁴¹⁶ Kérdéses és ma már nehezen érthető, miért és miként beszéltek egy-egy költő „ízléséről” versei kapcsán, hogyan is volna lehetséges egyáltalán egy olyan, alapvetően szubjektív tulajdonságot, mint az ízlés megállapítani valaki esetében, akinek mindössze a szövegei(nek egy részé)t ismerjük. Az „ízlést” ekkoriban többnyire, ha nem is teljes egészében a „poétika” kifejezéssel, annak jelentésével rokoníthatjuk. Jelen passzusban tehát Mezei sokkal inkább Tandori és Takács Zsuzsa poétikájának hasonlóságáról beszél, nem is egészen alaptalanul vagy hibás intuícióval.

⁴¹⁷ Ilyen, mára már problémásnak minősülő megállapítások természetesen csakis úgy tehetők, ha alapvetően referenciálisan, alanyi költészetként közelít az értelmező az adott költészethez.

jellegetessége is inkább az érdeklődés.”⁴¹⁸ E záró passzusokban Mezei mintha már előre védekezne (csak érdeklődés, kevéssé szempont a minőség), s a továbbiakban magabiztosan kijelenti, hogy jelen korpusz nem hasonlítható egyetlen korábbi antológiához sem, mivel példának okáért a *Tűz-tánc* költői már első szereplésükkör ismert, elismert, kötettel vagy kötetekkel rendelkező szerzők voltak (maga Mezei is „tűztáncos” volt). Ez is némiképp a defenzíva hangja, s a *Tűz-tánc* mintegy mellékes legendásításának, toposzként feltűnésének dokumentuma. Harmincnyolc fiatal költőről van tehát szó⁴¹⁹, a kötet pedig az „első csákányvágás egy hegyet átütő alagút munkálatainak megkezdésekor”⁴²⁰.

5.2 Az antológia anyaga

Mielőtt a kötet korpuszát részletesen is szemügyre venné a dolgozat, fontos leszögezni nemcsak ebben a fejezetben, hanem valamennyi részletesen tárgyalt antológiával kapcsolatban, hogy a szöveganyag, a versek részletes, értékelő elemzése nem szerepel a célkitűzések között, bár egy rövid olvasat, pár jellemző felvázolása mindenképpen szükséges. Határozott célnak tekinthető ellenben minden költő további pályáivének rövid felrajzolása. A különféle karriertörténetek, költői utak diverzitása, széttartása, a hagyományosnak mondható pályák a(z élő) klasszikussá válás útján; illetve az unortodox pályák, az esetleg végig valamiféle (fél)dilettáns alkotói működésben való elkülönбöződés; a különféle utak, párhuzamosságok és ezek komplexitásának feltárása és ábrázolása; az irodalmi mezőben való elhelyezkedés kezdeti azonossága (marginalitás), majd az innen elvezető átrendeződések azok, amelyek fontosak.

Az antológia, mint ez túlnyomó többségében lenni szokott fiatal költészeti gyűjtemények esetében, ábécérendben közli a szerzőket⁴²¹. Apáti Miklós verseivel indul a válogatás, aki egy a kevésbé látványos, de meggyőző tehetségek közül Mezei András szerint. „Valahol most is béke van.”⁴²² – írja rögtön első, fegyverekről (is) szóló, áthallásos versében. A szövegek a szerelem, a gyermekkor tematikái körül keresgélnek, az utolsó verset pedig Nagy

⁴¹⁸ MEZEI 1968, 12.

⁴¹⁹ Amennyiben tehát 120 fiatal költőből választották ki a „szerencsés” 38-at, számolnunk kell 82 kimaradóval, akikről gyakorlatilag semmiféle információnk nincs, az egy szem Tábor Ádámot kivéve. Nehéz elképzelni ugyanakkor, hogy az egy évvel később megjelenő két antológia, a *Költők egymás közt* és a kéziratosan ekkor már évek óta készen álló *Elérhetetlen föld* alkotói ne lehettek volna számításba veendőek az *Első Ének* összeállításakor (utóbbiak nem vállalták a szereplést benne). A Kilencek közül tehát egy név sincs tárgyalt antológiánkban, míg a *Költők egymás közt*be majd Apáti Miklós, Kertész Péter, Szepesi Attila, Takács Zsuzsa és Tölgyessy Miklós is bekerül majd.

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ Csak egy (de nem az egyetlen) ellenpélda erre a k. kabai lóránt szerkesztette *Egészrész* című kötet (alcíme: *Fiatal költők antológiája*) 2007-ből, melyben egyfajta tematikus-motivikus elrendezésben, elsősorban maguk a szövegek és egymással való párbeszédük, nem pedig a nevek alfabetikus sorrendje szervezi a kötetet.

⁴²² APÁTI Miklós, *Első készül*. 13. Az egyes költők verseire való hivatkozáskor a vers címe és az oldalszám kerül csupán jelölésre.

Lászlónak ajánlja a szerző. Az *Anyámnak* című versben olvashatók ezek a sorok: „De a bolt kocsma lett, a zsidó megtért, / csak engem csúfolnak orr-irányom miatt.”⁴²³ Apáti szövegei meglehetősen élességgel reflektálnak a jelen változásaira és történéseire, s a referenciális-alanyi olvasatnak nem állnak ellent.

Ács Jenő versei bizonyára nem a legkiemelkedőbbek az antológiából, „jövőtelenek az álmok / csak így élünk csak csak”⁴²⁴ – írja. Több antológiában publikált még a későbbiekben. Első önálló verseskötve a rendszerváltás után, 1994-ben jelent meg, rögtön válogatott versekként, melyekhez Pomogáts Béla írt előszót⁴²⁵. Később, a kétezres évek elején sorra láttak napvilágot kötetei a Kráter Műhely Egyesület és a Kerecsen Kiadó gondozásában⁴²⁶. Mint előbbi kötet hátoldalán írja, kétkezi munkásként kezdett dolgozni, majd újságíró, végül pedig bűnügyi újságíró lett. „Két-három évenként a megjelent verseimből kötetet állítottam össze, amelyet hol ilyen, hol olyan ürüggyel visszaadtak. Így állhatott elő az a ma már kedvező helyzet, hogy három évtized válogatott verseivel léphetek az olvasó elé.”

Bálint Lea, mint ahogy ezt Mezei is kiemelte bevezetőjében, a kötet legfiatalabb költője, a könyv megjelenése idején még gimnazista, az itt szereplő írásai kevésbé meggyőzőek. Mindenesetre négy évvel később, 1972-ben megjelent első és utolsó önálló kötete, a Magvető elsőkötetes sorozatában, *Boldogságom erdeje* címmel⁴²⁷. „Csodagyereknek”⁴²⁸ is tekintették, s hogy a későbbiekben miért hallgatott el, nem sikerült kideríteni. Első könyve megjelenése előtt egy évvel, 1971-ben szerepelt az *Együtt* című, *Debreceni és Hajdú-Bihar megyei fiatal alkotók antológiájában*⁴²⁹, négy évvel később pedig az Alföld Stúdió 1975-ös, *Közelítések*⁴³⁰ című gyűjteményében, itt már harmadik névvel, Bálint Lea Ráchelként. Neve közel húsz éve bukkant fel utoljára irodalmi folyóiratban, akkor is egy szaktanulmányban⁴³¹.

⁴²³ APÁTI Miklós, *Anyámnak*, 16.

⁴²⁴ ÁCS Jenő, *Oromzatán a zöld halálnak*, 21.

⁴²⁵ ÁCS Jenő, *Hajnali kaszák. Válogatott versek 1964-1994*. Antológia Kiadó és Nyomda Kft. Lakitelek, 1994.

⁴²⁶ A 2003-ban kiadott, *A bűn-idő mén-Golgotája* címet viselő, (alcíme: *Új költemények 2001-2002*), különösen testesre sikerült, cca. 600 oldal.

⁴²⁷ BÁLINT Lea, *Boldogságom erdeje*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972.

⁴²⁸ P. L., *Boldogságom erdeje*. Ifjúsági Magazin, 1972/6. 24.

⁴²⁹ FÜLÖP László – JUHÁSZ Béla – TÓTH Endre szerk., *Együtt. Debreceni és Hajdú-Bihar megyei fiatal alkotók antológiája*, Hajdú-Bihar megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztálya és a KISZ Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, Debrecen, 1971.

⁴³⁰ GÖRÖMBEI András – JUHÁSZ Béla – KUN András – MÁRKUS Béla – VÁRKONYI Anikó szerk., *Közelítések. Az Alföld Stúdió antológiája*, Hajdú-Bihar megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztálya és a KISZ Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, Debrecen, 1975.

⁴³¹ „Az 1972-ben kiadott *Boldogságom erdeje* című kötet fűlszövegének írója a fiatal költőnő mesterségbeli tudását inkább tulajdonította a hajdani gyerekeknek (akinek a neve még nem alakult ki teljesen, ha nem is férfi, de azért nőnek sem nő), mint a fiatal lánynak, mintha valaki a »kamasz Rimbaud« verseiért a »gyermek Rimbaud«-t dicsérte volna...” KÁDÁR Judit, „*Költőnők, ti csontos csúnyák*”. *Patriarchális előítéletek a huszadik századi magyar női költészet kritikai megítélésben*, Alföld 2002/10. 46.

Bebesi Károly versei egy műkedvelőről tanúskodnak, bár a megmutatkozásra elég szűken szabott keret jutott neki, mindösszesen három vers, olyan passzusokkal, mint „A csöndben / feketén növekvő fákról / lehull a misztikus lepel.”⁴³² A későbbiekben még egy pár antológiában szerepelt, majd újságíróként helyezkedett el, a komlói munkásságról jelent meg egy kötete⁴³³. 2017-ben hunyt el⁴³⁴, költői működésének további nyomát nem találni.

Bencze József versei erősen népi hangulatúak, mind motívumaikban, mind a megjelenő (brutálisnak szánt) bukolika tekintetében, ám záró, nagyigényű gyászverse meglehetősen zavaros, inkohereus. Szövegei több folyóiratban jelentek meg (ez kritérium is volt az *Első Ének*-béli szerepléshez). 1988-ban hunyt el, két kötete jelent meg, az első 1974-ben⁴³⁵, a második egy évvel halála előtt⁴³⁶. A mára Marcalihoz tartozó Boronkán napjainkig számontartják, mint helyi költőt⁴³⁷.

Béres Attila versei rendkívül erősen deklarálják a József Attila-hatást, ami közkeletű irány az ekkori fiatal magyar költészetben. Tarján Tamás a nevezetes, Kortársaink-sorozatban megjelent akadémiai kézikönyvecskében erős nemzedékhez-tartozást, vagy legalábbis annak érzését azonosítja nála⁴³⁸, valamint a megkésetttség-érzést (a tenni-akarási és etikai, a hetykeség, radikalizmus és nemet-mondás mellett)⁴³⁹. Első verseskötetét az *Első Ének* után két évvel, 1970-ben adta ki a Magvető⁴⁴⁰. Ezt még kettő követte (a harmadik a nyolcvanas évek közepén), majd prózakötetek, később rockmusicalek, rádiójátékok. Az idők változását, vagy másként fogalmazva a rendszerváltozás környékének diszkrét báját modellértékűen mutatja, hogy míg a rendszerváltás előtt az *Új Tükör* munkatársa volt, 1990 után a *Playboy*-é lett. Legtöbbet idézett verse tárgyalt időszakunkból alighanem a *Bonfini*⁴⁴¹.

⁴³² BEBESI Károly, *Nightmare*, 25.

⁴³³ BEBESI Károly, *A munkások városa. A komlói munkásság élet- és munkakörülményei 1970-1980*. Komló Város Tanácsa, Komló, 1981.

⁴³⁴ „Bebesi Károly több évtizedig dogozott a Dunántúli Napló szerkesztőségében, újságíróként, majd olvasószerkesztőként nap mint nap a lap megjelenését tartotta a legfontosabbnak. Egyaránt otthon volt a kultúra, az irodalom, a film, a színház, a belpolitika területén, de szerkesztőként a gazdaságról szóló tudósításokat is magabiztosan kezelte. Irodalmi munkásságát pedig folyamatosan a Jelenkor hasábjain is nyomon követhettük.” H. Zs., *Elhunyt egykori kollégánk, Bebesi Károly*. <https://www.bama.hu/kozelet/elhunyt-egykori-kollegank-bebesi-karoly-711154/> Letöltés ideje: 2020. május. 15.

⁴³⁵ BENCZE József, *Cigányderes*. Somogy megyei Tanács Művelődési Osztálya, Kaposvár, 1974. Vö. 3. melléklet.

⁴³⁶ BENCZE József, *Hátamon csillagbatyuval*. Antikva, Budapest, 1987.

⁴³⁷ *Boronka költője: Bencze József*. Link: <https://web.archive.org/web/20131207180807/http://vendegvaro-marcali.hu/boronkaanno.html> Letöltés ideje: 2020. május. 15.

⁴³⁸ A második világháborúban harcolt és/vagy elhunyt apák fiainak nemzedékéről van szó.

⁴³⁹ TARJÁN Tamás, *Béres Attila*. In VASY Géza szerk., *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 78–82.

⁴⁴⁰ BÉRES Attila, *Beütetés a paradicsomba*. Magvető, Budapest, 1970.

⁴⁴¹ „Én tulajdonképpen harcosnak születtem / de mire elvégeztem / a kötelező tanfolyamokat / már nem volt / felvétel a Fekete Seregbe.” BÉRES 1970, 8.

Béres szerint az antológia feladatát „teljesítette többszörösen is. Lehetőséget biztosított olyan megjelenésre, ami nem sikkad el napilapok vasárnapi mellékletében, kikerültünk a kötet nélkülieket sújtó efemer csapdából, hogy létezel is, meg nem is. Egy könyv az könyv, és húsz év múlva is könyv lesz. / Az irodalompolitikai feladat is teljesült, láthatóan demonstrálható publicitáshoz jutott a feltörekvő fiatalok népes csapata. (Hogy kik voltak a kimaradottak, és miért maradtak ki, nem tudhatom.) A szerkesztők egy reális, értékalapú összeállításra törekedtek, tisztességesen, de a fennálló keretek között. Aztán kisvártatva a Kilencek berobbanása új folyamatot indított és átrendezte a játékkeret. Ezzel az Első ének is nagyjából a helyére került.”⁴⁴²

Börcsök Mária verseiben is egyértelműen azonosítható a József Attila-hatás (inkább utánérzés), s fojtott erotika is átszővi a szövegeket („Rózsaszínsisakos mellekkel / állok előtted / combom körül a nyál / fehér szalagja lobog”⁴⁴³). A szerző az antológia megjelenésekor még egyetemista, s diplomája kézhezvétele után pedagógusként helyezkedett el, ám az írást nem hagyta abba. Első verseskönyve végül 1978-ban jelent meg, tíz évvel később magánkiadásban, ami a kor kiadási viszonyait tekintve ritka esetnek mondható⁴⁴⁴. Később gyermekverseket, oktatási segédanyagokat és irodalomtörténeti esszét is írt, utóbbiakat vitatható minőségben⁴⁴⁵.

Buzás Andor szereplését Mezei András az előszóban erősen megalapozta, hiszen hosszasan idézte versét, s egyértelműen kiemelte a mezőnyből, lényegében egyértelműbben, mint írása vége felé Tandori Dezsőt. A felfokozott várakozással együtt is a lapokon hosszú, túlírt, zavaros versekkel találkozni, s olyan kifejezésekkel, mint a „gyermekürülék”⁴⁴⁶ vagy a „tisztuló politika”⁴⁴⁷. A szövegekben jelen van az erotika, a versbeszélőt pedig egyfajta fals népfibáj lengi körül. A felülreprezentáltság s a kiemelés szándéka egyértelmű, és igen kevésbé érthető. „Hús padsorokon tétova sugár siklik, / elbillen a szentek poros homloka. / Illetlenkedő siralomvölgyi csitrik / mellein borzong barna orgona.”⁴⁴⁸ Buzás szépírói pályát egyáltalán nem futott be, pontosabban az *Első Ének*ben szereplő versei, valamint néhány folyóiratpublikáció jelenti lírai életművét. Nyugdíjazásáig újságíróként dolgozott, 2005-ben hunyt el. Egyetlen kötete jelent meg, egy elegyes könyv, válogatás az életműből⁴⁴⁹.

⁴⁴² BÉRES Attila levele. 2020. augusztus 30.

⁴⁴³ BÖRCSÖK Mária, *Jaj, ne hagyj*, 36.

⁴⁴⁴ Nem a tíz év várakozás, hanem a magánkiadás. BÖRCSÖK Mária, *Harminchárom vers*. Pécs, 1978.

⁴⁴⁵ Vö. BÍRÓ-BALOGH Tamás, *Egy felesleges könyv. Börcsök Mária: Szakadozó mítoszok*. = Uő. *A megvadult írógép. Jegyzetek az irodalomtörténet-írásról*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2019. 73–79.

⁴⁴⁶ BUZÁS Andor, *Bodza*, 40.

⁴⁴⁷ BUZÁS Andor, *Nagy érdemem nekem e fiatalság*, 41.

⁴⁴⁸ BUZÁS Andor, *Régi vasárnapokról*, 45.

⁴⁴⁹ BUZÁS Andor, *Tengercseppnyi falu*. Aquincum Kiadó, Budapest, 2005.

Dobai Péter Buzáshoz közelítő mennyiségű verssel szerepel az antológiában. Vele kapcsolatban írt az előszó szerzője bonyolultabb költői igazságokról és fegyveresen aktív antimilitarizmusról. Versösszeállítása aktuális, a korra reflektáló („benzinben fürdik a buddhista / és lángokban szárad, / de a vacsoránkat ma nem rontja el / az óriás televízió mellett // hol a hazugság koránkelő kakasa? / mire minden kiderül / minden elé fal kerül: / zsírbélésű hasfal”⁴⁵⁰). Monográfiusa szerint „Dobai Péter ekkorra már kimunkálta képalkotó módszerét, paradoxon-ellentét költészetét. A verssorokat a humánus-antihumánus együttes jelenléte (a fegyveresen aktív antimilitarizmus), a szójelentés és a szóhangulat ingadozása feszíti szét, a versépítkezést újszerű képi-intellektuális logika határozza meg: Dobai azzal kelt drámai hatást, hogy az alapanyagot alkotó egyszerű, nyugodt szöveget, az alapvetően lágy tónust, tipikus képet egy váratlan (militáns) hasonlattal az ellentétébe fordítja, végletessé, nyomasztóvá élesíti...”⁴⁵¹ Emlékezete szerint „[m]ind az Első ének, mind a Tűztánc (ez utóbbi kötet: Garai Gábor & Váczi Mihály »ötletei« voltak) és egyetlen parancsolatot szolgáltak: lakáji lojalitást és »térden-jarást« követeltek meg az akkor jelentkező művészekről, és pedig valamennyi művészeti ágban. (...) Mezei András és Kormos István maximális tisztelettel vontak be az általuk szerkesztett versgyűjteményekbe, elindítva – úgymond – majdani tehetségem, sorsom és szerencsém vezérelte úton.”⁴⁵²

Dobai első kötete *Kilovaglás egy őszi erődből* címmel öt évvel később jelent meg a Szépirodalmi fekete-piros sorozatában⁴⁵³. Mind filmes, mind irodalmi pályafutását tekintve sikereket ért el, s szimbolikus tőkéje nem csupán az irodalomban, hanem a teljes művészeti mezőt figyelembe véve jelentősnek mondható. Esetében ennek valódi felhalmozódása a rendszerváltás utánra tehető⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ DOBAI Péter, *Egy város kapujában*, 52.

⁴⁵¹ MORSÁNYI Bernadett, *Egyedül szembejövet. Dobai Péter (és) művészete*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. 208. Mint rámutat, az *Első Ének*ben szereplő versek variánsai, átírt változatai mind *A magunk kenyerén*-ben, mind Dobai első verseskötetében helyet kaptak.

⁴⁵² DOBAI Péter levele. 2020. április 8.

⁴⁵³ DOBAI Péter, *Kilovaglás egy őszi erődből*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1973. „A *Kilovaglás egy őszi erődből* című kötet *A szavak folytatása* ciklusában az *Első ének*ben szereplő versek variánsai (pl. *Virradó*, *Tanulmány*) is fellelhetők. A szerző a terjedelem szempontjából két (ellentétes) irányba változtat versein, vagy leíró, elbeszélő elemekkel bővíti műveit, vagy egyetlen gesztusra redukálja, ez utóbbi történik a *Pilótatemető* és a *Foro Italico* című versek esetében. Az *Emlék az emberben*, majd a Belvederében közölt *Tudom* című versnél Dobai a *Kilovaglás egy őszi erődből* című kötetben közölt változatot egészítette ki *Egy régi versüzenet idézése* alcímmel, s Marinak ajánlással. A *Kilovaglás*ban szereplő *Tudom* című vers *A magunk kenyerén*ben még az utolsó versszak nélkül szerepel, az utolsó négy sor az ottani válogatásban külön versként, *Négy sor* címmel jelent meg. A *magunk kenyerén*ben olvasható *Tudom* az *Első ének*ben található *Délután* című versből lett kivágva, a *Négy sor* pedig a *Jelentés* című vers - előbb idézett - utolsó versszakából önállósult verssé; az *Emlékek jövőidőben* (2008) című kötet végén a szerző kézírásával olvasható.” MORSÁNYI 2016, 209.

⁴⁵⁴ A József Attila-díjat már 1976-ban megkapta, kétkötetes költőként és kétkötetes regényíróként, utána a kádárizmus alatti díjait filmes tevékenységeinek köszönhetően kapta. 2014-es Kossuth-díját is egyként kapta filmes és írói életművéért.

Dobos Éva a hétköznapi poétikáját műveli, a nyitóvers például, mely a burkoltan szélsőjobbaldali főnökkel való párbeszéd versszöveggé írása, ötletes. A nosztalgiába csapó és sokszor túlságosan is köznyelvi dikció ugyanakkor ellaposítja a szövegeket. Dobos Éva 2016-ban hunyt el, első verseskönyve Ács Jenőhöz hasonlóan a rendszerváltás után látott napvilágot⁴⁵⁵. Műfordítóként nagy és jelentős életművet hagyott hátra, főként spanyol nyelvből ültetette át olyan szerzők műveit magyarra, mint Isabel Allende, Lope de Vega, Octavio Paz vagy Álvaro Mutis.

Dobos Hajnaltól igen kevés, csupán négy vers olvasható az antológiában, ám ezek is nagyon széttartóak. Az első, mely egy vallási szöveg imitációja az anyához, kulcsot ad a későbbi pálya tekintetében⁴⁵⁶. A szerző utáni kutakodás során ugyanis hamar kiderül, hogy keresztény költő és dalszerzői életművet hozott létre⁴⁵⁷, s az egyéb tematika(k)ba sorolható versek írásával sem hagyott fel⁴⁵⁸. Meglehet, hogy az *Első Ének*ben szereplő fiatal költő, s a későbbi „keresztény költő” nem azonos, de ennek az esélye elenyésző. További adatokat nem sikerült felkutatni a szerzőről.

Döbrentei Kornélt Dobai Péterrel összeköti a tengerhez való vonzódás, a tenger motívuma (referenciálisan a matróz-múlt). Versei sok esetben túlírtak, de a periférikus alakok szerepvers-monológjai, a „török” hangulatok kétségtelenül kölcsönöznek némi egzotikumot szövegeinek. Első verseskönyve 1972-ben jelent meg a Kozmosz sorozatában *A Skorpió jegyében* címmel. Későbbi pályája során számos verseskötetet, gyermekkönyvet és esszéket publikált⁴⁵⁹, valamint díjakat kapott⁴⁶⁰. Emlékezése szerint pályakezdéséhez a gyűjtemény döntő mértékben hozzájárult, s szinte mindenkit ismert a benne szereplők közül. Meghatározónak és színvonalasnak tartja az antológiát visszatekintésében, s első kötetét is, Kormos Istvánon keresztül, e megjelenésnek köszönhetette, s mind Kormosról, mind Mezeiről jó véleménnyel van⁴⁶¹.

Fehér József András anyagtan verseiről Mezei András azt írta az előszóban, hogy „elvontabban kísérletezőek”. További költői, írói pályájáról nincs információ, életútjáról

⁴⁵⁵ DOBOS Éva, *Kísértések – Versek*. Z-füzetek, 1991.

⁴⁵⁶ DOBOS Hajnal, *Mezőkről énekel*, 70.

⁴⁵⁷ DOBOS Hajnal, *A Te parancsod*. Magánkiadás, 1993.

⁴⁵⁸ <http://doboshajnal.uw.hu> Letöltés ideje: 2020. május. 15.

⁴⁵⁹ Természetesen nem cél valamennyi, „el nem hallgatott”, tehát értelmezhető irodalmi pályát befutó költő bibliográfiájának felvázolása a dolgozatban, így e kissé elnagyolt módon kívánjuk érzékeltetni ki az, aki valóban költőként, íróként, azaz irodalommal professzionálisan foglalkozó alkotóként találta meg a számításait – azaz „kitört” a marginalitásból, ha az irodalmi mező felől értelmezzük.

⁴⁶⁰ A József Attila-díjat 1991-ben, a Magyarország Babérkoszorúját 2019-ben. A rendszerváltás követő politikai aktivitása és botrányai bár ismertek, jelen dolgozat témája szempontjából nem relevánsak.

⁴⁶¹ DÖBRENTÉI Kornél levele. 2020. szeptember 15.

ellenben van. Mint arról honlapja tanúskodik⁴⁶², a Távol-Kelet már az antológia megjelenésekor foglalkoztatta, ennek nyoma van az itt közölt versekben is, ezt azonosíthatta Mezei András „elvontként”. További irodalmi munkásságának nincs nyoma.

Gutai Magda versei szinte kivétel nélkül formában írt, négysoros strófákból álló költemények, bennük a pusztulás, a sötétség, a kegyetlenség-kietlenség képeivel, némi József Attila-utánérzéssel. Első könyve, hasonlóan Tandorihoz még ebben az évben lapvilágot látott *Zászló a hóban* címmel, a Magvető Új termés-sorozatában. Ez évtől 1989-ig a Medicina Kiadó orvosszerkesztője volt, majd művészetterapeutaként működött. Költői pályája valóban költői pálya volt abban az értelemben, hogy szinte kizárólag verseskönyveket publikált. Tíz verseskötete jelent meg életében, József Attila-díjat 1999-ben kapott. 2013-ban hunyt el.

Hajas Tibor *Parasztlakodalom* című szövegének kavargó, visszataszító zsvajja, váladékai, teste emlékeztetése az antológia egész anyagát tekintve. „Akadna nőm de télen / – akárhogy is remélem – / egyetlen ócska kégli sincs”⁴⁶³ – írja, mely apró mozzanat azonosítható korfeszítő és generáció problematikaként is: ez nem más, mint a fiatalok lakáshiánya. Érdekes, hogy a (későbbi) performanszművész, különféle alternatív regiszterekben mozgó Hajas „átment a rivaldán”, melyet Garai, Mezei és Kormos képviseltek, a hasonló helyzetű Tábor Ádám pedig nem⁴⁶⁴. A fővárosi fa- és papíripari szövetkezetben dolgozott, neve performansz-művészete révén vált ismertté, költőként, az irodalmi mezőben marginális maradt, minthogy emblemikus alakja volt az ellenkultúrának, s a neoavantgárd törekvéseket a hatalom igen erőteljesen igyekezett mesterségesen is a marginalitásba tartani. Művei a *Jelenlét Szógetető* című, híres különszámában jelentek meg⁴⁶⁵, majd 2005-ös, posztumusz kötetében⁴⁶⁶. Mindkettő posztumusz, ugyanis Hajas 1980-ban elhunyt.

Halmos Ferenc az Auschwitz-problémával, az odaveszett apával számot vetni igyekvő verssel indít, ami egyáltalán nem magától értetődő egy fiatal költő esetében, nem beszélve a kor kultúrpolitikájának és emlékezetpolitikájának viszonyáról a tragédiához. Verseiben erős a politikum jelenléte, azaz a közéletiség. „Néha már meg se tiltják, hogy / ezt a hazát ne érezzük

⁴⁶² <http://kreativlektan.hu/rolam/> Letöltés ideje: 2020. május. 17.

⁴⁶³ HAJAS Tibor, *Mert...* 95–96.

⁴⁶⁴ „A Hajas Tibor irodalmi elismeréséért keményen és következetesen küzdő Tábor Ádám hangsúlyozza Hajas koraérettségét, azt a körülményt, hogy pályája indulásakor, már első gimnáziumi éveiben is egyéni hangú, »kész« költőként jelentkezett. »Gimnazistaként olyan érett verseket írt, amilyeneket kortársai közül csak kevesen. Újabb és újabb korszakait úgy vetette le, mint más a régi ruhát. Sorra elégette előző periódusa verseit, többnyire csak a publikáltak maradtak meg. De aki az antológiákban közölt műveit elolvassa, kihallhatja belőlük az eredeti költő hangját« - írta nekrológiájában Tábor.” HAVASRÉTI József, *Az Agy-rém. Hajas Tibor munkáiról.* = HAVASRÉTI József – SZIJÁRTÓ Zsolt szerk. *Reflexió(k) vagy „mélyfúrások”? A kultúrakutatás változatai a „kulturális fordulat” után – Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 219.

⁴⁶⁵ Jellemzően a rendszer alkonyán. *Jelenlét* 1989/1-2.

⁴⁶⁶ HAJAS Tibor, *Szövegek.* Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2005.

magunknak”⁴⁶⁷ – írja. A Halmos felvett, írói név, polgári neve Herczeg, amelyet egyértelműnek tűnik, hogy a két világháború közötti időszak ünnepezt regényírójával való összetéveszthetőség miatt változtatott meg. Első könyve 1979-ben jelent meg a Magyarország felfedezése című szociográfia-sorozatban⁴⁶⁸. Később szerkesztő lett, verseskötetet nem adott ki. Írásait nem hiánytalanul összegyűjtve 1998-ban adta ki⁴⁶⁹.

Haraszi Miklós az antológia megjelenésének idején egyetemi hallgató. Jól ismertek pár évvel későbbi, hatalom általi folyamatos vegzáltatásai, híres és fontos, az országból kicsempésztett munkája, a *Darabbér*, munkássága a szamizdatban és az ellenzéki mozgalmakban, majd rendszerváltás utáni szerepe⁴⁷⁰. A kötetben szereplő versek szórakoztatóak, könnyedek, dalszerűek, szerelem és a politikum hangsúlyosan jelen van a szövegekben. Ma már nehezen érthető, hogy pl. a *Trágár töredékek* hogyan mehetett át a többszörös szűrőn. Harasztinak önálló verseskötete nem jelent meg a későbbiekben. Első könyve egy műfordításgyűjtemény volt⁴⁷¹ (csakúgy, mint Lator Lászlónak⁴⁷²).

Szóbeli közlése szerint⁴⁷³, saját megítélése alapján ekkoriban erősen baloldali költészetet próbált művelni, majd a politikai-ideológiai kiábrándulással párhuzamosan hagyta abba a versírást is. Az antológia három válogatója közül Harasztinak Mezei szolt, hogy adjon verset a gyűjtemény számára, majd később ő mutatta be Hajas Tibornak, akivel szoros barátságba került. Egyfajta „baloldali költőistállónak” volt ekkor tagja, melyet Imre Katalin gründolt (aki ennek a társaságnak egy antológiát is összeállított, s ki szeretett volna adni a Magvetővel, de erre végül nem került sor⁴⁷⁴). Haraszi sokáig „balos” maradt, s állítása szerint

⁴⁶⁷ HALMOS Ferenc, *Oly könnyű volt*, 102.

⁴⁶⁸ HALMOS Ferenc, *Illő alázattal*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979.

⁴⁶⁹ A kötet fülszövege érdekesen írja le Halmos-Herczeg kettős identitását. „Halmos Ferenc költőnek készült, Herczeg Ferenc, aki tanárnak, nem bírt vele. Herczeg Ferenc tanár lett. Halmos Ferenc 1978-ban megírta utolsó versét. Új ember, új műfaj. Illő alázattal címmel szociográfiát írt a váci úti munkások életéről. Tobzódott a sikerben, megmártózott az élet édes vizében. Herczeg Ferencnek kezdett elege lenni belőle, mert ő meg tanárként gürizett, mondhatni gályázott. Halmos sorban kapta az ösztöndíjakat (Móricz, Soros, SZOT), amíg Herczeg immár szerkesztőként merült el egy könyvkiadóban. Halmos, novellák írásába fogott. Megjelentek. Megjelentek? Már nem hitte, hogy ő az élet császára, de tetszelgett a szerepben. Herczegnek kezdett tele lenni vele a hócipője. Kiadta az útját. Halmos még utoljára nekidurálta magát, aztán 1988-ban végleg letette a tollat. Herczeg üzletember lett, most tobzódik a sikerben. Ez a könyv Herczeg Ferenc utolsó gesztusa a kimúló Halmos Ferenc iránt.” HALMOS Ferenc, *Utolsó randevű*. Ars Libri, Budapest, 1998.

⁴⁷⁰ Fontos elmondani, hogy a disszertáció szempontjából az alkotók elsősorban mint költők fontosak, ily módon a további pályafutáson végig tekintve is költői létük, pályájuk, megjelenésük a fontos. Ha elhallgattak, ha élő klasszikussá váltak, akkor is ennek összefüggésében érdekesek. Ezért a más műfajbéli, politikai vagy polgári életben történt események szempontunkból többnyire elenyésző jelentőséggel bírnak.

⁴⁷¹ Ráadásul nem szépirodalommal foglalkozó kiadónál. HARASZI Miklós, *Költők, dalok, forradalmak*. Zeneműkiadó, Budapest, 1969.

⁴⁷² LATOR László, *Kalandok, szenvedélyek – Válogatott műfordítások*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1968. Első kötete egy évvel később: *Sárangyal*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969.

⁴⁷³ Többekkel sikerült személyes vagy telefonbeszélgetést is folytatni a munka során, melyek felvételeivel rendelkezem.

⁴⁷⁴ Sajnos nem találni nyomát ennek az antológiatervnek.

szigorúan „sértődötten”, az ekkor divatos panaszkulturát művelte. Az antológia megjelenésének idején rendőri felügyelet alatt állt. Meglátása szerint az antológia jelentősége abban állt, hogy az „antológiapolitika”, mint a népfrontpolitika egyik változata itt került kipróbálásra, megmutatta, hogyan lehet kezelni az irányzatosságot, melytől irtózott a hatalom. Haraszti szerint viszont inkább kimondott cenzúra és irányzatosság lett volna üdvös, mint ez az ömlesztett, népfrontos massa. Véleménye szerint az antológia egyfajta kultúrpolitikai cselekedet is volt.

Horváth Lajos szövegei közül a *Vers-film*⁴⁷⁵ ötletes, ahogyan reflektál a közeli háborúk, népiptások borzalmára, melyek ekkor már csak mint emlékezet, furcsa, hangos képek őrződnek, a tömegek biztonságban nézik a gyilkolást, fizetnek is érte. Alapjárása a paraszti származás körbeírása, motívumként pedig a földben lévő világháborús halottak, akiken tapodnak, építenek, ülnek, állnak, élnek a mai (akkori) emberek. Horváth első kötete *Új Déva vára* címmel jelent meg hat évvel később, 1974-ben a Szépirodalmi sorozatában⁴⁷⁶. Az irodalmi mezőben végig a periférián, azaz marginális pozícióban maradt (az első kötet még a pályakezdés része, a legritkább esetben helyez valakit automatikusan a centrumba, legyen az bármilyen erős első könyv is, akár Tandorié. A pálya további művekkel épül, s a művek megjelenése, azok elismertsége, sikere, a szerző idősödése vezetnek tipikus és ideális esetben a marginális pozícióból az egyre központibb hely elfoglalásához). Több verseskötetet nem publikált, ellenben rengeteg helytörténeti vonatkozású könyvet, településmonográfiákat, forrásközlő kiadványokat jegyez elsősorban Gödöllő, Veresegyház, Szada, azaz Gödöllő és környéke vonatkozásában – lényegében költőből helytörténésszé képezte át magát.

Kerekes András bár csupán négy verssel szerepel, ezek meglehetősen túlírt szövegek (leginkább a *Beethoven*⁴⁷⁷). Nyomokat hagy a szövegekben paraszti származásáról, valamint egy meglehetősen nyilvánvaló József Attila-hommage is szerepel a válogatásban⁴⁷⁸. Önálló könyve nem jelent meg, a későbbiekben újságíróként, tudósítóként dolgozott. Kerekes Kertész Péter révén került be az antológiába, s Kormossal volt kapcsolatban. Volt egy kötetterv is, mely megjárta a Magvető Kiadót, de csak kompromisszumok árán lehetett volna kiadni, s így nem vállalta. „A visszautasított, vagy pontosabban: átdolgozásra ítélt kötet ügye sokáig kísért, ma már nagyon sajnálom, hogy nem mentem bele a kompromisszumba, talán már túl volnék a tizedik kötetten, de egyen mindenképpen. Fáj, nem tagadom, de leginkább az, hogy szép lassan

⁴⁷⁵ HORVÁTH Lajos, *Vers-film*, 112–114.

⁴⁷⁶ HORVÁTH Lajos, *Új Déva vára*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1974.

⁴⁷⁷ KERESKES András, *Beethoven*, 119–121.

⁴⁷⁸ KERESKES András, *Jegyzőkönyv*, 122–123.

elfogyott a vers bennem. Néha kacérkodom a gondolattal, hogy valamiképp előjövök velük, egyfajta kordokumentumként: azokat az éveimet, ifjúságomnak legmarkánsabb szakaszát jobban semmivel nem jellemezhetném.”⁴⁷⁹

Keresztes Ágnes versei többnyire formában íródtak, szeszélyes rímeléssel, a paraszti és a munkásvilágot idéző képekkel gazdagon. Első verseskötetét a Szépirodalmi egy évvel az antológia után rögtön kiadta, elsőkötetes, fekete-piros sorozatában⁴⁸⁰. Ezt antológiákban, évkönyvekben, folyóiratokban való folyamatos jelenlét követte, majd tíz év múltán a második kötet⁴⁸¹, hosszas hallgatás. Utolsó költői megjelenése mintegy tizenöt évvel ezelőtti könyve⁴⁸².

Kertész Péter antológiabéli verseiben Mezei előszava szerint, Kerekes Andrásához hasonlóan „belső hangjára figyel”. Szövegeiben erőteljesen artikulálódik az Auschwitz-cal való számvetés, a feldolgozhatatlan feldolgozásának kísérlete csakúgy, mint többeknél az apa elvesztésének fájdalma (Kertész esetében: aki a Donnál veszett⁴⁸³).

Magyar Katalin versei közül némely szinte gyermekversnek hat⁴⁸⁴, valamint jobbára széttartó, széteső szövegekről van szó. Önálló verseskötete 2004-ben jelent meg Rátai Magyar Katalin néven⁴⁸⁵. Újságíróként és ifjúsági íróként dolgozott a későbbiekben, a rendszerváltást követően pedig elsősorban mint festő tevékenykedik. Mint emlékezésében írja, „nem költőként indultam, annak ellenére sem, hogy itt-ott megjelent verseimre Garai Gábor felfigyelt, s ha jól emlékszem Ő ajánlotta Mezei Andrásnak, hogy vegyen be az antológiába. Újságíróként dolgoztam a Zalai Hírlapnál, onnan küldtem irodalmi riportjaimat, esszéimet az Élet és Irodalomba”⁴⁸⁶. Levelében leírja, hogy véletlennek tekinti bekerülését az antológiába, ő magát ugyanis sosem tartotta költőnek⁴⁸⁷, s mindig is a próza érdekelte, szerepelt egy fiatal prózaírókat reprezentáló antológiában is⁴⁸⁸, valamint ifjúsági könyvei is mind prózakötetek.

Nádasdi Éva az előszó szerint a kevésbé látványos, de meggyőző tehetségek sorát gyarapítja. Megfoghatatlan, lebegő szövegeinek fő motívuma a madár; a madarak jelenléte,

⁴⁷⁹ KEREKES András levele. 2020. május 27.

⁴⁸⁰ KERESZTES Ágnes, *Halálot ellen*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969.

⁴⁸¹ KERESZTES Ágnes, *Inga*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979.

⁴⁸² KERESZTES Ágnes, *Ügyetlen gyémántköszörűs*. Orpheusz Kiadó, Budapest, 2005. A kutatómunka során megkísértem Keresztes Ágnessel is felvenni a kapcsolatot, ám érdeklődésemre lánya válaszolt, s így derült ki, hogy sajnos súlyos betegséggel küzd.

⁴⁸³ KERTÉSZ Péter, *Országúton*, 130–131.

⁴⁸⁴ MAGYAR Katalin, *Kerekszemű tavasz*, 137.

⁴⁸⁵ RÁTAI MAGYAR Katalin, *Lót felesége*. Orpheusz Kiadó, Budapest, 2004.

⁴⁸⁶ MAGYAR Katalin levele. 2020. március 30.

⁴⁸⁷ „Valaha abban a tévhitben ringattam magam, hogy költő leszek. Írtam néhány meglehetősen gyenge verset, közülük a jobbak megjelentek a Kortársban, Élet és Irodalomban, valamint az Első Ének című antológiában. 1967 óta csak prózát írok.” = BOR Ambrus szerk. *Eső a szilfák levelén – (fiatal prózaírók antológiája)*, Magvető Kiadó, Budapest, 1975. 173.

⁴⁸⁸ BOR Ambrus szerk. *Eső a szilfák levelén – (fiatal prózaírók antológiája)*, Magvető Kiadó, Budapest, 1975.

röpte, olykor meglepő és váratlan iróniával: „A kommunizmus felépítése idevág, / meg a mitoszok a túlvilágról.”⁴⁸⁹ Első könyve hét évvel az *Első Ének* után, 1975-ben jelent meg a Szépirodalmi fekete-piros sorozatában⁴⁹⁰. Ezt követően még négy verseskötetet publikált, kettőt a rendszerváltás előtt, kettőt pedig utána. Költőként az irodalmi mező felől nézve nem lépett ki a marginalitásból. 2010-ben hunyt el⁴⁹¹.

Pass Lajos versei igen kevésbé ellenállnak a referenciális olvasatnak, rendkívül sok reáliaelemmel terheltek. „Ötvenkét évig várt fürdőszobára”⁴⁹² – írja, s szövegeiben, melyek közt hosszúversek is találni, megjelenik a munkástapasztalat, a kiábrándultság, a „fegyver helyett béke” hangütése. Izgalmas az alkoholizmus artikulálásának kísérlete: „(...) Ha iszom / Hanyadiziglen unokám botlik majd korhelyen?”⁴⁹³ A szerző első verseskönyve 1975-ben, tehát 7 évvel az antológia után jelent meg a Kozmosz sorozatában⁴⁹⁴. Több antológiában publikált a későbbiekben⁴⁹⁵, majd újabb kötetei már a rendszerváltás után jelentek meg, kis kiadóknál⁴⁹⁶. Vámos Miklós az *Élet és Irodalom* hasábjain meglehetősen malíciával emlékezett rá 2005-ben⁴⁹⁷. 1999-ben hunyt el.

Sorbán-Szabó Zoltán antológiabéli anyagában a történelmi arcképcsarnoktól a már-már giccsbe hajló szerelmes versig sokféle regiszterben szólal meg a versbeszélő, rendkívül széttartó anyaggal van jelen. Verseskönyve csak nagyon későn jelent meg⁴⁹⁸, s az irodalmi mező felől értelmezve marginálisnak mondható pozíciót foglalt el⁴⁹⁹.

Szedér Katalin versösszeállítása, mely öt rövid verset jelent két lapon keveset mutat, inkább hangulatokról, feljegyzésszerű szövegekről van szó, *Szedőterem* című verse reflektál

⁴⁸⁹ NÁDASDI Éva, *A szeretetről*, 141.

⁴⁹⁰ NÁDASDI Éva, *Centrum és cella*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1975.

⁴⁹¹ „Annyi bizonyos, Nádasdi Éva beírta nevét néhány megkerülhetetlenül fontos - az egész magyar irodalomtörténet szempontjából is lényeges - antológiába; valamint önálló köteteinek legjavával bebizonyította tehetségét.” MADÁR János, *Búcsúunk Nádasdi Évától*. Napút 2011/1. 122–123.

⁴⁹² PASS Lajos, *Anyám*, 143.

⁴⁹³ PASS Lajos, *Fölmetszi arcom*, 149.

⁴⁹⁴ PASS Lajos, *Első rekviem*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1975.

⁴⁹⁵ Köztük a *Tűz-tánc* fücsa, harminc évvel későbbi, könyvbéli „osztálytalálkozásában”.

⁴⁹⁶ PASS Lajos, *A szárazföld vitathatatlan – Válogatott versek*. Z-füzetek, Budapest, 1996. és PASS Lajos, *Mint lehántolt nyírfakéregre – Versek 1997-1998*. Gesta Könyvkiadó, Budapest, 1999.

⁴⁹⁷ „Ígéretes fiatal költővé avanszált a hetvenes években. Pass, alkoss, gyarapíts. Rossz anyagi helyzete nem változott. Régi barátaitól örökké kölcsönöket kért, senki nem számított rá, hogy valaha is visszaadná, a háta mögött úgy mondtuk: passügyi adó. Híven az elvárásokhoz, Pass harminchat évesen tűnt el innét. Szerintem már csak én emlékszem rá. Szerepelt az Első énekben, rengeteg pályakezdő társaságában. Egy ízben, Új Írás baráti találkozáson, szóba került ez az antológia. W. S. mester sorolta, kikben lát kakaót, Passt is említette. Híztam. Siettem hozzá, tudtára adni a jó hírt. Pass megenyhült, Weöres újabb versei már nem annyira formalisták, mondta kegyesen.” VÁMOS Miklós, *Hogy volt – Vákuumkályhás pedig nincsen*, *Élet és Irodalom*, XLIX. évfolyam 5. szám, 2005. február 4. <https://www.es.hu/cikk/2005-02-06/vamos-miklos/hogy-volt.html> Letöltés ideje: 2020. május. 18.

⁴⁹⁸ SORBÁN-SZABÓ Zoltán, *Filmolvasókönyv. Film-versek a 100 éves mozi tiszteletére*. Dunaprint Kft. Budapest, 1996.

⁴⁹⁹ Üzempszichológusként dolgozott, a versírást munka mellett folytatta. KENYERES Zoltán, *Baráti szóval*. = SORBÁN-SZABÓ Zoltán, *Ég a méhes*. 3BT Kiadó, Budapest, 2016. 8–9.

neve mellett feltüntetett munkájára (nyomdász). Első és egyetlen könyve 1981-ben, a Magvető Kiadó elsőkötetes sorozatában jelent meg⁵⁰⁰. Verspublikációi folyóiratokban leginkább az utóbbi 7-8 évből lelhetők fel, főként az *Ezredvég* hasábjain. Egyéb tevékenységéről, irodalmi működéséről nincsen információ.

Szepesi Attila versei erősen rigmusos és ritmusos, népi motívumokkal gazdagon átszőtt szövegek, s kétségtelenül az antológia merítésének színvonalasabb részéhez tartoznak. Szepesi a „század pulzusát kitapintani óhajtok” duóját képezte Mezei András előszavában Sorbán-Szabóval Zoltánnal karöltve.

Takács Zsuzsa szintén meglehetősen szűk, hatverses anyaggal van jelen az antológiában. Szövegei egységesebbnek és letisztultabbak, mint a legtöbb kötetbeli szerzőéi, bár ez retrospektív megítélése is lehet a szövegeknek, a költő jelenkori pozíciója és kortárs költészetbeli súlya felől nézve. Monográfusa szerint az „Első ének (sic!) versei kétségtelenül tehetséges, de saját eredetiségét még föl nem ismerő, még ki nem dolgozó lírikust mutatnak. A külön utak keresése is bizonytalan művelet itt még: a grammatikai formabontást sikerületlennek ítéldhetjük (*Hűség*), a nagykompozícióra törekvésből az egységbe rendező erélyt hiányolhatjuk (*Szerelem*). A jellemzően négysoros strófákból álló, jambikusan ritmizált, rímes szövegek az átöröklött, de még be nem lakott formára nyújtanak példát. (...) Mégsem elvetélt próbálkozásnak vagyunk tanúi: a gyanútlan vallomástevés és a távolító tárgyiasság köztes tereit bejárva Takács Zsuzsa már ekkor jelzi (feszültségteremtő kihagyásokkal, váratlan képi és szólamváltásokkal, a nyelvi megformáltság aprólékosságával s a szerkesztés tudatosságával-takarékosságával) érzékenységet a világ köznapi tényei iránt - s eltökéltségét a tények gyöngéd szóra bírásában.”⁵⁰¹

Tandori Dezső szereplése az antológiában az egyik legnevezetesebb, leginkább számontartott indulás az *Első Énekből*. Nyilvánvalóan köszönhető ez az alkotó súlyának, mely nem csak későbbi pályájára vonatkozik, hanem a pályakezdésére is irányuló csaknem páratlan figyelemre⁵⁰². Versei túlzás nélkül hegyormoknak tűnnek a kötet egészét tekintve. Mint már feljebb említésre került, első könyve, a *Töredék Hamletnek* még ezévben napvilágot lát a Szépirodalmi Kiadó sorozatában, s az itt szereplő szövegek már szinte mind annak súlypontjai (*Hommage, Töredék Hamletnek, Egy part kövei, Koan bel canto*, stb.). Kiemelkedése hihetetlen elszigeteltséggel is jár, nemigen találni olyan poétikai megoldást, motívumot vagy egyéb elemet, amely bármely kötetben szereplő költővel összekapcsolni tudná. Mint látható volt, az

⁵⁰⁰ SZEDER Katalin, *Padló és önérzet*, Magvető Kiadó, Budapest, 1981.

⁵⁰¹ HALMAI Tamás, *Takács Zsuzsa*. Balassi Kiadó, Budapest, 2010. 15.

⁵⁰² Vö. FÜZI Péter, *A figyelem szünetei. A Koppár Köldüs és előzményei*. Székelyföld 2020/8. 71–85.

előszót jegyző Mezei András is érezte mindezt. Tandori későbbi pályája aligha szorul hosszabb leírásra, mint ahogy annak elképesztő termékenysége miatt pusztán a kötetek lajstromozása is szétfeszítené a dolgozat kereteit, nem beszélve ehelyütt elképesztő hatásáról és jelentőségéről. 2019-ben hunyt el.

Tordai Ferenc szövegeiben kissé túlhajtott természet- és pusztulás-képekkel találkozni, illetve ekkoriban igen bejáratottnak nevezhető történeti toposzokkal dolgozó hosszúversekkel (Dózsa György, parasztok és munkások). Tordai jóformán az egyetlen az antológia (és tulajdonképpen az egész disszertáció vizsgált) költői közül, akinek további pályájáról semmilyen információt nem találni néhány elszórt folyóiratbéli publikáción kívül a hatvanas évek végéről, hetvenes évek elejéről, így későbbi pályájáról, sorsáról sem.

Tóth Éva *Levél hazulról* című verse emlékezetes darab, a versbeszélő hazaútjának leírásával, a tanyával, az ottani emberekkel, a sárral, a bál vagy lagzi kihagyásos leírásával, majd az örökséggel, a román, német, tirpák, cigány kavalkáddal, bár zárásként kissé szentenciózus az „Itthon vagyok.”⁵⁰³ Versválogatása egészében is a jobbak közé tartozik, bár a szentenciózusság alapprobléma szövegeiben. (Tóth Endre debreceni költő lánya volt⁵⁰⁴.) Első verseskötete 1977-ben, bemutatkozásához képest meglehetősen későn jelent meg⁵⁰⁵ a Magvető sorozatában⁵⁰⁶. A továbbiakban is versesköteteket publikált elsősorban, de gyermekvers, tanulmánykötet, valamint műfordítások is fűződnek a nevéhez. 2002-ben József Attila-díjat kapott, 2017-ben hunyt el.

Tölgyessy Miklós szövegei is az identitását meghatározni igyekvő pályakezdő alapvető tematikái körül forognak, melyek a szerelem, a feleletkísérletek a „Honnan jöttem?” kérdésre, valamint az ebben az antológiában különösen hangsúlyosan és többeknél felbukkanó trauma elbeszélhetősége, a „szülők halála”. *Abortusz* című verse bátor témaválasztás s megrendítő is lehetne, ha nem fordulna giccsbe.

Urbán Gyula tisztán szóló, négysoros strófákkal építkező versei közül az *Apám* című csaknem telitalálat, az utolsó versszak összecsapott vége rontja el. Kedvelt formáján egyedül

⁵⁰³ TÓTH Éva, *Levél hazulról*, 186.

⁵⁰⁴ E megjegyzés mint életrajzi tény szerepel a dolgozatban, semmilyen előjelű következtetés nem származik belőle, hacsak az nem, hogy az irodalmi mezőbe, intézményrendszerbe való beágyazottsága, ismertsége – legalábbis egy bizonyos körben – nagyobb lehetett az átlagnál.

⁵⁰⁵ Kötetének önéletrajzában írja a hátsó borítón: „Keveset írok; jobb költők ennyi idős korukra már meghalnak vagy sokadik kötetük jelenik meg (a rosszabbaknak is), de azok rendszerint nem mosnak pelenkát. A többé-kevésbé szabályos és természetes női lét, az emancipáció áldásaival megterhelve, nem sok alkalmat hagy saját maga elidegenítésére, azaz alkotó visszatükrözésére. Bosszantó, de nem véletlen, hogy a legnagyobb magyar nőköltő verseit Weröcs Sándor írta. Utódaink talán majd ezt is jóváteszik.”

⁵⁰⁶ TÓTH Éva, *Egyetlen értelem*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977.

az *Átváltozások* című, erős József Attila-allúziókat⁵⁰⁷ tartalmazó szöveg lép túl. Mondanivalójának fontosságát nehéz retrospektív módon megítélni, mint ahogyan Mezei András egyértelműen állást foglalt mellette az előszóban, formai biztonsága ugyanakkor aligha vitatható. Urbán első kötete 1970-ben jelent meg a Kozmosz sorozatában⁵⁰⁸. További versesköteteket, prózai köteteket és gyermekkönyveket is publikált, miközben hivatását tekintve bábszínházi rendezőként működött évtizedekig (ezzel összefüggésben számos darabja, rendezése, hangjátéka is napvilágot látott), jelentős sikereit és elismeréseit is az ígéretes indulást követően jobbra ez utóbbi területen gyűjtötte be. Urbán Gyulát Kormos István válogatta be az antológiába, s meglepő állítása szerint mindenkit ismert, aki szerepelt a kötetben⁵⁰⁹.

Varjas Endre versei rendkívül direkt politikai utalásokkal és korszakbéli aktualitásokkal dolgoznak, a szerelmes verset is feltölti politikummal, Vietnam, Kuba, s a szocializmus kérdései mind helyet kapnak e kissé zavaros szövegtérben. Varjasról szintén nem a legobjektívebb módon emlékezik meg Vámos Miklós, már hivatkozott emlékezései egy másik darabjában⁵¹⁰. Polgári neve Vizl Eduárd volt, s Vámos tévesen írta ezen szövegében, hogy „Diák” fedőnéven jelentett volna, ő „Bölcsész” volt, mint ahogyan azt Szőnyei Tamás pontosította⁵¹¹. Lelepleződése után „[b]osszúból kizárták az ország összes oktatási intézményéből, esztergályos lett, az egyetemet csak több év múltán fejezhette be. Vélhetőleg én is a megfigyeltjei közé tartoztam, mint az egész Gerilla-együttes. Nem tudom, barátai megbocsátottak-e. Én nem haragszom. Sajnálom őt. Súlyos teherként cipelhette görnyedt hátán e vétkét. Soha nem beszélt róla. Pedig úgy talán könnyebb lett volna.”⁵¹² Első verseskönyve 1985-ben jelent meg a Kozmosz sorozatában⁵¹³. Az irodalmi mezőn belül, pályakezdőként elfoglalt marginális pozíciójából kitörni nem tudó, végig, később meginkább és másképpen marginális alkotói sors lett osztályrésze. Újságíróként dolgozott, további életéről nem találni információt.

⁵⁰⁷ Első kötetének fűlszövegében olvasható: „Évekkel ezelőtt az Első Ének fiatal költői közt tűnt fel Urbán Gyula; már akkor látszott, hogy kötetre érett költő, s most ezt igazolja az Apokrif krónika anyaga is. Urbán első, kimutatható mestere József Attila; az ő formai és képi világa dominál verseiben...”

⁵⁰⁸ A könyv ajánlása „G. M.-nek” szól, akiben Gutai Magdát, Urbán Gyula feleségét, az antológiában szintén szereplő fiatal költőt azonosíthatjuk. URBÁN Gyula, *Apokrif krónika*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1970.

⁵⁰⁹ Csakúgy tehát, mint Döbrentei Kornél. URBÁN Gyula levele. 2020. augusztus 17.

⁵¹⁰ VÁMOS Miklós, *Hogy volt – Lábát ne szagold*, Élet és Irodalom, XLVIII. évfolyam 20. szám, 2004. május 14. <https://www.es.hu/cikk/2004-05-17/vamos-miklos/hogy-volt.html> Letöltés ideje: 2020. május 18.

⁵¹¹ Beszervezése után nyolc hónappal dekonspirálódott, 1968 októberében. Tehát az antológia megjelenésének idején még jelentett. Szőnyei 2012a. 1096.

⁵¹² VÁMOS 2004.

⁵¹³ VARJAS Endre, *A senki testámentomából*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985. A folytatás: VARJAS Endre, *Újabb klapanciák a senki testámentomából*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Várady Szabolcs versei letisztultabbak és technikásabbak, mint a legtöbb antológiabéli szerzőéi, s rímei sem keresettek. A hétköznapiak, a városi lét tereinek, történéseinek, látszólag banális eseményeinek leírása, friss megragadása határozottan üdítő hang a mezőnyben. Mint megkeresésemre írta, „[ú]gy emlékszem, hogy az *Első ének* kapcsán nem találkoztam Mezei Andrással, végig abban a hiszemben voltam, hogy ezt az antológiát Kormos szerkeszti. Biztos, hogy engem ő keresett meg, őt pedig már ismertem egy ideje Vasékon keresztül. Találtam is egy ilyen naplóbejegyzést 1967 júliusából: »Verset próbálok írni, mert Kormos ősszel antológiát szerkeszt fiatal költőkből.« Szerkesztett korábban a Móránál két szerelmes antológiát (*Szerelmes arany kalendárium*, 1965, és *Szerelmes ezüst kalendárium*, 1967), és ezekbe is beválogatta egy-egy versemet.”⁵¹⁴ Várady első könyve 1981-ben jelent meg a Kozmosz sorozatában, tehát 13 évvel az antológiát követően⁵¹⁵. Önálló verseskötete összesen négy jelent meg. Pozíciója az irodalmi mezőben ugyanakkor napjainkig erősnek és központinak mondható, egyrészt informális kapcsolatai (Petri, Lator, Vas stb.), másrészt szerkesztői, műfordítói munkái kapcsán (az Európa Könyvkiadó szerkesztője évekig, majd pedig a *Holmi* versrovatának szerkesztője 1989-től a lap megszűnéséig, 2014-ig). József Attila-díjas és Kossuth-díjas, mindkettőt már a rendszerváltozás után kapta meg.

Verbőczy Antal anyaga diverz és izgalmas mondható. A *Protest song* reflektál a fiatalok megjelenési problémáira, és politikailag is exponálja magát, hiszen a hatalomhoz simuló, ekkoriban divatosnak tekinthető „vietnamos protestkedést” parodizálja. Tematizálódik a munka maga is, a munkássors (egyidejűen, mozgalmi felhangoktól mentesen), a katonaság, illetve szerelmes szövegek is olvashatók, néha erős (trágárnak minősíthető) kifejezésekkel. Életében egy mesekönyve jelent meg⁵¹⁶, első verseskönyvének megjelenését már érte meg⁵¹⁷, tragikusan fiatalon, krisztusi korban, 33 évesen hunyt el – az antológia megjelenésekor 20 éves volt. Marginális helyzetéből így lehetősége sem adódott kitörni, mára pedig az elfeledettek költők közé tartozik⁵¹⁸.

⁵¹⁴ Várady Szabolcs levele. 8. melléklet.

⁵¹⁵ VÁRADY Szabolcs, *Ha már itt vagy*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1981.

⁵¹⁶ VERBŐCZY Antal, *Talán az elefánt*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1981.

⁵¹⁷ VERBŐCZY Antal, *Kereszt-levél a századvégre*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983. Első kötete így voltaképpen gyűjteményes kötete is lett, vö. Rózsa Endre utószavával.

⁵¹⁸ „Verbőczy Antalhoz is minden műfaj inkább illene, mint a sirató, a nekrológ. A most, harmincas éveinek derekán eltávozott költő szólásformája sokáig az »átok« és »ima« volt – a protestáló szabadvers és a song. *A magunk kenyerén* című antológiában mutatkozott be nagyobb versanyaggal 1971-ben, de az önálló kötet öröme nem érthette meg. Jellemzőes költő-fia volt Verbőczy a hatvanas évek ezerkilencszázhatvanhatszólól számítottól s talán ma is tartó végének: Bob Dylan és Lenin, Gregory Corso és Fidel Castro, Edith Piaf és Patrice Lumumba, Rajk László és Jerome David Salinger, Martin Luther King és Mao furcsa, mégis jellemzőes csoportja, túlekedett abban a tördelt versszövegben, amit a költő hosszabb-rövidebb, címmel is ellátott részekre osztott ugyan, s amely egyetlen, hánykolódó test volt ennek ellenére”. TARIÁN Tamás, *Szemmagasságban*. Magyar Ifjúság 1982/39. 31.

Veress Miklósnál is kevés kockázattal detektálható a jelentős József Attila-hatás. Szerelmes versek sorát olvashatjuk, melyek merész módon tartalmazznak profanizált szentsalád-történetet, vagy éppen József Attila utolsó napjainak reminiscenciáit. Veress első kötete az antológia után négy évvel, 1972-ben jelent meg⁵¹⁹. Újságírói munkáját követően Szegedről Budapestre költözött, és az irodalmi intézményrendszerben helyezkedett el. Az *Élet és Irodalom* és az ezekben az években induló *Mozgó Világ* szerkesztője is volt, valamint az Írószövetségben és a PEN Clubban viselt különféle tisztségeket, mígnem szabadfoglalkozásuként folytatta a rendszerváltás előtt egy évvel. Sokkal aktívabb volt jelenléte a kortárs irodalomban (nyilatkozatok, publikációk, kötetek) a rendszerváltást megelőzően, s pozíciója az irodalmi mezőben, mint láthatjuk, egyre erősödött és szilárdult. A demokratikus átmenet után viszont ismét a marginalításban találta magát.

Ilia Mihály így emlékezett rá: „Veress Miklós nem volt könnyű valaki: széthulló családból származott, ő maga is amolyan értelmiségi proletár volt (...) nem volt kiegyensúlyozott személyiség fizikailag sem: fél tüdejét kioperálták (...). VM szeretett látványosan gesztusokat tenni, pl. egyszer nekiment a Tiszának (...). Mindezek a dolgok kicsit fölerősödtek, amikor Pestre került, funkciókat kapott (pártvonalon is), de amikor ott is renitenskedni kezdett (sőt a politikával szemben is, pl. *Mozgó Világ*) ejtették, és ettől elvesztette biztonságát. Éppen távozása után kezdett velem is intenzíven kapcsolatban lenni, verseket ajánlott nekem. Élete vége felé már nagyon magányos lett, majdnem csak én voltam vele kapcsolatban, sokat írtam neki levelet. Tehetséges költő volt, sajnos nem az egyetlen, akit nagyon szántam, megsirattam.”⁵²⁰ Veress Miklós 2019-ben hunyt el.

Vida János Bálint Lea után a második legfiatalabb költője volt a gyűjteménynek, ennek megfelelően hasonlóan anyagtalan, kiforratlan szövegekről van szó⁵²¹. A szerzőről rendkívül kevés a fellelhető információ, annyi bizonyos, hogy önálló verseskötete sosem jelent meg. Egy megrendítő gyászszöveg lelhető fel az interneten 2013-as elhunytáról⁵²².

⁵¹⁹ VERESS Miklós, *Erdő a vadaknak*. Kozmosz Könyvek, 1972.

⁵²⁰ ILIA Mihály levele. 2020. április 1.

⁵²¹ „A legelső költőt, akivel jószorsom összehozott, Vida Jánosnak – Viduskának – hívták. Az általánosban. Megelőzte a korát. Soha nem is hagyta, hogy az beérje, így sinológusnak (Kína-szakértőnek) tanult. Korai versei (késeiekről nem tud az irodalomtörténet) az űr rejtélyes titkairól szóltak. Például a magányos bolygóról, mely csak száll az égben, nem tudja, hogy még saját fénye sincsen, s útja vége majd a pusztulás lesz. Mindez időmértékben. Úgy éreztem, labdába se rúghatok mellette, talán ezért választottam a prózát. / Viduskával ketten szerkesztettük a *Kürtszó* című stencilezett orgánumat, ez csak annyiban tartozik ide, hogy sok időt töltöttünk együtt. Ő mutatta Weöres egyik kötetét. Így derült ki, hogy nemcsak gyerekeknek ír. Vida tervezgette, kapcsolatot keres hozzá, képzőművész édesanyja bizonytalán talált volna utat-módot.” VÁMOS 2005. Azon terve, hogy sinológus legyen, sikerült is. Vö. VIDA János, *Kínai irodalmi viták*. Kritika 1985/6. 23–24.

⁵²² A link és az oldal megbízhatóságában kételkedve a teljes szöveg: „Vida János újságíró és fordító, a Marx Károly Társaság volt tagja, hosszan tartó súlyos betegség után elhunyt. Egy ideig úgy tűnt, hogy költő lesz, sokáig reménykedett, hogy eljön az az idő, de végül csak néhány verset írt... Sinológusként dolgozott az Iparművészeti

5.3 Foglalkozás, arányok és erőviszonyok, életkori nemzedék

Az *Első Ének* egyik sajátossága, hogy a születési adatok – tehát az életkor – és a publikációk (folyóiratok) felsorolása mellett megemlíti az egyes költők „kenyérkereső” foglalkozását is, vagy ha úgy tetszik a szocializmus társadalmában a könyv megjelenésének időpillanatában betöltött státuszukat.

E gyakorlat a marginalitás és az infantilizálás, vagy éppenséggel a deprofesszionizálás felé mutat: azaz foglalkozás szerint egyikük sem „költő”, mindegyikük valami mással keresi kenyerét (most a „egyetemi hallgatók”-ról nem szólva), tehát nem főfoglalkozása az irodalom; lévén hogy fiatal, nem is lehet, s ez a problematika elvezet a dilettantizmus/amatörizmus kérdésköréhez.

Irodalomszociológiai értelemben Lengyel András nyomán az *Első Ének*ben szereplő alkotók *már nem* minősülnek dilettánsnak⁵²³. Köztes, átmeneti, ugyanakkor még mindig *marginális* helyzetben vannak, hiszen a folyóiratok révén már bejutottak az intézményrendszeren belülre, az íróvá, költővé avatás egy fontos, első akadályát megugrották. A szocialista kultúrpolitika által ebben az időszakban bevezetett és kidolgozott második, mesterséges lépcsőfokra is felléptek immár, ami pályakezdőket összegyűjtő antológiában való szereplést jelent. Az utolsó, harmadik lépcsőfokra, ami az önálló kötet, sokaknak már nem sikerül fellépni, pályájuk megtörik, elakad, azaz marginális szereplők maradnak, vagy éppen teljesen kikopnak az irodalomból.

„...az irodalmi rendszer centruma és a »dilettánsok« közt egy nagy és széles irodalmi mező húzódik meg. Olyan mező, amely tagolt, ám nem egyszer s mindenkorra jelöli ki az egyén helyét. Elvileg is megvan a lehetőség a bekerülésre, sőt a beljebb, a centrumba kerülésre és – a kiszorulásra. S e helyzet megértéséhez be kell vezetnünk egy kategóriapárt: mainstream és

múzeumban jó pár évig. Soha nem tört pozícióra, se pénz után nem vetette magát. János bátran és nyíltan vállalta nézeteit. Egzisztenciáját is veszélyeztette azzal, hogy évekig a Szabadság újság szerkesztője volt. Sajnos egy kísérleti gyógyszer nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, sőt ez a »kezelés« okozta, hogy rohamosan romlott az állapota. Végül az állapotromlás okozta a halálát és azok az agyvérzések, amiket nagy valószínűséggel a kísérleti »gyógyszer« hatása okozott nála.” Link: <https://gyertyalang.hu/szemely/119027> Letöltés ideje: 2020. május 18.

⁵²³ „A dilettáns nem föltétlenül tehetségtelen. Ha az irodalom szereplőit szociológiai szempontból próbáljuk meghatározni és leírni, akkor az egyik összefüggés, amit figyelembe kell venni, az irodalom intézményesüléséhez való viszony. Evidens, hogy vannak az irodalmi intézményrendszernek különböző szereplői (olyanok is, akik nem írnak, hanem valami mást csinálnak: szerkesztenek, könyvet terjesztenek stb.) – s vannak, akik írnak ugyan, de mégis ezen az intézményrendszeren kívül helyezkednek el. Rövidre fogva, ez utóbbiak a műkedvelők (»dilettánsok«), akik nem intézményes keretek közt, professzionálisan, hanem csupán kedvtelésből írnak. Működésük módja és eredménye független az irodalom intézményrendszerétől. A »dilettáns« szó ebben az értelemben nem minőségjelző, hanem helyzetkifejező.” LENGYEL András, *A dilettánsok irodalomszociológiájához. (Egy cikk margójára)*. Híd 2015/5. 115.

marginális. A dilettáns nemhogy nem az irodalmi centrum, a mainstream része, de még a marginális szereplőkhöz mérten is kívülálló. A perem peremén helyezkedik el. Ez nagyon fontos distinkció. A marginális egyik része ugyanis irodalomszociológiai helyzete szerint marginális, de teljesítménye szerint jelentős alkotó – akár a jövő „klasszikusa” is lehet. A jövőben kanonikus pozíciót vehet föl. A dilettáns (műkedvelő) más, őt nemcsak az irodalom aktuális intézményrendszere »nem veszi be«, de az írók egyedileg sem íróként kezelik őket. Olyan kívülállók, akik ezen informális és egyedi mérce szerint sem ütik meg az íráság mértékét.”⁵²⁴ Láthatjuk tehát, hogy a mainstream – marginális dichotómia sem olyan egyszerű, ugyanakkor belátható, hogy ebben az értelemben valóban nincsenek a kötetben dilettánsok, még ha esztétikai értelemben dilettáns versek, problémás szövegek azért akadnak is. S ha a névtelen – elfeledett distinkciót is tekintetbe vesszük⁵²⁵, ahol is a névtelen a dilettánst jelöli, aki soha nem is küzdött ki magának semmilyen nevet, az elfeledett pedig olyat, aki valamilyen módon és szinten jegyzett volt (az antológiaszereplést már tekinthetjük ilyennek), akkor jó pár elfeledett költőt találunk a szerzők közötti, a későbbi bűvópatakszerű (ír, de nem jelennek meg versei) vagy nemlétező pályát figyelembe véve.

A foglalkozásmegjelölések problémájára visszatérve tehát a fiatal, pályakezdő költők státuszára a dilettáns helyett inkább az amatőr fogalmát használhatnánk, abban az értelemben, ahogyan arról Haraszi Miklós írt⁵²⁶. Helyzetük jelölésére az irodalmi mezőn belül továbbra is a marginális fogalma a legpontosabb.

A szűkebb körkép, amelyet kirajzolnak a foglalkozások természetesen nagyon hasonló ahhoz, ami az irodalomszociológiai fejezetben már felvázolásra került öt gyűjtemény alapján. Két gimnáziumi tanuló és kilenc egyetemi hallgató (Horváth Lajos mellette nyomdászként is fel van tüntetve), tehát voltaképpen *par excellence* fiatal költő volt az *Első Ének* szerzői között. A tipikusnak mondható „humán”⁵²⁷ pályákat figyelembe véve három könyvtárost találunk, nyolc tanárt (Fehér József András mint nyelvoktató szerepel, Buzás Andor pedig a tanár mellett

⁵²⁴ LENGYEL 2015, 117.

⁵²⁵ LENGYEL 2015, 121.

⁵²⁶ „Lényegében amatőr státusuk van a kezdő művészdiplomásoknak is. Néhol küldön folyóiratokat, filmstúdiókat alapítanak ún. fiatalok számára. Furcsa képződmények ezek; az »életkori sajátosságok« miatt, amelyeket a hivatalos esztétika mint betegségeket kezel, terápiás intézményekként működnek. Valamivel felelőtlenebb munkát engednek itt, szűkített terjesztés kíséretében. »Felnőtt« műhelyekbe csak gyógyult páciensek léphetnek át.” HARASZI Miklós, *A cenzúra esztétikája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991. 126.

⁵²⁷ Pomogáts Béla szerint ezek a „klasszikus poéta-foglalkozások”. POMOGÁTS Béla, *Első Ének. Jegyzetek a fiatal költők antológiájáról*. Jelenkor 1968/6. 556. A „humán” fogalom persze nem teljesen pontos, hiszen nem törvényszerű, hogy egy tanár magyarral és/vagy történelemmel vagy valamilyen nyelvvel foglalkozzék a felsoroltak közül, a szak ugyanis nincs jelölve a kötetben.

újságíróként) és egy (műszaki) fordítót. Értelmiségi (diplomát kívánó⁵²⁸) foglalkozásnak tekinthető még a színházi rendező, az orvos, az üzempszichológus és a villamosmérnök. Öt „alkalmazottat” találunk: vegyésztechnikus, műszaki rajzoló, főelőadó, tisztviselő, asszisztens (utóbbi három esetén a foglalkozásnév túl általános, még kevésbé specifikus, mint a tanár). S végül öt fizikai munkás, ha az egyetemista-nyomdász Horváth Lajost nem számoljuk ide (köszörűs [„henger”], tengerész, gépmunkás, nyomdász, vákuumkályhás⁵²⁹).

Mire mutat rá mindez az amatőrizmus, a fiatal írók marginális helyzetének hangsúlyozásán túl? Egyrészt a sajátos kádárizmusbéli polgárosodás problematikájára⁵³⁰, másrészt ezzel összefüggésben a kultúrpolitika sajátos, egykorú kifejezéssel népfrontos törekvéseire, mely nemcsak esztétikai, hanem társadalmi tekintetben is széles palettát kívánt prezentálni, széles kört kívánt befogni (egy radikális nézőpontból: kompromittálni). Fontos még, hogy a munkásszármazás, a proletariátus primátusának ideológiája sem a szövegekben, s természetesen így módon a származásban és a szerkesztési elvekben sem jelenik meg hangsúlyosan, sőt.

A nemzedéki kérdésről szólva egészen egyértelmű, hogy sem biológiailag (életkorilag), sem kulturális vagy irodalmi értelemben nincs szó egységes nemzedékről⁵³¹. Ugyanakkor széles a merítés (bár egyes vélemények szerint bizonyos csoportok már ekkor elkülöníthetőek voltak ideológiai-esztétikai szempontból, a sajátos népfrontpolitikának/antológiapolitikának köszönhetően). Az átlagéletkor 25,7; a kerekítés szabályainak megfelelően tehát 26 év.

A kötetben az egyes költőkre eső reflektorfény, súlyozás változó, a további tárgyalt antológiákban ez sokkal kiegyensúlyozottabb. Bár az *Első Ének* nem vastag antológia, a szerkesztés során így is van, akire nagyobb, másra kevesebb fény vetül, amit legobjektívebb módon az oldalszám és a versszám jelez – azaz amikor Mezei András az előszóban kiválasztódásról, szelekcióról és merész kiugrásokról beszél, annak némileg ő, mint az előszó írója, valamint mint az egyik összeállító és szerkesztő is egyik indikátora. Tíz vagy afölötti oldalon, ami már meglehetősen soknak számít (van, aki 2, 3, 4 oldalon szerepel) négy költő van jelen: Buzás Andor, Dobai Péter, Gutai Magda és Tandori Dezső. Mezei „favoritjai” Buzás és Tandori voltak, s a kiemeltek dominanciájára a recepció is felfigyelt. A versszám esetében is

⁵²⁸ A kategóriák Pomogáts Béla kritikájából származnak, aki az egyedüli volt a recepcióból, aki mindezeket számba vette, igaz, pontatlanul.

⁵²⁹ Ez utóbbi Hajas Tibor foglalkozásmegjelölése. „Szóvá tettem, hogy a tömérdek ifjú költő a kétsoros önéletrajzok szerint majdnem mind bölcsész. Kivéve Verbőczy Antalt, aki »vákuumkályhás«. Miféle mesterség lehet az? Majd tíz év múltán találkoztam Verbőczyvel, rákérdeztem. Azt mondta, vákuumkályhás pedig nincsen, ő is a bölcsészkarra járt, csak ezt unalmasnak találta.” VÁMOS 2005.

⁵³⁰ RAINER 2011, 142–143.

⁵³¹ A legfiatalabb a 15 éves Bálint Lea, a legidősebbek pedig a már harmincegyedik életévükben járnak 1968-ban: Bencze József, Keresztes Ágnes, Kertész Péter és Sorbán-Szabó Zoltán.

kiemelkedőnek számítanak a tíz fölöttivel bírók, bár magyarázatra aligha szorul, hogy a vershossz nem esztétikai kategória, mégis nagyobb merítésnek számít. Kilencen vannak ilyenek (zárójelben az oldalszám): Börcsök Mária 10 (5); Buzás Andor 12 (12); Dobai Péter 14 (12); Döbrentei Kornél 11 (7); Gutai Magda 11 (10); Tandori Dezső 12 (10); Tóth Éva 11 (8); Tölgyessy Miklós 11 (8) és Verbőczy Antal 15 (9) verssel szerepel.

E kissé mechanikus számsorokból esztétikai értelemben semmiféle következtetés nem vonható le, s még a kiemeltek sem nevezhetők olyan hatalmas kiugr(at)ásoknak, hiszen az antológia anyaga mindettől függetlenül tűnik egy sűrűn gyúrt masszának⁵³². Ugyanakkor az arányok, aránytalanságok, sikeres vagy sikertelen kiemelési szándékok a recepció figyelmét is felkeltették.

5.4 A recepció

Az *Első Énekről* született kritikák száma bőségesnek mondható. Szinte mindegyik írás még 1968-ban megjelent, ami lévén, hogy az antológia a Költészet Napjára látott napvilágot, a kritika (vagy inkább a folyóiratok és lapszerkesztők) reakcióidejét tekintve mindenképpen meglepő és gyors⁵³³.

Csaknem a teljes, *Első Énekről* folyó diskurzust egy indulatos, sok tévedéssel terhes, szerencsétlen vitaindító határozta meg, mégpedig Varga Lajosé (később Varga Lajos Márton) mely a *Kritikában*, az Akadémia szaklapjának hasábjain jelent meg⁵³⁴. Egyike volt ez az írás az első reakcióknak, s a Költészet Napjához képest, amely április 11. igen hamar, a júliusi számban jelent meg. Varga írásának kulcsfogalma a csüggesztés, azaz kimerítő és elszomorító olvasmánynak minősíti az antológiát, egyhangúnak és szürkének is, s „bezzeg-gyerekekként” az „Új Írás eminens gárdája”⁵³⁵ kerül melléjük, mely lényegében a Kilenceket jelöli. Gutai Magda *Lélegzéstől lélegzésig* című versének hatodik szakaszát jelöli meg, mint az egész antológia mélypontját (amit Varga szerint tükröz: üresség, fénytelenység, reménytelenység, fenyegetettség-érzés). „Egyik oldalon a hideglelős félelem, tehetetlenség, füst és korom, a romlás kíméletlen ideje (...) A másik oldalon óvatosságra oktatót remény tétovázik.”⁵³⁶ Nem

⁵³² Azaz már itt tetten érhető Szilágyi Ákos nevezetes, feljebb már említett hasonlata az ekkori fiatal irodalomra nézvést, nevezetesen a fasírt.

⁵³³ Az egyes antológiák teljes recepciója a bibliográfiában kerül közlésre. Az egyes antológiafejezetekben csupán azok lesznek elemzés tárgyává, amelyek valamilyen okból fontosak, érdekesek vagy problematikusak, és (legalább valamennyire) érdemben hozzájárultak az antológiák körül folyó diszkurzusokhoz, értelmezésekhez, vagy említésre méltó megfigyelésekre adnak alkalmat.

⁵³⁴ VARGA Lajos, *Jegyzetek legfiatalabb líráinkról*. Kritika 1968/7. 43–47.

⁵³⁵ VARGA 1968, 43.

⁵³⁶ VARGA 1968, 44.

vállalnak „harcot”, kockázatot, töredékesség, bizonytalanság, hiányzó vállalkozó kedv, ezek a vádak, messze járunk még a nyelvkritikai attitűdtől (persze Varga nézőpontja nem ez). A költői küldetés, a társadalmi hasznosság, a tenni akarás, a pozitív hangütés jelenik meg mint követelmény, a kritikus preskriptív és indulatos. A bírálat legproblémásabb része a Nagy Lászlóhoz kötött ösztöni szféra megközelítése, az erre való teljes süketség *Első Ének* szerzőgárdájának részéről, hiszen ebben, „ahogy máshol nem, kielégülhetne a minden versben fellobbanó s meddően elhamvadó testvériségvágy, hiszen arra a még épségben működő láncra lelne, mely az embert a lét ősforrásaihoz, a sejtekhez, az anyaghoz köti”⁵³⁷. Inkább Juhász Ferenchez kapcsolható okfejtés ez, némi materializmussal és ezotériával – mindenesetre furcsa kíváncsi.

„Érdeklődésük mozgástere látszólag igen nagy, versképző élményük viszont meghökkentően kevés van.”⁵³⁸ Ezek egyike Varga szerint a magyarság emlékezetében fellelhető erkölcsi traumák, mint a zsidókérdés; a másik az új háború lehetősége, a harmadik az ezekkel összefüggésben lévő privatizálódás, s ami összekapcsolja őket: a humánus felelősségérzés. Megrója a szerzőket, hogy Dominikától Vietnámgig meglátogatja „örjáratuk” a világ minden részét, ám arra nem figyelnek kellőképpen, hogy az igazi, döntő változások a határokon belül zajlanak („a magyar gondok itt és mostjáról megfelelnek”⁵³⁹). Voltaképpen az egész szövegegyüttest mesterkéltnek, hatásvadásznak, a sorok között tehetségtelennek is ítéli. Majd miután sűrűn idézett és ledorongolt név szerint számos szerzőt, azokat emeli ki furcsa módon, mintegy „másfelől”, akiket hosszan ostromozott. „Kár, hogy ilyen környezetben ismerkedtünk meg Tandori Dezsővel és Gutai Magdával (! – kinek szövege a mélypontja a kötetnek – P-K. S.), Tóth Évával, Buzás Andorral, akik különben ígéretes tehetségek.”⁵⁴⁰ Ezt követően jön az írás fordulata, mint írja „[v]onzóbb, mert természetesebb fiatal líránk másik ága” (a Kilencek). Varga szerint legfőbb erényeik közé tartozik, hogy verseikben „felismerhető az előttük járók teljesítménye, s a népi hagyomány ihletése”, valamint hogy építkeznek „s közben kiderül: olyat is tudnak, amit az *Első ének* (sic!) poétái csak imitt-amott. Azt tudniillik, hogy az ember nemcsak jelen idejű relációkban él, de visszafelé is, s ez, ha úgy tetszik, azonos a haza, a nemzet: magyarságunk birtokbavételével.”⁵⁴¹

Rendkívül problematikus a két költőcsoport mesterséges szembeállítás, kezdve az alapoktól, ugyanis csupán utóbbi volt csoportnak tekinthető, hiszen az *Első Ének* „poétái” egy

⁵³⁷ VARGA 1968, 45.

⁵³⁸ Uo.

⁵³⁹ VARGA 1968, 47.

⁵⁴⁰ Uo.

⁵⁴¹ Uo.

mesterségesen megképzett, karámba terelt, egyszeri és széttartó antológia szereplői voltak. Nem nehéz kihallani az írásból a népies-urbánus szembeállítás ekhóját sem, így további hozzászólók is dekódolják ezt és el is utasítják. Beszédes, hogy a vitában nem találni olyat, aki osztaná Varga Lajos nézeteit⁵⁴², gyakorlatilag minden hozzászólás ennek ellenében születik majd⁵⁴³.

A közvetlen válaszok sora öt írást jelent. Az első Dersi Tamásé az *Esti Hírlap* hasábjain⁵⁴⁴. Mint írja, kritikát írt volna a könyvről, mely nem is „dédelgette volna” a gyűjteményt, de Varga Lajos írását „nem lehet szó nélkül hagyni”, s az „irodalmi – és nemcsak irodalmi – igazság védelmében” a harmincnyolc szerző mellé kell, hogy álljon. A pályakezdők felé elvárható tapintatot, szerető gondosságot hiányolja (vezérfonala ez a reakcióknak), s kiemeli az írás ellentmondásosságát. Dersi olvasatában négy költőnek ad menlevelet a teljes elutasítás után Varga, a többiek pedig egy kalap alá veszi, holott „nincs ilyen kalap”. Felhívja a figyelmet a világproblémák kontra magyar problémák szerinte félreértett szembeállítására, hiszen Vietnám és a többi magyar gondok is, s ezt (mondhatni) bravúrosan valamiféle világirodalmi igény(esség)hez kapcsolja. Mint írja, ahelyett, hogy a dilettantizmus vádjától idézetekkel védené a költőket, pár irodalmon kívüli szempontot próbál érvényesíteni. (Ez nem kevésbé problematikus, mint Varga eljárása.) „Fájdalmuk, zavaruk, kiábrándultságuk *vitatható voltában is őszinte*. Mélyről feltörő és a fiatalság nem jelentéktelen – nem is a legrosszabb – részére *elégge jellemző*. Ennyiben dokumentumértékű. (...) Pontosabban: egyes költők egyes verseiben szép példáit találjuk a költői-emberi felelősségvállalásnak. Ez a hang is meg-megbicsaklik, olykor a tagadás áttételével jelentkezik. Kétségbeesettségben, önemésztő útkeresésben kiküzdött, biztató választás szólama. Épp ezért értékes. Olvasni, szeretni, és – ha kell – megvédeni való” (kiemelések az eredetiben – P-K. S.).

Időben csak a második reakció lehetett így az antológia egyik összeállítójának, Mezei Andrásnak a válasza a *Magyar Hírlap* hasábjain⁵⁴⁵. Példátlanak nevezi az írást és az eljárást, mely csak és kizárólag negatívumokkal operál, „a tehetség bármi nyomának jelzése nélkül”. Szerinte ítélezések sorát olvasni, bizonyítás nélkül, majd aprólékosan rávilágít ellentmondásaira, a népi ihletés hiányának vádjára, a magyarság problémái kontra a magyarság

⁵⁴² Eltekintve majd egy rendszerváltás utáni, megkésett és nagyon problematikus Kiss Ferenc-szövegtől, melyről az *Első Ének* utóéletéről írottakban lesz szó.

⁵⁴³ Mint az írás utáni jegyzet szól: „A fenti tanulmányt vitaindító jellegűnek, tárgyát pedig rendkívül fontosnak tekintjük. További cikkekben, hozzászólásokban szándékozunk fiatal költőink lírájának részletes, hiteles mérlegelését folytatni. (Szerk.)”

⁵⁴⁴ DERSI Tamás, *Válasz egy zavaros kritikára*. *Esti Hírlap* 1968. július 19. 2. Később d. t. monogrammal több megyei lap vasárnapi mellékletében jelent meg ugyanaz az írást ebben az évben a *Szép versekről* és az *Első Énekről*, mely szerzőmegjelölés mögött alighanem Dersi sejthető.

⁵⁴⁵ MEZEI András, *Gyanúsak vagy gyanúsítottak? Válasz a Kritika kritikájára*. *Magyar Hírlap*, 1968. július 21. 10.

emlékezetében fellelhető erkölcsi traumák nyilvánvaló paradoxonára, a „visszafelé élés” igaztalan vádjára és így tovább. Mint írja, szóra se méltatná, „ha ezt az írást nem az ország egyetlen kritikai folyóirata adta volna le”. A negatív irányú, érthetetlen elfogultságot nyilvánvalónak tartja, s nem érti az „idejét múlt” urbánus-népies ellentét felemlegetését. A „bezzegként” állított Kilencek kimaradására reagálva írja Mezei, hogy egyrészt feltételezi, szándékuk ellenére lettek példaként állítva, másrészt a „szerkesztés egyébként részben őket is felvette az *Első Ének*be, s meg is jelentek volna, ha nem lépnek ki a kötet költői sorából, avval a szimpatikus gondolattal, hogy külön antológiát adnak ki”⁵⁴⁶. Mint írja, nincs szó konkurenciaharcról, az antológia éppen a „kapunyitás” jegyében jött létre. Végül azzal zárja írását, hogy valóban példátlan a rosszindulat, s hogy a jóindulatnak, a megértés szándékának nyomát sem találni Varga írásában. „S végül engedtessek meg egy merész és szokatlan gesztus: Varga Lajos helyett hadd kérjünk elnézést Illyés Gyulától, amiért az ő idézetére – »micsoda különbség elcsüggedni vagy elcsüggeszteni« – építi valóban elcsüggesztő írását Varga Lajos. Valóban, micsoda különbség...”

A harmadik írás Halmos Ferenc és Sipos Áron⁵⁴⁷ tollából a *Kritikában* jelent meg⁵⁴⁸, párban Rózsa Endre reakciójával⁵⁴⁹. Előbbiben tehát egy *Első Ének*-szerző is megszólalt a kötet összeállítója után, utóbbi szövegben pedig a szintén megszólított Kilencek egy tagja reagált Varga szavaira.

Halmosék írása az objektivitás teljes hiányára hívja fel a figyelmet Varga szövegével kapcsolatban, ill. a nyíltan vállalt elfogultságra és elutasításra. Az egyneműség és egyhangúság vádjára érdekes válaszuk, hogy talán „mégsem e költők nyelvében, lelkiállapotában van a baj, hanem azokban a tényezőkben, melyek ezt létrehozták, illetve kiváltották”. Utalnak a

⁵⁴⁶ „(...) hirtelenjében azt tapasztaltuk, hogy nagy ázsiója támadt az addig semmibe nézett fiatal költőknek, akik bizony a mi társaságunk mellett is szép számban, mellőzötten tolongtak. Hivatalosan is mindenképpen le akarták szerelni a tarthatatlanná váló feszültséget. Így jött létre hamarosan, Mezei András toborzásában (aki akkor az *Élet és Irodalom* versrovatvezetője s a *Tűztánc* egyik megbízható szereplője volt), egy hübelebalázs-féle szervezés, s erről személyes élményem is van. Ugyanis a szerkesztőség-járásoknak köszönhetően Mezei Andrást meglehetősen ismertem, s mikor nála jártam, nagy és bizalmasnak vett ajánlással állt elő: bocsássuk rendelkezésére a már megszerkesztett és lezárt antológiánkat, s garantálja, hogy a nála készülő versgyűjteményben mi leszünk a központi helyen. Persze, én azonnal visszautasítottam a nyilvános manipulációt, s rövidesen nélkülünk jelent meg az *Első ének*, amiben vagy harminc (ha nem több) »fiatal« költő jelentkezett, jobbára tehetségesnek vélt szerzők (de legtöbbjüknek ma már a nevét sem ismerik).” Kiss Benedek, *Élettöredékek*. Forrás 2018/1. 16. E rendkívül problematikus szöveg ehelyütt csupán annak alátámasztására szolgál, hogy a megkeresés valóban megtörtént. (A másik, ezt alátámasztó írás éppen Rózsa Endre válasza a vitában.) Kiss Benedek narratívájában a Kilencek antológiája az egyedüli lényeges, fontos, színvonalas és hiteles fiatal irodalmi antológia, a többi csak egyfajta „melléktermék”, a Kilencekhez képest jelentéktelen szerzőkkel.

⁵⁴⁷ Sipos Áron alighanem azonos az 1947-ben, Budapesten született műfordítóval és dramaturggal. Hogy miként került ennek a vitának a közelébe, vagy miféle érintettsége volt benne, nem tudni. (Költőként szerepelt az *Universitas* '68 antológiában.) Halmos Ferencsel való együttműködésüket egy műfordításkötet is őrzi (Nazim HIKMET, *Én, egy ember. Válogatott versek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973.).

⁵⁴⁸ HALMOS Ferenc – SIPOS Áron, *Kritikust tolláról...* Kritika 1968/10. 36–38.

⁵⁴⁹ RÓZSA Endre, *Egy kritika örvényei*. Kritika 1968/10. 39–40.

társadalmi helyzetre, a történelmi események problematikájára ill. a fiatalok marginális helyzetére (!). Felhívják a figyelmet pontatlanságokra, filológiai megfigyelésekkel alátámasztva Varga felületességét. Végül felteszik a kérdést, hogy „mit és minek alapján követel tőlünk a kritikus?”⁵⁵⁰. A valóság, mint versképző élmény mellett érvelnek, majd rávilágítanak, hogy ugyanúgy magyar ügynek tekintik Vietnámot vagy a francia munkássztrájkot (némi internacionalista meggyőződéssel). Leírják, hogy valóban nem kérnek a „csodaszarvas-igazságból”, s hogy „a magyarság birtokbavétele számunkra egy osztály (a dolgozók) tradícióinak birtokbavételét jelenti Dózsától Ságváriig és Csokonaitól József Attiláig”. Írásukat egy Kossuth-idézettel zárják.

Rózsa Endre válasza rövidebb és higgadtabb, érződik rajta a partvonalról berángatottak zavara és illetéktelenség-érzése. Mint írja, célja elsősorban a tisztázás, s „kellemetlen helyzetnek tartjuk, ha értünk vagy ellenünk, de a fejünk fölött vitatkoznak”. Rózsa a Kilencek költőcsoport nevében beszél. Mint írja, elhatárolódnak Varga írásától, mely egyoldalú álláspontot képvisel. Fontos megállapítása, hogy az *Első Ének* voltaképpen *nem antológia*, hanem olyan versgyűjtemény, amely „egy nagyon aktuálissá vált új folyóirat feladatait is pótolva – lehetőséget adott egy sereg fiatal jelentkezésére. És ezt a pozitívumot itt feltétlenül önmagában kell venni”.

Rózsa Endre megállapítása nagyon fontos az egész téma szempontjából: minden, Haraszi Miklós kifejezésével antológiapolitikai törekvés, amely az időszakot jellemzi voltaképpen egy, a pályakezdés két szintje közé beékel, mesterséges szintet hoz létre, a folyóiratközlés és az első kötet közti antológiaközlését. Az *Első Ének* sokirányúságával, nagy merítésével, mégis korlátozott megmutatkozási lehetőségével egy folyóirat szükségességére hívta fel még inkább a figyelmet, míg a későbbi antológiák, maguk is deklaráltnak (*Költők egymás közt, A magunk kenyerén, Ne mondj le semmiről*) elsőkötet-pótlékok. Az arany középutat arányaiban, szándékát és helyét tekintve – tehát, hogy valóban egy fiatal csoportot reprezentáló antológia legyen – csupán az *Elérhetetlen föld* találta meg.

Visszatérve Rózsa írásához, a Kilencek és az *Első Ének* szerzőinek szembeállítását hamisnak nevezi. Mint írja, több mint két éve tervezik a könyv kiadását. „Félreértések elkerülésére, az *Első Ének*ben mi is megjelenhattünk volna. Erre kértek is bennünket. Különállásunkat maga az eredeti ötlet, az akkor már megszerkesztett kötet, illetve az az elvi megfontolásunk indokolta, hogy egységes antológiát csak kevesebb költő, több rokon

⁵⁵⁰ Bár többes számban beszél a szöveg, ez nem pusztán és elsősorban Halmost és Sipost jelenti, s nem is az *Első Ének* teljes szerzőgárdáját, mint ahogy ezt az írás elején leszögezik a szerzők. Leginkább Halmos és még „néhány pályatársunk” véleményét, akik nem tudjuk pontosan, kicsodák.

művészeti és társadalmi elképzelése alapján lehet létrehozni. Szó sincs azonban arról, hogy utunkat kizárólagosnak, lírai megoldásainkat pedig egyedül üdvöztetőnek tartjuk. Mi az elképzelhető megoldások közül csak a saját szempontunkból találjuk optimálisnak jelenlegi törekvésünket.” Fontos mondatok, hiszen rávilágítanak a helyzet fonákságára és a szembeállítás valóban problémás voltára. Rózsa Mezei válaszát is elítéli, s nem kevésbé vagdalkozónak és pontatlannak látja, mint a vitaindítót, joggal. Látszólag merész hangú polémiának nevezi, ami az *Első Ének* és részben körülöttük, a Kilencek körül zajlik, s elítéli az urbánus kontra népies „hamis dilemmájának” felmelegítését.

A vitát Szabolcsi Miklós hosszabb írása zárta le a *Kritika* 1968. novemberi számában, nem hátra vetve a „Vita-Fórum” rovatba, nyitószöveggként kiemelve⁵⁵¹. Az antológiákkal való foglalatosságra reflektálva indítja írását, hogy tudniillik Varga Lajosnak tökéletesen igaza van abban, hogy az antológia „csüggesztő” olvasmány lenne. „De sok más antológia is csüggesztő, fárasztó, leverő olvasmány, különösen, ha, mint kritikusnak, végig *kell* olvasni”⁵⁵² (kiemelés az eredetiben – P-K. S.).

„A legrangosabb, legendás hírű antológiákat is nehéz olykor végigolvasni – így a francia nagy *NRF*-antológia is fárasztó és csüggesztő, - és csüggesztők voltak a húszas éveknek azok a kis antológiái is, amelyekben pedig a fiatal József Attila vagy Radnóti Miklós vagy Weöres Sándor versei rejtezkedtek. / Az irodalomtörténész nemcsak azt tudja, hogy az antológia olvasmánynak fárasztó, hanem azt is: egy-egy »fiatalok antológiája« szerzői közül alig egynéhány marad meg költőnek”⁵⁵³. E fontos megállapítások után Szabolcsi jó pár irodalomtörténeti példát hoz, epigonok soráról és utánzókról, különféle karrierutakról, majd leszögezi, hogy egy-egy ilyen antológia mindenképpen vizsgálendő, és nem ítéhető el sommásan.

Szabolcsi szerint fontos lenne szorosan végigolvasva kimutatni, mi utánérzés, mi nem az. A sajátos elégedetlenséget, „rossz érzést” ő is detektálja, ám referenciális pontokhoz köti: származás, életesemények, paraszti nyomor stb. Az elégedetlenség, izgalomra vágyakozás „első olvasásra összecseng” a nyugati polgári költészet egyes hangjaival szerinte, ám lehet olvasmányélményből fakadó egyszerű póz is. Kérdés Szabolcsi szerint, az-e, vagy valamiféle alapmagatartása a forradalmi hangnak?⁵⁵⁴ „Szembe kell néznünk a problémával: fiatalságunk

⁵⁵¹ SZABOLCSI Miklós, *Szabálytalan jegyzet – nehéz ügyről*. *Kritika* 1968/11. 3–6.

⁵⁵² SZABOLCSI 1968, 3.

⁵⁵³ SZABOLCSI 1968, 3.

⁵⁵⁴ Haraszi Miklós szíves szóbeli közlésre szerint az a fajta baloldali költészet, amelyet ő is művelt ekkoriban, „szigorúan sértődött” és elégedetlen volt, ez alapállásának számított. Ily módon alighanem a póz dominált benne.

egy értékes, »elkötelezett«, mozgalmunkban nevelt, sokszor párttag rétege tele van lappangó elégedetlenséggel, feszítő indulatokkal, vagy úgy érzi, hogy illik kiábrándultnak lennie»⁵⁵⁵.

A továbbiakban ennek okait próbálja feltárni Szabolcsi Miklós, s közelít az ún. „fiatal” problematikához, még ha megoldási javaslatok nincsenek is rá. „Van, aki egyszerűen züllesztőnek, megalkuvásnak érzi a békét”⁵⁵⁶ – írja, illetve a „társadalmi immobilitást”, mint jelenséget nevezi meg az elégedetlenség másik forrásaként. Itt kissé átfordul az írás *Népszabadság*-véleménycikké, nem megfelelő kádercserékről, a pozícióban lévők gögjéről, formalizáltságról ír. Igazat ad Vargának abban, hogy az *Első Ének* szerzői közül néhányaknál mintha valóban hiányozna valamiféle célt-adó eszmény. Nem kérdés még ekkor, hogy ilyennek lennie kell egy író vagy költő esetében, nem elégséges, ha valaki „egyszerűen verset akar írni” (Petri György). „Az élménylíra elvárás-horizontja a műben megtörténő igazságot nyelven kívüli szilárd pontokhoz igazítja, és kizárólag kifejező, referenciális funkciót tulajdonít neki”, azaz ekkor még teljességgel elképzelhetetlen a „személyiség részleges vagy teljes kivonása, az evidenciák hiánya, a költői szerep sorsszerűségének és ezzel együtt a küldetés, a patetikus ihletettségek ironikus felszámolása és alapvetően nyelvkritikai attitűd”⁵⁵⁷. Sokat nem kellett rá várni, sőt, az *Első Ének*ben is felfedezhető mindez.

Szabolcsi az *Első Ének* irodalmi hozadékaról szólva zárja írását. „Könnyű játék lenne” az elődök és források kimutatása, mégis belemegy egy rövid felsorolásba, majd kijelenti, hogy a „megformálás ökonómiája”⁵⁵⁸ csak keveseknél érezhető. „Képdűsság, képzuhatagok s mellette a diszkurzív szabadverseknek vagy a litániázó, kántáló formáknak, a lazán összefűzött soroknak kedvelése – a groteszk, a beszélt-énekelt vers előtérbeállítása –, ez a kötet esztétikai-technikai jellegzetessége”⁵⁵⁹. Ezzel voltaképpen egyet is érthetünk. Szabolcsi megérzése ugyanakkor alapvetően nem téves prognózis, miszerint a kötetben foglaltak „jelzik a magyar líra egy jövőbeni változatát, új hangját, amely talán még sokak számára szokatlan”⁵⁶⁰, s kiemeli, hogy sokszínű és bőséges a „nőköltők” felhozatala, melyre fiatal antológiában még nem volt példa ilyen létszámban, s Börcsök Máriát, Dobos Évát, Gutai Magdát és „főleg” Tóth Évát emeli ki, mint egész fiatal költészetünk kiemelkedően érdekes szerzőit.

Végkövetkeztetése szerint Varga Lajos írása valóban „szektás” volt és egyoldalú. A vitát elemezve úgy véli, a magyar költészet jövőbeni modelljéről szólt a felszínen, ahol is Varga

⁵⁵⁵ SZABOLCSI 1968, 4. Vö. az előző lábjegyzet.

⁵⁵⁶ Uo. Vö. az ún. „mindennapok forradalmiságával”.

⁵⁵⁷ BEDECS László, *Irodalompolitika és irodalmiság. A Töredék Hamletnek kontextusai*. Életünk 2005/7-8. 112–113.

⁵⁵⁸ SZABOLCSI 1968, 5.

⁵⁵⁹ SZABOLCSI 1968, 6.

⁵⁶⁰ Uo.

Lajos szerint a Juhász Ferenc – Nagy László féle „modell” lenne üdvös a Simon István-féle (?) „mindennapokból kinövő” költészettel szemben. Az epigonizmus Szabolcsi szerint káros, legyen akármilyen alkotó epigonjáról is szó⁵⁶¹. Az irodalomtörténész szerint ugyanakkor a leginkább nyugtalanító a vita kapcsán a népi-urbánus ellentét „végzetes szakadékának” fenyegetése, mely újra végighasadni látszik.

Kérdés, hogy a végletekig ellenőrzött nyilvánosság, s azon belül is a frekvenciált művészetpolitikai lapnak számító *Kritika* hasábjain hogyan s miért jelenhetett meg Varga Lajos vitaindítója, ha ekkora ellenállásra talált, s egy olyan irodalompolitikai potentát volt kénytelen „helyre tenni” később a kisiklani látszó diszkurzust, mint Szabolcsi Miklós. A már tárgyalt kritikai vagy kritikapolitikai, irodalompolitikai metódus logikája szerint, mely átengedte a Varga-írást, az *Első Ének*nek látványosan buknia kellett volna, de nem ez történt. Varga mellett senki nem foglalt állást, s a rövid vitán kívüli recepció is megértéssel szolt az antológiáról⁵⁶².

A recepció vitán kívüli részét tekintve csupán néhány említésre érdemes írást talál, annak ellenére, hogy sokan és sokfelé írtak az antológiáról. Elsőként megyei lapok adtak hírt megjelenéséről, recenziókban korlátozott terjedelemben, nem sokat vállalva dicsérték a vállalkozást, általában azokat a szerzőket kiemelve név szerint, akikre a szerkesztési szándék irányította a reflektorfényt (Buzás Andor, Tandori stb.). Az írások közös nevezője, és ez a vitán kívüli valamennyi kritikára igaz, hogy dicsérik a vállalkozást és a kötet összeállítóit, a fiatal költőkhöz pedig azzal a bizonyos jóindulattal közelítenek, amelyet Mezei András hiányolt Varga Lajos írásából.

Faragó Vilmos az *Élet és Irodalomban* együtt tárgyalta a fiatalok antológiáját a „már beérkezettekével”, azaz a *Szép versek 1967-tel*⁵⁶³. Faragó szerint az *Első Ének* a Költészet Napjának igazi eseménye – a *Szép versek*-jelenség ledorongolása után tér rá a fiatalok antológiájának tárgyalására. Elismerően ír róla, kiemeli, hogy három költő szerkesztette a könyvet. „...most, első verseikkel, mindnyájan *költőhöz méltó* tanúságot tettek. S paradox módon éppen azért, mert egyikük sem akart *verset* írni. Hanem *mondani* akart valamit” (kiemelések az eredetiben – P-K. S.)⁵⁶⁴. Neveket nem említ, úgy is idéz, mindenesetre mindazt,

⁵⁶¹ Vö. később erről Alföldy Jenő véleményével: ALFÖLDY Jenő, *Költők, epigonok.* = Uő. *Élménybeszámoló. Költők a hetvenes években.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 401–409.

⁵⁶² Az *Első Ének* balosnak, túlságosan internacionalistának és egyhangúnak félreismeréséhez hozzájárulhatott az is, legalábbis Varga részéről, hogy mindjárt két tüzttáncos szerző nevéhez is fűződött annak grúndolása: Mezeihez és Garaihoz. A *Tűz-táncnak* és szerzőgárdájának problematikusságáról, egykorúan sem egyértelmű megítélésükről vö. PÁL 2017. 281–293.

⁵⁶³ FARAGÓ Vilmos, *Félezer vers.* = Uő., *Perben – harag nélkül. Kritikai jegyzetek a mai magyar irodalomról.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969. 295–299.

⁵⁶⁴ FARAGÓ 1969, 297. Vö. Petri: „én egyszerűen verset akartam írni.” PETRI György, *Szállóigévé lenni, az a legjobb dolog. Kérdező: Parti Nagy Lajos = Petri György Munkái III., Összegyűjtött interjúk.* Magvető Kiadó, Budapest, 2005. 220.

ami negatívumként hangzik el a recepcióban, Faragó mintegy tüntetően üdvözlí: a koravéniséget, a szerelmes versek hiányát, a komorságot, a nemzedéki öntudat hiányát, és így tovább. A potentát-kritikus írása, bár gyorsreagálású zsrnálkritika, éppen megjelenési helye okán fontos, s érdekesen szemben áll szinte valamennyi más tétellel a kötet befogadástörténetében.

Borbély Sándor a *Magyar Ifjúság*ban érdekes megfigyeléseket tett az antológiával kapcsolatban⁵⁶⁵. Siet leszögezni, hogy a vállalkozás rokonszenves, s hogy talán sűrűbben kellene ilyen „megmérettetés”. Jó, ha hamarjában szelektálva van a sok költőjelölt, és „jó, ha ezt a fölmérő munkát potentátok (! – P-K. S.) végzik. Öröndetes, hogy most volt tekintélyes költő-szerkesztő (*Mezei András*) és költő-lektor (*Garai Gábor*)”, akik magukra vették ezt a keresztet. Felhívja a figyelmet a sok, legalább olyan tehetséges kimaradóra (nevet egyet sem említ), valamint arra, hogy a 38 költőből 34 vagy csak és kizárólag, vagy részben az *ÉS*-ben publikált. Ez azért fontos, mert azt az illúziót keltheti, hogy az *ÉS* kiemelten foglalkozik a fiatalokkal, holott ez egyáltalán nincs így – ez is Borbély (fontos) megállapítása. Gondolathiány, formai zsákutcák, kimódoltság, címszavakban ezek fő kritikai észrevételei, valamint a szerkesztési koncepciót bírálja (vagy inkább annak hiányát). Csupán ígéreteknek tartja a fiatal költőket, abból is csak néhány igazán jó, akikből az írás végén hevenyészett és esetleges névsorolvasást tart.

Várkonyi Mihály a *Magyar Hírlap*ban⁵⁶⁶ ír az antológiáról, többnyire általánosságokat, némi képviseletiséget és nemzedékiséget oktrojálva a szerzőkre („lényegében a többi százezer tizen- és huszonévesek olykor fészületlen, máskor szertelen gondolatait és érzéseit kívánja rendd fészülni”). Várkonyi sikerrel hajtja végre azt a bravúrt, hogy úgy értekezzék egy sokszerzős antológiáról, hogy egyetlen költő nevét sem írja le.

Kenyeres Zoltán a *Népszabadság*ban⁵⁶⁷ (az egyetlen a recepcióban, aki) irodalomtörténeti kontextusba helyezi a gyűjteményt. Az ív, melyet felrajzol *A Holnaptól a Jóságon* és az *Új Anthológián* (sic!) át a *Tűztáncig* (sic!) nyúlik. Kenyeres szerint ezeken az antológiákon keresztül „nyomon követhető (...) a magyar líra fejlődése, mert híven képet adtak a legfontosabbról: a költői magatartás változásáról”. Ebben a tekintetben szerinte két csoport különíthető el az antológiában. Az első adottnak veszi az ország fejlődő pályáját, higgadt, zeneileg kiegyensúlyozott elemeket alkalmaz, és így tovább (azaz: harmonikus és apolitikus).

⁵⁶⁵ BORBÉLY Sándor, *Első Ének*. Magyar Ifjúság, 1968. május 17. 17.

⁵⁶⁶ VÁRKONYI Mihály, *Közös egyéniségek. Gondolatok az Első ének című versgyűjteményről*. Magyar Hírlap, 1968. május 26. 11.

⁵⁶⁷ KENYERES Zoltán, *Az irodalom küszöbén*. Népszabadság, 1968. július 13. 8.

Ebből a csoportból keríti ki Kenyeres a szerinte legérettebb költőket a gyűjteményből, Tandorit, Takács Zsuzsát és Buzás Andort. Némi negatívumsorolás (bensőségből belterjesség, őszinteség helyett szenvelgés stb.) után tér át a másik csoportra, akiknél jellemző eljárás, hogy a fiatal költő „az értelmet telíti indulattal”⁵⁶⁸. Ők a tenni akarók, akik nem elégszenek meg a status quo-val. „Nem a háború ellen láznak, hanem a békében szimatolnak árulást”, illetve „[k]eresik a rendet, de csak demagóg harciassághoz, embertelen rendhez jutnak el”. Persze köztük is vannak kivételek, Kenyeres így Haraszti Miklós Vietnam-versét emeli ki, de más név nem kerül említésre a második csoportból.

Az irodalmi, társadalomtudományi lapok közül az elsők között a *Tiszatáj* közölt egy meglehetősen semmitmondó, rövid kritikát a könyvről (kitérve a szegediekre és szegedi születésűekre)⁵⁶⁹. Pomogáts Béla a *Jelenkor* júniusi számában⁵⁷⁰ optimistán és alaposan lát neki az antológiáról szóló recenzióknak, szokatlannak, de szükségesnek nevezi a vállalkozást, szól az első kötetig vezető út nehézségeiről, s megállapítja: a gyűjtemény betöltötte hivatását. A harmincéves korhatárt nem tartja észszerűnek, majd rövid irodalomszociológiai elemzést végez a foglalkozás tekintetében. Megállapítja, hogy „a szociográfiai (?) elhelyezkedésnek nincsen semmiféle poétikai, tematikus vagy esztétikai következménye”, ám ez tévedés, ugyanis legalább tematikus sok esetben van⁵⁷¹. Az itt indulók Pomogáts olvasatában nem alkotnak egy irodalmi nemzedéket, s hosszan és értőn elemzi, miként próbálják „az apák sorsát, életét (...) megismerni és megérteni”⁵⁷². A világban dúló fegyveres konfliktusokra való reakciók, valamint a mindennapi élet küzdelmei között feszülő ellentétet, mely a kötet egyik alapkérdése, példák sokaságával illusztrálja. Hiányolja a bátorságot, s az előképek számbavételekor felhívja a figyelmet Juhász Ferenc éles hiányára. Vitatható következtetése, hogy ez a „gondolati merészség igényének hiányára vall”⁵⁷³. Kritikája végén névsorolvasást tart s kijelöli, szerinte kik a magyar költészet ígéretei (a többiek fölé, már kötetre érettként Tandorit helyezi).

Fülöp László írása az *Alföld*-ben minden eddig felmerült szempontot számba vesz⁵⁷⁴, üdvözli a vállalkozást, megállapítja, hogy nem egységes a nemzedék, talán szigorúbb rosta kellett volna, megbízható az átlagszínvonal, s kiemel egy-két nevet⁵⁷⁵. Farkas László kritikája

⁵⁶⁸ Előbbiek voltak ebben az összevetésben azok, akik az érzelmeket racionalizálták.

⁵⁶⁹ HAJNÁDY Zoltán, *Első Ének*. Tiszatáj 1968/6. 566.

⁵⁷⁰ POMOGÁTS Béla, *Első Ének. Jegyzetek a fiatal költők antológiájáról*. Jelenkor 1968/6. 556–559.

⁵⁷¹ „A társadalmi helyzettől független érdeklődés, témavilág és kultúra bizonyára az elmúlt évek civilizációs kiegyenlítő tendenciáival függ össze. Mint kultúrszociológiai jelenség, bátran igényt tarthat a szociológusok érdeklődésére is.” POMOGÁTS 1968, 557.

⁵⁷² Uo.

⁵⁷³ POMOGÁTS 1968, 558.

⁵⁷⁴ Azaz minden, a recepcióban felmerült kérdést elsorol, a recepció számbavétele nélkül.

⁵⁷⁵ FÜLÖP László, *Első Ének*. Alföld 1968/8. 75–77.

az *Új Írásban*⁵⁷⁶ az egyetlen, amely a határon túli magyar irodalom kérdését is élesen bekapcsolja az antológia körüli diskurzusba, (természetesen) visszhangtalanul. „Az *Első ének* egyedül a fiatal erdélyi költők *Vitorla-ének* című könyvére emlékeztet (...) nagyot tévedhet az, aki ebből akarja kiolvasni és megrajzolni a fiatal magyar költészet hiteles és teljes arcképét (...) Nem találjuk meg benne a határainkon túli fiatalokat, akiket rossz beidegzések és tájékozatlanság miatt szoktunk kihagyni gyűjteményeinkből”⁵⁷⁷. S ugyanitt említi a kimaradó Kilenceket. A kötelező köszönetnyilvánítás és kalaplengetés után Farkas gyakorlatilag az egyedüli, aki „ellennévsort” alkot, azaz pár nevet legalább említ azok közül, akiket fájóan kimaradónak vél: „Aport Pétert, Bihar Szabó Lajost, Szigeti Györgyöt, Petri Györgyöt, Szentmihályi Szabó Pétert, Kiss Annát és másokat”. Farkas szerint a szerkesztés mélyén egy polemikus esszé lappang. Ez az imaginárius írás egyrészt vitatkozik a folyóiratbéli értékrenddel, hiszen a keveset szereplő Buzás Andort és Tandori Dezsőt⁵⁷⁸ reprezentálja a legbővebben. Visszaszúr egyet Varga Lajosnak is, ugyanis szerinte az egyhangúság ellen mi sem jobb példa, mint hogy a két legérettebb költője a gyűjteménynek ilyen markánsan különbözik egymástól. Az elképzelt esszé másik megállapításának tekinti a fiatal költészet nem-népies vonulatának hangsúlyozását, valamint az „absztrakt törekvések” felkarolását. Végül a jóhiszemű olvasók tekintetét igyekszik a pozitívumok felé irányítani, bár a tízezer elfogyott példány szerinte bizakodásra adhat okot.

Meg kell említeni Csukás István írását is a *Kortársból*⁵⁷⁹, mely ugyanazokat a paneleket és vizsgálati szempontokat érvényesíti, mint a legtöbb tétel a recepcióban, kiemelt nevei is nagyszázalékú átfedésben vannak a többi kritikus listáival. Érdekessége inkább az, ami nincs benne, hogy tudnillik egy szót nem veszteget arra a tényre, hogy maga is egy ilyen antológiában indult 11 évvel korábban.

Végül szólnunk kell még Hernádi Miklós írásáról a *Valóságban*⁵⁸⁰, mely többet foglalkozik a fiatal írók tágabb problematikájával, mint magával a kötettel. Megállapítja, hogy „nincs fiatal költő-nemzedékünk” s hogy a „fiatalok kifutási esélyeit rontja beérkezett költőink termékenysége is”. Az elsőkötetes költők átlagéletkora megnőtt, a kritika reakcióideje lassú (ennek éppen jelen antológia recepciója mond ellent). „Önálló kötetek híján megtenné egy-egy

⁵⁷⁶ FARKAS László, *A költészet kapujában*. Új Írás 1968/9. 112–113.

⁵⁷⁷ Pontosabban a kádárista nemzetiségpolitika miatt. Itt kell megemlíteni, hogy az egyetlen határon túli, kissé formabontó kritikai reakció a Vajdaságból érkezett: Szerdahelyi Edit három költőt elemzett az *Első Énekből* kiragadva, hosszabban az *Új Symposion* hasábjain. SZERDAHELYI Edit, *Olvasónapló (hármán az Első Ének költői közül)*. Új Symposion, 1968. 42. sz. 10–11. Ők Dobai Péter, Tandori Dezső és Börcsök Mária.

⁵⁷⁸ Kevés példát találni viszont ilyen mértékű, totális félre- vagy egyáltalán-nem-értésére: „távoli asszociációk kedvéért néha elhanyagolja a szavak első jelentését”. FARKAS 1968, 113.

⁵⁷⁹ CSUKÁS István, *Első ének*. Kortárs 1969/3. 486–488.

⁵⁸⁰ HERNÁDI Miklós, *Mit ér a költő, ha fiatal?* Valóság, 1968/8. 60–63.

markáns, egységes arculatú antológia is”. Nem valószínű, hogy a későbbi tárgyalt antológiák létrehozói ezen írás miatt döntöttek úgy, hogy belevágnak, de nem zárható ki Hernádi írásának hatása. Hosszasan foglalkozik a Kilencek problémájával, s alapvető tévedése, hogy nem is tudtak az *Első Ének* létrejöttéről. „De mindennél parancsolóbb szükség, hogy rendszeresen megjelenő irodalmi folyóiratot adhassanak ki a fiatal költők-írók.” A továbbiakban „friss hangokat” sorol, túlságos Juhász Ferenc-hatást állapít meg Börcsök Máriánál (vö. Pomogáts), ám végül is sokat ígérőnek tartja a vállalkozást. Írását egy javaslattal zárja, mely szerint alakuljon az *Első Ének* éves fórummá. Nem alakult.

5.5 Az Első Ének utóélete

Az antológia recepciójához tartoznak azok a későbbi, nem közvetlen annak megjelenése után reflektáló írások is, azaz az ún. irodalmi emlékezetben való továbbélése, esetleges felbukkanásai.

Azon túl, hogy az egyes, itt induló szerzők recepciójában, tehát a majdani első kötetekről szóló kritikákban, nagyobb, összefoglaló tanulmányokban, netalán monográfiákban szó esik a költők antológiabéli indulásáról, nem állítható, hogy az *Első Ének* sokszor és sokat emlegetett gyűjteménye volna a magyar irodalomnak.

Vasy Géza „egy emberöltővel később”⁵⁸¹ vette elő újra az antológiát, ám sok mindenre egy kis környezetrajzon, illetve a Kilencekkel való, erőltetettnek tűnő szembenállás felmelegítésén kívül nem vállalkozik írásában. A „fiatalok torlódásának” jelenségére némi szociológiai magyarázattal szolgál: „Ugyanakkor a magyar társadalom helyzete irodalomszociológiai szempontból is változik. Egyre többen végeznek felsőfokú tanulmányokat, köztük humán jellegűeket is, ugyanakkor részben a nemzeti tradíciókból következően, részben pedig azért, mert a közéleti szerepvállalásra, főként az elégedetlenséget is kifejezőre változatlanul nemigen mutatkozott más megnyilvánulási tér, mint az irodalom viszonylagos autonómiája által felkínált, a korábbiaknál is többen próbálkoztak ekkor huszonévesek nemzedékéből az írói pályával.”⁵⁸² Az *Első Ének* ötlete kapcsán él a gyanúperrel, hogy az inkább volt az irodalompolitikáé, mint a kiadóé, s gyakorlatilag ugyanazokat a neveket emeli ki harminc év távlatából, mint az egykorú kritika. Hatásokat mutat ki, romlékony anyagnak látja a kötetet, írása sokkal inkább tűnik megkésett bírálatnak, mintsem valódi újraolvasásnak.

⁵⁸¹ VASY Géza, *Az Első Ének – egy emberöltővel később.* = Uő. *Költői világok.* Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003. 143–151.

⁵⁸² VASY 2003, 144–145.

Mindössze egyetlen másik újraolvasást találni Vasy Géza írásán kívül, Fecske Csaba rövid szövegét az *Észak-Magyarország* című lapból, 1998-ból⁵⁸³. Pozitívan ítéli meg a gyűjteményt, némi nosztalgikus ellágyulással is talán, röviden számba véve, ki lett valóban meghatározó költő, ki szerzett nevet, s végül az elhallgatókra is kitér.

Három tanulmányról kell még szót ejteni. Kiss Ferenc furcsa, 1991-es sorozatában⁵⁸⁴ egy rövid, hárombekezdésnyi „fejezetet”⁵⁸⁵ szentel a kérdésnek. Akár ’74-es, akár ’91-es, vagy a rendszerváltás után is aktuálisnak gondolt problémákat tárgyaló írásról van szó, Vasyéval rokon: elmarasztalja az *Első Éneket*, vele szemben apologetájává válik a Kilencek antológiájának, s utólag felmenti, mintegy védelmébe veszi Varga Lajos Mártont (hermetikus Tandori, erőtlén, zagyva közéleti vonal stb.). Bedecs László tanulmánya a *Töredék Hamletnek* kontextusait vázolja ejt szót Tandori szerepléséről az antológiában⁵⁸⁶, Kulcsár-Szabó Zoltán pedig előzményként és keretezőként említi az *Első Éneket* a későbbi antológiák kapcsán⁵⁸⁷.

Mindezeknél talán érdekesebb, bár szövegszerűen ellenőrizhetetlen a Szépírók Társaságának 2006-os fesztiválján létrejött beszélgetés az antológiáról, melyről a *Prae.hu* portál tudósított. Az *Első ének, Költők egymás közt* című beszélgetésen az írás szerint Gács Anna kérdéseire Dobai Péter, Mezei András, Oravecz Imre és Takács Zsuzsa válaszolt, s az *Első Ének* kapcsán mindössze Mezei szavait idézi: „Az ifjú Kádár-kormány rendszerének legitimálására, az identitás megszerzésére, a költők megnyerésére törekedett, ennek egyik eszköze lett – többek között – ez a kiadvány. Az akkoriban az Élet és Irodalomba dolgozó fiatal költő Garai Gábor mellett volt segédszerkesztő. Közösén válogatták össze a könyv anyagát, melynek belső (igazi) szerkesztője Kormos István volt, akinek neve nem szerepelhetett a kötetben, pedig a cím is tőle származik. Ő ajánlotta Tandori Dezső megjelentetését is, aki akkor már kiforrott, de kötet nélküli szerző volt. Mezei András az elmúlt évek távlatából úgy értékelte, az antológiából jó arányban váltak valóban ismert költőkké a megjelentek.”⁵⁸⁸

Az *Első Ének* tehát egykorúan nagy vihart kavart, ám némi képzavarral e vitának nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Arányait tekintve, a későbbi karrierutak szempontjából kevés olyan szerzőt közölt, aki ne jelentetett volna meg idővel legalább egy kötetet, s sokan értelmezhető irodalmi pályafutást is magukénak tudhattak, tudhatnak. A legfontosabb név, Tandori Dezső kapcsán ugyanakkor nem valószínű, hogy pályakezdését a gyűjtemény

⁵⁸³ FECSKE Csaba, *Az idő rostója*. Észak-Magyarország, 1998. december 8., kedd, 8.

⁵⁸⁴ Egy 1974-es, addig publikálatlan írásról van szó az első rész bevezetője szerint.

⁵⁸⁵ KISS Ferenc, *Az egység akadályai (II. rész)*. Kortárs 1991/10. 128.

⁵⁸⁶ BEDECS László, *Irodalompolitika és irodalmiság. A Töredék Hamletnek kontextusai*. Életünk 2005/7-8, 105–120.

⁵⁸⁷ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Fiatal költészeti antológiák az 1960-as/1970-es években*. Tiszatáj 2018/2. 67.

⁵⁸⁸ <https://www.prae.hu/article/170-elo-irodalomtortenet-antologiakon-keresztul/> Letöltés ideje: 2020. május 26.

érdemben befolyásolta, vagy jelentős mértékben hozzájárult volna. Tandori neve jobb szolgálatot tett az antológiának, mint az antológia Tandorinak.

6. Ankétok, találkozók, fiatalok

A fiatal irodalom problematikája a hatvanas évek második felétől egyre nagyobb súllyal nehezedett a hatalomra, s így az irodalomra is, annak különféle intézményeivel egyetemben. Mint látható, ennek a sajátos „robbanásnak” többféle magyarázata született, melyek közül a legelfogadottabbá a szociológiai vált, mely szerint a fiatal költők, írók tömeges jelentkezése összefüggésben áll az egyre kiterjedtebb iskolázottsággal, a minden eddiginél nagyobb társadalmi mobilizációval, azaz a sajátos kádárizmusbeli polgárosodással, melynek során különösen a magyar-népművelés-történelem-stb. humán területek rendelkeztek óriási felszívó- és vonzóerővel az egyetemista/főiskolás, többnyire elsőgenerációs értelmiségiek körében, s ez törvényszerűen jelentette a legkülönbébb kreatív, szöveglétrehozó tevékenységek felé fordulást, a művészi önmegvalósítás kísérleteit (író, költő, tanár, újságíró, népművelő stb.).

A lírikusok tömeges jelentkezésének egyik első dokumentuma a már tárgyalt *Első Ének* volt, különösen az a tény, mely szerint az antológiában szereplő 38 szerzőt már eleve egy nagyobb merítésből, 120 költőből rosálta meg a Mezei–Garai–Kormos triumvirátus. Jelen fejezet az 1969-ben, az *Új Írás* hasábjain lezajlott ankétal foglalkozik, amikor is a folyóirat júliusi számában a már pályán lévő, idősebb alkotók nyilatkoztak a fiatal irodalom problémájáról egy körkérdésre válaszolva, majd az augusztusi lapszámban maguk a fiatalok, míg végül a szeptemberiben, mintegy zárásként néhány kritikus fogalmazta meg véleményét a kérdéstről. Ezt követően pedig röviden az 1969. augusztus 29–30-án lezajlott lillafüredi „fiatal írók tanácskozásáról” lesz szó, a fejezetet pedig egy rövid, a nyolcvanas évek-fókuszú kitekintés zárja.

6.1 Az *Új Írás* ankétja

Az ankét⁵⁸⁹ jellegzetes módon⁵⁹⁰ egy névtelen szerkesztői előszóval⁵⁹¹ kezdődik a folyóirat 1969 júliusi számában. A lapszám nagy terjedelmű íráscsokorral indul fiatal szerzőktől, így sajátos kis antológiának is tekinthető. Az előszó névtelen szerzője általánosságokról szól, az

⁵⁸⁹ A tanácskozás, értekezlet, vitaülés, illetve körkérdés jelentésű szó Bán Zoltán András szerint a korszak egyik „szép emlékű” szava. Vö. BÁN Zoltán András, *Fimák, avagy a kopernikuszi fordulat*. Beszélő 1997/12. 97.

⁵⁹⁰ Mint az antológiák kapcsán látható, az előszó vagy legalább a fülszöveg nagyon fontos eleme az ilyen válogatásoknak, mint ahogyan a szerkesztői, kiadói gyakorlatnak is bevett eljárása volt valaminek a széljegyzetelése, bevezetése, hogy az esetleg politikailag kényesnek érzett, ám publikálásra mégis érdemesnek tartott írásokat valahogyan már előre védőhálóval lássák el – a hatalom vigyázó szeméi és a kritikai gyakorlat miatt.

⁵⁹¹ *Előszó a júliusi számhoz*. *Új Írás* 1969/7. 3.

irodalmi nemzedék „tudatosodásának” fontosságáról, egy-két vers rövid jellemzésével, nem hagyva említetlenül az *Új Írás* érdemeit sem a fiataloknak szóló lehetőségek töretlen biztosításában. Jó előre felhívja a figyelmet az augusztusi számra, melyben maga az ifjabb nemzedék jut majd szóhoz, mintegy előkészítendő a lillafüredi találkozót – mely tehát nyilvános, tudott (várt?) esemény volt, egyfajta kirakatrendezvény⁵⁹². Az ankét abban az értelemben valóban előkészítője volt az eseménynek, hogy a nyilatkozatokban (mind az idősebb generáció, mind a fiatalok, mind az egészet lekerekítő, a hatalmi mező felől megnyilatkozóknak tekinthető kritikusok-irodalomtörténészek részéről) valamennyi érv, attitűd, követelés és megoldási javaslat elhangzik, amely a találkozón is szóba kerül majd, újdonsága a tanácskozásnak ilyen értelemben nem sok lesz⁵⁹³.

A líraösszeállítás szerzői Verbőczy Antal, Rózsa Endre, Pardi Anna, Péntek Imre, Dobai Péter, Kertész Péter, Konczek József, Döbrentei Kornél, Suhai Pál, Várady Szabolcs, Tölgyessy Miklós és Urbán Gyula. Közülük Verbőczy, Dobai, Kertész, Döbrentei, Várady, Tölgyessy és Urbán már túl vannak az *Első Ének*-béli szereplésen, Rózsa, Pardi, Péntek, Kertész, Konczek és Tölgyessy az év végén megjelenő két antológia, az *Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt* szereplője (is) lesz, míg a többieknek még több időt kell várni első vagy második antológiaszereplésükre.

6.1.1. A „befutottak” válaszai

Az *Ankét a fiatal írókról* című blokk az 1969. júliusi számban, az 53–88. oldalig olvasható. A megkérdezettek a következők: Cseres Tibor, Devecseri Gábor, Déry Tibor, Fodor József, Garai Gábor, Goda Gábor, Illés Béla, Juhász Ferenc, Karinthy Ferenc, Kolozsvári Grandpierre Emil, Lengyel József, Nagy László, Örkény István, Rákos Sándor, Rónay György, Simon István, Somlyó György, Szabó Pál, Takács Imre, Tersánszky Józsi Jenő, Vas István, Váci Mihály, Veres Péter, Weöres Sándor és Zelk Zoltán⁵⁹⁴.

Az ankét a folyóirat „Mérleg” rovatában jelent meg. A kérdések a következők voltak: „1. Ha visszatekint írói pályafutásának kezdetére, mi az a legfontosabb tanulság, amit meg

⁵⁹² „Nyári számainkkal szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy a most indulók raja könnyebben megtalálhassa az »ékes szép zászlót«, s mind az élő szocialista irodalom szervezetében, mind az olvasóközönség érték-rendszerében könnyebben megtalálhassa a helyét.” Uo.

⁵⁹³ Kivételként Haraszi Miklós és Utassy József említhető. Ugyanakkor egy sajátos szűkítési és kiválasztási folyamat is megfigyelhető: az ankéton már egy válogatott emberekből álló mezőny szólalhatott csak meg, majd pedig ez is szűkül, és csak részben és kevésbé van átfedésben mindazokkal, akik Lillafüredre is hivatalosak voltak.

⁵⁹⁴ Közülük azok, akik érdemben, tehát szerkesztéssel, előszóval, egy-egy költő versei elé írt bevezetővel hozzájárultak a fiatalok indulásához a Szépirodalmi későbbi antológiáiban, azok Fodor, Garai, Illés Endre (mint a Szépirodalmi igazgatója), Juhász, Nagy, Örkény, Rákos, Rónay, Simon, Somlyó, Takács, Vas, Váci, Weöres és Zelk.

kíván osztani a mai fiatalokkal? 2. Véleménye szerint észrevehető-e új törekvések irodalmunk most jelentkező nemzedékének műveiben? Beszélhetünk-e velük kapcsolatban »új hullám«-ról?⁵⁹⁵ Mit vár tőlük? 3. Név szerint kire vagy kikre figyelt fel leginkább?»⁵⁹⁶

Általános és nem sokat kockáztató kérdésekről van szó. Mint a kérdéssort bevezető rövid szöveg írja, valamiféle „tisztázódást” kívántak elősegíteni a szerkesztők, ellenben világos, hogy sokkal inkább szólnak ezek a kérdések a választ adó, a kortárs kánon csúcsáról válogatott, élvonalbeli (legalábbis ami az irodalmi mezőben való elhelyezkedésüket illeti) írók attitűdjéről, emlékeiről. Hogy miképpen segíthette volna mindez a tisztánlátást, nem világos: a fiatalok válaszai alighanem sokkal nagyobb érdeklődésre tarthattak számot, míg a kritikusok válaszai a hatalom felől jelzett viszonyulást. Az idősebb pályatársak megszólaltatása inkább tűnik csupán tiszteletkörnek.

A hozzászólók többsége jobbra csak az első kérdéssel foglalkozik, kevesen vannak, akik tételesen, lelkiismeretesen vállalkoznak mindhárom pont kifejtésére. Csaknem mind igen hosszan írják le pályakezdésük körülményeit, egy-egy vicces vagy megvilágító példával, anekdotával (Illés Béla, Juhász, Örkény, Somlyó, Veres, Zelk), s olyan is akad, aki csak pusztán egy rövid emléktöredéket ír le, mintegy példázatos és sokatmondónak szánt gesztusként (Karinthy Ferenc). Vannak kitérő, misszilis levelek (Goda, Lengyel), s a legkülönbébb elmélkedések az író feladatáról, a pályakezdés nehézségeiről. Általános szólam, hogy a pályakezdés tapasztalatai átadhatatlanok, pontosabban nem érdemes átadni őket, azokat meg kell élni, mindenkinek magának kell kitaposnia a saját útját, tanulsággal a megkérdézett nemigen tud szolgálni. Devecseri a fiatalok modortalanságára panaszodik, Illés Endre állítása szerint (nevek említése nélkül) azokat a fiatalokat szeretik, akiknek van saját hangjuk, Nagy László szerint a kritikusokra semmiképpen sem kell hallgatni, míg Örkény Istvánnak az a véleménye, hogy az író nem ért jobban a mesterséghez, mint a szerkesztők és kritikusok, sőt. Mindezeknél a dolgozat szempontjából sokkal érdekesebbek azok a válaszok, melyekben tartalmaznak reflexiót a fiatalok akkori helyzetére, vagy olyan megállapításokat, melyek valóban relevánsak az ankét kontextusa szempontjából⁵⁹⁷.

Devecseri Gábor konkrét (fiatal) szöveget említ, Papp József *Csőszök a tilosban*⁵⁹⁸ című versét, valamint dicséri Börcsök Máriát, Gutai Magdát, Hajnal Zsuzsát⁵⁹⁹, Jókai Annát, Nádas

⁵⁹⁵ Az elsősorban a francia filmművészetben és filmtörténetben ismert és használt La Nouvelle Vague gyakorlatilag reflektálatlan átvételéről van szó, amire azután a megkérdézettek sem reflektálnak.

⁵⁹⁶ Új Írás 1969/7. 53.

⁵⁹⁷ Azaz: olyan véleménnyel rendelkezik a fiatal szerzőkről, azok helyzetéről, mely releváns megállapításokat tartalmaz, illetve említ neveket, s nem üti el azzal, amivel a többség, hogy nincs értelme a névsorolvasásnak.

⁵⁹⁸ Papp József, *Csőszök a tilosban*. Népszabadság, 1969. április 12. 9.

⁵⁹⁹ A „későbbi” Kartal Zsuzsa.

Pétert és Pardi Annát. Déry Tibor szerint „Látatlanban is – minthogy sajnos, már csak keveset olvasok – mellőzhetőnek vélem a mai fiatalság közös jegyeinek meghatározását; legföljebb szociológiai jelző értékük lehet, a művész és munkája mellett vagy ellen édeskeveset bizonyítanak. Hogy ki mit ér, később válik el. Az »iskola« mindig gyanús, féltehetségek búvó-, a tehetségnek legjobb esetben keltető helye.”⁶⁰⁰ A harmadik kérdésre válaszként pedig ő is egy konkrét szöveget említ. „Harmadik kérdésükre: keveset olvasok, említettem. A könyvújdonságok közül csupán Konrád György *A látóगतó*-ját. Kiváló könyvnek tartom, hosszú idő óta legszebb olvasmányomnak, külföldieket is ideértve.”⁶⁰¹ Jellemző attitűd mind a kor művészetfelfogását, mind a generációs és szemléletibéli különbségeket tekintve Fodor Józsefé, aki eleve egyfajta *parainesis*ként fogalmazza meg hozzászólását, szerinte fiatal szerzőként „[k]eressünk valamilyen foglalkozást, hogy ne kelljen pénzért írunk”⁶⁰². Mindez szorosan összefügg az *Első Éneknél* már érintett amatőrizmus/dilettantizmus kérdéskörrel: a pályakezdő szükségképpen amatőr, illetve dilettáns, ami az irodalmi mezőben elfoglalt helyét illeti, s íme az intés a centrumból: ne is akarjon professzionális auktorként kezdeni, hiszen ez eleve lehetetlenség, s a természetes rend sem ez – legalábbis a fodori mondat értelmében.

Garai Gábor komoly seregszemlét tart, kiemeli Bella Istvánt, Ágh Istvánt, Ratkó Józsefet, Gutai Magdát, Béres Attilát a költők közül, a prózaírók közül pedig Kardos G. Györgyöt, Jókai Annát, Sükösd Mihályt, Konrád Györgyöt, Zám Tibort, Lázár Ervint, Simonffy Andrást, Pintér Tamást, Császár Istvánt, Lengyel Pétert és Munkácsit Miklóst. Messze a legtöbb nevet ő sorolja fel, míg a többi megkérdezett inkább egyet sem említ, páran legföljebb egy-két szerzőt. Garai enumerációja szinte tüntető.

Illés Béla hosszas Ady-anekdotája után Bertha Bulcsut és Jókai Annát említi, s állítása szerint nagyon sokat olvassa a fiatalokat, sokat tanul is tőlük, ám több nevet „nem akar” említeni, majd, később, egyszer egy komoly tanulmányban – mindez, ismerve Illés figuráját⁶⁰³, kétségekkel töltheti el a nyilatkozat olvasóját.

Juhász Ferenc Mezey Katalint, Takács Zsuzsát, Tölgyessy Miklóst és Kiss Benedeket emeli ki (utóbbi versei elé ír majd előszót a *Költők egymás közt*-ben), Rónay György Tandorit, Vasadi Pétert (*A magunk kenyerén*-ben előszót ír utóbbi versei elé), Takács Zsuzsát említi, Takács Imre pedig Bella Istvánt, Veress Miklóst, akiről csaknem szuperlatívuszokban szól (*A magunk kenyerén*-ben ír róla), valamint Döbrentei Kornélt és Buda Ferencet.

⁶⁰⁰ Új Írás 1969/7, 57.

⁶⁰¹ Új Írás 1969/7, 57.

⁶⁰² Uo.

⁶⁰³ Vö. a Guszev kapitányról és a New York-palota ablakaiból kidobott SS-ekről szóló történeteivel. RÉZ 2015, 78–79.

Takács igen pontosan látja a megkésetttség, a késleltetés problémáját és káros hatásait. „A kései elindulások a hamleti figurákat, vagy az örök jóhiszeműeket, vagy a javíthatatlan sértetteket szaporítják az irodalomban és a közéletben.”⁶⁰⁴ S bár az ún. „új hullám” fogalmát ő is reflektálatlanul hagyja, egy retrospektív olvasat megenged némi öntudatlan előreutalást, titkos kapcsolatot felfedezni Szilágyi Ákos későbbi, nevezetes fasírt-metaforájára: „Új hullámot az életben látok inkább. Irodalmi fórumaink előregekedtek az élet mellett. Vagy a fiatal írók nem tudják még, hogy ebbe az illedelmes magyar irodalomba hogyan lehet a maguk mozdulataival színre lépni. Bizonyos, hogy sok minden a darálókba kerül ezáltal.”⁶⁰⁵

Weöres Sándor azonnal a kiemelésekkel kezdi nyilatkozatát, in medias res, a nevek Tandori Dezső, Beney Zsuzsa, Oravecz Imre, Szentjóby Tamás⁶⁰⁶, Tellér Gyula és Marsall László. (Beneyről és Oraveczről a *Költők egymás közt*-ben szól majd, mint mester.)

Igazában két „megkésett költőt” tud felmutatni a „már befutottak” megkérdéztet mezőnye, Váci Mihályt, aki hosszan elemzi is önnön megkésetttségének okait és jellemzőit⁶⁰⁷, a másik pedig Vas István, abban az értelemben, hogy, mint válaszában kifejti sokáig dolgozott tisztviselőként, nem az irodalomnak élt, nem az volt kenyérkereső állása, s nem fél ezügyben magát akár dilettánsnak nevezni sem. Vasnak további két meglátása fontos. Az egyik, amit annak kapcsán ír, hogy nincsen önálló irodalmi nemzedék ebben az időben, mely egységesen lépne fel. „»Új hullám« a fiatal nemzedék műveiben? Ezúttal is csak a költőkről merek beszélni. Nem, nem veszek ma észre olyan önálló, az elődökhöz képest valami újat hozó, némileg is közös művészi törekvésű nemzedéket, amilyenek a felszabadulás után a Pilinszky–Nemes Nagy–Jánossy–Rába–Rákos vonulat, majd Fodor András, Kormos, Juhász, Nagy, Simon, Csoóri, Csanádi jelentkezése látszott. Olyan határozott politikai arcú csoportot sem, amilyen a Tűz-tánc néven ismert társulás volt.”⁶⁰⁸ A másik pedig a hatások megfigyelése. „Igazában mindössze három hatásközpont határozott erővonalai követhetők a fiatal magyar költészetben – már abban, amelyik ér valamit: 1. Weöres, 2. Pilinszky (esetleg Nemes Nagy Ágnessal kibővítve), 3. (és főleg) Juhász – Nagy. A régebbi költészettel semmi kapcsolatuk – még József Attila is jóformán csak Pilinszky-n keresztül hat, Illyés is legföljebb Váci Mihály

⁶⁰⁴ Új Írás 1969/7. 78.

⁶⁰⁵ Uo.

⁶⁰⁶ „Persze a mostani húsz-harmincévesek generációja előtt éppen úgy, mint annak idején minden előző generáció előtt is, súlyos akadályok feszülnek. A nemzedék legjobbjainak a megszólalási lehetősége hol egészen csekély, hol egyáltalán semmi. Mint például Szentjóby Tamás esetében, akinek tudtommal magyarországi lapokban egyetlen írása sem jelent még meg, jugoszláviai, újvidéki orgánumok közöltek tőle.” Új Írás 1969/7. 87. Vö. SZÖNYEI 2012 II. 49–67.

⁶⁰⁷ Vö. „A szocializmus sztárköltőjének munkássága a szocializmussal együtt tűnt el.” KRUSOVSKY Dénés, *A történelmi alkalmazott. Váci Mihály (1924–1970)*. = Uő. *Kíméletlen szentimentalizmus. Esszék, kritikák*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 160.

⁶⁰⁸ Új Írás 1969/7. 82.

közvetítésével. Még meglepőbb – a szellemi határok megnyitásának korszakában –, hogy világirodalmi érdeklődésük milyen szűkkörű és közvetett – minden eddigi nemzedéknek elevenebb volt a kapcsolata az európai költészettel.”⁶⁰⁹ Egy dologban tévedett Vas, mégpedig a József Attila-hatás vagy a József Attila-hagyomány közvetettségében: az antológiák korpuszában (s a későbbi önálló kötetekben) meglepően eleven és igen felülreprezentált a József Attila-utánérzések sora.

6.1.2. A „fiatalok” válaszai

Az ankét jó előre beharangozott második része tehát az *Új Írás* soron következő, 1969 augusztusi számában olvasható⁶¹⁰. Itt már nincs összeállítás a pályakezdők műveiből, csak a kérdéssor, majd a válaszok. A megkérdezettek költők és prózaírók vegyesen, név szerint Apáti Miklós, Béres Attila, Dobai Péter, Döbrentei Kornél, Gutai Magda, Haraszti Miklós, Keresztes Ágnes, Kertész Péter, Kiss Benedek, Konczek József, Lugossy Gyula, Marsall László, Mezey Katalin, Módos Péter, Munkácsi Miklós, Nádas Péter, Nádudvari Anna, Oláh János, Papp József, Pardi Anna, Péntek Imre, Rózsa Endre, Simonffy András, Szántó Erika, Szentgallay Géza, Szepesi Attila, Takács Zsuzsa, Urbán Gyula, Utassy József, Vámos Miklós, Vathy Zsuzsa és Verböczy Antal⁶¹¹.

Ellentétben az egy hónappal korábbi nyilatkozókkal, itt már képeket, portrékat is találunk, jelezvén, nem tudhatja az olvasó, kicsodák ők, hogyan is néznek ki valójában, szükséges ilyenképpen is a megismerésük, megismertetésük, hogy arcot tudjanak társítani a szerzőkhöz⁶¹².

A körkérdés öt pontot tartalmaz, amelyek a következők: „1. Mi a foglalkozása? Hány éves? Mikor és hol jelent meg első írása? Van-e kötete? / 2. Kik azok a személyiségek (írók, tudósok, politikusok stb.), akik írói fejlődésére, gondolkodására leginkább hatottak? / 3. A mai magyar írók közül kiket becsül legjobban és miért? / 4. Hogyan fogalmazná meg röviden írói programját? / 5. Lát-e olyan közös vonásokat a legutóbbi években indult írók törekvéseiben, amelyek alapján irodalmi »új hullám«-ról beszélhetünk? Mi a véleménye a fiatal írók

⁶⁰⁹ Uo.

⁶¹⁰ Új Írás 1969/8. Mérleg, *Fiatal írók vallomásai*. 63–99.

⁶¹¹ Szembetűnő egyrészt az *Első Ének* szerzőinek erős jelenléte, a kevés prózaíró, illetve, hogy a Kilencek közül csupán Kovács István és Győri László nem jutottak megszólaláshoz. A legsúlyosabb tény viszont az, hogy valamennyi megkérdezett fiatal szerző antológiaszerző (volt, aktuálisan is volt vagy az lett később).

⁶¹² Messzire vezető probléma az írói arcképeké, melyek a kötetekben is megjelennek, vagy a *Szép versek* és a *Körkép* jellegadó portréi az egyes antológiák elején. Ki és miért érzi szükségét mindennek? Hozzájárul-e érdemben az olvasáshoz? Egy alapvetően referenciálisan olvasó irodalomban igen, s a szerzői brandek építése szempontjából is természetesen.

lehetőségeiről és társadalmi felelősségéről?”⁶¹³ Az első három kérdés merőben informatív és különösebben nem érdekes, inkább csupán abból a szempontból említésre méltók, mint az előző kérdéscsomagban az alkotók pályakezdését firtató kérdések: az egyes szerzők vizsgálatakor. A dolgozat szempontjából az ötödik kérdés a legrelevánsabb, illetve az arra adott válaszok, s érintőlegesen a negyedik is (sok esetben összefolynak)⁶¹⁴. (Más kérdés, hogy a kor irodalomfelfogása miért feltételezi azt, hogy egy pályakezdőnek vagy egy bármilyen pályaszakaszban járó írónak, költőnek feltétlenül kell ún. programmal rendelkeznie.) Az ötödik kérdésben láthatjuk, hogy az „új hullám” fogalmát nem engedi el a diskurzus, pontosabban a párhuzamos monologizálás, mely a válaszok sokaságát illeti. Jellemző, hogy a társadalmi meghatározottságban és a közéletiség felülreprezentáltságában gondolkodó irodalomfelfogás elengedhetetlennek tartja a felelősségvállalás fogalmát nemcsak a fiatal alkotók, hanem az irodalom létezmódja tekintetében is.

Rögtön az első nyilatkozó (itt is az ábécérend szeszélye folytán) Apáti Miklós esztétikum és politikum összefüggéseiről és ellentmondásairól bonyolódik hosszú fejtegetésbe az ötödik pont alapján, Tandori Dezső és Haraszi Miklós nevét említve, mint két végpontot, legadekvátabb képviselőit a furcsa dichotómiának, amelyben Tandori volna az esztétizáló irányzat reprezentánsa, míg Haraszi a politizálóé. E kétpólusú felosztás többeknél is megjelenik. „Van-e tehát »új hullám«? Van, hiszen a kérdés ilyen élességű felvetése csak számunkra adatott meg, csak ez a történelmi-társadalmi helyzet az, melyben mindkettő egyaránt jogosult a létezésre. Nincs, mert hivatalos irodalompolitikánk valójában egyiknek sem enged zöld utat.”⁶¹⁵ Érdekes a hatalmi és irodalmi mező összefüggésében az a fajta engedékenység, mely itt megmutatkozik: a probléma tematizálása, némi óvatos kritika megfogalmazása megengedett: a fiatalok gondjait, publikációs és egyéb problematikáját lehet emlegetni, nem minősül tabunak, kinyomtatható a hivatalos irodalompolitika bírálata. Mindaddig, amíg nagy tabut nem érint a megnyilatkozás (pl. 1956-ot) nincs probléma, a demokratizmus, a diskurzus illúziója fennmarad, a hatalom integrálja, bekebelezi, körbefolyik a szigetszerűen létező problematikák körül. Megoldást nem nyújt rájuk, de felvetésüket megengedi.

A megnyilatkozók nagy része említi a műhely, még többen a folyóirat kiáltó hiányát (Béres Attila, Gutai Magda, Haraszi Miklós, Lugossy Gyula, Nádas Péter, Oláh János, Papp József, Rózsa Endre, Szepesi Attila, Utassy József). A társadalmi felelősségvállalással

⁶¹³ Új Írás 1969/8. 63.

⁶¹⁴ „Elnézésüket kérem, amiért a második és a harmadik kérdésre nem válaszoltam. A rendelkezésre álló helyet inkább a negyedik és az ötödik kérdésre fordítottam, mert fontosabbak, mint a többi.” HARASZI Miklós, Új Írás 1969/8. 69.

⁶¹⁵ Új Írás 1969/8. 63.

kapcsolatban pedig a többség bizonytalanságának ad hangot: mi lenne az, milyen formában, van-e egyáltalán, illetve igényt tart-e rá maga a társadalom?⁶¹⁶ Simonffy András a sajátos társadalmi passzivitást nem kevésbé sajátos magyarázattal indokolja: úgy véli, mindez generációs alapokon nyugszik, így a háborús gyermekkor tapasztalatán, amely a szemlélődés, elszenvetés attitűdjét eredményezte, illetve a tehetetlenség érzését⁶¹⁷.

Maga a generációs konfliktus Dobai Péternél artikulálódik leginkább: az idősebb írónemzedék „teljesítményét” meglehetősen sommásan sokszor fáradtnak, középszerűnek és időszerűtlennek írja le. Hasonlóan radikális, ám ironikusabb Haraszti Miklós: „Bár nincs az a vallomás, amely a műveket (és körkérdés, amely a publikációt) helyettesítené, a szerkesztőség felhívása arra utal, hogy nem osztozik az ilyen kritikai gyakorlatban, sőt elképzelhetőnek tartja, hogy a fiatal írók is *tudják, mit csinálnak*” (kiemelés az eredetiben – P-K. S.).⁶¹⁸

Az „új hullám” megítélése ellentmondásos, egyesek szerint nincs, mások szerint van. A konkrét kifejezéssel kapcsolatban Haraszti jegyzi meg, hogy nem szerencsés, míg eredeti értelmét csupán Konczek József említi⁶¹⁹. Utóbbi szerint nincs új hullám, s voltaképpen a Kilencek előtti Heteket nevezi meg, mint akikben ez a lehetőség meglelt volna, de kimerültek, lemerültek. Lugossy Gyula szerint jók a fiatalok lehetőségei⁶²⁰ (!), míg Marsall László szerint csak akkor beszélhetünk írói új hullámról, ha orgánuma, folyóirata van. Mezey Katalin a Kilencek közül az egyedüli, aki az antológiát és sorsát felemlíti, s a bizalmatlanság és gyanakvás légkörére panaszkodik. Nádas Péter fontos és pontos mondataiban érdekes módon nem apátlanságról, hanem anyátlanságról szól. „Nemzedékem irodalma anya nélkül született. Olyan gyermekek vagyunk, akiket a nagynénikénk szívességéből hozott a világra. Ez közös vonás, de semmiképpen nem egészséges. A fiatal írók lehetőségeit önálló folyóiratok hiányában minimálisnak érzem. Lehetőségek nélkül csak minimális felelősséget lehet vállalni. Ezt

⁶¹⁶ „A »társadalmi megrendelés« hiánya sokukban felkelti a feleslegesség érzését. Tenni kell valamit, mégpedig azonnal, hogy ne legyen annyi »elaggott« fiatal író, mert ez – túl azon, hogy nevetséges – eltorzítja az irodalom természetes fejlődését. / Ha ugyan fontos mindez valakinek.” PÉNTEK Imre, Új Írás 1969/8. 87.

⁶¹⁷ „Várvédők és ostromlók egyaránt kollektív szolidaritást kértek számon egy mesterségesen egybeterelt »közösségen«, s *ebben* kényszerűen nem különbözött a ’69-es Új Írás-ankét a Mozgó Világ ’78-as körkérdéseitől vagy Görömbei András bátor faggatózásától az Alföld hetvenes évek végi sorozatában” (kiemelés az eredetiben – P-K. S.) REMÉNYI József Tamás, *Mire készülnek?! – avagy hogyan kell az írókat kezelni* – = ZIMONYI Zoltán szerk. *Lillafüred 1969. Fiatal írók tanácskozása. Teljes jegyzőkönyv, jegyzetek, dokumentum-melléklet*. Széphalom Könyvműhely – Új Kilátó, Budapest, 1995. 176.

⁶¹⁸ Új Írás 1969/8. 68–69.

⁶¹⁹ „A szovjet, a lengyel és a francia film új hulláin irányzata, a francia regény zsákutcának nevezett kereső-elutasító magatartása, Mrozek sajátos szemlélete mind »új«. Mégis más a Ballada a katonáról és más Alain Robbe-Grillet írásainak újszerűsége. Egyrészt a humán »beszűkítése« jellemzi Grillet írásait, másrészt a Ballada a katonáról letisztult humanizmusa is új.” Új Írás 1969/8. 73.

⁶²⁰ „A fiatal írók lehetőségei – ha nem is korlátlanok – véleményem szerint jók. Sokkal inkább jó művekben van hiány, mintsem publikációs lehetőségekben. Kétségtelen azonban, hogy egy irodalmi folyóiratra nagy szükségük lenne a fiataloknak. Társadalmi felelősségüket ennek birtokában tudnák igazán átérezni a fiatal írók.” Új Írás 1969/8. 75.

mindenki tudja, ezt sokszor leírták. Már unalmas, de még igaz. Mivel ifjúságunkkal nem született, és elmúltával nem halt el egyetlen orgánus sem, mi íróként nem is voltunk és nem is lehetünk fiatalok. Olyan óriáscsecsemők vagyunk, akik csak elhalálozási okokból képesek előbbre jutni a hivatali ranglétrán. Így azonban az irodalmi élet számunkra hivatali életté züllik. Útvesztőiben az irodalmi áru nem kelhet el saját értékén, az árrendszer manipulált. Marad a nemzedéki játék. Jó lenne, ha már így, kopaszodásnak és pocakosodásnak indulva, önálló lehetőségeket szerezni: mindenki a maga folyóiratát. Legalább az utánunk következők születése ne legyen torz születés. Ha ezt nem harcoljuk ki, annyi felelősségünk lesz, hogy akár bele is pusztulhatunk.”⁶²¹ Fontos reflexiók ezek a kiskorúsításra, infantilizációra, sőt, az irodalmi mező torz működésmódjára és a hatalmi mező rizómatikus és szétszálazhatatlan rá- és belételepedésére is.

Az „új hullám” megítélését a hatalomkritikával a megnyilatkozók közül egyedül Péntek Imre kapcsolja össze. „Az »új hullám« elméletét kissé gyermeknek tartom. »A hullámok« folyamatosan érkeznek az irodalomba, s ha hosszú ideig nem veszik tudomásul, akkor az a látszat keletkezik, hogy nincsenek, pedig csak szem nincs, mely megpillantaná őket. Amikor odáig fajulnak a dolgok, hogy a mulasztás mindenki előtt nyilvánvalóvá válik, az illetékesek lelkesítő kampányt szerveznek, s a folyamatot, amely már-már átcsap a fejük felett (illetékességükön) mondjuk »új hullám« elnevezéssel hivatalosan elismerik, törvényesítik. Így megmarad az az illúziójuk, hogy ők irányítják azt, ami őket irányítja.”

Nádudvari Anna szociológiai szempontból, önreflexív módon beszél saját helyzetéről, melyet kétszeresen minősít hátrányosnak, s egyfajta társadalmi fejlődés eredményének tulajdonítja azt a pozíciót, amelyet sikerült elfoglalnia: „Igen messziről érkeztem el az egyetemig, az írásig, és tudom, hogy ez számomra csak olyan társadalmi rendszerben volt lehetséges, ahol helye van az egyszerű emberek gyerekének, mert más körülmények között valószínűleg még könyvekhez se igen juthattam volna (különösen, hogy nő vagyok).”⁶²² Oláh János a csoportosulás igénye mellett a kísérletezés tiltását emeli ki, Papp József pedig határon túli példával él a publikációs, különösen elsőkötetes gondok feloldásával kapcsolatban: az erdélyi (Papp szóhasználatával: bukaresti) Forrás-sorozatot említi.

A „fiatal” jelzővel sokan csak érintőlegesen foglalkoznak, életkori ellentmondásokat felvetve. Az ankéton Takács Zsuzsa szerint „[f]iatalnak lenni jó. A »fiatal« címke jelenlegi használata irodalmunkban mégis furcsa és méltatlan. Mostanában mintha egyszerre indulhatnának; első kötetet jelentetnek meg költők a két, tíz és tizenöt éve írott versekből. Nem

⁶²¹ Új Írás 1969/8. 80.

⁶²² Új Írás 1969/8. 82.

tartozhatnak egy hullámba, véletlen, hogy most, egyszerre látnak napvilágot ezek a jó, rossz, vagy csak ügyes írások. Jó lenne, ha a fiatal írók iránt támadt új érdeklődés, amelyről levelük ír, megváltoztatná az eddigi helyzetet: növelné a közlési lehetőségeket és az értékes írások időben látnának napvilágot.”⁶²³

Élesen polemizál például Fodor József fentebb már kiemelt mondatával, s az egész irodalompolitikai mechanizmussal Utassy József. Új hullám helyett új emberről beszél, a szocializmus bennszülöttjeiről, s felveti a professzionalizáció, a műhely és az önálló lap kérdését is: „írói lehetőségeikről pedig azt szeretném mondani: tudják, nagyra értékelik, köszönik is a társadalom erkölcsi megbecsülését. De kérik, ne feledkezzenek meg a nagyobb anyagi megbecsülésről sem! Ne tekintsék az írást másodállásnak, mert egynek is teljes embert igényel! Utazni, látni akarnak, de ehhez sem idejük, sem pénzük nincs! De nincs műhelyük sem! Közlési nehézségeik közismertek. Lap kell a fiataloknak: lapot hát a fiataloknak! Én nem tudom, hányadik lehetek a sorban, aki mindezeket szóvá teszem, de én azért festettem ezt az ördögöt a falra, hogy meg is jelenjék.”⁶²⁴

Verbőczy⁶²⁵ Antal nyilatkozata pedig, amely az ankét fiatal írók(ról, -nak, -tól) szóló részét zárja, nem is nyilatkozat, hanem szépirodalmi szöveg, legalábbis ami az ötödik pontot illeti. Egy versét tördelte prózai bekezdésekbe, az új versszakokat kisbetűvel kezdve: a *Koordináták és plakátok* című szöveg versként tördelt változata szépirodalmi szöveggént először *A magunk kenyerén* 301–302. oldalán fog megjelenni.

6.1.3 A kritikusok válaszai

Felkért kritikusok válaszai zárják az *Új Írás* ankétját a szeptemberi számban. A rövid bevezető szerint az ítések és irodalomtörténészek „elemzik a fiatalok véleményét, vallomását, szándékait; keresik a fiatal alkotók helyét mai irodalmunkban”⁶²⁶. Név szerint Almási Miklós, Faragó Vilmos, Illés László, Juhász Béla és Kovács Sándor Iván nyilatkozik. Közel sem olyan bőséges és impozáns névsor, mint a primér irodalmat létrehozók körének esetében. A válaszok a lapszám 83–102. oldaláig olvashatók.

Almási⁶²⁷ elsősorban a már az előző ankétalkalmakon is több helyütt előkerült neurózisról, rossz közérzetről beszél, mely kölcsönös sértődöttségeken alapszik a fiatalok *versus* idősebb generáció relációjában, s amelyet a közlési lehetőségek bővítésével igyekeznek

⁶²³ *Új Írás* 1969/8. 94.

⁶²⁴ *Új Írás* 1969/8. 96.

⁶²⁵ Nevét az ankéton helytelenül, i-vel tüntetik fel.

⁶²⁶ *Új Írás* 1969/9. 83.

⁶²⁷ *Új Írás* 1969/9. 83–89.

orvosolni (a mi, a fejedelmi többes azt sejteti, hogy Almási mintegy a sokszor emlegetett „hivatalos irodalompolitikánk” nevében nyilatkozik, ily módon egyértelműen a hatalmi mező reprezentánsa). A kritikus hosszadalmas, a marxizmust segítségül hívó fejtegetésekbe bonyolódik. Az idősebb irodalmi generációk és a fiatalok viszonyrendszerében Almási ünnepnapokat és hétköznapiakat különít el, illetve a történelmi események, és azok megélése tekintetében is. Az ünnepnapok ebben az értelmezési keretben a nagy történelmi eseményekkel azonosíthatók, melyeket az idősebb generációk interiorizáltak és éltek át/meg, míg a hétköznapi vagy köznapok generációja a most induló fiatalok, ez jut nekik⁶²⁸, az idősebb nemzedékek ünnepnapjai már régmúlt, mely iránt nosztalgiával sem viseltetnek. Diagnózisa szerint rendkívül divatos az ifjabb generáció körében a „szenvedés romantikája”, a kívülállás hangsúlyozása, valamint sok esetben a periférikus figurák központba állítása.

Veszélyként vagy egyfajta lehetetlenségként említi, hogy az irodalom társadalmi helyzetének újrafogalmazását kívánnák ezek a fiatalok⁶²⁹, s hogy az irodalmat a társadalom öntisztulási folyamatának tekintik. Meglepő módon egy olyan fogalmat is előás a múltból, mely elsősorban az ötvenes években, illetve a fordulat évének környékén volt igen meghatározó a magyar kommunista mozgalom történetében, mégpedig az önkritikát. „A szocialista fejlődés létfeltétele tehát ez az állandóan végrehajtott önkritikus korrekció. Ennek az önkritikus magatartásnak azonban csupán torzult változata az ideálon való valóságmérés.”⁶³⁰ Az idealizmus helyett végül a hétköznapiságot javasolja, mint témát, formát és normát.

Faragó Vilmos is elsősorban a rossz közérzetet emeli ki jóval rövidebb hozzászólásában. Véleménye szerint a fő probléma a generációk „egymásra torlódása”, úgy véli, a középnemzedéknek még rosszabb a közérzete, ezért lehet, hogy a fiataloké sem megfelelő. Faragó viszont egy esetleges folyóiratalapítást támogatna, hiszen „kevés a hely”. Azt nem ismeri el, hogy nincs hely, ahova írni lehet, mindezt az újonnan megjelenő első kötetek nagy számával indokolja, majd rövid névsorolvasást tart, s azzal zárja, hogy szerinte nem nemzedéki problémáról van szó, hanem végtelenül egyéni, alkotói kérdésről.

Illés László is azonosítja a rossz közérzetet, melyet állítása szerint megért, ugyanakkor nem gondolja, hogy ne lehetne ellene tenni. Hosszalmas írásában politikum és esztétikum egymástól való eltávolodásával foglalkozik rendkívül kimerítően és taposómalom-szerűen. E

⁶²⁸ Vö. a mindennapok forradalmisága, mint pótszer.

⁶²⁹ Új Írás 1969/9. 86.

⁶³⁰ Új Írás 1969/9. 87. Vö. „Az önkritika a sztálini antropológiai forradalom: az önismeret, az identitás és a Párttal való feltétlen azonosulás módszertanához tartozott, az őszinteség és az őszinteség rituális reprezentációi elválaszthatatlanok voltak egymástól” GYÖRGY Péter, *Az ismeretlen nyelv. A hatalom színrevitele*. Magvető Kiadó, Budapest, 2016. 50.

futamok veleje az, hogy a távolodás semmiképpen sem üdvös, sőt, egyenesen riasztó és káros, s valamiféle új l'art pour l'art-ot, önmagáért való, üres, a politikumtól, a közéletiségtől, a társadalmi kérdésektől teljesen elszakadt, steril művészetet (irodalmat) vizionál. Folyóíratra, műhelyre érettnak találja a fiatalokat, ami alapvető szólam a teljes ankétot figyelembe véve, s évekkel később meg is lesz a gyümölcse a *Mozgó Világ* elindításával. Mint a keretek közé szorított, engedékenynek mutatkozó, valójában persze teljes kontroll alatt zajló diskurzus, a tematizálás jóváhagyása mutatja, a hatalom már ekkor gondolkodott ezen.

Juhász Béla teljes egészében szociológiai platformról magyarázza a fiatal irodalom problematikáját, nem meglepő módon szintén a nagy tettek, nagy történelmi események kontra hétköznapiság dichotómiájával a középpontban. „A háború éveiben vagy a felszabadulás táján születtek. A múlt rendszer nekik már történelem, papírról tanulják. Élményi anyag híján nem is igazi összehasonlítási alap számukra. Inkább a szocializmusban elvileg rejlő lehetőségeket és a sokszor botladozó gyakorlatot vetik össze. Jórészt csak hallomásból és írott forrásokból ismerik társadalmunk szocialista átszervezésének és fejlődésének első periódusát is. Gyermekemlékeikben dereng 1956 tragédiája. Személyi kultusz, revizionizmus: nem igazán jelentésszerű fogalmak számukra. A viharos társadalmi mozgások múltán, a konszolidált viszonyok légkörében nőttek gondolkodó felnőtté”⁶³¹. Hozzászólása tartalmaz szociológiai adalékokat (némi olvasásszociológiai kitekintést is⁶³²), s áttételesen szintén a Király István megalkotta fogalom körül bíbelődik.

Apáti Miklós szerint van „új hullám”, hiszen akkor nem lenne ilyen élesen feltéve a kérdés, míg Juhász Béla ezzel homlokegyenest ellentétes következtetésre jut: új hullám nincsen, mivel lamentálni kell rajta, hogy van-e. Hiszen az mindig határozott és kétségtelen, hogy van, ha van. Juhász következtetése is az, hogy segíteni kell az ifjabb generációt, ahogyan csak lehet, és sok türelemmel kell feléjük fordulni.

Kovács Sándor Iván zárja a nyilatkozó kritikusok sorát, aki ekkor a szegedi *Tiszatáj* szerkesztője. Szepesi Attilát, Kassai Kelemen Jánost és Veress Miklóst említi név szerint és hangsúlyosan, szegedi lokálpatriotizmusból is, valamint szóváteszi, hogy Veress nem érdemesült nyilatkozatra az előző számban. Egy banális viszonyrendszert vázol fel: Kassai Kelemen maga is költő, nem is tehetségtelen, aki látja Veress tehetségét, de ugyanakkor kéziratának kálváriáját is: miért ne maradjon meg a tudományos pályán, miért ne hagyja oda a

⁶³¹ Új Írás 1969/9. 95.

⁶³² „(Van valami jelképes ebben: az utolsó éves egyetemi hallgató júniusban még szinte szállodai igényű kollégiumban lakik, jóformán ingyen; szeptemberben pedig, mint már dolgozó, de kezdő tanár, alig keres annyit, hogy akárcsak az albérletek között is válogathasson. Általános tapasztalat, hogy az eltartott egyetemi hallgatók több könyvet vásárolnak, mint a kezdő keresők.)” Uo.

versírást?⁶³³ Kovács szerint új hullám társadalmi nemzedéki értelemben van, mintegy természetesen, míg a „társadalmi és művészi indítékok azonosságát tekintve” nincsen.

Az első kötetek gondjaival egyetért, véleménye szerint bátrabban és többet kellene kiadni, akár füzeteket is, ugyanakkor az önálló folyóirat kérdéséről igen súlyos sorokat írt. „A fiatalok egyetlen hatalmas kórusban lapért, műhelyért kiáltanak. Célozzanak a Hatalomra, az Illetékesekre, az öregekre, akik netán útját állnák e tervnek. Azt hiszem, e lapalapítási tervek némi romantikus színezettel, egy valahai irodalmi élet-struktúrában elgondolva jelentkeznek. Én nem ismerek olyan folyóiratot Magyarországon, amelyik valamikor is kifejezetten és kizárólagosan csak egy nemzedéké lett volna; nem ismerek olyan szerkesztőt, aki nem a fiatalok között próbálta volna felfedezni a jövő íróit; de tucatszám felsorolhatnék egy-két füzet lobogása után kihúnyt egykori folyóirat-kísérletet, s volnék bátor megemlíteni, hogy ma legalább nyolctíz, anyagilag abszolút stabilizált (az állam részéről sokszor súlyos százezrekig ráfizetéses!) folyóirat létezik nálunk, közülük nem egy túl a huszadik évfolyamán! Mi hát a kivetni való abban, hogy a szocialista művelődéspolitikai alaposan meggondol egy több százezer forint nagyságrendű új irodalmi beruházást?! A bizonyosság tudatával hiszem, hogy az új nemzedék akár holnap kiküzdí magának – pontosabban az egész magyar irodalomnak – az új fórumot, de csak akkor, ha sorai határozottabbá rendeződnek, ha arculatának esztétikai-politikai garanciái biztatóbban kirajzolódnak.”⁶³⁴ Mindez el is következik, de csak sok évvel később, a már említett *Mozgó Világgal*, de addig még egyéb találkozók, viták, és sorozatos antológiakiadások valósultak meg a fiatal irodalom forrongó területein.

A kritikusok, döntéshozók szemében, diagnózisai szerint a megrázkódtatások után (sztálinizmus, '56) elérkezett a nyugalom konszolidált korszaka, a hétköznapiságé, melyben kiteljesedhet a szocializmus új generációja, alkothat, s összevont szemöldökkel állapítják meg, hogy ez nem elég a fiataloknak. A fiatalok elégedetlenségének okai többretegűek voltak, de alapvetően a rendszer párbeszédképtelensége és rugalmatlansága, magát mozgékonynak mutató, válójában minden változástól irtózó, prezentista, monolit struktúrája nem volt elfogadható számukra – s a szocializmus igazi válsága, megrázkódtatásai és megszűnése még csak ezután következik.

Az ankét egy ekkoriban akut s egyre égetőbb probléma meglehetősen semmitmondó körüljárása, pontosabban egy megértőnek mutakozó hatalom játékának része, mely

⁶³³ A szerző ekkoriban kiadás előtt álló könyve, amiről Kovács Sándor Iván beszél: KELEMEN János, *Mi a strukturalizmus?* Kossuth Kiadó, Budapest, 1969. Kelemen egyébként a későbbiekben odahagyta a versírást, filozófus lett, az MTA rendes tagja, számos szakkönyv szerzője.

⁶³⁴ Új Írás 1969/9. 101–102.

tematizálni, beszélni engedett, cselekedni nem, vagy csak alig, rigorózus szabályok betartatásával.

6.2 Az 1969-es lillafüredi találkozó

Röviden szólni kell az 1969-es lillafüredi tanácskozásról, melynek előkészítésében és „megágazásában” az *Új Írás* ankétja is szerepet játszott.

A tanácskozás teljes anyaga Reményi József Tamás kísérőtanulmányával, illetve az *Új Írás* ankétjának fiatal szerzőket megszólaltató részének fakszimiléjével együtt megjelent önálló kötetben is 1995-ben⁶³⁵. E rövid fejezet rész erre a kiadványra támaszkodik⁶³⁶.

A kétnapos program gazdagon tartalmazott különféle kirándulásokat, egyéb tevékenységeket, utaztatást, bőséges ellátást a kedvelt kirándulólhelyen⁶³⁷, ezek elhagyhatóságáról, ha a vita esetleg elhúzódna, Darvas József beszélt rögtön a tanácskozás elején, hiszen a vitánál, a diskurzusnál semmi sem lehet fontosabb⁶³⁸. A tanácskozás kimerítő ismertetése és az írott anyag részletes elemzése helyett a különféle szereplőkről kell szólni, valamint a két leginkább fontos hozzászólóról és mondanivalójukról, Haraszi Miklósról⁶³⁹ és Utassy Józsefről. (A tanácskozás tanulságait, környezetét, előzményeit és következményeit Reményi tanulmánya remekül foglalja össze⁶⁴⁰.)

A hatalmi-politikai és az irodalmi-művészeti mező viszonylatában az látható, hogy a tisztán hatalmi pozícióval, vagy éppen az irodalmi-művészeti szféra felügyeletével megbízott auktorok „tanácskoznak” a „fiatalokkal”, tehát a periferikus, marginális szereplőkkel. Ez feltételezne egyenrangúsítási, emancipációs törekvést, de erről nincs szó: számukra üdvös, ha megmaradnak e szereplők a marginalitásban, éppen ekkor igyekeztek mindezt biztosítani, nem pedig arra való törekvéstről volt szó, hogy elősegítsék a centrum felé igyekvésüket.

Darvas József, Jovánovics Miklós, Huszár Tibor, Tóth Dezső, de voltaképpen még Domokos Mátyás és Pomogáts Béla is a struktúra védelmében, annak képviselőjében szól, s az

⁶³⁵ ZIMONYI Zoltán szerk., *Lillafüred 1969. Fiatal írók tanácskozása. Teljes jegyzőkönyv, jegyzetek, dokumentum-melléklet*. Széphalom Könyvműhely – Új Kilátó, 1995. A továbbiakban: Lillafüred.

⁶³⁶ Nem mellékes tény, hogy egy tizennégy órás hangfelvétel leiratáról van szó, mely, mint az előszó is fogalmaz, nagy leleplezéseket, titkokat, botrányokat nem tartalmazott, ugyanakkor hiteles „irodalomszociológiai adatfelvételnek” tekinthető, valamint mikrotényei „bővítik és árnyalják az irodalompolitika által védettnek vélt érdekekről és az irodalomirányítás technikáiról meglévő ismereteinket”. ZIMONYI Zoltán, *Előszó*. = Lillafüred 6.

⁶³⁷ Haraszi Miklós szóbeli közlése szerint már akkor is érzékelhető volt, hogy mindez egyfajta megvesztegető taktika része a hatalom részéről.

⁶³⁸ Lillafüred, 7–8.

⁶³⁹ Haraszi Miklós szóbeli közlése szerint nagyon szimpatikus volt számára Utassy a tanácskozáson, s igazán megkedvelte ekkor.

⁶⁴⁰ REMÉNYI József Tamás, *Mire készülnek? – avagy hogyan kell az írókat kezelni*. Lillafüred, 173–186. első változata: Orpheus 1992/4. *A hatványakú paradoxon*. 32–42.

emancipáció ígéretével próbálja fenntartani a diszkurzust illetve annak látszatát, míg a kiválogatott, meghívott fiatalok jórészt indulattal, az ismert problémák záporozó sorolásával igyekeznek kitörni a marginalitásból (mint ahogy a pályakezdő szerzők léte szüntelen küzdelem a marginalitásból való kitörés érdekében). Kérdés, mennyire voltak tisztában a helyzet abszurd, ugyanakkor kezdettől (visszatekintve) hiábavalónak látszó voltával, azaz a díszletek és a komoly, szakmai tanácskozás illúzió voltával.

A két kivétel, mint ahogyan arra Reményi József Tamás is rámutat, Haraszti Miklós és Utassy József. Haraszti⁶⁴¹ felveti, hogy nem látszik a végcél a társadalom számára sem az általános, társadalomszervező ideológia, sem rövid távon az új mechanizmus tekintetében, egyre rohamosabban nőnek a szociális feszültségek. Az írói képvisélet, valamint a kisemmizettek problémáját is felveti. Rávilágít a publikációs jog fogyatékoságára, így lényegében a sajtó- és szólásszabadság hiányosságaira is, valamint a publikációs struktúra hiányosságaira, illetve annak pusztán mennyiségi kérdésként kezelésének problematikus voltára. Lényeges még a népfrontosság demokratikusnak látszó, ám erőtlen és szürke gyakorlatának kritikája a szabadon létez(het)ő irányzatok együttes gazdagságával szemben, valamint a cenzúra igényének bejelentése, mint zavarbaejtő gesztus (vö. Eörsi, Esterházy⁶⁴²). Haraszti szerint az önálló folyóirat kiindulási alap, nem pedig kegy vagy következmény. A konferencia másik „provokatőre”, „sorból kilógója”⁶⁴³ pedig Utassy, aki szerint felesleges volt a tanácskozás, s elhangzott híres hasonlata Illyés nyomán a „hattyúnyakú görény”-ről⁶⁴⁴, ám a felvételeken nem található meg hozzászólása⁶⁴⁵. A hatalom képviselőinek szemében ők ketten léphettek fel legradikálisabban és legmarkánsabban szót emelve a hatalmi mező irodalmi-művészeti mezőt átszövő és leuraló gyakorlata ellen, s irányították rá ily módon a figyelmet, hogy a „fiatalok” mesterségesen fenntartott marginális skatulyája lassanként szétfeszül. Ők pedig nem óhajtanak ebben tartózkodni tovább.

⁶⁴¹ Hozzászólása: Lillafüred 29–34.

⁶⁴² REMÉNYI 1995, 181.

⁶⁴³ Uo.

⁶⁴⁴ Vö. DOMOKOS Mátyás, *Hattyú és görény*. = Uő., *Varázstükrök között*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1991. 443–458. „Ráadásul az irodalom és a politika viszonya, a politikai meghatározottság felvetése a »hattyú« és a »görény« terhes örökségének kontextusában egyoldalú és kizárólagos kapcsolatként értelmeződik: csak a politika gyakorolhat hatást az irodalomra, és ez a hatás kizárólag negatív lehet. Az azonban, hogy az esztétikai szféra összefüggésben lehet a politikaival, hogy az irodalom lehetséges világa tágabb teret kínál a politikai elképzelések számára, mint amilyet a napi politikai aktualitások lehetővé tesznek, hogy az irodalom fikcionális terében mások lehetnek a plauzibilitás kritériumai, mint az általunk valóságként el- és felismert világban, az irodalomban rejlő pozitív politikai lehetőségekre irányíthatja a figyelmet.” SÁRI B. László, *Bevezető, avagy irodalomról és politikáról*. = Uő., *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006. 22.

⁶⁴⁵ Uo.

Reményi József Tamás a tanácskozás anyagának kiadásához írott kísérőtanulmányában számba veszi a konszolidáció küzdelmét az irányzatosodás, csoportképződés ellen, a lapalapítási kísérleteket, a végletes ragaszkodást a népfrontpolitikához, mely minden szinten megjelent, úgy a lapok, mint az antológiák, a könyvkiadók terén, s az árnyalt elemzés eredményeképpen rámutat a lehangoló párbeszédképtelenségre, a szürkiségre, a mezőny válogatott voltára, s a kultúrpolitika értetlen, ugyanakkor saját szempontjai szerint nagyon is logikusan eljáró, hervasztó működésére. A további találkozókra, a Fiala Írók József Attila Körének megalakulására, a *Mozgó Világ* elindulására, melyek nem a lillafüredi találkozónak voltak köszönhetőek, sokkal hamarabb eldöntettek, a találkozó csupán a kompromisszumkeresőnek mutatkozó, valójában korrumpálni óhajtó hatalmi berendezkedés furcsa, langyos színjátéka volt.

6.3 Kitekintés

„Csoportok, lapok, irányzatok helyett a (valamilyen) elkötelezettség hangsúlyozódott. A lillafüredi átok még húsz évig ült rajtunk, hiszen az akkor és úgy megfogalmazott kérdések megválaszolhatatlanok voltak, miközben persze a fiatal írókról való diskurzus folyt, folyt tovább, mint óvónők és dadusok eszmecseréje a kötelező délutáni alvás idején.”⁶⁴⁶

A fiatal irodalom problémaköre a későbbiekben sem jutott nyugvópontra, s mint ahogy Reményi József Tamás analízise rámutat, egészen a rendszerváltásig elhúzódott annak körülbeszélése különböző találkozók, folyóiratviták, sőt, kötetek keretében⁶⁴⁷. Nem véletlen, hogy a József Attila Kör narancssárga füzet-sorozata éppen a fiatal irodalomról szóló vitákat szemlélő kötettel indult⁶⁴⁸, tele fontos írásokkal, s az sem, hogy a második kötet egy az addigiaktól eltérő, szigorúan szövegközpontú, a neoavantgárd törekvéseket is reprezentáló, sokszínű, kísérletező⁶⁴⁹ antológia⁶⁵⁰, szöveggyűjtemény volt. Előbbiben számos fontos szöveg

⁶⁴⁶ REMÉNYI 1995, 176–177.

⁶⁴⁷ Így például az *Élet és Irodalom*ban hol általánosabban, hol inkább a művészetekre vagy az irodalomra fókuszálva búvárpatakszerűen folyt a folyamatos eszmecsere (pl. '69-ben a *Vita az ifjúságról*), s a diskurzusok hangadói általában a humánértelmiség, az irodalmárok közül kerültek ki. Korszakunknál maradványként érdemel még az időközben Pándi Pál által jelentősen átformált Kritika 1973-ban elkezdett sorozata, a *Fiala-írók – önmagukról*, melyben rövid cikkekben, esszéikben adtak hangot véleményüknek a fiatal írók, költők az egész, őket érintő problémakörrel kapcsolatban, hasonló módon, mint tették azt az Új Írás ankétján. Ennek a kezdeményezésnek is vége szakadt fél év alatt, s általánosságban elmondható, hogy ezek a viták a különféle folyóiratok lapjain általában gyorsan elhaltak: sok helyütt fellángoltak, általában egy-egy sommásabb kritika vagy egyéb írás kapcsán, majd pár választ követően abbamaradtak.

⁶⁴⁸ DÉRCZY Péter szerk., *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

⁶⁴⁹ Oláh János Lillafüreden például éppen a kísérletezésnek teret engedő gyakorlatot hiányolta, s a permanens megkérdőjelezés állapotát jól jelzi, hogy ilyen antológia csak mintegy 13 évvel később jöhetett létre.

⁶⁵⁰ KULCSÁR SZABÓ Ernő – ZALÁN Tibor szerk., *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

található, mindjárt a nyitó írás, Spiró György⁶⁵¹ például, illetve Zalán Tibor sokat emlegetett esszéje⁶⁵², mely talán egyik legjobb bizonyítéka annak a mozdulatlanságnak, a megoldás, a cselekvés elodázásának, amelyre Reményi József Tamás utalt: Zalán gyakorlatilag ugyanazokat a problémákat sorolja fel, amelyekkel már az *Első Ének* és a további antológiák szerzői is küszködtek – a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején, s ez továbbra is permanens probléma volt a nyolcvanas években (a folyóiratok elégtelen gyakorlata és utánpótlásnevelési tevékenységének nullfoka, minőségi antológiák hiánya, csoportosulás hiánya⁶⁵³ stb.).

A sorozatos viták emblemikus szövegeként Szilágyi Ákosét kell megvizsgálni részletesebben, aki a leganalitikusabban elemezte a problémát, s a nevezetes fasírt-hasonlaltal élt az egész problémakörrel kapcsolatban⁶⁵⁴.

„»Fiatal írónak« lenni ma Magyarországon – foglalkozás, életpálya, küldetés, sőt emberi sors. Továbbmegyek: sorscsapás, életre szóló megbízatás, örökös inkognitó, amely tökéletesen független életkortól, lelkülettől, teljesítménytől. »Fiatal« - ez ma, az irodalomra vonatkoztatva, merőben *ideológiai* meghatározás, s annál hatékonyabb, minél kevésbé látszik annak. Röviden: az új, kényszerűen egymásra torlódott irodalmi generációk, az új irodalmi tendenciák és az új alkotók »kiskorúsításának«, »nivellálásának«, »eltömegesítésének« ideológemája. Annak a jól ismert ideológiai alkímiának a terméke, amely »úgy igazolja a társadalmi viszonyokat, hogy természetfölötti viszonyokká, azaz a dolgok természetében rejlő viszonyokká változtatja őket« (P. Bourdieu) (kiemelések az eredetiben – P-K. S.)»⁶⁵⁵. Szilágyi legfőbb állítása, hogy a fiatal író és fiatal irodalom, mint olyan, azaz sajátos, önálló irodalmi identitás és minőség egyszerűen nem létezik, szemben azzal, amit a hatalmi mező ideológiailag kitermelt.

Összefoglalása szerint a hatvanas évek végén az új irodalmat mintegy közérzetet, tömegjelenséget, mennyiséget, pszichózist, természeti csapást, szociológiai mutatót igyekeztek

⁶⁵¹ SPIRÓ György, *Íróvá ütve. Műfajtalankodásunk története*. Fasírt 13–31.

⁶⁵² ZALÁN Tibor, *Arctalan nemzedék*. Fasírt 35–56.

⁶⁵³ Abban ugyanakkor alighanem téved, hogy az „esztétikai-ideológiai egymásrahangeltség okán (kiemelés az eredetiben – P-K. S.)” a ’68-ban fellépők csoportba tömörülő nemzedék lettek volna. Melyik része? Miféle csoport? ZALÁN 1982, 39. Vö. „Néhány héttel azelőtt Jovánovics Miklós, az *Élet és Irodalom* akkori főszerkesztője úgy fogalmazott az Írószövetségben, hogy a mostani fiatal nemzedék számára arctalan. Ma már pontosan értem őt, aki annyi idős volt, mint most én, de akkor mélységesen felháborított a kijelentése. Szerencsére éppen az idő tájt olvastam Wittgenstein *Logikai-filozófiai értekezését*, előttem volt a minta, és hozzá hasonlóan én is pontokba szedtem a mondanivalómat. Feltört belőlem az összes sérelem, ami addig ért, azt nemzedékvé tágítottam, és anélkül, hogy igazán átgondoltam volna, elküldtem a fenébe a könyvkiadókat és a folyóiratokat, akik csak a befutott szerzőket jelentetik meg, és nem törődnek a fiatalokkal, beolvastam mindenkinek, aki csak eszembe jutott, élt és lélegzett. Lényegében blöff volt az esszé, de mindenki komolyan vette, és azóta is a fejemre olvassák. Két megközelítése volt a történetnek: először is, ki ez a bátor fickó, aki végre ki merte mondani mindezt, másrészt honnan veszi a bátorságot ahhoz ez az ismeretlen kis pöcs, hogy belepiszkáljon a jól prosperáló irodalmi kánonba.” *A vers olyan, mint egy titkos szerető*. ZALÁN Tiborral beszélget MÉNESI Gábor. Forrás 2019/12. 12.

⁶⁵⁴ SZILÁGYI Ákos, *A „fiatal irodalom” mint megtévesztés és hamis tudat, avagy a „fasírozott anatómiája”*. = Uő., *Nem vagyok kritikus!* Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 382–404.

⁶⁵⁵ SZILÁGYI 1984, 382.

elszemélyteleníteni, nehogy a hatalom által megálmodott és megtervezett *status quo* bármilyen módon is sérüljön, s elkezdtek gyártani a hamis ellentétpárokat (fiatalok–öreges, kezdők–befutottak, hétköznapiok–forradalmi idők, új irodalmi szükségletek–megmerevedett struktúra, új poétikák–hagyományos szemléletmódok). Külön kiemeli e hamis dichotómiák közül a talán legproblematisabbat, a történelmi események nemzedékeivel szembeni akkori/mostani fiataloknak jutó, hétköznapi forradalmiság hervasztó fogalmát⁶⁵⁶.

Szilágyi pontosan írja le hatalmi és irodalmi-művészeti mező viszonyát a korban. „Az irodalmi folyamat nem követheti a szabad verseny ösztönösségét. A jövedelmezőség éppoly kevésbé lehet szempont, mint a művészi minőség. Az államilag szubvencionált irodalom jótékony hatását ki kell terjeszteni minden becsületes műalkotás-termelőre. Persze szem előtt tartva az anyagi érdekelttség elvét (premiázás, jutalmak, kiváltságok, stb.)”⁶⁵⁷. Mindez amilyen pontosan rámutat a hatalmi mező irodalmi mezőre való rátelepedésére, torz voltára a kádárizmus viszonyai között, olyan világosan határolja el a szerepeket is írók és az irodalom szervezői, irányítói között: utóbbiak nem válnak íróvá, előbbiekből viszont válhatnak a tervezés-irányítás részei, csupán vállalniuk kell, hogy megszűnnek íróknak lenni – e logika pedig egyszerre mutat egy rendkívül éles elhatárolódást és egyúttal szétszalazhatatlanságot is az irodalmi mező és a hatalmi mező között⁶⁵⁸. Szilágyi szerint a fiatal irodalom mintegy a túltermelés, a tervezett könyvkiadás és irodalom viszonyai között a felesleg egyik formája volt. Ugyanakkor ennek pont az ellenkezőjét bizonyította a *Mozgó Világ*, mely végül is új poétikák, irányvonalak, a frissesség képviselőjévé tudott válni – nyilvánvalóan a hatalom szándéka ellenére, ellenében, egyfajta rendszerhibaként: különös módon azzá tudott válni, amire a

⁶⁵⁶ SZILÁGYI 1984, 383.

⁶⁵⁷ SZILÁGYI 1984, 384.

⁶⁵⁸ S némi reményt is kifejez Szilágyi abban a tekintetben, hogy a hatalmi mező irodalmi mező feletti totális kontrollja lazul, végbemegy a visszarendeződés a piaci viszonyok, ily módon valamiféle reális kereslet-kínálat, még mindig hibrid, de kevésbé torz struktúrájába. Ebből visszafelé kiolvasható az ekkori működésmód is. „Olykor azért megcsillan a remény: vannak hívei az irodalmi termelés racionalizálásának is. A teljes csőd felé rohanó irodalomgyártat nem fogják szanálni, hanem decentralizálják, s bizonyos határok között alávetik a piaci szabályozás mechanizmusának, biztosítják, hogy az írók és irodalmi csoportok saját érdekelttsége alapján szervezzék át, racionalizálják az anyagi támogatást. Ez – például – azt jelenti, hogy anyagi eszközöket nemcsak a »központtól«, és nemcsak politikai közvetítéssel lehet szerezni új irodalmi vállalkozásokhoz, hanem más forrásokból, többek között szabályos gazdasági hitel révén is, és ezekkel az eszközökkel önálló és önigazgató irodalmi vállalkozások rendelkeznek. A politikai szabályozás itt egyfelől nyílt, elméleti kritikában (nem a titkos, gyakorlati kritikában) és a jogi-bírói úton történő felelősségre vonásban (szélsőséges esetekben) fejeződne csupán ki, de magának az irodalomnak a szervezésformáit, a közhatalomból való részesedését nem határozná meg: visszaadná az irodalomnak saját felelősségét és méltóságát.” SZILÁGYI 1984, 388. A szöveg eredetije 1980-as, tehát tudjuk, hogy mindez illúzióknak bizonyult, s még tíz évet kellett várni a „szabad piacra”, az irodalomgyár pedig szinte teljes csődbe jutott. Az állami támogatás alapvető jelentősége pedig napjainkban sem elhanyagolható a magyar kortárs szépirodalom intézményrendszere, az írószervezetek, a folyóiratok működése, de még a könyvkiadás tekintetében sem.

marginalitásba kényszerített „fiataloknak” szüksége volt, azaz a döntéshozók a hatalom szempontjából hibáztak.

Szilágyi rámutat a Rákosi-rendszer, majd a korai kádárizmus alapvetően más típusú viszonyulására a kérdéshez, melyek éppen a fiatal alkotók nagykorúsításában, minél hamarabbi helyzetbe hozásában voltak érdekeltek. A folyóiratok szabályozásáról írottakat követően (a születésszabályozás metaforáján végigvezetve azt) az *írói rend* alapvetően marxi fogalmát járja körül, ami visszakapcsol az irodalmi mező működésmódjához, és ezen belül is a fiatalok marginális helyzetéhez a korban. Az írói rend ebben az értelemben az irodalmi mező centrumában elhelyezkedő, a hatalom által jóváhagyott szerzőket jelenti, a kánont, mely esztétikai és eladhatósági, tehát piaci szempontoktól is független – ebben az értelemben bizonyul feleslegnek a fiatal irodalmár. „Ám a »felesleg« és a »hiány« nemcsak a folyóirat-tervezésben ismernek ikertestvérekként egymásra (*túl sok* a »folyóirat« és »hol vannak a folyóiratok?«), hanem maguknak az íróknak, az *írói rendnek* a termelésében és újratermelésében is. Az író ugyan nem született nemes, de megszerezheti a nemességet, ha bekerül az írói rendbe. Többé akár ne is írjon! Egy élet »munkája« és »munkátlansága« vagy »rossz munkája« között a *státus* szempontjából nincs semmi különbség. Persze a rendnek vannak kiemelkedő alakjai, akiknek nevéhez fényes irodalmi tettek sorát fűzi az olvasói képzelet, ám a rend minden tagja »író« (függetlenül attól, mit ír, mennyit ír), s így még a kiváló rendtagok csillogása is a rendre, az átlagos rendtagokra sugárzik vissza jótékonyan: reprezentálja, öregbíti a rend hírnevét. A nemesi címet semmilyen irodalmi produkcióval nem lehet játszani többé. Következmény: író egyre több van, és az újaknak a rendbe való felvétele elé egyre nehezebb akadályokat gördítenek (kiemelések az eredetiben – P-K. S.)”⁶⁵⁹

Szilágyi az antológiákat inkább tartja szociológiai jelenségeknek⁶⁶⁰, melyek mind az „eltömegesítés, nivellálás, arctalanítás”⁶⁶¹ eszközeiként jöttek létre, nem pedig esztétikai megfontolások vagy nemzedékszervezés eredményeképpen, az „elsőkötetest” pedig szintén mintegy periférikus szerencsétlenként, az irodalom társadalmában tengődő páriaként írja le – természetesen a hatalom szándékai szerint és megelégedésére. „Még a művészi tömegtermelés korában is példa nélkül áll, hogy az *egyedi művet* (minőségétől függetlenül) *nem az alkotó egyén, hanem egy szociológiailag meghatározott, ideologikusan interpretált tömeg alá sorolják be* (kiemelés az eredetiben – P-K. S.)”⁶⁶². A pályakezdők helyzete tehát kétszeresen marginális:

⁶⁵⁹ SZILÁGYI 1984, 392–393.

⁶⁶⁰ S ha ezt elfogadjuk, úgy evidencia, hogy egy szociológiai jelenséget, mely egyúttal irodalmi is, irodalomszociológiai eszközökkel kell leírnunk.

⁶⁶¹ SZILÁGYI 1984, 394.

⁶⁶² SZILÁGYI 1984, 395.

egyrészt helyzetükből fakad, hiszen pályájuk elején járó alkotókként pozicionálisan nem lehetnek másutt, mint a periférián, azaz marginalitásban, s a torz hatalmi-irodalmi mezőreláció eredményeként egy oktrojált, kikényszerített, eltömegesítő marginalitás is ráakódik erre a helyzetre, ami további hendikepet eredményez. A „fiatal” kategóriából átkerülni a „nem fiatalba”, azaz az írói rendbe szintén hatalmi aktus, nem öregedés, nem életműépítés következménye – hiszen bármiféle elismerés szintén a hatalmi mező felügyelete alatt állott. Így logikus következtetés, hogy egyes szerzők csak a politikai rendszerváltozás után „nőhettek fel”, illetve találni olyanokat, akik akár már lezárult életük/pályájuk ellenére is mindvégig „fiatal írók/költők” maradtak.

Szilágyi egyik kulcsfogalmává a tömeg, a tömegesítés válik az írásban (annak manipulálása, irányítása, félelmetessége, lázadozása, tárgyalóképtelensége), mely a fiatalokra vonatkozik, s melynek megoldása a csoportképzés, az irányzatosodás, az egyénivé és egyedivé válás⁶⁶³. Az irodalmi mező működésének egyik legpontosabb leírása a korban a fasírozott-metafora: „»Normális« körülmények között (értsd: irodalmi szükségletek szerint, létező eszmei és poétikai ellentétek vagy különbségek köré szerveződő, öntörvényű irodalmi életben) egy vita, egy folyóirat, egy antológia, egy irodalmi csoportosulás vagy egy irodalmi botrány – az irodalmi nyilvánosság *saját* szervezésformája, az irodalmi élet mechanizmusának *saját* működése. Ehhez képest a mi irodalmunk még ma is egészen más mechanizmus képét mutatja: előttünk áll egy – az irodalmi élet festékével gondosan lekent – gépezet, amelybe fenn betöltik a kész, önmagukban esetleg szuverén véleményeket, műveket, irodalmi szándékokat, és lenn viták, folyóiratok, stb. jönnek ki belőle. Azaz, mire kijönnek, ez lesz belőlük: *fasírozott*. (kiemelések az eredetiben – P-K. S.)”⁶⁶⁴ Szilágyi szerint az egész torz struktúra, rettentő gépezet ellen a küzdés formája a megértés: aki egy csavart is megért belőle, már közelebb kerül lebontásához, a cél pedig a minél nagyobb autonómia kivívása lehet, semmi más.

Jelen dolgozat a gépezet csúcsra járatásának időszakával foglalkozik, a vizsgált antológiák is a rendületlen fasírtgyártás részei, ebben az értelemben maguk is fasírozottak, vagy legalábbis fasírtfalatok. S a gépezet és a produktum megértésével, elemzésével jelen sorok írójának nem a struktúra lebontásához kell immár hozzájárulnia, hanem annak megértésével a

⁶⁶³ Vö. „Sajátos módon ’69-ig szinte kötetek nélkül, de megindult az új irodalmi jelenségek formális integrációja. Az *izoláció*, az »ezek a fiatalok« jelszóval látogatható művészeti állatövoda kiépítés és a *beolvasztás*, a szocialista kultúrának a fiatalok törekvéseiben is felmutatható életerejét és zökkenőmentes folytonosságát hangsúlyozva – párhuzamos taktika volt. Izoláció és beolvasztás alkalmasnak látszott egy váratlan, valójában régóta alakuló, kiszámítható kulturális túltermelés levezetésére.” REMÉNYI 1995, 175. E taktika a későbbiek során egyre kevésbé működött, az izolációs kísérletek inkább önállósodáshoz vezettek, míg a beolvasztás, az emancipáció, az asszimiláció sohasem sikerülhetett teljesen.

⁶⁶⁴ SZILÁGYI 1984, 398.

műtfeldolgozáshoz, az irodalomtörténeti kutatómunkával a jelen irodalmának jobb megértéséhez. A fasírt analízise.

7. A Költők egymás közt

„*ÍRÓK EGYMÁS KÖZÖTT*, olvastam valahol nemrég. Nagyon fontos néhány szó. Tudniillik:

EZ AZ, AMI NINCS. Hol volnánk írók egymás közt? Ha meghívok néhányat vacsorára hozzánk, tehát mikor szinte nem írók, akkor, akkor vagyunk egymás között. Egyébként sose, nincsen erre tér. És én még azokkal is »egymás közt« szeretnék lenni, mert elemi érdekem, akiket eszem ágában nem volna vacsorára hívni. Csak akkor lehet együtt lenni, ha egyedül lehet, csak akkor lehet szövetséget kötni, ha tudjuk, kik vagyunk »mi«. A dolgok nem kívül kezdődnek, hanem belül, és nem alul, hanem felül, és nem a láthatóban, hanem a láthatatlanban.”⁶⁶⁵

/Esterházy Péter/

A dolgozat második, részletesen tárgyalandó antológiája a Szépirodalmi nevezetes vállalkozása, a *Költők egymás közt*⁶⁶⁶. Az időrendet követve e gyűjtemény tárgyalása megelőzi az *Elérhetetlen földét*, hiszen utóbbit hiába, hogy évek óta szervezték, s járta a kézirat a kiadókat, akárcsak az *Első Ének*, a *Költők egymás közt* (a továbbiakban: *Kek*) is hamarabb került kiadásra, igaz, nem sokkal: a Kilencek antológiája csak az év végén látott napvilágot, a *Kek* pedig az 1969-es év őszének folyamán.

7.1 Az antológia körül

A *Költők egymás közt* Illyés Gyula versétől kölcsönzi címét, amely utal egyrészt a kollegialitásra, amelyet a kötet implikál, azaz arra, hogy befutott, idősebb költők írnak a fiatalok versei elé bevezető sorokat (mintegy befogadják őket a kánonba), másrészt értelmezhető úgy is, hogy Illyés versbeszélője mint útravaló a költőtársnak elmondja, mintegy tanítómesterként, hogy nem szabad a versírást abbahagyni, mindig folytatni kell azt, a költő csak igazat szólhat, birodalmak omlottak össze művészet, irodalom, vers nélkül; viták nélkül nem lehet megúszni a pályát, és így tovább. Tehát a vers ars poetica jellege mellett egyfajta didaktikus szöveg is. Meglehetősen hányattatott sorsot tudhat magáénak⁶⁶⁷, mint ahogyan a Kádár-rendszer hajnalán

⁶⁶⁵ ESTERHÁZY Péter, *Láthatatlan történetünk*. = Uő. *A kitömött hattyú*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 86–87.

⁶⁶⁶ DOMOKOS Máttyás szerk. *Költők egymás közt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

⁶⁶⁷ „De az antológiacímé emelt *Költők egymás közt* megítélésében – merev elutasításában – is bizonyára szerepet játszott az a körülmény, hogy a vers először 1956. október 20-án jelent meg az *Irodalmi Újságban*, három nappal október 23-a előtt. De a beléje zárt figyelmeztetés is kényelmetlenül érinthette a Kállai-Szirmai-Aczél-féle irodalompolitikai vezetést: »S ha költő hallgat, belekékül, / mint kinek fogy a levegője / s vele sápadnak mind, zihálva, / kiknek ő volna nyíló szája. / / Különös bibliát-idéző / ragály! – De birodalmak estek, / nem kapva lélekzetnyi verset.«” DOMOKOS Máttyás, *Illyés Gyula: Dőlt vitorla*. = Uő. *Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában 1948–1989*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 166.

általában Illyés verseskötetei⁶⁶⁸. Végül a *Dőlt vitorla* című kötet 163. oldalán jelent meg 1965-ben⁶⁶⁹. S hogy végül is egy ilyen reprezentatívnak szánt, kiállításában is reprezentatív, fontos irodalompolitikai gesztusnak tekinthető könyv címadó és egyben mottóként is feltüntetett szövege lehetett, mutatja a kultúrpolitikai szelek változását is – nem függetlenül a nagypolitikai és a gazdasági eseményektől.

A cím tehát a sajátos formátumra is utal. Egy-egy idősebb pályatárs mutat be fiatal, pályakezdő költőket bevezető sorokkal, s ez a beavatási, kanonizációs, befogadó gesztus fontosabbnak bizonyul(hat) bizonyos esetekben, mint a költők versei vagy önéletrajzai⁶⁷⁰. A kötet felépítése szerint sorrendben előbb a fiatal szerző portréja következik, majd az idősebb pályatárs szövege, rövid kisesszéje, utána a verscsomag, és végül a fiatal költő önvallomása⁶⁷¹.

Az antológiában nincs előszó, Illyés említett verse áll mintegy programkijelölőként vagy mottóként a könyv élén, a védőborító belső fülein olvasható a bevezetőnek beillő fülszöveg, alighanem a szerkesztő, Domokos Mátyás tollából.

Öt-hatszáz sornyi verset közöl az egyes fiatal költőktől az antológia, mint arra a fülszöveg rögtön az elején felhívja a figyelmet. Ez egyrészt több mint egy antológiaközlés, de kevesebb, mint egy kötet, mindezt erényként említi, s különleges vállalkozásként aposztrofálja a könyvet, a mágikusnak is mondható jelszó, mely majd a *Kek* „testvérköteteinél”⁶⁷² is lépten-nyomon említésre kerül: „tizenöt önálló kis verseskötet”. Visszaulva a pályakezdés megállapított, ekkori három szintjéhez: gyakorlatilag a *Kek* és társai az állatorvosi lovai a mesterséges antológia-szintnek, sőt, furcsa kötetke-gyűjtemény: némileg több az antológiánál, de korántsem önálló könyv⁶⁷³.

⁶⁶⁸ „Lektori, szerkesztői feladat még annak a kérdésnek felvetése s javaslattétel rá: a kritika ügyének tekintsük-e a kötet ellentmondásainak bírálatát, vagy pedig helyes lenne már kiadás előtt is jobban ritkítani a válság-verseket? Szerintem: igen.” Király István lektori jelentése Illyés Gyula *Új versek* című kötetéről, idézi: DOMOKOS 1996. 165. Mindez igen élesen világít rá arra a fajta kritikai működésre, melyről korábban már volt szó (cenzúra-nem cenzúra, a kiadáspolitika liberalizálódása s ezzel együtt a kritika kontrollszerepe).

⁶⁶⁹ ILLYÉS Gyula, *Dőlt vitorla. Versek*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1965.

⁶⁷⁰ „Mindazonáltal aligha lehetne erős érveket felhozni amellett, hogy – utólag visszatekintve – ezek az antológiák olyan körképet nyújtottak volna a kor költői kezdeményezéseiről, amely később alapvetően inadekvátnak vagy félrevezetőnek bizonyult volna. A fiatal költők és a mentorok alkotta párok olyan összefüggéseket (immár akár líratörténeti összefüggéseket) rajzolnak ki, amelyeket nemigen lehetne érvénytelennek minősíteni.” KULCSÁR-SZABÓ 2018, 69.

⁶⁷¹ Vö. „A pályakezdők önvallomásai és az »öregék« bevezetői általában érdektelenek vagy értelmezhetetlenek, többek közt azért, mert sok esetben ma már egész egyszerűen lehetetlen megállapítani, hogy ki mikor hazudott vagy taktikázott netán.” BÁN 1997, 98. Hogy érdektelenek és értelmezhetetlenek volnának ezek a szövegek, azzal nem tudunk egyetérteni, s kérdés, a „taktikázás” és a „hazugság” feltárásának igénye miféle értelmezői módszereket igényelne, s egyáltalán, milyen irodalomtörténeti megközelítésmódot igényel. Az „igazság” keresése az irodalomtudomány szempontjából aligha gyümölcsöző taktika vagy felfogás, mely könnyen zsákutcákba vezetheti a kutatót (nyomozót?) – túl a célkitűzés védhetőségén.

⁶⁷² Az 1971-es *A magunk kenyerén*-nél és az 1974-es *Ne mondj le semmiről*-nél.

⁶⁷³ A recepcióban felbukkanó találó kifejezés szerint: kollektív kötet.

Irodalomtörténeti kontextusban, mintegy megemelve a vállalkozást egy sor kötetet említ Domokos, melyek nagyjából félezer sort tettek ki: Kassák Lajostól az *Eposz Wagner maszkjábant* (első kötete, 1915), József Attilától a *Szépség koldusát* (1922), Illyés Gyulától a *Nehéz földet* (1928), Radnóti Miklóstól a *Pogány köszöntőt* (1930), Pilinszky Jánostól a *Trapéz és korlátot* (1946), utóbbi kettő terjedelemre, mint ki is emeli, még ennyi sem volt, világirodalmi példája pedig Apollinaire *Bestiáriuma*, amely mindösszesen 100 sort tett ki. Példák arra, hogy az „igazi” tehetség képes arra, hogy ekkora terjedelemben prezentálja, megmutassa magát. A metódust igazoló, mondhatni megideologizált mondatok ezek, alátámasztva jó színvonalú, inspiratív, vállalható példákkal, ugyanakkor nem válaszolja meg a kérdést, hogy ugyanezen félezer vagy hatszáz sorok miért nem jelenhettek meg önálló kötet formájában (mint ahogy természetesen később többen lesznek, akik megjelenhettek, általában a *Kek*-ben olvasható anyagukat egy az egyben beépítve önálló debütáló könyvükbe). Persze akárhogy is: a fülszöveg alapvetően marketingcélokat tart szem előtt.

Domokos hangsúlyozza: „... ez az antológia nem valamilyen költői irányzaté, nem egy csoport bemutatására vállalkozik, s nem készült a nemzedéki seregszemle igényével sem. A költőké ez a könyv; azoké a költőké, akik az évek során felkeresték verseikkel a kiadót, s bár önálló kötetben még nem jelenhettek meg, nem hallgattak el.”⁶⁷⁴ Lényegesebbnek tűnik, hogy mi *nem* ez az antológia. Ez több dologra is rávilágít, egyrészt a már többször említett belépési szintre, illetve arra, hogy több, mint egy antológia, kevesebb, mint egy kötet, másrészt egy furcsa képződmény megjelenésére: olyan antológia, amely egyben nem igazán antológia, egymás mellé szerkesztett, monologizáló anyagok, nagyjából ugyanolyan terjedelemben. Nincs érvényesített szerkesztői koncepció, nincs mód kiemelésre, súlyozásra, súlypontok elhelyezésére (ábécésorrend), ugyanakkor mégis rostált és válogatott materiáról van szó, nincsen benne mindenki, aki él és mozog, csak az, aki valamit fel tud mutatni. Ez okozza azt a sajátos helyzetet is, hogy kis túlzással élve a kanonizált költők bemutató írásai, valamint a költők önvallomásai érdekesebbek, nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot, mint maguk a versanyagok.

⁶⁷⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán szerint a *Kek* és későbbi két folytatása „egyedül valamiféle generációs elvet követtek nyíltan, mintegy arra vállalkozva, hogy hozzájáruljanak annak az – a vonatkozó korabeli kritikai eszmecserékben rendre emlegetett – ellentmondásnak a feldolgozásához, hogy a szóban forgó években szinte példátlan sűrűséggel színre lépő új lírikusok sokasága nagyon csekély részben részesült a publikációs lehetőségekből...” Ebben alighanem téved: a generációs elv sem érvényesült ezekben az antológiákban, sokkal inkább csupán a „fiatalság”, mint hamis ernyőfogalom, mely kortól függetlenül vonatkozott a kötet nélküli költőkre. KULCSÁR-SZABÓ 2018, 64.

A fülszöveg a bevezető szövegeket mesterek, felfedezők, bátorítók és példaképek írásainak nevezi, melyek „(mintegy leckét adva a kritikának)” szólnak a pályakezdő kollégákról⁶⁷⁵.

Domokoshoz és az 1969-es évhez tartozik még egy érdekes epizód, amelyet Fodor András ír le naplójában: „Matyi megoldott már egy nehéz feladatot. Kellő pillanatban, amikor Illés az *Első ének*-ből kötetre szerződtetendőket kérte tőle, félretolta az antológiát: »– Van olyan kötetnélküli is, aki túl van a negyedik X-en: Lator.«”⁶⁷⁶ Azaz túl az *Első Éneken*, innen még a *Kek*-en, egy fontos első kötet megjelent 1969-ben, mely mutat némi „rendszerhibát”: az ekkor már hosszú évek óta az Európa Könyvkiadónál dolgozó Lator László első kötete még mindig váratott magára, s ekkorra bizonyult tarthatatlannak ez a kényelmetlen helyzet.

Az antológia könyvtestéről szólva kivitelezésében, megjelenésében is a reprezentativitás szándékát érhetjük tetten, különösképpen az *Első Énekekkel* és az *Elérhetetlen földdel* való összehasonlításban (s mindez áll a két utódkönyvre, *A magunk kenyerén*-re és a *Ne mondj le semmiről*-re is): keménytábla, védőborító, a papír 80 grammos famentes diósgyőri chamois, vízjellel. 9500 példányban jelent meg, 100 példánnyal többen tehát, mint az *Első Ének*, és kivitelének megfelelően több, mint duplaannyiba is került: 30 forintba, míg az előző tárgyalt antológia csupán 12-be.

7.2 A Költők egymás közt *anyaga*

Az antológia tehát tizenöt fiatal költőt közöl, ábécésorrendben, a már felvázolt szerkesztési mód alapján.

Az első költő az *Első Éneket* is nyitó Apáti Miklós, akit Simon István mutat be⁶⁷⁷. Simon maga is szerkesztett fiatal költőket bemutató antológiát, közvetlenül a forradalom utáni, hatalomtechnikailag és irodalompolitikailag is zavaros időszakban, a *15 fiatal 105 verse* címűt, a *Tűz-tánc* pandanját.

A szöveg a nemzedékek problematikájával vezeti fel a bemutatást, kérdése, hogy milyen eligazítást adhat a bevezető portré írója maga, aki csupán egy generációval idősebb bemutatottjánál. Tematizálja és problematizálja az arctalanságot is: „Különösen zavarba ejtő ez akkor (t.i. az elismerés lassú érkezése – P-K. S.), ha az irodalmi közhiedelem a verselők

⁶⁷⁵ Egyetérthetünk Kulcsár-Szabó Zoltánnal, aki szerint az antológiában való szereplés, az ez általi kanonizáció, illetőleg az idősebb pályatársak gesztusa „az afelőli döntést is implikálja, ki tekinthető valóban költőnek, kik azok, akiket a kortárs líra meghatározó képviselői maguk közé fogadnak”. KULCSÁR-SZABÓ 2018, 67.

⁶⁷⁶ A naplóbejegyzés dátuma: 1968. V. 7. FODOR András, *Ezer este Fülep Lajossal, II. kötet*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 545.

⁶⁷⁷ SIMON István, *Apáti Miklós versei elé. KeK*, 9–10.

hatalmas táboráról beszél, összemosva a megjelent versek százait és az arcokat, amelyek különben tényleg nagyon hasonlítanak egymásra, ugyancsak valami közhiedelem munkálkodása jóvoltából. Nehéz különválasztani és biztosan rámutatni valamelyikre: ez az, itt van, rá kell igazán figyelni.”⁶⁷⁸

Simon saját debütálásához hasonlítja Apátiét, utóbbi ekkor huszonöt éves, fiatalabb, mint a „bátorító” első kötete, s amire jut némi önkritikával: jobban tud verselni a jelenlegi A. M., mint az akkori S. I. Keményen, pontosan fogalmaz, hangja nem egészen önálló, de egyénibb, és lehet érezni, milyen lesz, ha azzá válik. Érti korlátait, határait, nem akar annál többet – véli Simon. Persze felmerülhetnek kérdések, például hogy érénynek számít-e akár a költői pálya tekintetében is, ha valaki érzi a korlátait, s azokat nem kísérli meg ha át nem is ugrani, de legalábbis kitolni. A „verbalizmust” a modernség kritériumának nevezi, ez evidensen nem azt a költészettörténeti fordulatot jelenti, amiről már korábban volt szó a dolgozatban. A gordiuszi csomót Simon azzal vágja át, hogy kijelenti, Apáti mércéje: a föltétlen költői őszinteség, mely amilyen általános a kor lírai közbeszédét tekintve, annyira homályos.

Apáti 30 verssel szerepel 23 oldalon a válogatásban. Ezek közül egy átvétel az *Első Énekből*, a *Higgyük el végre* című, Nagy Lászlónak ajánlott szöveg. A versekről röviden elmondható, hogy a természetlíra mellett érzékelhető az erős József Attila-hatás (*Piros ruhák*, *József Attila*), találni verset Che Guevaráról (*Sírató*), s a családi siratók mellett alanyi szövegeket is: „Három vagy négy üzemben leltem / második otthonomra”⁶⁷⁹ vagy „hogymindenki tudja / Huszonhárom évem immár / kifüggesztve a gyárkapukra”⁶⁸⁰. Önvallomása⁶⁸¹ szerint „[f]eltételezhető, hogy a »fényes szelek« idején a tőlem tellő (sic!) összes nyomatékkal hangsúlyoztam volna munkásszármazásom; ma csak csöndesen szemlélem egyre fogyó pályaelőnyöm. Az előny csökkenését is, az előnyt magát is igazságosnak érzem.”⁶⁸² Nem nehéz felfedezni az iróniát ezekben a mondatokban, mely egyrészt a proletár-státus inflálódásáról,

⁶⁷⁸ SIMON 1969, 9.

⁶⁷⁹ APÁTI Miklós, *Mementó. Kek*, 22.

⁶⁸⁰ APÁTI Miklós, *Későn jöttek. Kek*, 23.

⁶⁸¹ A tartalomjegyzék következetesen önéletrajznak nevezi a fiatal költők verseinek végére biggyesztett, változó hosszúságú és színvonalú szövegeket. A dolgozat következetesen inkább önvallomásnak nevezi ezeket az írásokat, mégpedig azért, mert nem szabályos önéletrajzokról van szó, sokkal inkább ars poeticákról, melyek túlnyomórészt egyértelmű kapcsolatban állnak bizonyos életrajzi tényekkel. Ez, mint majd látjuk, nem mindenkinél van így, van, aki megfricskázza az eljárást, olyan is van, aki ironizál rajta, olyan is, aki fricskázná, de beletörik a bicskája. Az mindenesetre világos egy-egy szövegből, hogy valamiféle kérdéssort, sorvezetőt, főbb csomópontokat megjelölő segédszöveget kaptak a fiatal költők, amelyek alapján ezt a szöveget létre kellett hozniuk az antológia számára, s az, úgy tűnik, egyértelműnek vette élet és költészet szükségsszerű, ámde a „puszta” alanyiságnál, referencialitásnál jóval bonyolultabb összefüggését.

⁶⁸² APÁTI Miklós, *Önéletrajz. Kek*, 35.

másrészt a munkásöntudat változásáról is hírt ad⁶⁸³. Mint írja, szakmája szerint vegyésztechnikus, lyukkártyagépek kezeléséből is van szakma vizsgája, s a költészettel közel azonos intenzitású érdeklődést mutat a szociográfia iránt is. A rövid írás végén visszatér az ironikusan, maliciózusan is olvasható téma. „Társadalmi-politikai központú a gondolkodásom, de ebből még soha semmi bajom nem származott.” Azaz amely tulajdonsága előnyként, pozitív megítéléssel kellene, hogy megjelenjen a kádárizmus társadalmában, adott esetben szégyenkezésre adhatott okot.

Vasy Géza „szocialista líránk” kimagasló ígéretei között tartotta számon Apáti Miklóst az akadémiai tanulmánykötetben, s meglehetősen bő terjedelmet szentelt neki⁶⁸⁴. Apáti első kötete *Vándorút*⁶⁸⁵ címmel három évvel később jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó fekete-piros elsőkötetes sorozatában. Később is több-kevesebb rendszerességgel publikálta verseskönyveit, regényt is írt. Szerkesztőként, újságíróként tevékenykedett nyugdíjazásáig⁶⁸⁶, s 2016-ban hunyt el.

Beney Zsuzsát Weöres Sándor mutatja be az antológiában⁶⁸⁷. Bár „a mester bemutatja a tanítványt” gesztusban nagyon erőteljesen jelen van a kanonizáló gesztus, illetve tévesen vagy éppen helytálló módon (és az ezek közötti skálán elhelyezkedve) a bemutató és a bemutatott lírája közötti hasonlóságok keresésének kényszere, az ekkor vitathatatlan és hatalmas szimbolikus tőkével rendelkező Weöres ilyenforma megnyilvánulásának nagy jelentőség tulajdonítható, hiszen közhely, hogy amellet, hogy nagyszerű szerző volt, nagyszerű olvasó is egyúttal⁶⁸⁸.

„A magyar költészet még aligha produkált szubtilisabbat, szellemibbet, mint Beney Zsuzsa lírája.” Erős felütéssel kezd Weöres, majd úgy folytatja, hogy bár anyagtalannak hat, de a szövegekben keményen megmunkált matéria található. Tragikusnak és megdöbbenőnek nevezi Beney verseit, majd meghúz egy hagyományvonalat Ányos Pállal, Dayka Gáborral,

⁶⁸³ „a fiatal szerzők rendszerint (...) beszámolnak arról is, hogy miként viszonyul a »polgári« értelemben vett hivatásuk, valamint társadalmi körülményeik (származásuk, iskolázottságuk, képzettségük, mondhatni az a »társadalmi mobilitás«, amely az antológia lapjaira juttatta őket), a szó nemesebb értelmében vett, költői-irodalmi hivatáshoz elhivatottsághoz”. KULCSÁR-SZABÓ 2018, 68.

⁶⁸⁴ VASY Géza, *Apáti Miklós*. = Uő. szerk. *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Kortársaink, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 57–66.

⁶⁸⁵ A *Vándorúthoz* is – mely meglehetősen terjedelmes első kötet, csaknem 150 oldal – Simon István írta a fülszöveget. A rövid kis írásban idéz saját magát a *Kek*-ből, valamint Apáti belső fülön (Simoné a hátsón található) olvasható bemutatkozását is a *Kek*-béli önvallomásából idézik.

⁶⁸⁶ Bár 1978-ban, tehát tíz évvel az *Első Ének*ben való bemutatkozása után József Attila-díjat kapott, később „elbűjt” a Táncsics Mihály-díjas újságíró mögé a József Attila-díjas költő. Vö. <https://web.archive.org/web/20160710134512/http://mno.hu/grund/isten-veled-miki-bacsi-1351247> Letöltés ideje: 2020. június 2.

⁶⁸⁷ WEÖRES Sándor, *Beney Zsuzsa lírájáról*. *Kek*, 39–40.

⁶⁸⁸ Vö. RÉZ 2015, 192–194.

Vörösmarty Mihállyal – valamint Petrőczy Kata Szidóniával, Dukai Takács Judittal, Ferenczy Terézzel. A megformálás szintjei Weöres szerint először is a fájdalom, ahonnan „táplálkozik” Beney írása, majd az artiztikum, és végül pedig az isteni, éteri szféra. Weöres kijelenti, hogy Beney költészetének jövőjét tekintve nem tud jósolni (szemben például majd az Oravecz Imre verseihez írott bevezetőjével), mind a „lejjebb ereszkedés”, mind pedig a magasságban maradás eshetőség. Érettnek és késznek tartja a költőtárs eddigi szövegeit.

Az írás végén Weöres reflektál a fiatalok helyzetére is. „Máris nagyon sokat kaptunk a mostani huszonöt-harmincöt évesek generációjától, és telhetetlenül még többet várunk. Bár bizonyosan vannak, kik megszokott síneiket, kényelmüket, vélt vagy valódi babérjaikat féltve, fanyalognak – s a fiatalok elé ők rakják azt a szükséges ellenállást, melynek elviselése vagy leküzdése nélkül fejlődés alig-alig lehetséges; ha valakit, valakiket tárt karral, ellenkezés nélkül fogadnak, ezáltal az új vitorlákból a szelet kifogják, vagy a kócos éhenkórász forradalmárt rögtön karosszékbe ültetik.” Bár Weöressel kapcsolatban kialakult vélekedés legendás (és a hivatalosság részéről fanyalgással szemlélt) apolitikussága⁶⁸⁹, mindez arra világít rá, hogy ez nem volt teljesen igaz, s legalábbis a fiatal pályatársak helyzetét, a segítő-gátló mechanizmusokat pontosan látta⁶⁹⁰.

A versanyag tekintetében a válogatás eleji ógörög, mitológiai szerepversek után feltűnően súlyos és visszatérő tematika az abortuszé, nem olyan közvetlenül és csupaszon, mint az *Első Énekben* például Tölgyessy Miklósnál, hanem sokkal mélyebben s egyúttal jobban elemelve (*Requiem*). A *Haiku* című vers természeti állapotok, állóképek szétírása, hosszú felsorolás, a látszólag műfajmegjelölő címmel éles feszültségben áll a versszöveg, s említésre méltó a hétrészes *Barokk szonettek* is, mely rendkívül éteri, elemelt szöveg, ahogyan Weöres is említette Beney egész költészetéről szólva. Beney Zsuzsa 14 verssel szerepel, 24 oldalon.

Önvallomását rögtön társadalmi, származásbéli „coming out”-tal kezdi, csakúgy, mint Apáti Miklós, ám ellenkező előjellel: polgári-értelmiségi családból érkezett⁶⁹¹. A „régí világ” ismerős igazán számára, apja polgári polihisztor volt, mint írja, s tőle kapta szellemi tájékozódását és annak irányait. Hivatása szerint orvos⁶⁹². A szerző állítása szerint mindig

⁶⁸⁹ Vö. Illés Endre mondatával a *Tűzkiút* kéziratának olvasását követően: „Azért abban mégiscsak van valami bőszítő, hogy egy költőt meg se kárhozzon a kor, amelyben él.” Idézi DOMOKOS 1996, 136.

⁶⁹⁰ S olykor aktívan segítette is őket, mint az a Pásztor Béla-díj ismeretes gesztusa jelzi 1970-ből.

⁶⁹¹ BENEY Zsuzsa, *Önéletrajz. Kek*, 65.

⁶⁹² „Akkor még simán fölvettem mind a két szakra, vagyis a magyar–francia szakra, illetve az orvosi egyetemre. Hirtelen rájöttem, hogy mielőtt szólnék az emberekhez, előtte tennem is kellene valamit értük. Ezért mentem az orvosi egyetemre. Ez azonban nem független attól, hogy akkor már érezhető volt a levegőben, hogy az egyetemnek a régi szakmacentrikus orientációját egy politikai orientáció fogja felváltani. Ez azonban az orvosi egyetemen tanultakat nem befolyásolhatta, a humán szakokat igen. Természetesen a későbbi elhelyezkedésnél már fontos szempont volt a politikai orientáció.” GYIMESI Andrea, *Az igazság arcai. Beszélgetés Beney Zsuzsával*. Ponticulus

nagycsaládról álmódott, s itt fényt derít a tragédiára, pontosabban tragédiákra, melyek magyarázzák az abortusz-motívumot, a gyermekhalál megjelenését és az alapvetően tragikus hangoltságot: fia 22 hónaposan, férje egy évvel később hunyt el. A versekre térve is érezni azt az éteriségeként megfogalmazott lebegés-viszonyulást, amit Weöres fogalmazott meg bevezetőjében, s amely egyben távolinak látszik a professzionális író/költő attitűdjétől. „Ezek a versek mind a pillanatok eksztázisában születtek, elviselhetetlen feszültségek kisüléseként.”

„Csaknem húsz évvel későbbem mutatkozom be, mint az manapság fiatal költők között szokásos, és csaknem az ő korokra jellemző szertelenségével a pesszimizmusnak és optimizmusnak.” 1930-ban született, tehát az antológia megjelenésének idején 39 éves, ily módon a biológiai nemzedéki jelleg, összetartozás gondolata ezen a ponton megbicsaklik – itt is igazolódik az antológiapolitika egységesítő népfrent-jellege.

Beney Zsuzsa első könyve három évvel a *Kek* után, Apáti Miklóssal egy évben jelent meg, szintén a Szépirodalmi fekete-piros sorozatában⁶⁹³. Verseskönyveket és esszéket írt pályája során, s orvosi professziója mellett 1993-ban az irodalomtudományok kandidátusa lett, egyetemen is tanított irodalmat⁶⁹⁴. Többek között megkapta a József Attila-díjat is, 2006-ban hunyt el⁶⁹⁵.

A következő költő a kötetben Bisztray Ádám. Bemutatója Fodor András⁶⁹⁶, akinek naplójából tudható, hogy igen szoros viszonyt ápolt Bisztrayval, s mintegy atyai jóbarátként, idősebb pályatársként próbálta egyengetni útját. Mindenesetre a költőportré bevezetése már

Hungaricus, X. évfolyam, 7-8. szám, 2006. július-augusztus. Link: <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/nyomhagyok/beney.html> Letöltés ideje: 2020. június 2.

⁶⁹³ BENEY Zsuzsa, *Tűzföld*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.

⁶⁹⁴ „Ötvenéves koromon túl már úgy éreztem, hogy valami egészen mással fogok foglalkozni, ha nyugdíjas leszek. Addigra már elég sok esszét megírtam, kezdtek megismerni a nevemet, s külső óraadóként először Pécsen, majd Miskolcon tanítottam modern magyar irodalmat, főleg költészetet. Jelenleg a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanítok. Egyszerre fejeztem be az orvosi munkámat, s a miskolci tanítást. Hetvenéves koromban.” GYIMESI 2006. Vö. FORGÁCS Anita szerk., *Szavaink tükörléte. Beney Zsuzsa köszöntése*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006.

⁶⁹⁵ „2000. július 15. Beney Zsuzsa 70 éves. Egy időben nagyon szerettem a verseit. Először 1969-ben, a *Költők egymás között* (sic!) c. emlékeztető antológiában találkoztam a nevével. Az Irodalmi Szemlébe Roncsol Laci hozta be. (69-ben mindketten a Szemle szerkesztői voltunk.) Nem tudom, Roncsol honnan ismerte a költőnőt, talán Weöres mutatta be neki, de cizellált, transzcendenciákra érzékeny ízlésével valószínűleg kalauz nélkül is megtalálta volna Beney éteri verseit. A költőnő egyébként 1930-as évfárat, 1969-ben harminckilenc éves, messze a legidősebb az antológiában induló fiatal költők között, például a legfiatalabb Oravecz Imrénél tizenhárom évvel idősebb. Nem tudom, hogyan került az 1943-ban született Oravecz és Petri mellé.” TÖZSÉR Árpád, *Az érzékek csöcseléke. Naplók (1998-2000) naplója*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011. 205. A Beneyről szóló rész alatti, július 16-i bejegyzésben: „meghalt Petri”.

⁶⁹⁶ FODOR András, *Bisztray Ádámról. Kek*, 69–70. Az 1969-es év első felében már megjelent egy csokor vers Bisztraytól a kecskeméti, ekkor indult *Forrásban*, szintén Fodor bevezetőjével. „Manapság, amikor a fiatal költőket csapatostul indítják egymást tipró, áttekinthetetlenül zsúfolt versenyekre, megnőtt a szerkesztők felelőssége. A tülekedésben meg kell találniuk a szolidaritás és belső erő hosszú távra hivatott bajnokait, akiknek célbaérése esetleg a látványos startolóknál is bizonyosabb. / Hét éve hiszem, hogy Bisztray Ádám ezek közé tartozik. Olyan örökséget hordoz, melyről — bár nélküle érvényes, fontos költészet sohase volt — mind kevesebb hiteles hang hallatszik. A természet és a közösségi érzés éneke.” FODOR András, *Ajánló sorok Bisztray Ádám verseihez*. Forrás 1969/5-6, 34.

felütésével furcsa miliőt teremt. „A kötelező üvöltés, az ösztönös improvizációk divatja idején, úgy vélem, a meggondolkoztató szűkszavúsághoz nagyobb bátorság kell, mint bármely érdekes bőbeszédűséghez. Látványos gesztusok nélkül színpadra állni? Van-e ennél kockázatosabb kihívás? Milyen sors vár a fiatal művészre, aki nem kíván beöltözni az éppen műsorra került repríz, a tegnapelőtti szecceszíó féktelen utánzásába? Aki elszánt szoliditással csak önmagát követi, s netalán egy századelejinél régibb költőküldetést akar versbe fogalmazni? Meghallják-e a hangját egyáltalán? Ha igen, miféle minősítést fog kapni? Halk szavú? Konzervatív? De vajon a korszerűség csak az alkalmazkodók privilégiuma? Nem ugyanolyan jogon a szembeszegülőké, akik újat keresve a folytonosság értékeit is őrizni igyekeznek?”⁶⁹⁷

Lehetne ennek a rövid, kiragadott szövegrésznek a címe akár az is, hogy „A korszerűtlenség védelmében”, mindenestre azt, hogy kire utal ilyen homályosan Fodor, s opponálja a Bisztraynak tulajdonított magatartásformát, költői felfogást, azt nem nehéz felfejteni. Mindaz, ami negatív ebben a leírásban könnyen azonosítható Tandori Dezső nevével, naplója tanúsága szerint ő képviselte számára a zagyva, érthetetlen, pozór fiatal költőket⁶⁹⁸. Az esszé további részében a természet és közösségi érzés énekeseként aposztrofálja Bisztrayt, kiemelve, hogy ezzel az akkori magyar mezőnyben fehér hollónak mondható. A nemzeti irodalom ügyét szívéen viselő idősebb nemzedék, ha hátratekint, végre valakit láthat, aki szintén ezt csinálja, írja Fodor, s kritikaként azt fogalmazza meg, hogy Bisztray már-már veszélyesen szemérmes költő. Az írás zárásaként kijelenti, hogy olyan módon kellene védeni az általa bemutatott fiatal poétát (intézményesen), mint a természetet is szokás. A hangzatos és találó(nak gondolt) kép ugyanakkor kellemetlen konnotációkkal is bírt, elég csak az ötvenes évek tényleg intézményesen védett dilettáns pártköltőire utalni.

A versek túlnyomórészt valóban természeti képekkel, leírásokkal, állapotokkal operálnak, megjelenik bennük a költő, mint a természet gyermeke, vagy éppen azonosulásként, mint maga a natúra, s közben olyan alakok, mint *Csontváry*, mint inspiráció és hommage. *A telepen* felvillant némi szociográfiai érdeklődést; *Wesselényi*, *Batthyány*, neveik és az

⁶⁹⁷ *Kek*, 69.

⁶⁹⁸ Egy további idézet Fodor naplójából. „A kéznél lévő *Magunk kenyerén* antológia Horváth Lajos propagandájára készített. [Bozay – P-K. S.] Attila viszont Weöresre emlékeztető keményfejú makacssággal állítja, a hosszú Déva vára költeményből csak ez a sor ér valamit: „Estére már kitetszettek a repedések...” Helyteleníti a múlt századias programot. Különben is, egész beállítottságunk provinciális. József Attila helyett inkább Babits kell, Horváth Lajoséé útja helyett Tandorié. Ettől a lényegében Nagy Lacit is fumigáló fölényességtől megbokrosodva mérgeesen ütök vissza a vizivárosi csokornyakkendő, paraplés, házi gombfocizást irodalomná erőltető, a kispolgári semmit mitizáló új bálvány felé. Tizenhét éves koromban ezt a spanyolviaszt én is feltaláltam, írtam a magam csak azért is súlytalan, ha úgy tetszik, nyegle verseit, mígnem rájöttem, ez léhaság. – És ne hidd – replikázom tovább –, hogy valahol van egy fórum, ahol eldöntik, mettől meddig terjed a provincializmus. Londonban Cs. Szabó László ugyanazt a Bartók–Juhász Ferenc-mintát lobogtatja, mint itthon Pomogáts vagy Szabolcsi Miklós.” FODOR András, *A hetvenes évek. Napló 1970 – 1972. Első kötet*. Helikon Kiadó, Budapest, 1995. 222.

emléküknek szentelt versek jeleznek abból a nemzeti elköteleződésből valamit, amit Fodor pedzett bevezetőjében. Említésre érdemes még a *Holdváltás*, mely az abortusz, a meg nem született gyermekek tragikus témája körül forog. Bisztray „névjegye” 31 vers 21 oldalon.

Önvallomásában leírja, hogy 1935-ben született Bukarestben, gyermekkorát Erdélyben töltötte, nagyrészt Székelyudvarhelyen. Az antológia megjelenésekor 34 éves. Végzettsége szerint agronómus, 1964-től Országos Mezőgazdasági Könyvtárban dolgozott, műszerész is volt, fatelepen is foglalkoztatták, a Kiskunsági Állami Gazdaságban is, valamint tatabányai könyvtárosként is kereste kenyerét. Sokak esetében megfigyelhető jelenség a sokszor egymástól jelentősen különböző állások, munkahelyek sokasága, mely egyrészt rávilágít a rendszer foglalkoztatottságközpontú, ám abban a rátermettséget, végzettséget, alkalmasságot kevésbé szem előtt tartó működésmódjára; másrészt annak csupán látszólagos flexibilitására és átjárhatóságára; harmadrészt arra a jelenségre, amelyet az *Első Ének* kapcsán már látni lehetett: a fiatal költők között gyakorlatilag nincsen olyan, aki az írásból, írásaiból élne meg (hacsak nem újságíró), azaz szabadfoglalkozású író, szellemi szabadfoglalkozású nincsen köztük, amely ismételten felidézi a dilettantizmus és az amatőrizmus problematikáját.

Bisztray leírja még, hogy '60 szeptemberétől ír, s különféle mezőgazdasági munkái mellett írta az első szövegeit, valamint fontosnak tartja megemlíteni '69 januárját, amikor is a Fiatal Művészek Klubjában tartott esten Pomogáts Béla vezette be a verseit.

Bisztray Ádám első verseskötete illik az Apáti és Beney kapcsán vázolt sorba: 1972-ben jelenik meg, ám nem a Szépirodalminál, hanem a rivális Magvetőnél, ráadásul nem az Új Termés-sorozatban, hanem egyedi borítóval, mondhatni sorozaton kívül⁶⁹⁹. József Attila-díjas 1993-ban lett, s a későbbiekben is számos verseskötetet és prózakötetet publikált. Könyvtárosként, szerkesztőként dolgozott, 1998-ban hunyt el.

⁶⁹⁹ BISZTRAY Ádám, *Erdőntúli táj*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. A Bisztray kötetének megjelenése körüli machinációkat teljes egészében nincs mód feltárni, mindenesetre elég éles képet kapni róla Fodor András naplójából, s egyúttal az irodalmi élet játszmáinak, hatalmi mechanizmusainak működéséről is a korban. „1971. III. 5. Péntek // Pontosán megjelenik Illés Endrénél, hogy szóbeli választ kapjak Bisztray Ádám ügyében írt levelemre. Ahogy az ajtón beenged, abból már érzem engesztelhetetlenségét. Behozatja a corpus delictit, és mindenáron meg akar győzni, hogy Bisztray költészetének nincs jövője. Sok benne a közhely. Látva, hogy még csak kisajtot sem hágy a lehetőségre, nem erőlködöm tovább. Annyit persze mondok, méltánytalannak érzem, hogy Apáti, Pardi igen, Bisztray nem. Közben belül működik bennem a stratégia: Illés elutasításának bélyegével átvitetem a kéziratot a másik kiadóba. Ha Kardos bizonyítani akar, adja ki a pártfogással kompromittált fiatal költőt... /Fodor ezekben az években „igazolt át” a Szépirodalmihoz a Magvetőtől, s mindez állítólag félreértésből, Kardos György tudta nélkül történt, aki ezt orvosolni kívánta – P-K. S./ Illés ugyancsak kompenzál: maga ajánlja föl, új esszé-sorozatukba adjam be tanulmánykötetem tervezetét.” FODOR 1995 I., 176.

Iszlai Zoltán verseit Garai Gábor vezeti be⁷⁰⁰. A *Tűz-tánc* címadó versét jegyző Garai⁷⁰¹ rögtön szövege elején reflektál a furcsa helyzetre: mindössze négy évvel idősebb a bemutatandó költőnél. A „fiatal” szerző közelebb van a negyvenhez, mint a harminchoz, és mégis az a fonák helyzet adódott, hogy könyvben most először lép a közönség elé. Már van egy kötetre való verse, és tíz éve publikál. Alkotói módszeréről szólva Garai szerint Iszlai „valamiképpen tömörségre, lényeglátásra, formai fegyelemre, racionális kifejezésre szoktatta magát – nyilván ár ellen úszva, mert napjaink legdivatosabb költői áramlatai aligha sodorták őt ebbe az irányba.” Garai minden bizonnyal csakúgy, mint Fodor András, nem volt nagy véleménynyel a Tandori névével fémjelzett⁷⁰², egykorú kifejezéssel „ezoterikus” vonalról. Iszlai mesterei Garai szerint József Attila, Szabó Lőrinc, s egyik versét Juhász Ferencnek ajánlotta: „(...) nem a stílus külsőségeit tanulta el tehát Juhásztól, hanem valami mást, valami nagyon lényeges megtanulhatót és átvehető: a dolgok mélyére néző s önmagát vallató ember küldetéstudatát.” S utána rögtön megjegyzi: „Ennek a küldetéstudatnak méltó, szuggesztív erejű kifejezése az itt olvasható versekben még viszonylag ritkán jelenik meg”.

Iszlai Zoltán 27 oldalon olvasható 21 verséről elmondható, hogy többnyire formában, tehát nem szabadversben íródtak, s anyagtalanok; nem oly módon lebegnek, amiként Beney Zsuzsa szövegei, hanem szétfolynak, s nem mutatnak karaktert, önálló nyelvet. Önvallomásában hagyományos ívet rajzol fel születésétől, iskoláival, s elmondja, hogy ekkor a könyvismertető lap munkatársa. 1960-tól él Budapesten, versei azóta „mindenhol” megjelentek (kivételként emeli ki a *Látóhatárt*⁷⁰³).

Hitvallása, poétikája szerint „[k]ötelességem, hogy olyan akaratok, csoportok és emberek ellen éljek, akik az eszméket tudatosan negligálják, vagy kiteljesedésük nehézségeit látva előbb öncsalással, később hazugsággal, végül kíméletlen ügyeskedéssel térnek ki megvalósításuk elől.” Ezzel kapcsolatban megjegyezhető, hogy igen problematikus, ha az

⁷⁰⁰ GARAI Gábor, *Iszlai Zoltán versei elé. Kek*, 97–99. Ehhez ismét egy kapcsolódó szövegrész Fodor András naplójából: éppen sorolja, hogy aktuálisan milyen csapások érték 1969. június 23-án, Fonyódon datált bejegyzésében: „Netán tőle is bátorodott /Vasy Gézától, aki ledorongolta F. A. válogatott verskötetét az ÉS-ben – P-K. S./ tavasszal kinevezett új főnököm, Iszlai Zoltán, ki mára időzített hosszú levelében jól irányzott ütésekkel mér munkatársi, emberi és költői önérzetemetre. /Fodor 1959-től az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjának főmunkatársa, az *Új Könyvek* című időszaki kiadvány alapító szerkesztője./ Megértem, hogy kényelmetlenné vált menedzseri árnyékból szabadulni akar. Tudomásul vettem, hogy a *Költők egymás közt* antológiában, ahová én ajánlottam be, kénytelen volt más költőt, Garait keresni elővezetőként. Értesültem arról is, hogy lényegében Garai fedezte föl őt, könyvét pedig Benjámin segítette kiadáshoz.” FODOR 1986. II., 587.

⁷⁰¹ Mindez az Iszlairól szóló bevezető kapcsán semmiféle következménnyel nem bír, csupán azt hivatott jelezni, hogy Garainak jelentős köze van a fiatal költői antológiák problematikájához.

⁷⁰² Tandori szuverenitásához és mindenféle irodalmi csoportosuláson, irányzaton, pláne mozgalmon kívüliségéhez aligha férhet kétség, a kifejezést a kor viszonyait és vélekedéseit rekonstruálva használja a dolgozat.

⁷⁰³ Itt nem az ekkor már *Új Látóhatár*ként működő, nyugati magyar emigráns lapra utal, hanem a kettéválás után „hazatelepült”, ekkor még alapvetően nem szemleként működő utódlapra.

egyén, a költő vagy a bármely művész, alkotó professzióval rendelkező szubjektum alapvető öndefiníciója valami ellen irányul; valami tagadásában, ellenében, nem pedig valami mellett. Mindez úgy értelmezendő, hogy mivel korábban kiemeli, hogy az eszmékben hisz, ez alighanem a marxizmust jelenti. Zárómondatai szerint példaképei „az építő forradalmárok, mindenekelőtt Lenin, állandó csodálatom tárgya Shakespeare. (Mindkettőjüknek felemelő humora volt)”.

Iszlainak nem kellett annyit várnia első kötetére, mint Apátinak, Beneynek és Bisztraynak, az már 1970-ben megjelent a *Magvető Új Termés*-sorozatában⁷⁰⁴. Két évvel később az *Élet és Irodalom* kritikarovatának vezetője lett, 1984–1990-ig pedig a *Film Színház Muzsika* főszerkesztője volt. Közben folyamatosan jelentek meg verseskötetei, gyermekverskötetei, ifjúsági regényei, elbeszélései⁷⁰⁵. 1982-ben József Attila-díjat kapott⁷⁰⁶.

Kertész Pétert Kormos István mutatja be a *Kek*-ben⁷⁰⁷. Kormos pontosan rálátott a fiatal írókat és költőket övező problémákra, hiszen az irodalmi mezőben csaknem ő volt az egyetlen olyan auktor, aki egyezményesen mint a „fiatalok pártfogója” tudott szerepelni, a (marginális) pályakezdők szemében óriási szimbolikus tőkével⁷⁰⁸. Másutt is nyilatkozott a kérdésről⁷⁰⁹, s itt sem mulasztotta el az alkalmat, hogy reflektáljon rá.

„»Fiatal költő« – ez ma nem korhatározó a szakmai tolvajnyelvben, hanem esztétikai kategória, mert harminc-negyven év közt is ilyen elképzelt irodalmi személyi lappal járnak költők a szerkesztőségek ajtaján ki-be; tizennyolc éves korában szavazhat, büntethető, szülői engedély nélkül házasodhat – de ha verset ír, kiskorúsága automatikusan meghosszabbítatik, bizonytalanul hosszú időre.” Remek reflexió ez az egész problematikára, mely, mint látjuk, olthatatlanul jelen volt, s azt elhallgatni sem lehetett, ugyanakkor paradox, ám jellemző helyzetet eredményezhetett, hogy éppen egy a konfliktust oldani szándékozó, reprezentatív antológia lapjain tematizálódott. Kertészről szólva Kormos elmondja, hogy dísztelen, de nem formátlan verseket ír; gondolkodik, s nem a hogyan, hanem a mit mondani az elsődleges a

⁷⁰⁴ ISZLAI Zoltán, *Lármafa*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970.

⁷⁰⁵ Megkíséreltem felkeresni őt kérdéseimmel, mint szinte minden, még élő és elérhető szerzőt a tárgyalt antológiákból, ám nem jártam sikerrel, a szerző feleségétől érkezett megrendítő levél. Bővebben vö. a kutatás e részéről szóló fejezettel.

⁷⁰⁶ Fontos megjegyezni, hogy az egyes kitüntetések, mint például legjelentősebbnek tekinthető irodalmi, állami középdi, a József Attila-díj nem azért kerül említésre, mert az bármiféle következtetést engedne levonni a szerzők szövegeinek esztétikai minőségére nézvést, hanem azért, hogy rekonstruálhatóvá váljék valamelyest az adott költő irodalmi mezőben elfoglalt helyzete, intézményesülése, elismertsége, tehát bizonyosságul annak, hogy pályakezdőként elfoglalt marginális pozíciójából (könyveinek folyamatos megjelenése mellett) sikerült kitörnie egy ilyenfajta elismerés okán is, s szimbolikus tőkéje ezáltal is növekedni látszott.

⁷⁰⁷ KORMOS István, *Kertész Péterről*. *Kek*, 127.

⁷⁰⁸ Vö. *A Kormos Egyetem* című, 1998-as dokumentumfilmmel.

⁷⁰⁹ LENGYEL Péter, *Látogatóban Kormos Istvánnál*. = Uő. szerk. *Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai. Új gyűjtemény*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971. 353.

számára. Közvetlen és friss hangú, könnyed megfogalmazású, egy majdani kötet fülszövegének is beillő írásról van szó, s logikusnak tűnt volna, ha Kertész Péter első könyve a Kozmosznál jelenik meg, pártfogója szerkesztésében, ám végül nem így lett.

Kertész Péter szövegei, 20 oldalon olvasható 28 verse következetesen központosítás nélkül, kisbetűvel íródtak. Találni fohászt József Attilához, mely kapcsolódás alapvető a fiatal szerzőknél; majd szanatóriumi, kórházi képek sorjáznak, valamint a holokauszt rettenete és következményei (dermesztő emlékezete inkább, semmint egykorú valósága.) *[K]öltészet avagy hol van már az első ének* című versében csak a címadás tekintetében utal az előző antológiára.

Önvallomásában leírja, hogy egy karcagi zsidó nyomdász leszármazottja (nagyapja volt), apja büntetőszázadban halt meg a keleti fronton. Az *Első Ének* recepciójában is megfogalmazott megfigyelésre rímelnék e tények, miszerint ha keresni kellene valamiféle összekötő kapcsot ezen (nem-)nemzedék összetartozására, akkor félárva, apátlan generációról lenne szó. Huszonhét évesen kezdett írni, volt képügynök, vegyészhallgató, kooperátor és anyagbeszerző, ismét csak találkozunk tehát a munkahelyek változatosságával, a fiatalok mobilitásnak és flexibilitásnak tűnő helykeresésével.

Még két jellemző idézet: „Pszichológiai olvasmányaimból tudom, hogy ennyi anamnézis gyakran bőven elégséges egy személyiség antiszociális torzulásához. Nem lettem antiszociális.”⁷¹⁰ illetve „Sokat éltem beteg emberek között, megtanultam szeretni az életet”⁷¹¹. Kertész az *Első Ének*ben közölt verseiből mindössze a *bányaomlás után* címűt vette át a *Kek*-be. Első könyve már-már a mintázatba illően 1972-ben jelent meg, méghozzá a Szépirodalmi Kiadó fekete-piros sorozatában⁷¹². A kötet megjelenése idején már nem írt verset⁷¹³, s verskötetete sem jelent meg több⁷¹⁴, az irodalmi mező felől nézve tehát mindvégig marginális alkotó maradt. Regionális (Szentendre) és országos lapoknál (*Magyar Nemzet*) dolgozott újságíróként a későbbiekben, s aktív közéleti tevékenységet folytatott⁷¹⁵. 2019-ben hunyt el⁷¹⁶.

⁷¹⁰ *Kek* 149.

⁷¹¹ *Kek* 150.

⁷¹² KERTÉSZ Péter, *Hangulatjelentés*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.

⁷¹³ Első kötetének fülszövegéből: „Öt évig írtam verseket – barátaim többre azt mondták, írjak belőlük tárcát vagy glosszát –, s nem tudom eltitkolni, néha az a mániám (ilyenem is van), hogy költőségem halála után megjelent posztumusz kötetemet tartja kezében a nyájas olvasó. Ilyenkor – minden hitetlenségem ellenére – szeretnék örökre feltámadni.”

⁷¹⁴ Blogkötetei, helytörténeti írásai ellenben igen. Vö. KÖSZEG Ferenc, *Sétál, gondolkodik. Kertész Péter blogjai*. Beszélő 2007/12. 32–36.

⁷¹⁵ PETHŐ NÉMETH Erika, *Írók, költők Szentendrén*. Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár – Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1990. 64–65.

⁷¹⁶ <https://szentendre.hu/elhunyt-kertesz-peter/> Letöltés ideje: 2020. június 3.

Kiss Annát Nagy László mutatja be⁷¹⁷ (majd az *Elérhetetlen föld* előszavát is ő jegyzi). Kiss Anna költészetét különösnek tartja, mert magyarázata szerint minden jó költészet különös. Az ekkoriban már kétségtelenül a kortárs költészet élvonalában lévő (a költészeti kánon csúcsán Juhász Ferencsel együtt), az *Élet és Irodalom* képszerkesztőjeként dolgozó, tehát szimbolikus tőkével rendelkező Nagy leírja, hogy nem akarja besorolni bemutatottját, de mások úgylát fogják majd – „[v]éleményem, hogy szép, szerencsétlen, végzetes költészet az övé. Kiss Anna a társadalom és a költészet egyik árvalánya”. Ugyanakkor nem tulajdonít nagy jelentőséget a (saját) véleményének. A lezárás előtt még próbálja jellemezni, megbecsülni, hogy hová fejlődhet: nézőpontunkból visszatekintve abban igaza lett, hogy alapvetően és radikálisan nem változott meg Kiss Anna költészete a későbbiekben sem.

Természetesen nem tekinthető véletlennek, hogy éppen Nagy László vezette be Kiss Anna verseinek gyűjteményét⁷¹⁸. Népi ihletésű, a falusi, paraszti világot tematizáló, műfajait és formáit tekintve a népdalokhoz, ráolvasásokhoz, mágikus rigmusokhoz közelítő álomfejtés-költészetéről van szó. Az egyik legeredetibb szöveg az antológiában a *Küszöb*⁷¹⁹ című, mely az otthon meghatározását és elhagyásának szükségességét írja meg, a régi ház nosztalgia mentes megjelenítésével és aprólékos leírásával, ahogyan a múlt rekvizitumai elemésztének minden jobbra érdemest, benne az önmegszólítással: „[n]eked innen kell elindulnod”, valamint az elődök tevékenységeinek, pl. a szövegnek a folytathatatlanságával, vagy inkább lehetetlenségével.

„Nem vagy kimondottan társadalmi lény”⁷²⁰. Alapvetően kétféle verstípus különíthető el, az áradóbb, egészen rövid sorokkal operáló, dalszerű szövegek, valamint az akár kispróza-ként is olvasható, eseménytelen, képszerű, faltól-falig prózaversek.

Kiss Anna önvallomásában leírja, hogy 1939-ben született, az antológia megjelenésének idején tehát 30 éves. Mint írja, öregek között nőtt fel, utal valamiféle harmóniára is a természettel, nosztalgia nélkül. „A táguló világ aztán összezavarta bennem ezt a primitív harmóniát, kiderült, hogy sokféle az igazság, hogy nem mindenkinek három nap a szolgálat. Kínlódások, útkeresések következtek, félbemaradt orvosegyetemi tanulmányok, hortobágyi tanítóság, budapesti tanárság.” Mindezek ismételtén a társadalmi helykeresés, illetve a pályakezdő költők amatőrizmusa kényszerítettségének, marginalizáltságának bizonyítékai.

⁷¹⁷ NAGY László, *Margarétás pecsét. Kek*, 153.

⁷¹⁸ „Nagy László azt mondta, ha nő lenne, így írna, s üzenté, hogy hívjam föl.” ELEK Tibor, „...emlékezem mindenre és mindenkire”. *Beszélgetés Kiss Annával*. Bárka 2011/4. 64.

⁷¹⁹ KISS Anna, *Küszöb. Kek*, 161–162.

⁷²⁰ KISS Anna, *Kisvárosi történet. Kek*, 162.

Első könyve 1971-ben jelent meg a Kozmosz gondozásában⁷²¹. 1979-től szabadfoglalkozású író, számos verseskönyve, gyermekverskötete jelent meg. Az irodalmi mezőben a marginális pozícióból központi, elismert státuszra tett szert, többek között József Attila- és Kossuth-díjas, a Nemzet Művésze lett⁷²². Kiss Anna emlékezése szerint számára az antológia sorsfordító, igen jelentős könyvnek bizonyult⁷²³. Monográfiusa bár önálló fejezetet szentel a *Költők egymás közt*-nek, érdemi megállapításokat nem tesz a gyűjtemény kapcsán⁷²⁴.

Kiss Benedeket a *Kek*-ben Juhász Ferenc mutatja be⁷²⁵. Ő az egyetlen a Kilencek közül, aki központi antológiában is szerepelt még az *Elérhetetlen föld* megjelenése előtt (vö. az *Első Ének* körüli huzavonákkal). Juhász utal is az ekkor még mindig kéziratban tengődő antológiára kezdő szavaiban. A bevezető szöveg áradása, képzuhatagokkal operáló anyagszerűsége a jellegzetesen juhászi hanghordozást mutatja⁷²⁶.

„Először egy gépiratos, kiadást-áhító antológia szereplőjeként ismertem meg Kiss Benedeket, s szívem föl is szikrázott nyomban zöld-lángú, tajték-léptű csikó-indulatosságától, vidám és nyers és ficáncoló tavaszi kedvétől, lobogó kék indulatosságától, ami még a homályosabb-belsejű, egymásba-tört titkú, kúszán összenőtt kristálybelsejű, vak kőránkosabb-hámrétegű kép-egymásrahullásokat, pala-rétegeket, érzés-tömböket is átvilágította tiszta lángjával és örömeivel, s láttam azt is rögtön, hogyha hasonlíthatom azt az antológiát egy kerékhez, költőit a kerék egy-egy küllőjéhez, láttam azt is, hogy ez a küllő, Kiss Benedek költészete, másfajta fából van kifaragva, valami jó illatú, tiszta rózsafából, jó szagú, rózsás anyagból, kemény-erezésű, rózsapórusú, tiszta fából.” Juhász képeket idéz verseiből, tavaszi költészetnek látja Kiss Benedek líráját, tehát ifjúnak, ilyen értelemben zseninek, kicsattanónak, frissnek, természetközelinek. Belehelyezi a fiatal szerzőt a magyar költészet fő hagyományvonalába (Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda, Ady, József

⁷²¹ KISS Anna, *Fabábu*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1971. „A Magvetőtől vissza is dobták. A hallgatag évek már korábban, Debrecen után elkezdődtek. (1963-69). Nem óhajtottam a szerkesztőségek előszobáit sorra venni, míg barátunk, Latinovits Zoltán fogta a felgyúlt oldalakat, s elolvastatta általa személyesen ismert költőkkel, így került Nagy Lászlóhoz is. Nagy László mutatott be a *Költők egymás közt* versantológiában, s Kormos István keresett meg, hogy kiadná kötetben, ha írok még hozzá. *Fabábu* című könyvemmel kezdődött a Kozmosz-sorozat a Móra Kiadónál. Siettetett, szinte kezemből szedte ki az utolját, nem volt idő megérlelni, mint a többi, meglátszik rajta. De a könyvet díjazták, az év legjobb első kötete lett.” ONAGY Zoltán, *Másik idő. Beszélgetés Kiss Anna költővel*. Parnasszus 2014/Tavaszi. 15.

⁷²² A díjak felsorolásának indoklásáról korábban már volt szó, azok politikai konnotációiról nem: a mindenkori, akár rendszerváltás előtti, akár a kommunista rezsim bukása utáni intézményrendszer (állami és egyéb, kanonizáló és intézményesítő) kitüntetései egyként az alkotó kurrens irodalmi mezőben elfoglalt pozíciójának erejéről és „bebetonozottságáról” tanúskodnak.

⁷²³ KISS Anna levele. 2020. május 20.

⁷²⁴ CS. NAGY Ibolya, *Kiss Anna*. MMA Kiadó, Budapest, 2014.

⁷²⁵ JUHÁSZ Ferenc, *Néhány szó Kiss Benedekről*. *Kek*, 177–178.

⁷²⁶ Vö. „A legjobb lektori jelentéseket Juhász Feri írta, aki olyan energiával és olyan ambícióval írta a lektori jelentéseit, mint a verseit. Fantasztikusak voltak, mindig nagyszerű lektori jelentéseket írt.” 2. melléklet.

Attila), s zárásában leírja, hogy mintegy természettudósként mikroszkóppal megvizsgálta Kiss költészetének sejtjeit, s azokat egészségeseknek, lüktetőeknek találta. Az első szöveg rögvest egy hasonló kulcsszavakkal leírható vers (*Tavasza hangolt himnusz*). Kiss Benedek versei is a népi ihletést hordozzák magukon mind ritmikai, formai, mind motivikus szinten; dalszerűek, a versek tere, ornamentikája Nagy Lászlót és Juhász Ferencet idézik, mindkettejüknek ajánl is egy-egy verset (*Ez lesz az arcom és Költők*). Kiss Benedek 23 verssel szerepel 23 oldalon.

Önvallomásában az antológiában való bemutatkozást „poétai konfirmálásnak” nevezi, találóan, hiszen a református liturgiában is a konfirmálás a felnőtté avatás gesztusa, a gyülekezet teljes jogú tagja lesz az a fiatal, aki konfirmál. A fiatal költők infantilizált helyzetére és egyúttal kitolódó pályakezdésére való reflexiók nála is folytatódnak. „Miért, hogy ma akkor kezdődik egy-egy költői pálya, mikor régebben gyakran – bár nemegyszer erőszakosan – le is zárult? Természetes jelenség-e, hogy korunkban a művészi felnőtté válás így kitolódik?” Majd e passzusokat követően a tudományos fejlődést, az ég, a csillagok meghódítását, az űrtechnikát állítja szembe a szűkös társadalmi viszonyokkal.

„Nemzedékem alapélménye a magába fúló, reménytelen meditáció, az önpusztító, sokszor tartalmát vesztő (legalábbis a konkrét, aktív tartalmat vesztő) »csiszolódás«, amikor funkció és szerkezet egymásra utalt harmóniája megbomlik, s a funkció lehetetlenülése révén a szerkezet önálló életet kezd. Ez a dekadencia és l’art pour l’art képlete, természetellenes és egészségtelen állapot, s a költőnek elsőik közt kell e bágyatag romlás arcába vágni kesztyűt és öklöt.” A nemzedék alapélményét, *enthelekeiáját* (Mannheim) kísérli meg meghatározni e részlet, poétikai konzekvenciákkal, a tisztán nyelvi működés ellenében. A dekadencia és a l’art pour l’art, mint oktrojált alapállás efelől értelmezhető, kérdés, kik, mik a kényszerítő erők⁷²⁷.

⁷²⁷ Egy későbbi interjúban aztán Kiss meglehetősen élességgel látott és fogalmazott meg bizonyos nemzedéki attribútumokat. „(...) nem hiszem, hogy korosztályunkkal irodalmi új nemzedék jelentkezett. Mind tartalmilag, mind pedig formában lényegileg az előttünk járókhoz, különösen a negyvenes-ötvenes években indultakhoz kapcsolódunk. Az természetes is, hogy mi, mint fiatalabbak, »megtanuljuk« őket, hiszen jórészt iskolai anyagok is már. (Én pl. Nagy Lászlóból írtam szakdolgozatomat az *Arccal a tengernek* megjelenése idején.) (...) Egy lényeges különbséget érzek csupán, az is negatívum, s következésképpen konzekvenciái is azok. Márpedig szép számú következménye van, s nem is akármilyen. Arra a különbségre gondolok, ami a társadalom mobilis időszakában való indulás és a megmerevedett struktúra korában való pályakezdés között van. Ez olyan feszültségforrás volt (s részben még az ma is), hogy ebből eredhetett az a téves feltételezés mintegy tíz évvel ezelőtt - s közte a magamé is -, hogy itt új nemzedék veri az ajtókat. (...) Végül csak sikerült áttörni azt a falat, ami még írásaink megjelenésétől is elválasztott. Akkor ez sem volt kis dolog; a legfontosabbat azonban, a tényleges nagykorúsítást és cselekvőleges bekapcsolást a társadalmi és irodalmi közéletbe, a magunk helyének, feladatainknak, egyensúlyunknak megtalálását ez magában nem oldhatta meg. És nemcsak az irodalomban, minden területen ez volt a helyzet. Máig nem edzett bennünket a feladatokkal folytonosan és spontán szembesülő gyakorlat, éppen a cselekvés volt az, ami permanensen maradt ki életünkéből.” GÖRÖMBEI András: „*Ismereteink is passzívok*”. *Válaszol: Kiss Benedek*. = Uő. *Kérdések és válaszok. Tizenhét interjú a hetvenes évekből*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994. 96–98.

Kiss a továbbiakban említi a Kilenceket is, akikkel ekkor harmadik éve akartak antológiát kiadni. Furcsa machinációja a hatalomnak és az irodalompolitikának, hogy miközben késleltették, egyre elutasították a gyűjtemény megjelenését, az arról való beszéd, annak körbenyilatkozása, folyamatos tematizálása nem esett tilalom alá.

Kiss Benedek emlékezése szerint „a Szépirodalmi Kiadó szerkesztésében nem sokkal utána /az *Első Ének* után – P-K. S./ megjelent a *Költők egymás közt* című reprezentatív antológia, szintén vagy 15-16 »fiatal« költővel, akiket személyesen egy-egy nagynevű pályatárs mutatott be, előszóval. Itt indult például Tandori Dezső⁷²⁸, Kiss Anna, Oravecz Imre, Veress Miklós⁷²⁹, Apáti Miklós – és még ki tudja hány ígéretes tehetség. És ebbe már én is belekerültem, szinte tudtom nélkül. Ugyanis a Szépirodalmi Kiadónál volt éppen az első kötetem kézírata – a Magvetőtől már elutasították –, legalábbis amit én első kötetemként szerettem volna megjelentetni. Ebből válogattak aztán antológia-darabokat a *Költők egymás közt* kiadványba, s szinte csak akkor értesítettek róla, mikor már visszavonhatatlan volt. Ráadásul Juhász Ferenc vállalta a bevezetőmet, s olyan elragadó és elragadtatott véleményt írt anyagom elé, hogy biz hitetlenkedtem, hihetetlennek tartottam, hogy ezt komolyan gondolja. (Akkor találkoztunk másodjára.) – A mi szívügyünk-antológiánk meg közöletlenül árválkodott a két hivatalos mellett.”⁷³⁰

Kiss Benedekről a közelmúltban monográfia is született, melyben a pályakezdő évek tárgyalásánál összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban és súllyal van jelen az indulás szempontjából az *Elérhetetlen föld* és a Kilencek tárgyalása (nagyjából annak az attitűdnek megfelelően, ahogyan Kiss emlékezése is szól), s mintegy emellett, mellékesen említi a monográfus a *Kek*-et, s magával az antológiával, K. B. abban szereplő verseivel nem foglalkozik⁷³¹.

Oravecz Imre Petri György mellett az a költő, akinek értékelése, fontossága, kanonikus pozíciója okán a legtöbbet említődik a *Költők egymás közt* antológia, hiszen ha pályakezdéséről van szó, megkerülhetetlen itteni szereplése. Beney Zsuzsa mellett őt is Weöres Sándor mutatja be⁷³². Weöres felületeket, objektumokat lát, belső hangzást hall. Sokat idézett bevezetőről van szó, különösen prognózisa miatt.

„Oravecz Imre költészete kezdet. Bizonyal változni fog; talán sokféle újdonsággal és hagyományos vagy elfeledt régiséggel bővülni, terebélyesedni; vagy talán egyetlen lényeg

⁷²⁸ Tévedés, Tandori ugyanis az *Első Ének*ben szerepelt, más ilyen jellegű antológiában nem.

⁷²⁹ Veress Miklós a *Költők egymás közt* folytatásának tekintett *A magunk kenyerén*-ben szerepelt.

⁷³⁰ KISS 2018. 16.

⁷³¹ KÖDÖBÖCZ Gábor, *Kiss Benedek*. MMA Kiadó, 2014. 31.

⁷³² WEÖRES Sándor, *Oravecz Imre verseit olvasva*. *Kek*, 207–208.

megragadására szűkülni, kopni, ahogy ez például Leopardival, Hölderlinnel történt.” – az idézett mondatokban két, látszólag egymásnak ellentmondó jóslat foglaltatik, s mégis, paradox módon az életmű későbbi alakulásának ismeretében mindkettő helytállónak bizonyult⁷³³, a hopi versek, az *1972. szeptember* kegyetlen és letisztult szerelmi lírája, majd a Szajla-téma, história és topográfia kimerítő belakása és fúziója (a *Halászóember*, valamint a regénytrilógia) igazolni látszanak Weöres sejtését. Az itt közölt, igen enigmatikus versek, melyek a későbbi *Héj* című első kötet anyagát képezik, valóban fragmentumoknak tűnnek, és különösen a későbbi korszak nagy prózaverseivel állnak kontrasztban, de a világ, a mindennek a mélyén lévő tematikus alap, a fundamentum ugyanaz, mint a Szajla-versekben.

Önvallomásában Szajlát, a szülőfalut, mint alapvetést fogalmazza meg. A későbbi művek, az életmű felől olvasva találni kifejezetten és előreutatóan fontos szakaszokat. „Én, a kamasz, akkor még nem tudtam, legfeljebb ösztöneim súgtak valamit, hogy Szajla esztendőik múltán egyetlen valóságos és pontosan feltérképezett pontja lesz életemnek, ahol álmomban is kiismerem majd magam. (...) Számomra ez a falu az első hely, a HELY. (...) Az első érzékelések színhelye, mentes minden folklorisztikus sallangtól – sallangjai sosem voltak rám hatással, sokkal inkább babonái, amelyek még ma is hatalmukban tartják a Felvidékről a török idők dúlása után odatelepített egykori tót favágók és szénégetők magukat színmagyaroknak valló unokáit. A hely, amelyet halálunk órájáig újra meg újra felkeres a képzelet, ahol együtt van minden, amire az életben csak szükségünk lehet. (...) Számomra ez a hely a képzetek kiapadhatatlannak tetsző forrása. Új képzeteimnek is az ottaniakkal kell először megbirkózniuk.”

Ezt követően szól az emlékezet költészetté válásáról, ennek nagyszerű és nagyszabású megvalósítása később a *Halászóember*⁷³⁴. Az élettények felsorolásakor Oravecznél is feltűnik

⁷³³ „Egyszer egy kritikussal ültem egy pódiumon, és azt magyarázta nekem, meg a közönségnek, hogy mindig mást csinálok. Mondtam, hogy én nem csinálok mindig mást, én mindig ugyanazt csinálok. Én azt hiszem, hogy fontos a koherencia, és ez nálam is megvan. Ugyanakkor fontos az is, hogy az ember mindennek a végére járjon, és ha a végére ért valaminek, akkor mással próbálkozzon. Ez nem feltétlenül tudatos dolog. Az első kötetem, az említett *Héj* például teljes zsákutcának bizonyult, és akkor meg is rázott a dolog, hogy nem tudom folytatni, mert éppen azt gondoltam az irodalomról akkor, amit gondoltam, és ez vitt zsákutcába. Túl zárt világ, egyoldalú metódus volt ez: akkori eszemmel úgy gondoltam, hogy nincsenek különálló versek, hanem mindig ugyanazt a verset írja az ember, és bárhol megszakítható, bárhol kezdhető, az olvasás szempontjából is - ami egy nagy marhaságnak bizonyult. Ugyanakkor ott volt az a szempont is, hogy görcsösen eredeti akartam lenni. Ez is egy nagy tévedés volt. Olyannak kell lennünk, amilyennek lenni tudunk. De huszonvalahány évesen az ember mindent másképp akar csinálni. És én is mindent másképpen akartam csinálni. Abba is kellett hagynom az írást, és el kellett fordulnom az irodalomtól ahhoz, hogy újrakezdhessem. És újra is kezdtem, öt vagy hat évvel később, úgy kezdtem újra, ahogy újrakezdtam, és úgy érzem, hogy ezzel együtt egységes a költészetem. Nem csinálok mindig mást, és nem is lehet mindig mást csinálni.” KERESZTURY Tibor, *Aki hatszor halt meg. Nagyvizit interjú Oravecz Imrével*. Litera, 2004. szeptember 13. <https://litera.hu/magazin/interju/aki-hatszor-halt-meg.html> Letöltés ideje: 2020. június 5.

⁷³⁴ „A szülőfaluhoz való visszatérés a költő számára tehát nemcsak az »irányított« vagy »tárgykereső« emlékezés eredménye, hanem szükségszerűen kerül vagy »értendő« a versek »mögé«. A még nem összeállítható teljes Szajla-kép nyilván az emlékezet stratégiáit kényszerül majd a legfontosabb problémák egyikeként kezelni (az emlékezés tehát - a Szajla tapasztalata alapján már végleg kijelenthető - olyan paradigmát képez, amely az egész Oravecz-költészetet tekintve folyamatosan meghatározza a poétikai »fejleményeket«: akár az emlékezetfelfogás »vonalán«

a gyakori munkahelyváltás motívuma: volt segéd munkás, moziüzemvezető, szállítmányozási gyakornok, nevelőtanár. 26 éves ekkor, mint írja: tanít, fordít, cikket ír, riportot ír, kilenc éve ír, van ekkor egy kötetnyi verse. A *Kek*-ben 23 oldalt kapott, első kötete pedig, a *Héj*, többekéhez hasonlóan 1972-ben jelent meg⁷³⁵. Nyugodtan kijelenthető, hogy önálló kötetek tekintetében 1972 a *Költők egymás közt*-béliek éve volt⁷³⁶.

Oravecz 1970-ben megkapta a Weöres Sándor által szétosztott Pásztor Béla-díjak egyikét, majd életútja kacsringósan alakult, disszidálásokkal és különféle állásokkal tarkítva. Szimbolikus tökéje és kanonizált helye a kortárs magyar irodalomban nagyjából az 1998-ban először megjelent *Halászóember* óta az élvonalban jelölhető ki⁷³⁷.

Pardi Anna anyagához a bevezetőt Somlyó György írta, mely terjedelmét tekintve messze a leghosszabb portré a kötetben⁷³⁸. „Magyarországon soká marad fiatal költő az ember. Hogy aztán egyszerre érje a felismerés, hogy már régen nem az.” Azt hihetné az olvasó a mondat felütéséből, hogy irodalmpolitikai-szociológiai reflexió következik a fiatal költők tarthatatlan és fonák helyzetéről, de nem erről van szó. Somlyó felidézi, ahogy a Centrál kávéházban az ő versei voltak kiterítve Szabó Lőrinc előtt, és így tovább.

„Ez a fiatal lány eddigi sorsának, serdülő- és tanulóéveinek korántsem zavartalan és egyenes vonalú menetében tipikus képviselője átalakuló társadalmunk utat kereső, bizonytalanul tévelygő, mégis szívósan új életformákat igénylő fiatalságának; s általánosabban, annak az új ifjúság-szindrómának, amely világszerte hol nyugtalanító, hol biztató formák közt kialakulóban van. (...) ez az ifjúság, egyes látszatok ellenére, olykor megdöbbentő illúziótlanságában sem eszmények nélküli, hol üde, hol bosszantó tiszteletlenségében is telve van az igazi értékek tiszteletével, s kósza céltalanságában talán az eddigieknél nagyobb célokat lát, ha homályosan is, maga előtt.” A várt reflexió a fiatalok helyzetére nem marad el, ugyanakkor általánosabb, társadalmi kontextusban veti fel őket Somlyó, világviszonylatban is kitekintve a folyamatokra. Verstechnikai, illetve „szakmai” tekintetben Somlyó a központosítás következetlenségét veti fel Pardi verseivel kapcsolatban, a saját hang keresését találóan a

is tárgyalni lehetne Oravecz életművét). Magának a Szajlának az alapstratégiája is nyilván emlékezési stratégia: visszaemlékezés és visszatérés a szülőhelyhez, az »eredethez«, amelyhez való elválaszthatatlan kötődését Oravecz gyakran hangsúlyozza.” KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Oravecz Imre*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996. 156–157.

⁷³⁵ ORAVECZ Imre, *Héj*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. Újrakiadásai: 2001, Jelenkor és 2018, Magvető.

⁷³⁶ „Az irodalom diszkurzív terében Oravecz jól »indult« az elfogadtatást, autorizálást illetően, amit a *Költők egymás közt*-beli szereplés (és annak igen pozitív visszhangja), s persze Weöres bemutatása is jelezhet.” KULCSÁR-SZABÓ 1996. 152–153.

⁷³⁷ A díjknál maradva: Kossuth-díjas, AEGON-díjas, Prima-díjas stb. Utóbbi kettő nem állami, hanem jelentős független irodalmi díj.

⁷³⁸ SOMLYÓ György, *Pardi Anna versei elé*. *Kek*, 237–241.

rádiókészülékhez, a rádióhullámhosszhoz hasonlítva, ahogyan a fiatal szerző a prózavers és szabadvers közötti sávon keresi hangját.

Valóban egyfajta hangkeresés, ennél fogva sokhúrúság és szerteágazás jellemzi Pardi Anna 19 oldalon olvasható verseit, egyaránt megtalálható a szövegekben a vidéktapasztalat valamint más témák (gyermekkor, generációs rekvizitumok, relativitáselmélet, az édesanya népi díszletek között, Beatles, Fellini, alkohol, egy házibuli kavargó és tudatfolyam-szerű leírása, és így tovább).

„[H]ol a vízszintes és függőleges tagozódások / sohse alkotnak derékszöget egy generációban”⁷³⁹ – írja, majd végül következik a *Himnusz jövő időben* című záróvers, mely hosszú, nagyszándékú szöveg, viszont széttartó és széteső, s szentenciózus is néhol, de találni benne izgalmas meglódulásokat, például a technikai civilizáció számbavételekor.

Önvallomása szerint paraszti származású, s apja a háborúban esett el. Az antológia megjelenésének idején 24 éves. „Anyám másodszorra is férjhez ment egy henteshez; nem nevelkedtem irodalmi légkörben.” Az adatokat sorolva útja tipikus az elsőgenerációs értelmiségiek között: szeghalmi érettségi, majd meős Budapesten, egy évig egyetemista Debrecenben, majd Budapest ismét, fizikai munkás, adminisztrátor, majd felvételt nyer az ELTE-re, negyedéves 1969-ben magyar–oroszlakon. Ars poeticáját tekintve kis túlzással kommunikációelméleti síkon közelít a problémához: mint írja, a vers egy ember közlése a másik ember felé.

Első könyvének címe is tükrözi ezt a felfogást, mely a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg 1971-ben⁷⁴⁰. Meglehetősen folyamatossággal írta verseskönyveit, a kétezres évektől pedig a Kairosz Kiadónál jelennek meg regényei, esszéi, zeneszerző-életrajzai. A Mórícz Zsigmond-ösztöndíjon kívül más elismerését nem találai. Pardi Anna esetében elmondható, hogy az irodalmi mezőben úgy maradt marginális szerző pozícióját tekintve, hogy az írást és a publikálást nem hagyta abba. Státusza minden bizonnyal sokadik verseskönyvével, a közpégenerációba lépve már módosult, stabilabb lett, de a történelmi sorsforduló után kis kiadók gondozták műveit, s ezek már nem tartottak számot nagyobb szakmai érdeklődésre,

⁷³⁹ PARDI Anna, *Budapest. Kek*, 258.

⁷⁴⁰ PARDI Anna, *Távírat mindenkinek*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971. Érdekes megfigyelni, hogy az antológia „5-600” sorának szorítása után nem mindegyik, de némely költő meglehetősen vaskos első kötetel jelentkezik, mintha valamiféle duzzasztás történe, vagy egy bizonyos ívszámmak kell megfelelni, vagy egész egyszerűen átszakad a gát, mindenesetre Pardi Anna első könyve például 156 oldal, Kertész Péteré 190, Apáti Miklóse 158, egyik adat sem egy karcsú, filigrán első verseskönyv oldalszáma.

illetve a legitimáló díjak is elkerülték, mindamellett, hogy folyóiratközlései (tehát aktív jelenléte a kortársi irodalomban) is elapadtak⁷⁴¹.

A *Költők egymás közt* antológia a legtöbbet talán Petri Györgynek köszönheti abban a tekintetben, hogy az irodalmi emlékezet felszínén tudott maradni, s még nem hullott a feledés homályába (szemben pl. az *Első Énekkel*, melynek emlékezetére ugyanilyen hatással Tandori jelenléte nem tudott lenni), hiszen a közelmúlt egyik legjelentősebb költőjének pályakezdését tartalmazza. Petri esetében köztudott tény az antológiában való indulás, nevezetesen Vas István bevezetője is, s ennél még nevezetesebb Petri önvallomása, melyben kijelenti, hogy a József Attila-i út, poétika folytathatatlan. Teszi mindezt egy olyan irodalmi, irodalompolitikai, sőt szöveggörnyezetben, mely permanens József Attila-kultusz alatt görnyed. Gesztusa egyfajta határátlépés is, mert ekkor a fiatal költők, mint már eddig is láthatóvá vált, szinte programszerűen tűzték zászlajukra J. A. nevét, az irodalomtörténet-írás csúcán, a három potentát között pedig el volt osztva a Petőfi–Ady–József Attila szentháromság, mely egyébként is a haladó magyar költészeti hagyomány gyémánttengelyeként állt, csaknem mozdíthatatlanul⁷⁴².

Vas István bevezetője sokat idézett írás⁷⁴³. „Miért olyan rosszkedvűek a fiatalok? Ezt ezúttal kivételesen nem az idősebb nemzedék kötelező és követelő optimizmusa kérdezi, hanem egy még idősebb nemzedék sértett előjogú, féltékeny pesszimizmusa.” Vas kérdésének az a magva, hogy milyen történelmi-társadalmi tapasztalatok jogosítják fel őket a pesszimizmusra? Vas sajátos „pesszimizmusok vetélkedőjét” rendez, kifejti, hogy mennyivel könnyebb is most (1969-ben), „bezzeg” Vasék fiatalságában az adottnak vélt dolgok (melyeket sorol) a „sötét erők ellen” léptek fel, s ami ma természetes, mind győzelem volt annak idején efelett a sötétség felett. Nem tudja elkerülni a rosszízű, szinte közhelyes és kellemetlennek tetsző „bezzeg-a-mai-fiatalok-ozást”, a csavar abban áll, hogy talán nem is akarja, sőt, mintha tudatosan túlhajtaná.

Vas szerint Petri nonkonformista, példaképe Eliot, s mivel ő (Vas) ismerte már korábbi verseit is, kijelentheti, hogy fejlődött a költészete. „Akárhogy is, Petri pillanatnyilag Eliot főiskoláját végzi. Nem kis dolog ez Magyarországon.” Gyakorlatilag mindent Eliotból magyaráz és vezet le ebben a szövegben Petrinél, és Eliot (legjobb) magyar tanítványának tekinti, s aztán kijelenti, hogy várakozással néz a feladat elé, hogy meghaladjá.

⁷⁴¹ KURCZ Orsi, „Nem zavar, hogy nem bestsellereket írok” – beszélgetés Pardi Annával. Könyvhét Online, 2015. 08. 28. Link: <http://www.magyar-konyvgyujto.hu/magyar/menupontok/felso-menusor/folyoirat/nem-zavar-hogy-nem-bestsellereket-irok--pardi-anna> Letöltés ideje: 2020. június 5.

⁷⁴² Vö. SZOLLÁTH Dávid, *A forradalmi költőtriász. A Petőfi–Ady–József Attila-kanon az ötvenes és a hatvanas években*. *Literatura* 2009/4. (35), 446–458.

⁷⁴³ VAS István, *Petri György és a pesszimizmus. Kek*, 267–269.

Petri voltaképpen 6 hosszú verset közöl 16 oldalon, s már itt olyan darabok kerülnek publikálásra, melyek majd az egész életmű és az első kötet emblematis darabjai is lesznek, mint az *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*, a *Reggel*, vagy *A szerelmi költészet nehézségei*. Erős, kiugró anyagról van szó, a korábbi kötetbéli, Mezei András-vázolta út, a lehetőség a kiugrásra, a figyelemfelhívásra Petri esetében csaknem maradéktalanul teljesült.

Vas bevezetőjénél és Petri itt közölt verseinél már csak önvallomása nevezetesebb. „Itt megjelenő verseim mind 1968-69-ből valók, és több éves szünet után keletkeztek. Korábbi kísérleteimre József Attila volt döntő és csaknem kizárólagos hatással. Az elhallgatás arra a felismerésre következett, hogy a József Attila-i hagyomány közvetlenül nem folytatható: ő volt az utolsó, akinek még sikerülhetett a lírai alapok egyszerűségének megőrzésével, a személyesség maximális intenzitásával nagy költészetet teremteni. Arra is rá kellett jönnöm, hogy hajlamaim is – egyre erősebb filozófiai érdeklődéssel és tanulmányaimmal szoros összefüggésben – arra indítanak, hogy élményeimet ne a maguk közvetlenségében fogadjam el lírai témául, hanem a bennük megmutatkozó általánosabb életproblémák természetét és alapjait kutassam. Ez persze együtt jár a líra hagyományos kereteinek felbomlásával vagy legalábbis kitágításával: egyfelől epikus-dramatikus elemekkel telíti a verset, másfelől – bizonyos fokú – lemondást jelent a személyességről. A felszabadító példát ehhez végül is T. S. Eliot költészetében találtam meg. De semmiképpen sem tartom magam Eliot »követőjének«. A világnézeti különbségeken túl mindenekelőtt azért nem, mert számomra a személytelenség nem program, hanem probléma. Mert analitikusan szemlélni a versek életanyagát, ehhez távolságtartás és ironia szükségeltetik, viszont a személyiség érezhető jelenléte nélkül a vers elemei centrumukvesztett töredékekké válnak. Az itt közölt versek kísérletek ennek az ellentmondásnak a feloldására.”

Petri sokat beszélt interjúkban e passzusokról, s nem sokkal később igazított is nézetein. Elmondja véleményét a nemzedéki kérdésről, mely összezseng a Kiss Benedek által mondottakkal⁷⁴⁴, valamint a „fiatal írók” kérdésköréről is, melyet sok tekintetben a nemzedéki kérdéshez kapcsolva, s a hatalommal való viszonyban is pontosan és élesen lát, annál

⁷⁴⁴ „Ami a nemzedéki kérdést illeti: véleményem szerint nem támadt új nemzedék, az önszerveződés értelmében. Nem beszélhetünk nemzedékről úgy, ahogy volt egy első *Nyugat*-nemzedék, ahogy volt, mondjuk, a Kassák köre; nem beszélhetünk nemzedékről abban az értelemben sem, ahogy Németh László, Sárközi György, Halász Gábor nemzedékként érezte magát Babitsékkal szemben, és Babits is nagyon határozottan és ingerülten nemzedéknek, még hozzá vele szemben fellépő nemzedéknek érezte ezt a vonulatot. Nem beszélhetünk nemzedékről abban az értelemben sem, ahogy az *Ezüstkor*-társaság nemzedék volt és nemzedékként minősítette és diszkvalifikálta az akkori kultúrpolitika is. Önszerveződésről tehát szó sincs.” DOMOKOS Mátyás, *A lírai hős leszerel? Petri György.* = Uő. *A pályatárs szemével.* Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 383.

érdekesebb, hogy mindez megjelenhetett⁷⁴⁵. (Kiss-sel ellentétben ugyanakkor a generációs „*enthelekeiát*” merőben másban, egy konkrét történelmi eseményben jelöli meg, pontosabban azt, ami akár az is lehetett volna, de végül is nem lett az.⁷⁴⁶) Az interjú tartalmaz még olvasásszociológiai, irodalomszociológiai megfigyeléseket és az irodalompolitika totálisan népfrontos jellegét is láttató megjegyzést⁷⁴⁷, de a lényeg, hogy tesz egy korrekciót, mely szerint alapvető problémája mégiscsak a személyességgel volt az antológia megjelenése idején⁷⁴⁸.

Petri költészetéről tanulmányok sokasága, s monográfiák (Fodor Géza, Keresztury Tibor, Szabó Gábor) is születtek, az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb hatású és jelentőségű költőjeként tartható számon, ez a disszertáció most pályakezdésének egy szeletével foglalkozhat csupán, s csak úgy, mint egyike a fiatal költőknek, akik a korszakban elszenvedték az irodalmi és a hatalmi mező összeecsúszását, majd ki-ki kitört vagy megragadt a pályakezdő-létből fakadó marginalitásban. Petri kitört, majd egy másfajta marginalitást választott, a szamizdatot, amellyel paradox módon óriási szimbolikus tőkét halmozott fel, amit sikerült átmentenie a megváltozott politikai rendszereken⁷⁴⁹. Első könyve *Magyarázatok M. számára*

⁷⁴⁵ „Nem véletlen, hogy megszületett ez a szerencsétlen, semmit nem jelentő korcsoporti kifejezés: »a fiatal írók«, amivel hosszú ideig el volt intézve ez a csapat vagy társaság, amelyik a hatvanas évek végén fellépett, hiszen egyszerűen annyi történt, hogy összegyűlt egy csomó kiadatlan vers meg egy csomó szerző, és ezeknek a kultúrpolitika valamilyen levezető csatornát keresett. Kétségkívül: a publikációk hirtelen megnövekvő száma nem annyira csatornázásra, mint inkább csőtörésre emlékeztetett, de ez nem változtat azon, hogy – legalábbis kortársi szemmel – nemigen érezhető közös kohézió s program ebben a társaságban. Lehet, hogy az irodalomtörténet – ötven vagy száz év múlva – közös csoportjegyeket állapít majd meg, de ez semmiképp sem önmegkülönböztető program, hiszen a fellépő költők között talán egyetlen csoport volt, az *Elérhetetlen föld* antológia társasága, akik valamennyire közös indíttatással léptek föl. Ők is csak egy antológia megszervezésének és kiharcolásának erejéig – azután az ő pályáik is különváltak. Különben mindegy, hogy »a fiatal írók« valami monumentális fiktív általánosságot jelöl meg közegként, vagy nyíltan beismeri, hogy egy csoporthoz beszél csupán. Akár így, akár úgy: mindenképpen egy szubkultúra (magyarán: egy krecli) képviselője vagy lantosa.” DOMOKOS 1982, 384.

⁷⁴⁶ „Nekem és a generációm nem egy tagjának a prágai 68 kulcsjelentőségű esemény volt. Olyannyira, hogy sokan 1956-ot is 68 felől kezdtük megérteni, kezdtük a saját hagyományunknak érezni. 56-ban már tizenhárom éves voltam, tehát elég éles emlékképeim vannak róla. Jártam a forradalmi Budapestet, de utána elkezdődött a KISZ-ista mozgalmi élet, a marxizmus elsajátítása. Igazában csak 1968-ban fordultam vissza tizenhárom éves kori, autentikus magamhoz. A prágai 68 számomra olyan kísérlet volt, amely megpróbálta radikálisan megreformálni a rendszert - ideológiai és társadalomszervezési kereteinek fenntartásával. Prágában - az invázió kivételével - nem került sor erőszakos eseményekre. Mégis arra a következtetésre jutottam, hogy ez a rendszer nem képes normális, békés korrekciós mechanizmusokat elfogadni.” *Többé nem tiltott gyümölcs a Beszélő*. A kérdező FARKAS Zoltán, 168 óra, 1989. május 9. 1. évf. 2. szám, 19.

⁷⁴⁷ „Az új népiesek könyveit éppúgy nem a parasztság olvassa, mint az enyéimet. Komolyan vehető *proletár* /kiemelések az eredetiben – P-K. S./ költő pedig fel sem lépett az elmúlt évtizedekben. De *fuszító* vagy *kisiparos* költő sem – holott talán ez is társadalmi kategória. Egyébként nem mondom, hogy ez *baj*. Isten tudja, nem kell napiparancsokat osztogatni a művészetnek, hogy merre »fejlődjön«. Azt hiszem, hogy a jelenlegi irodalmi élet nem is kedvez az ilyenfajta, tudatosan megkülönböztető csoportképződésnek, sőt; igyekszik feloldani mindent valamilyen egységes magyar irodalomban. Hogy ennek az egységesítésnek mi a célja és értelme, azt nem tudom igazán. Véleményem szerint nincs értelme, de tény, hogy erre törekszenek. A kritikáirásnak ez a jellegzetes tendenciája; egybemosni, egy akolba terelni mindenkit.” DOMOKOS 1982, 385.

⁷⁴⁸ DOMOKOS 1982, 396.

⁷⁴⁹ S ami fontos: a kádárizmusban keletkezett jelentős szimbolikus tőkéjét a rendszerváltást követően nem konvertálta át másféle, politikai vagy gazdasági tőkévé.

címmel 1971-ben jelent meg a Szépirodalmi sorozatában⁷⁵⁰. Számos verseskönyve jelent meg, írásainak összkiadását a Magvető publikálta, s a rendszerváltástól gyakorlatilag minden jelentősebb díjat megkapott, beleértve a József Attila- és Kossuth-díjakat is. 2000-ben hunyt el.

Rózsa András versei elé Zelk Zoltán írt bevezetőt⁷⁵¹. Mint írja, ekkor éppen vita zajlik arról, hogy az idősebb pályatársak segítik-e eléggé a fiatalokat, s ő is hozzászól⁷⁵². Nem hisz az ún. fölfedezésben, hiszen felfogása és tapasztalata szerint az ifjú maga választja felfedezőjét, azzal együtt, hogy a jelenleg indulóknak első, második, harmadik lépése is nehezebb, mint az övék, Zelk nemzedékéé volt. A *Nyugat*ban való megjelenés volt számukra példának okáért az igazi, nagy fokmérő, s nem külön rovatban csak, mint „Fiatalok”, amit meglehetősen találóan és keményen tömegsírhoz hasonlít.

Zelk az első, aki reflektál arra, hogy nem ismeri a többi, az antológiában szereplő költő verseit, így nem látja át a teljes mezőnyt, de mindenesetre (és természetesen) tehetségesnek tartja Rózst.

Rózsa versei hangkeresésükben, tematikus szerteágazásukban, formai sokféleségükben leginkább Pardi Annáéihoz hasonlíthatók: népdalimitációval indít, majd rövid úton elrugaszkodik a kozmosz felé, közöl hosszúverset *Lenin* címmel, melyben mintha lenne valami kellemetlen anakronizmus, illetve ír verset Gagarin emlékének ajánlva is (*Ikarosz*). Hangsúlyos a szövegekben a pusztulás, az emlékezethiány, a romlás. Találni Dózsa-verset is. Az egész anyagban felfedezhető valamiféle megkésetttség, kis túlzással talán még a *Tűz-tánc* antológiába is befért volna, vállaltan és hangsúlyozottan (egykorú szóhasználatával élve) szocialista-balos költészetről van szó – némi műkedvelő stichhel. Tizenhárom verset közöl 21 oldalon.

Önvallomásában felvázolja saját hagyományvonalát, melynek része Csokonai, Arany, Ady, és a bálványa, (úgy írja: „Mérce”) József Attila, a kortársak közül pedig Juhász Ferenc, Nagy László, Weöres Sándor, amely tájékozódás, irányultság átlagosnak nevezhető, szemben például Petri „József Attila-hűtlenségével” és Eliot-közeliségével.

„Mindig kikívánczik belőlem az, amit egy Szabolcs megyei tanyán, kölyökkoromban, inkább átéreztem, mint átéltem. Kikívánczik belőlem az, amit forrófejű diákként megéltem az ötvenes évek elején: hallatlanul nagy hitünk és naivitásunk. És kikívánczik belőlem a csalódás, az újra-hinni-akarás, a helyemet-újra-megtalálás kínja. És tudom, hogy ez nemcsak az én kínom, hanem a későn érett nemzedékemé is.” A megkésetttség tehát ténykérdés Rózsa

⁷⁵⁰ PETRI György, *Magyarázatok M. számára*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971.

⁷⁵¹ ZELK Zoltán, *Rózsa András versei elé. Kek*, 293–294.

⁷⁵² Konkrétan ilyen paraméterekkel folyó vitának nem találni nyomát az egykorú sajtóban, Zelk alighanem az *Első Éneket* követő ankétokra, különféle hozzászólásokra, tanácskozásokra gondol, melyek persze az általa megnevezett problémáról is szóltak.

esetében, ám nem törvényszerű, hogy ez verseiben, poétikájában is megjelenjen. Mint írja, diplomát 1958-ban szerzett, majd adminisztrátor, könyvtáros, végül újságíró lett, s 1968 őszétől a *Népsport*-nál áll alkalmazásban. Az antológia megjelenésének idején 34 éves volt.

Első és egyetlen verseskötvét 1974-ben adta ki a Szépirodalmi a fekete-piros sorozatában⁷⁵³, tehát ezt is megkésve, a *Kek* után 5 évvel, a *Ne mondj le semmiről* évében. Hogy felhagyott-e a versírással, nem tudni, további könyveinek nem lelmi nyomát. Az irodalmi mező tekintetében tehát nem sikerült a marginalitásból kitörnie, sőt, kötete után nem is igen volt értelmezhető az irodalmi mező kereteiben. Nyugdíjazásáig újságíróként dolgozott, 2016-ban hunyt el⁷⁵⁴.

Szentmihályi Szabó Péter „bevezetője” Fodor József⁷⁵⁵. „Szentmihályi Szabó Pétert jó pár esztendeje ismerem mint embert és mint költőt.” Mint írja, Szentmihályi elvitte hozzá a verseit és a műfordításait. Bölcselminek találja líráját, érzelmi kilengésektől mentesnek, megállapodottnak és késznek, kíváncsi pedig: „[t]öbb lírát a versekben, közvetlent, emberszerűt az élményekben, több magaelengedést a gyarló, kedves, egyszerű érzések tekintetében.”

Szentmihályi versei (17 darab 21 oldalon) sem függetlenek a József Attila-hatástól. Említhető *Iszonyat* című hosszúverse, mely, csakúgy, mint többeknél, a „nagy vers” igényével íródott, de sokat markol, keveset fog, akár az *Ének a civilizált emberről*, mely első kötetének címadó darabja lesz.

„[M]agyar vagyok, elég ok arra, / hogy így is legyen rendben, / mert különben két tatár / csinált volna engem, / szocialista vagyok, / mert a kezembe nyomták, / ujjamhoz nőtt: megszerettem, / és megszoktam a gondját”⁷⁵⁶ Furcsa hitvallás ez a szocializmus mellett, s említendő még az *Öregek futása*, mint generációs vers, leírásaként annak, hogy egy fiatal hogyan látja a pusztuló, történelmi viharoktól meggyötört és/vagy megtébolyított idősebbeket, s mond róluk kemény ítéletet: „mindegyikük eladta magát, vagy elárult valamit”⁷⁵⁷.

Önvallomásából kiderül, hogy az antológia megjelenésének idején 24 éves. Atyai barátja a népszerű ifjúsági író, Fekete István, élő példaképei között találjuk Pilinszkyt, Juhászt, Nagyot, Weörest. „Én örülök, hogy magyar lehetek, itt és most, a szocializmusban. Nagyon érdekes, sok feladatot nyújtó korszak ez, még mindig meg lehetne forgatni az egész világot, ha apáink és nagyapáink jobban bíznának bennünk és többet bíznának ránk; ha nem öregítenének,

⁷⁵³ RÓZSA András, *Fekete sárkány*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1974.

⁷⁵⁴ <https://muosz.hu/2016/12/13/elhunyt-rozsa-andras/> Letöltés ideje: 2020. június 5.

⁷⁵⁵ FODOR József, *Szentmihályi Szabó Péterről. Kek*, 321–322.

⁷⁵⁶ SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter, *Okság és determinizmus. Kek*, 328.

⁷⁵⁷ *Kek*, 342.

várakoztatnának és görbíteniének magukhoz, névtelen hivatalok, lépcsők, paragrafusok útvesztőiben. A gondolat, a szellem új mechanizmusát szeretném beindítani, ezt tartom mai költőhöz egyedül méltó feladatnak.” Ez a reflexió a fiatalok helyzetére egyrészt az egész kérdéskört egy generációs konfliktusra redukálja, figyelmen kívül hagyva annak egyéb, hatalompolitikai és irodalompolitikai aspektusait, másrészt mintha az *Okság és determinizmus* prózai vallomássá írt változatáról lenne szó⁷⁵⁸.

Szentmihályi első verseskönyve 1972-ben jelent meg a Szépirodalminál⁷⁵⁹ (előtte egy évvel egy ifjúsági műve már napvilágot látott⁷⁶⁰). A későbbiekben folyamatosan publikálta különböző köteteit, verseket, történelmi regényeket, tudományos-fantasztikus műveket, majd cikkgyűjteményeket, műfordításokat. 1983-ban megkapta a József Attila-díjat, a későbbiekben ugyanakkor publicistaként érvényesült inkább, mint költőként, bár folyamatosan írt, a rendszerváltást követő irodalmi mezőben ismét marginális helyzetbe került a pluralizálódó és piaci viszonyok közé át- vagy visszahelyeződő erő- és mezőviszonyok között. 2014-ben hunyt el.

Szepesi Attilát az *Első Éneket* szerkesztő, egykori *Tűz-tánc*-szerző Mezei András mutatja be⁷⁶¹. Mezei *in medias res* kezdi azon, hogy mi az, ami tetszik neki Szepesi verseiben, elsősorban a rövidebb, tömörebb, takarékosabb versek. Juhász Ferenchez, Nagy Lászlóhoz és a fiatal Radnóti Miklóshoz hasonlítja líráját, valamint utal arra, hogy Szepesi hajlamos túlírni a szövegeit. Kurta-furcsa portréesszé Mezei írása, kemény hangú bevezető egy pályakezdő költő verseihez.

Szepesi az *Első Ének*ben közölt szövegeiből egyet sem vett át a *Kek*-be. A szövegek olvastán (19 szöveg 19 oldalon) a Juhász–Nagy László tengely hatása valóban nem eltagadható, s a népi motívumvilág, tematika és versterek. Valóban találunk meglehetősen hosszú, túlírtságukban összeroskadó szövegszerkezeteket (*Sárga kukoricaszár*), Rózsa András után Szepesinek is van Dózsa-verse, a *Tudnak-e még...* című pedig nyilvánvaló rájátszás Nagy emblematikus versére, a *Ki viszi át a szerelmet?*-re. Említendő még az *Anti-én*, mely az

⁷⁵⁸ A rendszerváltást követő politikai színteret továbbra is távtartással kezelve mindenesetre érdekes e mondatokat, illetve azt a tényt, hogy Szentmihályit egy munkásköltő, Fodor József mutatta be, összevetni későbbi politikai-közéleti nyilatkozataival. „Szentmihályi Szabó Péter költészete általában lázadó, forradalmi hangú költészet. Ha szabad azt mondanom, baloldali értékeket képviseltél — abban a bizonyos jobbik értelemben — a '70-es és '80-as években. Szemben álltál mindig a hatalommal. / — Annyiban módosítanám ezt, hogy én akkor is keresztény értelmiséginek vallottam magam s nem cinikusan szemléltem azt, amit egyes, az akkori kultúrát irányító elvtársak vallottak.” STEFKA István, *Isten malmai lassan, de biztosan örölnék. Beszélgetés Szentmihályi Szabó Péterrel*. Ez a Hét 1996/34. 19.

⁷⁵⁹ SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter, *Ének a civilizált emberről*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1972.

⁷⁶⁰ SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter, *A Robinson írója. Daniel Defoe élete*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1971.

⁷⁶¹ MEZEI András, *Szepesi Attila verseiről*. *Kek*, 349–350.

önmagunktól való elidegenedés, pontosabban az önmagunkból való kilakoltatás szolipszista szövege.

Önvallomásában megemlíti nélkülözéssel telt, rövid gyerekkorát, valamint hosszú, dolgozó kamaszkorát, mely distinkcióba mélyebben is belemegy: volt segédmunkás, postás, tetőfedő, küldönc, könyvtáros, képesítés nélküli nevelő⁷⁶². 1968-ban kapta kézhez magyar-rajz szakos tanári diplomáját, ezt nevezi hosszú kamaszkornak. A festészet fontosságát emeli ki, festőnek készült, az első és egyetlen az antológia költői közül, aki társművészeti hatásokat is említ, nem csak irodalmiakat (Van Gogh, Gulácsy, preklasszikus zene). Mezei András nem véletlenül írt bevezetőt versei elé, hiszen Szepesi itt is megvallja, hogy ő fedezte fel, az *ÉS*-ben Mezei jóvoltából publikált. Sokatmondóan említi még, hogy nehezen áll össze első kötete – szeretné hinni, hogy önhibájából. Az antológia megjelenésekor 27 éves.

Lehetséges, hogy nehezen állt össze Szepesi első verseskönyve, mindenesetre már az antológia megjelenését követő évben napvilágot látott, mégpedig a *Magvető Új Termés-sorozatában*⁷⁶³. A szerző 2017-es haláláig folyamatosan írta a verseket, számos verseskönyvet adott ki esszék mellett. 1972-től dolgozott a *Kortársnál* tanárkodás és antikvárium munkája után, majd különféle újságoknál helyezkedett el, tehát az újságíró-szerkesztő „állásmintát” követte, azzal a különbséggel, hogy sok egykori antológiaszerzőhöz képest, hogy ő ezen idő alatt sem hagyta abba a költészetet, és folyamatosan publikált. A József Attila-díjat még 1980-ban megkapta, majd később még egyéb állami díjakkal honorálták munkásságát (Babérkoszorú, lovagkereszt).

Takács Zsuzsáról Pilinszky János írt az antológiában⁷⁶⁴. Ő sem kerüli (talán: kerülheti) el a fiatalság, nemzedékiség kérdését, bár jóval általánosabban szól róla, a problematikát érintve „új hullámról”⁷⁶⁵ beszél, nemzedékváltásról, annak törvényszerűségéről, s a váltás gerinceként T. Zs. mellett Tóth Juditot, Székely Magdát és Tandorit jelöli meg. Pilinszky szerint a költészet valódi játszma, mint egy sakkjátszma, s Takács Zsuzsaé kapcsán kulcsszavai a teremő bizonytalanság és a hűség. „Minden igaz költészet kívülről megragadhatatlan, egyszeri sakkjátszma, mit csak utólag értékelhetünk. Ami bizonyosat nyitás után mondhatunk, nem több, mint hogy a játszma valódi. Valódi játszmának indul Takács Zsuzsa nyitása: egy valódi költészet széles és gazdag kombinációit, kibontakozását rejti magában.”⁷⁶⁶

⁷⁶² E halmazoknak, különösen a fiatal költők önéletrajzaiban talán nem függetleníthető eredője, ősképe József Attila *Curriculum vitae*-je.

⁷⁶³ SZEPESI Attila, *Az üveg árnyéka*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970.

⁷⁶⁴ PILINSZKY János, *Takács Zsuzsáról*. *Kek*, 375–376.

⁷⁶⁵ Mintegy kései válaszként az *Új Írás* ankétján feszegetett kérdésre.

⁷⁶⁶ „Egyrészt nagyon örültem, másrészt, világosan emlékszem rá, mennyire meglepett, hogy én ilyen volnék. Én azt hittem, hogy azt fogja kiemelni, ami az ő költészetének is jellemzője, a végletes fogalmazást, emlékezetes képeket, mondjuk, hangjának (esetemben a fiatalokra jellemző) élességét. De ha formálisabb választ adnék, azt mondanám, hogy nagy megtiszteltetés volt, hogy vállalta a bemutatásomat. Az antológiában tekintélyes költők

Pilinszkynek végül is igaza lett, s Takács Zsuzsa lírája kibontakozott a maga teljességében. Hermetikus, lebegő szövegeiben „[m]egnő a szövegek hossza, a versforma föllazul; pontosabban másfajta fegyelem rendezi el a szavakat: nem a verstan szabályai, hanem a vers igénye. A drámai sűrítés, a koncentrált képhasználat nem tűnik el a poétikai eszköztárból, de az önértelmező tűnődés egyre gyakrabban történetvázlatokat rajzol, epikus irányban lép ki a beszűkülő verstérből. Mind több kérdés akasztja meg s lendíti tovább a versbeszédet, mind több jele van a párbeszédet kezdeményező versnyelvi hajlamnak. A megszólítás retorikája mellett itt válik határozottá egy később kiteljesedő beszédalakzat, a többes szám első személyű megszólalás. Nem közösségi küldetéstudatra mutatva vissza váteszi pózzal, hanem létezésbeli sorsközösséget sejtetve bensőséges hitellel. A magány beszéde ezekben a versekben kezdi el szölongatni a másikat, az idegent — s mint majd annyiszor: saját magát, saját idegenségét. És itt fémjelez megindító költeményt (*Emlékezz*) az utóbb a teljes életművön végigvonuló anyatematika.”⁷⁶⁷

Pilinszky prognózisára rímel a *Sötétebb*⁷⁶⁸ című vers is: „Tudom hogy egyszer megtalálom. / Megyek zezgúgos folyosókon. / Sötétebb minden fordulóban. / A lámpákat eloltom.”

Önvallomásában szelíd radikalizmussal szól a lényeges megragadásának fontosságáról és a pillanatok örökkévalóságáról. „Mindig könnyebb megragadni az első képnél, a második hasonlatnál, észrevétlenül lemondani az útról, amely arra a tisztásra vezet – kelendő és jól csengő megoldások vagy formai meglepetések kedvéért. De mit válaszolhatunk akkor a merészségre, ahogy egy fűszalat letépünk, ahogy régi városok fölött járunk, mit válaszolhatunk a halottaknak, akik élni akartak – magunknak.” A rövid írás sokkal inkább szól költészetfelfogásáról, mint személyéről, a végén szentel az életrajzi adatoknak egy rövid bekezdést: ekkor 31 éves, s az itt közölt 23 vers 1962 és 1968 között keletkezett.

mutattak be pályakezdőket, akiknek kötetei a megjelenés reménytelenségében hányódtak a Szépirodalmi Kiadóban. Nemes Nagy Ágnes vagy Kálnoky hiányzik a bemutatók közül, de ott van Kormos István például. Ott van Weöres Sándor, aki két költőt, Beney Zsuzsát és Oravecz Imrét, Vas István, aki Petrit, Nagy László, aki Kiss Annát mutatja be. Az antológia a kiadóban összegyűlt, de sokáig meg nem jelenő versanyagból készült, bár talán a megjelentetés a szerkesztők szívügye lett volna. A kötetben szereplő szerzők a túrt kategóriába tartoztak. Az antológiában történő megjelenés kritériuma az volt, gondolom, hogy az Új írásban megfogalmazott körkérdésekre a felkért, idősebb költők mit válaszolnak, kit említenek. Pilinszky verseim elé írott bevezetőjét ugyanakkor túl általánosnak éreztem akkor, és nem tudhattam, hogy igaza lesz, hogy mindvégig hiányzik majd verseimből a magabiztos válaszadás. Hogy a kételyeit megfogalmazó költészet szól hozzám, vagy azt művelem majd. »Szüntelen keresés... az omlékony külső és belső vidék.« Ma már megindít ez a jellemzés.” TAKÁCS Zsuzsa, *Ha láttál, tudod, hogyan élek. Ménesi Gábor beszélgetése*. Jelenkor, 2004/1. 39.

⁷⁶⁷ HALMAI 2010. 17–18.

⁷⁶⁸ TAKÁCS Zsuzsa, *Sötétebb. Kek*, 383.

Az *Első Énekből* öt szöveget vett át a *Kek*-be Takács, apróbb változtatásokkal (*Ablaknyi, Egy fénykép alá, Némajáték, Hűség [Egy reggel], Szerelem*). Első kötete a Szépirodalmi sorozatában jelent meg, egy évvel az antológia után⁷⁶⁹. Egyetemi tanárként és műfordítóként dolgozott, miközben folyamatosan látott napvilágot szépírói, költői életműve, melynek foglalata, *A Vak Remény* 2019-ben AEGON-díjat nyert, maga Takács Zsuzsa pedig ezen kívül József Attila- és Kossuth-díjas is, s kortárs líra egyik vitathatatlanul jelentős alkotója. Esetében a szimbolikus tőke „felhalmozása/felhalmozódása” sokkalta inkább a közelmúltban történt meg.

Az antológia utolsó és egyben talán legrejtélyesebb alakja Tölgyessy Miklós, akit a *Kek*-ben Benjámín László mutatott be⁷⁷⁰. „A város és az irodalom peremén tanyázó társaságban, ahol Tölgyessy Miklóssal és verseivel először találkoztam, jóindulatú leereszkedéssel beszéltek róla: fiatal még!” Benjámintól tudható tehát, hogy Tölgyessy többszörös marginalitásból indult, mindenesetre bemutatója szerint versei nem voltak „fiatalok” (jól megfigyelhető hát a fogalom pejoratív működésmódja). „Első találkozásunk óta Tölgyessy kiszabadult az irodalmi kör szűköcske világából, verseit több folyóiratban s egy antológiában közölték. Elegendő ez? Igen is, nem is. Szóhoz jutni, kilépni a pályára: ez a legelső – a legkevésbé látványos, de a legfontosabb – elismerés, amit fiatal költő kaphat, a bizalom és a megbecsülés első kifejezése. Hiányáról aligha panaszkodhatnak a most formálódó legújabb nemzedék ifjú költői; ilyen rövid idő alatt annyi új névvel, annyi szót kérő és kapó fiatallal, mint a legutóbbi három-négy évben, korábban nem találkoztunk. De a kiválasztódáshoz, a nemzedéki arculat kiformálódásához, az egyéni fejlődéshez nélkülözhetetlen folyamatos közlést – az állandó jelenlét s a vele járó állandó kontroll lehetőségét – folyóirataink, mai kereteik között, nem adhatják meg.” Benjámín is reflektál a tarthatatlannak látszó helyzetre, véleménye szerint az antológia örömmel fogadható, mint a közlési gondokat enyhítő megoldás, bár sem rendszeres megjelenést, sem önálló kötetet nem pótol. Kérdés, hogy ha ilyen nagyszámú, nem elhanyagolható szimbolikus és/vagy/sőt hatalmi tőkével rendelkező irodalmi szereplő ilyen világosan látta a problémát, miért nem sikerült azt orvosolni? Részben sikerült, hiszen sosem látott áradása indult meg az önálló első köteteknek, másrésztől nem sikerülhetett, nem tehettek semmit: a hatalmi mező irányítói, erős emberei voltak az irodalmi mező *valódi* irányítói is, nem pedig fordítva, ott pedig nem volt meg a szándék erre.

⁷⁶⁹ TAKÁCS Zsuzsa, *Némajáték*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1970. „Hogy megbocsátottam már első kötetemnek, a *Némajáték*nak is, mert magabiztossága ellenére is, sokkal képgazdagabb, kétségbeesettebb, radikálisabb, mint a későbbiek.” AYHAN Gökhan, „*A vers számomra vallomástétel*” – *Interjú Takács Zsuzsával*. <https://nullahategy.hu/a-vers-szamomra-vallomastetel-interju-takacs-zsuzsaval/> Letöltés ideje: 2020. június 6.

⁷⁷⁰ BENJÁMIN László, *Tölgyessy Miklós és versei. Kek*, 401–402.

Benjámín Tölgyessy költészetének jelentőségét a hagyományos és modern szintézisében látja, s valóban, a szövegek nevezhetők modernizált, aktualizált daloknak és balladáknak – érintve a beat-mozgalomtól és a hazai költészet erős népi szürrealista, ekkori élvonalától egyaránt. A 22 oldalon olvasható 28 vers nemcsak motívumaiban, témáiban közelít bizonyos népi és folklórszövegekhez, hanem a szövegek lüktetése, ritmikája is sok esetben mutat efelé, valamiképpen az amerikai folk-blues énekesek dalaihoz hasonlatosan. Az *Első Ének* anyagából az *Emlék-arcom*, a *Pásztor-ének*, a *Szökés*, az *Abortusz* és az *Ünnep* című verseket vette át Tölgyessy a *Kek*-be.

Önvallomásában az anya, majd a felnevelő nagyanya halálának traumáit sorolja (mintegy mellékesen utal apja elvesztésére is). Legfőbb hatásokként „a” kortárs költőket említi (név nélkül), József Attilát és a balladákat. Indulásáról szólva folyóiratközléseit említi, valamint az *Első Ének*et. „Életemről keveset tudok. Érettségi után voltam segédmunkás, könyvügynök, szabadúszó, elektronikus programozó s a Művészeti Alap ösztöndíjasa. / Szegeden születtem, 1944-ben.”

Életéről, s egyáltalán Tölgyessyről az utókor is keveset tud, pontosabban szinte semmit sem. Esetében tehát marginalitásról sem beszélhetünk, hiszen eltűnt. Összegyűjtött verseit kiadta a Püski Kiadó, 1965–1969-ig jelölve a versek keletkezését⁷⁷¹, s valóban: ebből az időszakból találni folyóiratpublikációkat, később pedig semmit. Tölgyessy Miklós, fiatal költő rejtélyesen eltűnt a színről 1969 után⁷⁷².

7.3 A recepció

A *Költők egymás közt* kritikái, mivel a könyv 1969 utolsó hónapjaiban jelent meg, mind a következő év folyamán láttak napvilágot.

A *Kek* az *Első Ének*hez hasonlatosan nagy port nem kavart fel⁷⁷³. A recepció közös, visszatérő motívuma, melyet csaknem minden kritikus megemlít, hogy nem nemzedékről, egyéb csoportosulásról van szó, hanem a kiadói szándék terelte egybe a költőket; elmondják,

⁷⁷¹ TÖLGYESSY Miklós, *Játék-ország utolsó katonája. Összegyűjtött versek 1965–1969*. Püski Kiadó, Budapest, 2006.

⁷⁷² A teljes igazsághoz tartozik, hogy az internet búvárlása közben találni egy eldugott, évek óta nem élő fórumra, ahol egy névtelen kommentelő több témabéli hozzászólásában is felemlgette Tölgyessy utolsó versét a *Kek*-ből, a *Felirat* címűt, mely így szól: „zéron itok ibe jár / telebeszi kibetár / aj ada lán ada / té-tuba-ite-té-tuba / zé ika aj aki zé” (*Kek*, 424.), s ezt egykorú szállóigeként emlegette, Tölgyessyt pedig mint a kor szerinte egyik legtehetségesebb költőjét. Állítása szerint a hetvenes évek elején Kanadába disszidált. Ennek nyomozása közben az őt ismerő Zelei Miklóshoz vezetett az út, aki megerősítette ezt.

⁷⁷³ A helyzet itt fordított: míg az *Első Ének* megjelenése után kavart nagy vitát, majd szinte elfeledték, úgy a *Költők egymás közt* különösebben nem mozgatta meg az értelmezői közösséget (bár azért szép számmal születtek róla kritikák), ám később jóval többet emlegették.

hogy itt valójában 15 kis verseskönyvről van szó, melyeket méltó módon, külön-külön kellene elemezni, ám sajnos erre a terjedelem nem ad lehetőséget. Hangsúlyos megállapításaik közé tartoznak azok a tények, melyeket Domokos Mátyás már a fűlszövegben megfogalmazott. Többen kiemelik, hogy a vállalkozás teljesen koncepciótlan, semmiféle szerkesztői szándékot, elképzelést nem lehet kihüvelyezni belőle. Több írásban együtt tárgyalják az antológiát az *Elérhetetlen földdel*, mely 1969 legvégén jelent meg, valamint a szintén ebben az évben napvilágot látott fiatal prózáirói antológiával, a *Naponta mással*.

A korai, inkább csak híradásnak tekinthető cikkek⁷⁷⁴ után Kenyeres Zoltán rögtön az új év, 1970 elején hosszabb cikket szentelt a két lírai antológiának (a másik a *Kilenceké*)⁷⁷⁵. Rámutat az életkori problémára: a fiatal költők már inkább középkorúnak minősülnének, így ő a maga részéről „tartalék hadseregről” beszélne. A *Költők egymás közt* Kenyeres szerint „mintát vesz” ebből a tartalékos alakulatból, majd olyasféle, rövid jellemzésekkel tarkított felsorolásba kezd, mint Mezei András, majd később Hajdú Ráfis. Vitatkozik Fodor András Bisztray Ádámhoz írt előszavával: „Néhány előszó dicséri a most induló költők bátorságát, hogy ár ellen úszva szembeszállnak a verbalizmus és az »üvöltés« divatjával. Ez igaz is. De e csapatos ár ellen úszást szemlélve – s ma oly sokan úsznak az ár ellen, hogy [alig] látszik tőlük a víz –, félő, hogy most az élményt és indulatot elrejtő, tárgyias költészet válik divattá, s e divat hullámaival, mint minden divatéval, utánérzések hordaléka vetődik partra. Azt hiszem, ma nem a kavicsszerűen lecsiszolt, tárgyias versekhez kell bátorság, hanem az olyanokhoz, amilyeneket pl. *Kiss Benedek* ír”. Ennek jegyében marasztalja el Takács Zsuzsa és Oravecz Imre líráját, s Kiss mellé helyezi Beney Zsuzsát és Tölgyessy Miklóst (különösen Beneyt dicséri).

Magyarázata szerint a hatvanas évek paradoxonját jelentette, hogy a hazai nyugalom, konszolidáció és egyenletes ritmus éles ellentétben áll(t) a világpolitika forrongásával, ez pedig a fiatalokban nyugtalanságot, „rossz közérzetet” szült. Ily módon költői-ideológiai bizonytalanságot vélelmez a pályakezdő költőknél. Ebben is két réteget különít el, az egyik a hamis tudat (megtéveszti őket a szocialista forradalom jelenlegi, nyugodt szakasza, s így az értékek devalválódását látják), a másik a teremtő nyugtalanság. Kenyeres szerint ez van túlsúlyban – s ezek a költők szolgálatra jelentkeznek. Voltaképpen hitet tesz a Király által kimunkált „hétköznapi forradalmisága” mellett, s illusztrációja Pardi Anna verse⁷⁷⁶, melyet egyébként előszeretettel idéznek a recepcióban: „Nem vér, nem tűz és nem forradalom, / csak

⁷⁷⁴ Vö. pl. MAJOR Ottó, *Költők kórusa*. Tükör, 1969. 12. 23. (51. szám) 21. és G. SZABÓ László, *Költők egymás közt*, Magyar Hírlap 1969. december 29. hétfő, 6.

⁷⁷⁵ KENYERES Zoltán, *Új költészet elé? Jegyzetek két antológiáról*. Népszabadság, 1970. január 11. (9. szám, Vasárnapi melléklet, 7.)

⁷⁷⁶ PARDI Anna, *A hadak útja*. *Kek*, 248.

hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek...” Persze furcsa eljárás e szöveget példaként állítani az ideológia illusztrációjaként, s nem észlelni a kiábrándult és merően ironikus hangvételt. Kenyeres bírálata azért fontos, mert a pártlapban jelent meg, s egyúttal rávilágít arra, hogy bár a problematikával való foglalkozást nem tudta megkerülni az irányítás, a bíráló-tanító iránymutatáson és a különféle kíváncsi és nem kíváncsi jelenségek azonosításán, dicséretén és korholásán túl nem sokat tudott kezdeni vele⁷⁷⁷.

Hajdú Ráfis a *Társadalmi Szemlében* ír az antológiáról⁷⁷⁸. A recepció további közös vonása, mely itt is megtalálható, a kiadói szándék és az antológia kiállításának, reprezentativitásának dicsérete. A kritikus kiemeli a „pártfogók” mértéktartó hangját, a költők kórusát pedig szivárványéneknek nevezi: az egyenetlen színvonal mellett fontosnak tartja színgazdagságát, a mondanivalók, az ars poeticák és a formakultúra sokszínűségét. Fontos megjegyzése, hogy „az antológia egészében rendező elv nélkül jött létre, szerkesztői nem alkalmaztak semmiféle csak némileg is egységesítő válogatási szempontot”⁷⁷⁹. Azonosít egyfajta „nemzedéki életérzést”, mely a józanságban ragadható meg Hajdú szerint. Nincs pátosz, lendület, lobogás. Rövid jellemzései, fél-egy-kétmondatai Mezei András előszavára emlékeztetnek az *Első Énekből*. Legkiforrottabbaként emeli ki Beney Zsuzsát, Kiss Benedeket, Szentmihályi Szabó Pétert és Tölgyessy Miklóst. Megfigyelhető a teljes recepcióban az az érdekes jelenség, hogy a kritikusok (gyakorlatilag az egy szem Beney Zsuzsa kivételével) teljesen más neveket említene, mint „legérettebb”, „legkiforrottabb” költők. Végkövetkeztetése (kiemelés az eredetiben): „*Bízunk ugyanis abban, hogy a jövőben a társadalmi valósággal való szoros kapcsolat inspirálja majd ezt az igazmondást, az a kapcsolat, amelynek hiánya ma még bizony értékcsökkentőn jelentkezik a Költők egymás közt alkotóinak többségénél*”⁷⁸⁰. Mindez, illetve Hajdú választásai élesen mutatják a kritika, az értelmezői közösség elváráshorizontját az egykorú költészettel szemben (társadalmi hasznosság), s látható, hogy ez nem találkozott a nyelvkritikai attitűd jegyeit már ekkor magán viselő (ekkor még nem világos) költészettörténeti fordulat alkotóinak próbálkozásaival (Petri, Oravecz stb.)⁷⁸¹.

⁷⁷⁷ „Végigolvasom az ünnepi »Népszabadság«-ot. Sükösd egy novellaantológiáról ír elfogadhatóan, Kenyeres Zoltán a *Költők egymás közt* versantológiáról szervilisen, jól kiválasztva a dicsérendőt, hanyagolva az igazság belső felét. Mellesleg velem, Bisztrayhoz írt előszavam ügyén vitázik; szerinte az ár ellen úszás, az üvöltőkkel szembenállás is divat. Derekbab dolog az érzéseket kimondani (ebben az álszent követelésben is szervilis).” FODOR 1995 I. 8–9.

⁷⁷⁸ HAJDÚ Ráfis, *Szivárványének*. Társadalmi Szemle, 1970/4. 132–134.

⁷⁷⁹ HAJDÚ 1970, 133.

⁷⁸⁰ HAJDÚ 1970, 134.

⁷⁸¹ „Az új generáció abban az értelemben nem feszegeti színrelépésének intézményes vagy politikai kereteit, hogy különös kritikai figyelemmel fordulna a történelmi közel- vagy régebbi múlt körül ekkoriban többnyire amúgy is csak elfojtva vagy kódoltan megvívható értelmezési háborúkhöz, igaz, ebben a tartózkodásában (ezt tanúsítja a »közéletiség« hiányát panaszoló szövege a recepciónak) mégiscsak van valami rezisztencia, amennyiben

„Nem a közös eszmék és vágyak találkozása hozta létre ezt az antológiát, hanem a szükségmegoldás”⁷⁸². Ezzel a tételmonddal indítja írását Görömbei András. A költők hangulatával („rosszkedv”) és a társadalmi felelősségtudat kérdésével foglalkozik elsősorban írásában. „Ma pedig hétköznapi feladatok várnak, csak szorgalom és munka” – írja ugyanott. Nem túl kecsegtető és izgalmas jövőkép fiatal költők, egyáltalán, fiatal emberek számára.

Görömbei próbál a legbővebben kitérni az egyes szerzőkre a teljes recepcióban, elemzi „magatartásukat”, verseiket, s nem csak egy-egy bon mot-szerű, epitheton ornans-jellegű megállapításra futja erejéből. Általában véve mindazokról, akik valamilyen módon köthetők a Nagy László–Juhász Ferenc-féle inspirációs vonalhoz igen elismerő véleménnyel van, így Kiss Benedekről, Szepesi Attiláról, Bisztray Ádámról, Kiss Annáról és Tölgyessy Miklósról. Rózsa Andrást ledorongolja (asszociációi hamisak, lapos áttételek), valamint Pardi Annáról sincs nagy véleménnyel („élményanyaga érdekes, jellegzetes, de nem válik igazi lírává, elmond és nem terem”⁷⁸³). „Iszlai Zoltán racionális pontossága is megöli a lírát”⁷⁸⁴ – írja, Apátiról és Szentmihályiról ugyanakkor elismerően szól. Külön kiemeli Takács Zsuzsát és Oravecz Imrét (mindez élesen szemben áll tehát Kenyeres megállapításaival). „A kötet legszebb értékei közül is kiemelkedik Beney Zsuzsa érett, tiszta hangja”⁷⁸⁵. A recepció bár széttartó, abban kivétel nélkül egy platformon álltak a kritikusok, hogy Beney Zsuzsa az antológia legjobb költője.

A zárásban ő sem állhatja meg, hogy reflektáljon a fiatalok áldatlan helyzetére. „Amikor örülünk ennek a szép antológiának, nem hallgathatjuk el nosztalgiánkat: Mennyivel többet érne tizenöt kis kötet? Akkor lehetne pro és contra komoly kritikai visszahangja a tehetségnek és a dilettantizmusnak egyaránt. Egészségtelen és természetellenes az, hogy valaki negyven éves korában mutatkozik be érett tehetséggént, vagy akkor derül ki róla illetéktelensége a költészetben. Ha idejében nyilvánosságot kap, most sokkal szebb eredményeket mutathatna föl, vagy rég nem írna már”. Ez a zárlat egészen nyílt kritika az irányítás felé, ugyanakkor kissé föl is menti a költőket a kritikai megjegyzések alól.

Szabolcsi Miklós *Tűnődés új költőkről* című, fontos írása, mely nagyobb képet igyekszik felvázolni a *Kek* és az *Elérhetetlen föld* mezőnyének vegyítésével, összevetésével, s általánosabb tendenciák megfogalmazására vállalkozik, az *Elérhetetlen föld* recepciójánál kerül tárgyalásra, hiszen a két antológia, pontosabban a róluk való beszéd ebben az írásban nem

hallgatagsága nyilvánvalóan rávilágít arra, hogy melyek azok a diszkurzív tartományok, amelyekben a költészet számára sem feltétlenül biztosított a szabad megszólalás lehetősége.” KULCSÁR-SZABÓ 2018, 72.

⁷⁸² GÖRÖMBEI András, *Költők egymás közt*. Irodalomtörténet 1970. 2/52. 739.

⁷⁸³ GÖRÖMBEI 1970, 741.

⁷⁸⁴ GÖRÖMBEI 1970, 742.

⁷⁸⁵ Uo.

különíthető el. Ugyanez áll Faragó Vilmos sajátos irodalomszociológiai nézőpontot érvényesítő írására az *ÉS*-ben, *Elkésett nemzedék* címmel.

A *Kritika* is páros írást közölt a két antológiától, de külön szerzők tollából, bár a *Költők egymás közt* mellé odakerült a *Naponta más* is⁷⁸⁶. A recenzióban a lírai antológiáról szóló rész a 3. ponttal jelzett szakasztól kezdődik. Fenyő István érettebbnek látja a költőket, mint a prózaírókat (a fiatalokat), s ennek meg is találja az igen triviális magyarázatát: idősebbek. „Úgy hogy például legjobbjait, Beney Zsuzsát, Iszlai Zoltánt és Kiss Benedeket már semmiképp sem nevezném »pályakezdők«-nek: önálló arculatú, kiforrott költők mind a hárman”⁷⁸⁷. Mélyebb elemzésekbe Fenyő nem bocsátkozik, s az eddig a pontig tárgyalt recepcióhoz képest semmi újat nem mond, annyit talán, s ebből képet kaphatunk a nevek kiemelésének, elmarasztalásának esetlegességéről, illetve a kritikusok eltérő nézőpontjairól, hogy az antológia másodvonalának Kertész Pétert, Oravecz Imrét és Pardi Annát tartja.

Pomogáts Béla az *Alföld* hasábjain is erős tételmonddal kezd: „A *Költők egymás közt* című gyűjtemény nem antológia; legalábbis a fogalom szótári értelmében.”⁷⁸⁸ Ő is ír az idősnek és fiatalnak egyszerre számító költők helyzetének tarthatatlanságáról, mesterséges kiskorúsításukról. Pomogáts szerint jelenleg egy „kampány” időszakát éljük, amely ezeken a gondokon igyekszik enyhíteni (a jelenségről való beszédet katalizálva, de paradox módon csak súlyosbítva a helyzetet, a kiskorúsítást – tehetjük hozzá). Két csoportra osztja a mezőnyt: kialakult egyéniségekre és azokra, akik még keresik önmagukat. Előbbiek közé sorolja Beney Zsuzsát, Oravecz Imrét, Takács Zsuzsát, Kiss Benedeket, Szepesi Attilát, Bisztray Ádámot, Iszlai Zoltán és Szentmihályi Szabó Pétert. Evidensen azok minősülnek a kísérletezőknek, akik ebből a névsorból kimaradtak. Kevés az olyan szerző a recepcióban, aki egységes megítélésnek örvendene akár pozitív, akár negatív irányban (Kiss Anna és Petri György „önkeresőnek” minősítése mindenképpen meglepő ebben a konkrét esetben).

Ilia Mihály a *Tiszatáj*ban együtt tárgyalja a két '69-es lírai antológiát, a *Kek*-et és az *Elérhetetlen földet*, valamint a három részre osztott írás utolsó részében Utassy József első kötetét. A kritika címe: *Új költők sorakoznak*⁷⁸⁹. Ilia véleménye nem csak szerkesztői-kritikusi ténykedése, hanem irodalomtudósi működése miatt is fontos, hiszen a hasonló jellegű gyűjtemények egyik archetípusának, a *Holnap* antológiának a kutatójáról van szó, valamint szerkesztőről, egyetemi tanárról, számos fiatal irodalmár pártfogójáról. A publikációs fórum

⁷⁸⁶ FENYŐ István, *Fiatal írók* (sic!) két antológia tükrében. *Kritika* 1970/3. 28–32.

⁷⁸⁷ FENYŐ 1970, 31.

⁷⁸⁸ POMOGÁTS Béla, *Költők egymás közt*. *Alföld* 1970/4. 126. Kérdés persze, Pomogáts melyik szótár miféle definíciójára gondolt.

⁷⁸⁹ ILIA Mihály, *Új költők sorakoznak*. *Tiszatáj* 1970/4. 367–373.

kitágulása (rögtön két antológia) és nem a szerkesztőségek fiatalokat pártoló gyakorlata az oka ennek az ígéretes sorakozónak – mondja írása elején. „Ha lenne irodalomszociológiánk, bizonyára gazdagon illusztrálhatná az ifjúság szélesebb társadalmi problémáinak és a fiatal írók számszerű és minőségi jelentkezésének kapcsolatát.”⁷⁹⁰ Ilia szerint a *Tűz-tánc* óta nem volt ekkora súlyú a fiatal költők egyszerre jelentkezése, s a *Kek* jelentősége vetekszik a balos antológiáéval, ami érdekes megállapítás, s akár az egykorú, akár a későbbi kontextust tekintve sem feltétlenül pozitív. A *Tűz-tánc*nál ugyanakkor volt valamiféle rokoníthatóság, míg ez nem-antológiaszerűségével tüntet, a véletlenszerűen egymás mellé került költőkkel, írja. Dicséri a gesztust, hogy idősebb pályatársak írnak bevezetőt a fiatalok versei elé – ám ez egyfajta leleplezés is a fiataloknak, mert a bemutató ott van a bemutatott verseiben is, akár ajánlással, akár utánnézéssel. Arra az általa feltett kérdésre, hogy vajon mit tartanak a szerzők feladatuknak, válaszában élesen állapítja meg, hogy direkt költői program, ars poetica csak a prózai önvallomásokban van, a versekben szinte nyoma sincs ilyesminek. „Ha innen nézzük a gyűjteményt, akkor nem tudunk fölfedezni új programot, akkor azt kell mondanunk, hogy nagyon is az ősök, elődök, kortársak köpönyege alatt maradnak a fiatal szerzők”⁷⁹¹. Fontos még, amit Szentmihályi Szabó kapcsán vet fel, aki idézett versében az „öregekkel” pöröl. A legérdekesebb, amit az irodalmi nemzedékekről ír Ilia: „Szerzőnk elfelejti, hogy apáinkat és nagyapáinkat ugyanazok a paragrafusok védik vagy szorítják, mint a fiaikat most. Nem tagadható, hogy a nemzedéki ellentét vagy inkább nemzedéki különbözőség szerepet játszik új s új írónemzedékeknek az előzőktől való elkülönülésben, szembenállásban, de nincs nemzedék, amely az irodalomban elvehetné az eget az őt követőtől, legfeljebb a külső elismerést késleltetheti”⁷⁹².

Horgas Béla a *Valóság* hasábjain szól egyszerre három antológiáról, a *Kek*-ről, az *Elérhetetlen föld*-ről, és a *Mindennap másról*⁷⁹³ (sic!). Horgas véleménye azért is lehet fontos, mert ha ekkorra nem lett volna már négykötetes (!) költő, maga is bekerülhetett volna valamely válogatásba, legalábbis a biológiai nemzedéki hovatartozása alapján, hiszen 1937-ben született. „A Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent antológia reprezentatív kivitelét, az előkelő – és gonddal váltogatott – tipográfiát, a diszkrét papírt és a ragasztott fényképeket, a költőmesterek sorakozó bevezetőit szemlélve aligha fojthatja el az ember feltörő rossz érzését: nem az

⁷⁹⁰ ILIA 1970, 367.

⁷⁹¹ ILIA 1970, 368.

⁷⁹² Uo.

⁷⁹³ HORGAS Béla, *Irodalom és lehetőség*. *Valóság* 1970/3. 101. Az írás végén tárgyalja a prózairók antológiáját, és ott már helyesen szerepel a cím.

önmegnyugtató, a formai elintézést szolgálja ez a kirukkolás?”⁷⁹⁴ A kivittel ilyen részletesen és tágabb összefüggéseiben más nem foglalkozott a recepcióban. Horgas leginkább a költők egymás közötti kapcsolatát hiányolja: költők egymás közt, de egymás nélkül. S bár mindegyiküknek lehetne már kötete, vakító példaképeket, eluralkodó középszert lát. A prognózis tekintetében Horgas a legpontosabb: kiemeli Beneyt, említés szintjén Kiss Annát, Kiss Benedeket és Szentmihályi Szabó Pétert, de messze a legtöbb figyelmet (bevallottan) Petrinek és Oravecznek szenteli, kettejük egy-egy versét és költői módszerét hosszabban is elemelve. Horgas Béla kritikája kiemelkedik a recepcióból.

Említendő még Halász Géza Ferenc írása a *Forrásból*, mely az értékelésben újat nem hoz, ugyanakkor a kritika elején egy érdekes szempontot érvényesít, mégpedig a vidékiséget, s erről az alapállásról indulva teszi bírálat tárgyává a *Kek*-et és az *Elérhetetlen földet*. „A fővárosban vagy Budapest közelében élő alkotók verseiből kapunk félezer-félezer sort. (...) A válogatás szerkesztője, Domokos Mátyás nyilván arra gondolt, hogy az elmúlt években vidéki antológiák jelentek meg — a szegedi *Tiszatáj*-antológia, a kecskeméti *Egy marék parázs* — amelyekben helyet kaptak az izmosodó tehetségek, mert a vidéki irodalmi centrumokat senki sem képviseli a *Költők egymás közt*-ben. Igazságtalan ez a kiválasztás, mivel eleve a fővárosi irodalomközpontúság jegyét viseli magán, így a lírikus utánpótlás megközelítőleg teljes felsorakoztatása sem történhetett meg”⁷⁹⁵. Halász, hasonlóan Pomogátshoz, nem tartja igazi értelemben vett antológiának a könyvet, írásában végig, következetesen Garai Gábor kifejezését használja, mely fogalom problémátlanul illeszkedik a szocialista berendezkedéshez, s szinte érthetetlen, hogyan nem futott be nagyobb karriert: „kollektív kötet”.

Borbély Sándor írása a *Kortársban* az egyes költők értékelésében nem hoz újat, érdekesebb ennél, amit bevezetőjében (ez az írás is a *Kek*-et és a *Naponta mást* tárgyalja együtt) elmond az egész problematikáról. „A természetes besorolást segítő antológiák (*Universitas*-kötetek, *Első ének*, *Elérhetetlen föld*) sorának gyarapodása is meglehetősen felemásan alakul. Túl sokat, jószerevével megoldást vártunk a következő kezdeményezésektől, s így lettek aztán, minden jóakarat ellenére, a *Költők egymás közt* (Szépirodalmi) és a *Naponta más* (Magvető) gyűjtemények egy »lelkiismereti válság« termékei, nem pedig reveláló erejű antológiák”⁷⁹⁶. Egyrészt találó a „lelkiismereti válság” elnevezés, mely az irodalompolitika irányítására utalhat, másrészt persze nem világos, hogy a szintén a központi vezérlés által megálmodott *Első Ének* miképpen lenne a természetes besorolás segítője, pontosabban *miért inkább*, mint a *Kek*.

⁷⁹⁴ HORGAS 1970, 101.

⁷⁹⁵ HALÁSZ Géza Ferenc, *Pályakezdő költőink*. Forrás 1970/2. 79-80. S akkor még nem volt szó a határon túliakról.

⁷⁹⁶ BORBÉLY Sándor, *Új költők és írók. (Jegyzetek a közelmúlt antológiáiról)*. Kortárs 1970/6. 977.

A könyvkiadás szemére veti, hogy nem élt a folyóiratok nyújtotta előrostálás lehetőségével, hanem gyakorlatilag válogatás nélkül közölték azt, aki él és mozog. Nincs az antológiákban „kohéziós erő”, s van egyfajta „kiárusítás jellege” a gyűjteményeknek.

Végül még egy rövid írást kell megemlíteni, melynek megjelenési helye meglepő, s bár sokat nem ad hozzá a recepcióhoz, kuriózum, s kissé olyan érzetet kelt három bekezdésével, mintha csupán azért született volna meg, hogy szerzője megfogalmazhassa örömét és elismerését Beney Zsuzsa megjelenésének okán⁷⁹⁷.

7.4 A Költők egymás közt utóélete

A kötet legközvetlenebb utóéletéhez tartozik egy bemutatkozó est az Írószövetségben, melyről például az *Esti Hírlap* is hírt adott⁷⁹⁸. Természetesen csupán programajánlóban, tudósítás az eseményről nem született, vagy legalábbis nem találni nyomát. Inkább némi korfestő jelleggel, de képet azért kaphatunk magáról az eseményről, erős szűrőn keresztül, Fodor András naplójából. „Sajtófogadás az Írószövetségben a *Költők egymás közt* című, reprezentatív kivitelű antológia megjelenése alkalmából. Beney Zsuzsa kétségbeesetten hagyatkozik rám. Oda viszem az egyik oszlop mögé, ahová Bisztrayt is. Iszlai éppen ellenkezőleg, lecövekelt magát az egyik kanapé sarkába, hogy senkinek se jusson eszébe, volt valami közöm a kötetbe kerüléséhez. Rádics és a kiadóbeliek ülnek előttünk. Domokos Matyi vitaindítónak szánt szövege süket csöndbe hull, hasonlóképp Mezei Andris fölszólalása is. A konyak meg a kávé sem teremt otthonos légkört. Végre föl kell állni, és ismerkedni, ahogy lehet. Oravecz Imre híján minden jelenlévő elem kerül. Petri örül gratulációmnak, Szentmihályi Szabó kicsit esetlen fiú, Szepesi Attila is félszeg, nem mer visszategezni (– Fogarassy sokat dicsérte magát – mondja – amikor a Hírlaptárban együtt dolgoztunk). Kiss Anna szimpatikus, Pardi Anna érdekes... megjött közben Kormos Pista, a fiatalok barátjának legendájával a feje körül. Egy kicsit túlzás, ahogy rájátszik a szerepre. Juhász, Nagy László, Lator és ökörlötte alakul nagyobb társaság. Apáti Miklós kerül mellém, elmond rólam néhány viszolyogtató közhelyet. (– Rendes ember vagy te... Öregebbnek gondoltalak... Olvasnak téged.) Máti Livia lefénképeztet Bisztray Ádám társaságában. / Matyit kellemetlenül érinti, hogy idősebb költők közül senki sem jött el. De hát annyiféle kínos ellentét van közöttük”⁷⁹⁹.

A *Költők egymás közt* elsősorban annak köszönheti, hogy emlékezete úgy-ahogy él a magyar irodalomban és az irodalomtörténetben, hogy később jelentősnek bizonyult költők

⁷⁹⁷ TAMÁS Bertalan, *Költők egymás közt*. Theologiai Szemle, 1970/9-10. 294.

⁷⁹⁸ *Költők egymás közt. Bemutató az Írószövetségben*. Esti Hírlap, 1969. december 5. péntek, 2.

⁷⁹⁹ FODOR 1986. II. 613.

indulásának volt a platformja. Ha csak Oravecz Imrére vagy Petri Györgyre gondolunk⁸⁰⁰, pályaképük megrajzolásában, életmű- vagy életútinterjúkban, monográfiákban megkerülhetetlen a szembenézés az antológiával és az ott közölt versekkel, így a gyűjtemény általában felbukkan az egyes szerzők recepciójában, beszélgetéseiben, felbukkant estjeiken kérdésként, emlékidézként⁸⁰¹. Mindezek összegyűjtésére, felmérésére jelen disszertáció nem vállalkozhat⁸⁰².

Önmagában a *Költők egymás közt*-tel, mint antológiával, irodalomtörténeti rekvizitummal nemigen foglalkoztak a későbbiekben, inkább vagy úgy csupán, mint egy-egy költő indulásának dokumentuma, vagy egy nagyobb komplexum részeként, az ekkori „fiatal irodalom” problémájának felemlítéseikor. Ezek közé tartozik a már idézett rövid, problémafelvető Kulcsár-Szabó Zoltán-tanulmány és Bán Zoltán András elfogultságoktól sem mentes, indulatos, szubjektív cikke a *Beszélő*-ben. Hogy a színvonalasabb gyűjtemények közé tartozott s tartozik még mindig, vitathatatlan, s szerepét betöltötte. A szerzők „lemorzsolódása” is kicsi – ha a befutott pályára és a marginalitásból való kitörés sikerességére gondolunk.

⁸⁰⁰ Természetesen másokat is lehetne említeni, de alighanem e két költő szereplése a legnevezetesebb, legemlékezetesebb.

⁸⁰¹ A jelenség fordítva is szemlélhető, legalábbis Tölgyessy Miklós esetében: az eltűnt alkotó verseinek az *Első Éneken*, a szinte beszerezhetetlen Püski-féle kiadáson és a folyóiratok elszórt közlésein kívül csak itt lelhetjük fel többé-kevésbé bőséges gyűjteményét.

⁸⁰² Grendel Lajos irodalomtörténetében az Oravecz Imrét tárgyaló résznél pl. „legendásnak” nevezi az antológiát. GRENDEL Lajos, *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2019. 483.

8. Az Elérhetetlen föld

A dolgozat által részletesen tárgyalt harmadik antológia az egyetlen az ötből, mely „alulról szerveződött”, és egyértelműen egy belső és külső nézőpontok alapján is csoportként értelmezhető társaságot volt hivatott reprezentálni. Nem „felső”, azaz hatalmi, politikai akarat eredményeképpen jött tehát létre⁸⁰³, s ez oksági kapcsolatban áll az antológia hányattatott sorsával, megjelentetésének nehézségeivel.

8.1 A hányattatott sorsú antológia

Az *Elérhetetlen föld*⁸⁰⁴ az 1969-es év végén jelent meg az Írószövetség KISZ-szervezetének kiadásában, 2800 példányban, puha fedlapokkal, a belső borítón és a hátsó borító mindkét oldalán a szerzők portréival, elől Cservenka Ferenc fotójával. Alcíme szerint *Kilenc költő verseit* tartalmazza. Az előszót Nagy László jegyzi, a könyv szerkesztője Angyal János, felelős szerkesztője pedig Gáll István volt⁸⁰⁵.

Létrejöttének körülményeiről az antológiában szereplő költők igen sokszor nyilatkoztak, írtak róla, illetve a gyűjteménnyel és alkotóival foglalkozó írások⁸⁰⁶ is igen részletesen feltárták már ennek történetét⁸⁰⁷. Tudható tehát több oldalról, hogy az ELTE magyar–népművelés szakos, költészettel kacérkodó hallgatói sűrűsödtek egy csoporttá, a *Mozdulók* majd a *Tiszta szívvel* című egyetemi lapok körül, majd a kör még szűkebbre zárult, és az antológia anyaga lényegében 1965–1966 tájékán már készen volt⁸⁰⁸. Megjárta a két nagy kiadót, egyik sem vállalkozott a publikálására, gyaníthatóan nem esztétikai kifogásaik miatt, sokkal inkább az irányzatosodás, a csoportképz(őd)és dinamikájától való félelem okán, holott

⁸⁰³ Eltekintve attól, hogy a korszakban semmilyen könyv nem jelenthetett meg Magyarországon a központi akarat, a kiadáspolitikai struktúra jóváhagyása nélkül (a szamizdat későbbi fejlemény). Ebben az esetben sem tiltásról van szó, „csupán” a támogatás hiányáról, amely elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy évekig ne tudjon megjelenni a gyűjtemény, s később is csak jellemző módon egy „pártfogót” (potentátot) megnyerve (Darvas József) sikerült annak kiadása.

⁸⁰⁴ ANGAL János szerk. *Elérhetetlen föld. Kilenc költő versei*. Írószövetség KISZ-szervezete, Budapest, 1969.

⁸⁰⁵ A felelős szerkesztő ebben az esetben nyilvánvalóan nem lehetett kiadói ember, Gáll valószínűleg az Írószövetség részéről, nekik volt „felelős”. Filológiai érdekesség és tény, hogy Gáll neve az 1986-os második, hasonló kiadásból már kimaradt, helyette felelős kiadóként szerepel Vasy Géza („Kiadja az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Közművelődési Titkársága”).

⁸⁰⁶ VASY Géza, *A Kilencek. Az Elérhetetlen föld alkotói*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. és G. KOMORÓCZY Emőke, *A „tűrt” és a „tiltott” határán. Az elmúlt fél század háttérbe szorított alkotóiról*. Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2010. A Kilencekről: 9–188.

⁸⁰⁷ Higgadtan és objektíven értékelő véleményt alig találni az antológiáról és alkotóköréről. Sok az apologetikus írás, mely e nemlétező generáció egyfajta élharcosaiként, magjaként próbálja beleírni a Kilenceket az irodalomtörténetbe (G. KOMORÓCZY 2010, 11.), míg olyan is akad, amely pusztán epigonok csoportjának tartja őket (ennél durvábban is fogalmazva, BÁN 1997, 98.). Az igazság, mint szokásosan, valahol középen lehet.

⁸⁰⁸ G. KOMORÓCZY 2010, 9.

az időszak antológia-zuhatagában „természetes módon” – tehát önszerveződés, egy alkotókör reprezentációja céljából létrejött fiatal költészeti antológiának egyedül az *Elérhetetlen föld* tekinthető, azaz valóban egyfajta ellenpontja⁸⁰⁹ a központi akarat által gründolt gyűjteményeknek. (Az *Első Énektől* tudatosan maradt távol a költőcsoport, míg a *Költők egymás közt*-ben Kiss Benedek jelent meg.)

Az antológia pontos világra jöttével kapcsolatban érdemes hosszabban idézni Oláh Jánost, a címadó vers szerzőjét. „Az antológia megjelenése irodalmi életünk csodája, a monolitikus szervezettség ritka kudarcainak egyike. Ha már akkor, a kezdetek kezdetén a díszletek mögé látunk, ha tudjuk, az irodalompolitika milyen gépezete áll velünk szemben, sohase kezdjük kergetni a közös jelentkezés délibábját. Dehát tele voltunk illúziókkal. (...) Így hát nekivágtunk. Nem azért, mert bátrak, hanem mert tájékozatlanok voltunk. (...) Először a két irodalmi kiadóval próbálkoztunk. Sikertelenül. A második forduló volt a magánkiadás megkísértése. (...) Először is hivatalos írásbeli elutasítást kellett beszerezni mindkét kiadótól. (...) Ezek beszerzésével egyidőben ajánlókat is kellett találni a könyvünkhöz. Elég tekintélyes volt a névsor; Nagy László, akinek lektori ajánlása később a könyv előszava lett, Juhász Ferenc, akitől a címjavaslat származik, Váci Mihály és Kormos István⁸¹⁰. (...) Akkor derült ki, hogy a nyomdaköltségnek megfelelő összeget előbb be kell mutatnunk a minisztériumnak, s az engedélyezés ügyével csak ezek után hajlandók egyáltalán foglalkozni. Ötvenezer forintról volt szó, ami elég tetemes összeg (...). Mind a tízen személyi kölcsönt vettünk fel, összeadtuk a pénzt, bemutattuk a minisztériumnak. Természetesen elutasították a kéziratot⁸¹¹. (...) A kézirat következő állomása Darvas József volt, aki akkoriban az írószövetség elnöki tisztét töltötte be. Darvas a könyvnek immár ötödik ajánlójaként az írószövetség KISZ-szervezetének nevében az Ifjúsági Lapkiadó Vállalathoz irányította a kéziratot, ahol az végül is e nem mindennapi kacsaringós út bejárása után valóban megjelent. Addigra természetesen már a boltokban volt az a két antológia is, az *Első ének* és a *Költők egymás közt*, amelyeket a kiadók jóval a mi elutasításunk után kezdtek szervezni”⁸¹².

⁸⁰⁹ KULCSÁR-SZABÓ 2018, 64.

⁸¹⁰ „Nyilvánvaló volt, hogy ha ilyen támogatók vállalnak garanciát értük, akkor nem a beadott anyag színvonalával lehet baj, hanem magával az alulról jövő, politikai kontrollt nélkülöző kezdeményezéssel, ami azt bizonyította, hogy a művészet remekül elvan pártirányítás nélkül is. Ha pedig ezt engedik, az elfogadhatatlanul veszélyes precedenst teremthet, ezért megpróbálták a szó szoros értelmében elérhetlenné tenni az Oláh János versét közös címmé emelő *Elérhetetlen földet*”. SZÖNYEI 2012. II. 111.

⁸¹¹ A döntés nyilvánvalóan a Kiadói Főigazgatóságé lehetett, s ők utasíthatták el a kéziratot, ugyanakkor mégsem tévedés akár minisztériumot is emlegetni ebben az esetben, ahogyan azt Oláh teszi, ugyanis az egymásra hagymaként boruló hatalmi szintek, az irányítás rendszere csaknem átláthatatlan és szétszálazhatatlan volt, a függés és a különféle elszámolási kötelezettségek, tiltások, feliratok, leiratok káosza, a mérhetetlen bürokrácia aligha volt józan ésszel áttekinthető.

⁸¹² CSONTOS János, *Együtt és külön*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1990. 49–50.

A két, Oláh János által említett antológiáról szóló fejezetben már láthatóvá vált, hogy e Canossa-járás közel sem a színpalak mögött, a nyilvánosság kizárásával zajlott, a Kilencek gyűjteményének ügye folyamatosan tematizálódott mind az irodalmi sajtóban (ankétok), mind a recepciókban, mind pedig a *Kek*-ben magában, az egyes bevezetőkben vagy éppen Kiss Benedek önvallomásaiban.

A felsorolt ajánlók közül Nagy László írása a kötet előszava lett. A másik három szöveg közül kettőt, Juhász Ferencét és Váci Mihályét nem sikerült fellelni, nem így Kormos Istvánét⁸¹³. Kormos lektori jelentésében először is leírja, kiktől van szó, miféle csoportosulásról, s amellet érvel, hogy mivel egymást szerkesztve-kritizálva állították össze az anyagot, ez gyakorlatilag kilenceszeres lektori szűrésnek minősül. A lektor szerint mindegyikük „kötetre-érett költő”, majd kritizálja a két nagy szépirodalmi kiadó gyakorlatát, akik csak elvétele közölnek indulókat, s őket is „vitatható érdem szerint”⁸¹⁴. „Pl. ezévből a Szépirodalminál Sumonyi Zoltán és Szerb György kötete jelent csak meg a fiatalok közül; nem tudom, hogy az Elérhetetlen föld költői közül melyikük jelentkezett kéziratával a Szépirodalminál, de bizonyos, hogy a kilencből Győri, Utassy, Kiss Benedek, Molnár Imre vagy Konczek sokkal kiforrottabb tehetség a megjelenteknél, de a többiek, az ide válogatott husz /sic!/ vers alapján legalább annyit mutatnak. Sajnos a folyóiratoknál alig jobb csak a helyzet, nem ritka jelenség, hogy elfogadott versük megjelenésével 1-2 évig várnia kell a fiatal költőknek, a megjelenés pedig fontos hajtóerő, fejlődésre és alkotó kedvre egyaránt. (...) Ami elsőrendűen fontos: megjelentethető-e így az Elérhetetlen föld? Véleményem szerint: igen.” (aláhúzás az eredetiben – P-K. S.)

A továbbiakban Kormos érdekes összehasonlítással él: a *Tűz-tánc*hoz hasonlítja az *Elérhetetlen földet*⁸¹⁵. Szerinte a mai 30-40 éveseket ennek az antológiának az „átütő sikere” fordította a költészet felé, s a társadalmi kérdések iránti érdeklődés is rokonítja a két szerzőgárdát. Ez alighanem az irányítás, a korifeusok kedvére való szólam volt, inkább láthatjuk benne a megjelentetést valahogyan előre mozdítani óhajtó cselezést, mint őszinte meggyőződést. Mindenesetre némi verselemzés után azzal zárja jelentését, hogy az antológia költői már régen többek ígéreténél, s bár sajnálatos, hogy a kiadás esetleg a saját zsebükre menne, legalább ezt engedélyezni kell, az ő érdekük is, és a szélesebb versolvasó közönségé is.

⁸¹³ A lektori jelentés a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában V. 5684/6/mell. raktári jelzettel szerepel. 3. melléklet.

⁸¹⁴ A lektori jelentése keltezése: 1967. november 11. Vö. 3. melléklet.

⁸¹⁵ „A *Tűztánc*ot nem szeretjük, nem olvastuk jó szívvel, s azt is megmondom, hogy miért. Persze elolvastuk az utolsó betűig, de azt éreztük, hogy mintha megerősödött volna valamilyen szektáriánus szellem, és ez borzasztó volt számunkra, akik ’56-ot végigéltük... / Ők is végigélték... / Ők is, csakhát... mit mondjak? Egészen más szempontból.” CSONTOS 1990, 68. (Rózsa Endre)

Tudható, hogy ez sem hatotta meg az illetékeseket. Viszont érdekesen világít rá a jelentés, hogy bizonyos ügyek esetén miféle taktikákat és fordulatokat kellett alkalmazniuk a lektoroknak a cél elérése érdekében⁸¹⁶.

Nagy László előszava⁸¹⁷ a másik ajánlás, mely az elmondások szerint már a kötet publikálása előtt létezett, s csak később minősült át bevezetővé, lett integráns része az antológia szövetének.

Keltezése 1967. december 23-ról szól, tehát azonos évben született Kormos jelentésével. „Fiatal tehetségek, ha fölrepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak. Az ilyen vállalkozás, túl azon, hogy létérdekek szövetsége, új szemlélet, újfajta költői értékek fölmutatása kell, hogy legyen”⁸¹⁸. Ennek az általános kíváncságnak az ajánlók és a legendásító utókor szerint is egyértelműen meg tudott felelni az antológia anyaga, más kérdés, hogy nem véletlen talán, hogy Nagy lett a kötet „hitelesítő pecsétje”, hatása, poétikája, mitológiája, pózai, szólrája rendkívül erősen jelen vannak a könyvben, ami egy kissé meg is kérdőjelezi ennek a követelménynek az *Elérhetetlen földre* vonatkoztathatóságát.

Nagy László fontosnak tartotta, hogy a fiatal költők szociológiai háttérét is felvázolja: „Elöljáróban fontos néhány szót ejteni társadalmi eredetükről. Verseikből kiderül, hogy szinte valamennyien kétkézi dolgozók gyermekei. Mint ilyenek, átélték és fölfogták szüleik létformáját, ismerik ténylegesen és eléggé a fizikai munkát, az őket körülvevő dolgokat, a természetet, az anyagi világot. Ez máris erénye költészetüknek. Valamennyien egyetemet végeztek, 23-27 évesek. Életkoruk s küldetésük szerint is kötelességük még magasabbra emelni mércéjüket”⁸¹⁹. E sorok két dolgot mindenképpen magukban foglalnak: az egyik, hogy a negyvenes évek elejének környékén születtek a szerzők, a másik, hogy mindannyian elsőgenerációs értelmiségiek, tehát a szocialista társadalom(politika) egyik első értelmiségi generációja is egyben (a többi ekkori antológia mezőnyével együtt).

A hatások említésénél Nagy László három „irányzatot” különít el: a szürrealizmust, a huszadik századi racionalistákat és a beatköltőket (s hogy a legfontosabbakat, Juhász Ferencet és önmagát a jóízűség, azaz a szerénység okán nem említette, vagy pedig vakfoltként nem látott erre rá, nem tudni).

„A legfontosabb, és amiben mindnyájan megegyeznek, a következő: hűek a magyar költészethez, a folytonosságot folytatni akarják. (...) A torkonvágott forradalmak pirosát s

⁸¹⁶ Vö. 2. melléklet.

⁸¹⁷ NAGY 1969, 3–4.

⁸¹⁸ NAGY 1969, 3.

⁸¹⁹ Uo.

gyászát viselik belül”. Sokat idézett passzusa ez az előszónak, melyben nem nehéz felfedezni az utalást ’56-ra, de természetesen a forradalom szó sokértelműen jelenthette ’48-at, ’17-et, ’19-et is, bár a „torkonvágott” jelző talán kissé szűkítette az értelmezési lehetőségeket. ’68-at evidensen nem, hiszen az írás ’67-es keltezésű.

Főbb jellemzőiket veszi számba befejezésül: biztosan verselnek, új hangzásokra sikerrel törekszenek, sűrítenek „teljeserejű” költői képben (?), némelyikük: puritán, szatírára, öniróniára erősen hajló, „kölykösen” üde és hetyke. Valamint etikusak, felelősségvállalók. Végül említi a kiadatás problémáit, a nehéz indulást, s mintegy biztatóan azzal zárja írását, hogy ő hisz bennük.

Az antológia felépítése szerint az előszót követően szerepelnek a költők versei egy meghatározott sorrendben, majd pedig a rövid életrajzi jegyzetek a könyv végén találhatók – melyekben a szerzők általában fontosnak érzik, hogy reflektáljanak társadalmi háttérükre is (amire már Nagy László utalt előszavában).

8.2 Az antológia anyaga

A recepció, a monográfusok és a Kilencek tagjainak megnyilatkozásai is rávilágítanak arra a tényre, miszerint az *Elérhetetlen föld* alkotóit nemcsak a formális keretek között kialakuló informális kapcsolat, csoportképződés, baráti és ismeretségi szálak kötötték össze, hanem a választott minták, a népi származás, élményanyag, tematika, verselés, képiség, Nagy László, Juhász Ferenc (esetleg Simon István) hatása, poétika, költészetfelfogás is.

A könyvben nem az ábécérend és nem is az életkor szerint szerepelnek a költők, a sorrend esetlegesnek is mondható, különösebb jelentősége aligha van annak, hogy ki hol helyezkedik el a lapokon, ez akár egységességgént vagy legalábbis a hasonlóságok hangsúlyozásaként, valamint egyfajta csoporton belüli demokratizmusként is értelmezhető.

Győri László verseivel kezdődik az antológia, 21 verssel szerepel 21 lapon, s kiemelkedik az anyagból a *Történelem* című szöveg, mint identifikációs vers. Győri helyzete abból a szempontból sajátos az antológiában, hogy ekkor már rendelkezik kötettel, *Ez a vers eladó* című könyve a Magvető Új Termés-sorozatában jelent meg 1968-ban. Persze mindez az kötet összeállításakor nem volt igaz, a késleltetés alatt született meg önálló könyve⁸²⁰. Az életrajz tanúsága szerint az antológia megjelenésének idején 27 éves, s Orosházáról került fel

⁸²⁰ „Az *Ez a vers eladó* című első könyvem verseit 1965-ben adtam oda Vilmon Gyulának, a Magvető lektorának – Bella István volt a közvetítő. Az *Elérhetetlen* ötletéről ekkor még nem tudtam. Az Első ének s a Költők egymás közt volt a nagy kérdés: részt vehetünk-e bennük? Kiss Benedek úgy döntött, a másodiknak ad. S kiderült, az sem »bontotta meg az egységet«. CSONTOS 1990, 11.

Budapestre⁸²¹. Győri további pályáján is verseskötetekkel jelentkezett, később elbeszéléseket, regényt is írt⁸²². 1992-ben kapott József Attila-díjat, napjainkban is publikál.

Mezey Katalin versei közül mindjárt a *Fohász utoljára* című mögött Nagy László *Pirosodik Húsvétját*⁸²³ gyaníthatjuk. A *Fordított Kőműves Kelemen* remek ötlet, s Mezey dalaiban, dalszerű szövegeiben sokkalta hangsúlyosabb a szerelmi tematika, az ornamentika, mint a Kilencek többi tagjánál. Megfigyelhető, hogy tematizálódik az egyetemista státus, életszakasz itt is, mint Győrinél (*Szégyenem*). Életrajza szerint ekkor 26 éves, „szülei kertészek”⁸²⁴. Első verseskönyve a Magvetőnél jelent meg a debütáló sorozatban, 1970-ben, tehát mindjárt az antológia megjelenése utáni évben⁸²⁵. Tanári, szerkesztői, irodalomszervezői tevékenysége mellett számos verseskötetet és prózakönyvet publikált a továbbiakban, s szintén napjainkig is aktív⁸²⁶. József Attila-díjat, Prima-díjat, s számos állami elismerést kapott a rendszerváltást követően, köztük a Kossuth-díjat 2015-ben, azonban ez a jelentős tőkefelhalmozás, ami az irodalmi-művészeti mezőt illeti, nem vizsgált korszakunkban történt, ekkoriban még Mezey elhelyezkedése inkább volt marginálisnak mondható⁸²⁷.

Molnár Imre versei ütnek el talán a legmarkánsabban az antológia többi szerzőjének szövegeitől, elsősorban a játékosságot és humort sem nélkülöző, pátoszmentes, ironikus

⁸²¹ „Nem tudtam mit kezdeni ezzel az egész magyar egyetemmel (Mezey Katalin expressziója), mert addig hadilábon állt velem a »rend«, most pedig kegyeltje vagyok, mint egy tsz-elnök származéka. Én, a kulákfi: a nagy magyar egyetemen. Sűrű zavaromban egyszer orosz helyett szovjet órát mondtam, amin aztán Ágh István igencsak jót derült. Az én hajdani milióm iszonyú nehezen simuló bele az egyetemibe. Először nem is érzékeltem, csak úgy másod-harmadéves koromtól: az Egyetemi Színpad költőestjei, filmvitái, a Koczás Sándor-, Török Endre-féle alkotókör, s persze az örökös kollégiumi eszmecserék olvasztottak föl a dermedtségből. Ekkortól lettem otthon ebben az országban, ekkortól éreztem: van jogom. Sokan voltunk lázadók, s nem kevesen voltak törtetők”. CSONTOS 1990, 11.

⁸²² Érdekes és furcsa helyzet, hogy az akadémiai kézikönyvecskében költő- és „csoporttársa”, Rózsa Endre írt elemzést költészetéről, ami zavarba ejtően familiáris és személyes hangot eredményez, meglehetősen eltávolítva a szöveget a tudományosságtól. RÓZSA Endre, Győri László = VASY Géza szerk. *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 92–99.

⁸²³ „1963-ban elvittem verseimet Nagy Lászlóhoz. Ő segített a megjelenésben, több-kevesebb rendszerességgel ettől kezdve publikáltam. Nagy Lászlón kívül állandó kapcsolat fűzött volt egyetemi költőtársaimhoz is. Így természetes volt, hogy 1965-ben kaptam egy levelet Oláh Jánostól: küldjek verseket az antológiába”. CSONTOS 1990, 42.

⁸²⁴ Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a Kilencekhez tartozó költőtársával, Oláh Jánossal 1971-ben házasságot kötött.

⁸²⁵ MEZEY Katalin, *Amíg a buszra várunk*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970.

⁸²⁶ Mezey értékelésénél Rózsa Endre már nem ütött meg olyan közvetlen hangnemet, mint Győri esetében. Érdekesség, hogy „szellemi rokonaiként” Kavafiszt és Tandori Dezsőt jelöli meg. RÓZSA 1980, 146.

⁸²⁷ (...) mire az első kötetem megjelent, a második is készen volt. Nem az persze, ami *Anyagtanulmány* címmel utóbb mégiscsak kiadóra talált. (...) Pingpongoztak a kéziratommal a kiadók, többnyire még folyóirat sem akadt, ami közölt volna. Már magánkiadásra készültem, amikor Nagy László az asztalra csapott, és az *Anyagtanulmány* megjelent. (...) Két könyvem vár kiadásra kéziratban. Évekbe telik, míg nyomdafestéket látnak, holott már évekkel ezelőtt elkészültem velük. Két gyermekkönyvet és egy általam szerkesztett »glasznosztos« orosz-szovjet versantológiát jelentettem meg az elmúlt évben. Sem az *Élőfilmmek*, sem az *Újra meg újrának*, sem ezeknek semmi visszhangjuk nem volt a központi irodalmi lapokban. Mintha nem is írtam volna őket”. CSONTOS 1990, 42–43.

hangütése miatt. Molnár később Péntek néven publikált s publikál a mai napig⁸²⁸. Direkt (aktuál)politikai utalásokkal is él szövegeiben, általában hétköznapi képek közé csempészve: „rövidhullámon néha bejön a Szabad Európa”⁸²⁹. Ennél távlatosabb, amikor azt írja a szerző, hogy „fejest ugrani a húsdarálóba hogy fasírttá nemesedjünk”⁸³⁰, melynek kapcsán természetesen egyből felidéződhet a már többször említett hasonlat a fiatal magyar irodalomról, mely a JAK-füzetek első darabjának címe is lett. Molnár–Péntek 18 verssel szerepel 14 oldalon, s kissé kilóg az *Elérhetetlen föld* anyagából fanyar, falusi és városi életképeket rögzítő, furcsa, rezignált, rímes közlírájával, igen távoli rokona lehet, legalábbis korai költészetének a korai Várady Szabolcs lírája.

Életrajza szerint az antológia megjelenésének idején 27 éves, s ez a szöveg is hasonló tónusban szól, mint versei, ironikus-laza, könnyed hangvétel jellemzi. „Zalai »munkás-paraszt« családban születtem, Lentiben. Anyám gazdálkodott, háztartásbeli volt, apám a helyi fűrészüzemben dolgozott. (...) Egyfelől apám afféle »középkáderként« mindenféle kitüntetésekkel kapott, sőt, Csehszlovákiába küldték mint élmunkást nyaralni (...). Másfelől, amolyan paraszti életet éltünk: apám szombat-vasárnap, szabadidejében teljesítette a »második műszakot«”⁸³¹.

Péntek első kötete 1974-ben, tehát öt évvel az antológia kiadása után jelent meg, a Magvető sorozatában⁸³². Később több-kevesebb rendszerességgel publikálta versesköteteit, valamint tanárként, szerkesztőként, újságíróként, kritikusként tevékenykedik. József Attila-díjat 1994-ben kapott, s a közelmúltban monográfia is megjelent róla⁸³³.

Kiss Benedekről már esett szó a *Költők egymás közt*-ről szóló fejezetben, ő volt a „központi” antológiák egyikében szereplő egyetlen szerző a Kilencek köreiből. Az itt közölt anyag (vagy, minekutána az *Elérhetetlen föld* korpusza hamarabb összeállt, az ott közölt) teljesen eltér a másik antológiában megjelenttől, azaz újraközlés nincs. Már csak számszerűleg is a két antológiaközlésből kitelt volna Kiss Benedeknek egy önálló könyv (itt 18 vers 15 oldalon). A *Kek*-béli anyag erősebbnek mondható az *Ef*-ben megjelentnél, ami talán annak is köszönhető, hogy az itt szereplő versek jóval korábbi szövegek a Szépirodalmi antológiájában

⁸²⁸ „Amikor publikálni kezdtem, a műfordító Molnár Imre ingerült hangú levelet írt, felszólítva a névváltoztatásra, s bizonyos értelemben joggal, mert idősebb volt nálam, s bevett szokás a pályán, hogy a fiatalabb áll el a nevével. (...) Egy ideig zavart ez a kettősség. (...) Volt egy »molnárimreségem«, ami a fiatalságom lezárult fejezete, különös, zavaros, mégis »ígéretes« időszak. Ma csak nosztalgiával tudok visszagondolni rá. (...) Sorolhatnám az anekdotákat; míg egyszer aztán elrohantam a rendőrségre, és beadtam a névváltoztatási kérelmet. El is fogadták, azóta boldog zavartalanságban vagyok Péntek Imre”. CSONTOS 1990, 54.

⁸²⁹ MOLNÁR Imre, *Falinaptár. Ef*, 49.

⁸³⁰ MOLNÁR Imre, *Van-e jogunk. Ef*, 54.

⁸³¹ CSONTOS 1990, 54–55.

⁸³² PÉNTÉK Imre, *Éjféle pályaudvar*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974.

⁸³³ BAKONYI István, *Péntek Imre költői útja*. Coldwell, 2018.

megjelenteknél. Görömbei András mutat rá a korai versek szereptudatára, küldetésességére, a népiség és közéletiség vállalása mellett a képviselőiség és a vátesz-szerep jegyeire Kissnél⁸³⁴.

Kiss Benedek az antológiák megjelenésének idején 26 éves. Életrajzában kiemeli a falun töltött éveket, majd a „Pestre kerülést”, az összeütközést az apjával, valamint hogy nős, kislánya van, s munkája az írás. Az egyetem említése csaknem minden szerzőnél megjelenik. Első könyve *Gazdátlan évszak* címmel 1970-ben jelent a Kormos István nevével fémjelzett Kozmosznál, egy évvel az antológiák után⁸³⁵. Versei és gyermekversei folyamatosan jelentek s jelennek meg a mai napig. Az utóbbi években többek között a *Forrásban* közölte emlékiratait *Élettöredékek* gyűjtőcím alatt. Kétszer kapott József Attila-díjat, majd a Kossuth- és a Prima-díjat is elnyerte, Mezey Katalinhoz hasonlóan. Kiss szimbolikus tőkéje volt korszakunkban az egyik legjelentősebb a Kilencek csoportosulásából, erre mind könyveinek sora, mind ekkori díjai (az első József Attila-díj 1979-es) s a recepció csaknem egyként elismerő hangvétele is rávilágít.

Oláh János az antológia címadó versének szerzője⁸³⁶. Egyrészt megjelenik a szövegben a származás kérdése, egy sajátos *locus* („Itt lakom a barnasisakos dombok oldalán”), másrészt az egykori életmód elhagyása („körülöttem szerszámok porosodnak”) és az emlékezet kérdése („Gondolataimban, mint egy mély folyóban / lesüllyednek az emlékezés roncsai”). Az egykori tudás, mely még megvan, de már felhasználatlan, hasznosítatlan, ily módon egyfajta emblémája az antológia „plebejus-jellegének”, tehát találó választás volt, távlatosabb és több felől értelmezhető címről nem is beszélve, mely még akár magára a megjelenés nehéz körülményeire is vonatkoztatható, *nomen est omen*. Ellenben a két nagyszándékú, hosszabb záróvers (*Kiáltvány*, *Fordulópont*) már kevésbé sikerült.

A *Fiatal Magyar Költők* kismonográfiájában Oláhról is Rózsa Endre ír, szintén kevésbé nélkülözve a személyességet⁸³⁷. „A népi irodalom harmadik és talán leginkább meghurcolt nemzedékének akkori tudatállapotát ez a könyv, máig azt hiszem, meglehetősen egzakt módon tükrözi. Ezt éreztük akkor is, és utóbb ezért sem akartunk a szövegen semmiképpen változtatni. Később is, ha emlékezetem nem csal, csupán egyetlen változtatást eszközöltünk, az én *Szarka város* című ciklusom helyett egy másik, a *Fordulópont* került be a kötetbe. (...) Utólag tekintve azt kell mondanom, a *Szarka város* jobban illett volna az antológiába, közelebb állt annak hangvételéhez. (...) Minden ellenkező híresztelés ellenére, azt hiszem, volt valami közös

⁸³⁴ GÖRÖMBEI András, *Kiss Benedek*. = VASY 1980, 120–134.

⁸³⁵ KISS Benedek, *Gazdátlan évszak*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1970.

⁸³⁶ OLÁH János, *Elérhetetlen föld*. Ef, 84.

⁸³⁷ RÓZSA Endre, *Oláh János*. = VASY 1980, 156–162.

poétikai jelleg kezdeti írásainkban; nemcsak a téma, az élményanyag, hanem a megközelítési mód tekintetében is. (...) Később, amikor a külső megítélés meghatározóbbá vált, derült ki, milyen felemás a helyzetem. Az antológia ortodox hívei idegenkedve tolták félre írásaimat. El kell ismernem, joggal, hiszen sohasem voltam Nagy László-utánzó. És a magyar hagyományra valamit is adó költő számára kötelező prófétai, messianisztikus, vagy éppen elátkozott pózokat nem volt kedvem, se tehetségem feltölteni”⁸³⁸. Azért volt érdemes hosszabban idézni Oláh Jánost, mert ez a szövegrészlet meggyőzően bizonyíthatja azt, hogy a Kilenceknek, vagy legalábbis a csoportosulás egyes tagjainak világos tudomásuk volt saját Nagy László-utánzásukról, *horribile dictu* Nagy László-epigonizmusukról, s ezen később mintegy tudatosan igyekeztek túllépni (változó sikerrel), valamint látták, láthatták saját antológiájuk irányzatosságát, s annak gyengeségeit⁸³⁹.

Oláh János az életrajz szerint a gyűjtemény megjelenésének idején 27 éves. Oláh esetében is hasonlóképpen „szabályos” munkás-paraszt származást tarthattak nyilván⁸⁴⁰, mint Péntek Imrénél. Első könyve három évvel az *Elérhetetlen föld* után, 1972-ben jelent meg a Szépirodalmi fekete-piros sorozatában⁸⁴¹. A továbbiakban főként regényei láttak napvilágot, verseskötettel ritkábban jelentkezett. Dolgozott kultúrházban és cselgáncsedzőként is, mígnem a rendszerváltást követően lett folyóiratszerkesztő, s közben folytatta szépírói munkásságát is. József Attila-díjat 1994-ben kapott. 2016-ban hunyt el, halála után fiatal szerkesztőknek járó ösztöndíjat neveztek el róla⁸⁴².

Konc Józsefnél szintén felmerül a szerzői név problémája, bár nem olyan radikálisan, mint Péntek Imrénél, későbbi publikációinál ugyanis Konczek József néven szerepel. A dalforma alighanem Koncnál a legjellemzőbb az antológia alkotói közül, többnyire páros rímelésű, kétsoros versszakokból épülő versek sorakoznak egymás után az áradóbb szabadversek mellett (16 vers 14 oldalon). Konczek pályája „ragadt be” ennél a sajátos rajtnál talán a leginkább a kilenc költő közül. „...az antológia megjelenése után én is készültem az önálló kötetre. Nekem azt mesélték akkor, hogy a Kiadóban egy ellenszavazat döntött róla,

⁸³⁸ CSONTOS 1990, 48–51.

⁸³⁹ Vö. „Sok kínlódás után jelent meg 69 végén az Angyal János által szerkesztett *Elérhetetlen föld* című antológia, pedig Juhász Ferenc, Kormos István, Váci Mihály is írt hozzá jóval előbb ajánlást. Megjelenés előtt és utána is tapasztalhatták, hogy a politika mindent és mindenkit fölemészt; Utassy szavaival: »ez a malom a gyémántot is megőrli«; nem tudom, leírta-e valahol. Utassy eltökélt őszintesége és páratlan esztétikai igényessége akkoriban kapott léket. Nagy László írt előszót az antológiához, és Dzsó úgy érezte, nem kritizálhatja szabadon többé sem őt, sem Illyést, akinek politikai játszmáit utálta, de aki szintén közbenjárt az érdekükben.” SPIRÓ György, *Malaccal teljes éveink. Esszék*. Magvető Kiadó, Budapest, 2020. 32–33.

⁸⁴⁰ CSONTOS 1990, 46.

⁸⁴¹ OLÁH János, *Fordulópont*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1972.

⁸⁴² Monográfiusa pedig a címadó vers és az antológia jelentőségét olyan magasságokba emeli, ahová nehéz követni. Vö. JÁNOSI Zoltán, *Oláh János*. MMA Kiadó, Budapest, 2018. 51–65.

hogy nem adják ki azokat a verseimet, amelyeket elküldtem nekik. Iszonyatosan elkeseredtem. Még tíz éven át küldözgettem köteteket, (...) olyan volt a fogadtatás, hogy nem is értettem: talán valami púp vagyok én a hátukon?”⁸⁴³ Verseit is valamiféle „szegénylegénység” lengi körbe, a szociológiai értelemben vett „mélyről érkezése”, mely persze szélsőségesen referenciális olvasat volna, s aligha adekvát, mindenesetre kevésbé áll távol az egész kötetet illetően Konczek poétikájától. Szerkesztőként és újságíróként dolgozott a továbbiakban, első könyve csak 1984-ben látott napvilágot, akkor sem valamely nagy kiadónál⁸⁴⁴. Konczek az irodalmi mező felől nézve tehát nem tudott kilépni a marginalitásból, a Kilencek csoportját szemlélve, a csoporton belül is mintha perifériára szorult volna, s ez a többszörös hendikep a további pályáján is meglátszik.

Életrajza szerint az antológia megjelenésekor huszonhat éves, s két tételmondata van: „Szeretem a kétkezi munkát. Újságíró vagyok.” Túl a tényközlésen aligha tekinthetünk el a két mondat feszültségétől, illetve az iróniától: miközben a fizikai munka szeretetét nyilvánítja ki, foglalkozásaként egy szellemi munkakört jelöl meg⁸⁴⁵.

Kovács István versei kapcsán (19 vers 11 oldalon) az első benyomás nem a *par excellence* népies, népi motívumokkal gazdagon dolgozó költőé, mint a társainál sok esetben, inkább a nyilvánvaló és artikulált, erős történeti érdeklődés (*Világos, Robespierre, Segesvári éjszaka*), s tetten érhető a polonista is a szövegekben. 2020-ban újraolvasva is egyértelműnek tűnik, hogy a *Budapest* (rejtett) ’56-vers, az *Ágyúöntők földjénél* pedig a Farkas Árpád-mottó is sokat sejtető abban a tekintetben, hogy az erdélyi nemzedéktárs neve felmerülhetett egy magyarországi kiadványban.

Életrajza szerint az antológia megjelenésének idején 24 éves, a legfiatalabb tehát a szerzők közül (a különféle visszatekintésekben gyakran „benjáminozzák” emiatt). Első kötete négy évvel az antológia megjelenését követően, 1973-ban jelent meg⁸⁴⁶. Költői ténykedése mellett alapvetően polonista; fordító, egyetemi tanár, sőt, konzulként is működött a rendszerváltást követően. Szépírói pályáján publikált a továbbiakban is verseket, valamint történettudományi munkákat, regényt, esszéket. 1984-ben megkapta a József Attila-díjat.

Rózsa Endre a recepció által az egyik legtöbbet dicsért költője az *Elérhetetlen földnek* (emlékezzünk, az *Első Ének* kapcsán kirobbant vitában ő szólt hozzá a Kilencek részéről,

⁸⁴³ CSONTOS 1990, 25–26.

⁸⁴⁴ KONCZEK József, *Galambok, galambok a történelemben*. ELTE Közművelődési Titkársága, Budapest, 1984.

⁸⁴⁵ „A Kilencek nevelőtanárként, üzemi lapnál vagy segédkönyvtárosként tudtak, ha tudtak elhelyezkedni, Utassy néha segédmunkásként dolgozott. Nyelveket nem beszéltek, műfordítást nem bíztak rájuk, saját kötet nélkül a Művészeti Alapnak sem lehettek tagjai egy ideig, tehát közvesztélyes munkakerülőnek számítottak, ha éppen nem volt valamilyen rossz vagy névleges állásuk.” SPIRÓ 2020, 33.

⁸⁴⁶ KOVÁCS István, *Havon forgó ég*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1973.

megfontolt és elhatárolódó módon reagálva Varga Lajos pamfletjére). A falusi, paraszti virág rekvizitumai, a népdal-transzformációk, a nemzeti történelem és egyáltalán a történeti érdeklődés – kirívóan más nem jelenik meg Rózsa poétikájában sem (16 vers 18 oldalon), mint a Kilencek többi alkotójában. A kor lenyomatával együtt talán nála artikulálódik legexplicitebben a nemzedéki kérdés (*Vers ifjúságom értelméről*), illetve áttételesen a koravénységre és a sajátos kelet-európai *durée*-re és társadalmi monotonításra is utal (*Megöregedni azt kell itt*).

Életrajza szerint az antológia megjelenésének idején 28 éves, tehát Utassy Józseffel ketten a korelnökei a társaságnak. Szülei bőrgyári munkások. „Írásaimmal azt akarom elérni, hogy az elégedett emberek érezzék magukat rosszul a bőrükben. Az a nehéz, hogy olyasvalamit szeretnék a verseimmel megoldani, ami nem elsősorban a költészet feladata.”⁸⁴⁷ A mondat második felével sokat foglalkozik a recepció, melyben a közéleti elköteleződés, az ún. „tettrekészség” vagy „tenni akarás” lenyomatát látja, holott egy paradoxonról van szó, egy lehetetlen feladatról és annak beismeréséről, azaz sokkal inkább a képviseleti, küldetéses költészet kudarca, mit több, tragédiája fogalmazódik meg benne.

Első verseskötete rögtön a következő évben, 1970-ben megjelent a Magvető sorozatában⁸⁴⁸. További pályáján is versesköteteket publikált, miközben szerkesztőként, minisztériumi dolgozóként, titkárként dolgozott. József Attila-díjat mondhatni korán, 1979-ben kapott. 1995-ben hunyt el⁸⁴⁹.

A kötet a későbbiekben csaknem legnagyobb szimbolikus tőkét felhalmozó, azaz a későbbi pályát tekintve legelismertebb és legsikeresebb költője az antológia végére szerkesztett Utassy József. Fontos motívum verseiben az apa halála (alighanem a fronton), a katonák, a falusi képek. Az 1955 című versben a forradalom ígérete, a padlássöprések. Szókimondásában kemény vers az *Abortusz után*. Kovács István után Utassynál jelenik meg egyedül világirodalmi allúzió, nála Apollinaire idéződik meg. 24 verssel szerepel 16 oldalon. Később és egykorúan is

⁸⁴⁷ A „félleg paraszti, de inkább plebejus hagyományokról” Rózsánál vö. CSONTOS 1990, 70.

⁸⁴⁸ RÓZSA Endre, *Kavicsszüret*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. „Én, amikor 1970-ben első kötetem, a Kavicsszüret megjelent, akkor azt írtam a fülszövegben, hogy mindenfajta költészet egyfajta politikai költészet. Én ma is tartom ezt a nézetet, bármennyire is furán hangzik.” CSONTOS 1990, 68.

⁸⁴⁹ „Rózsa Endrének az *Új Írásban* olvastam 1964-ben a *Szomjúság* című versét, ezért örültem, hogy személyesen is megismerhettem. Az Eötvös Klub igazgatójaként fűrták-faragták-faggatták, túl népszerű intézmény vezetését vállalta naivan, ott játszott a Hordóban az Omega, ott csocsóztunk Lovász Lászlóval és Pelikánnal, és az Eötvös Klub adott helyet az Alkotókörnek, amelynek estjeiről minden harmadik néző jelentett. Bandi előbbi-utóbb feladta, nevelőtánár lett ő is, aztán üzemi lapnál újságíró, talán ez volt a legjobb menedék. Felesége, Vörös Éva dramaturg volt a filmgyárban, az sem leányálom, ő is szolgált erről részletekkel, meg a kollégiumba gyakran visszalátogató B. Révész László is, meg kollégistatársunk, az angol szakos Péterffy András is később. Bandi végre szerkesztő lett a Kozmosznál, de a rendszerváltás után a kiadók privatizálásával ismét lehetetlen helyzetbe került. Nagyon fiatalon érte agyvérzés, teljesen már nem tudott felépülni. Szemérmesen személyes, filozofikus képekben dús, el-elfúlóan pulzáló nagy líráját alig méltatták figyelemre.” SPIRÓ 2020, 34.

emblemikus szövege a *Zúg március*, áthallásosságával, utalásával a közelmúlt forradalmára, aktualitásában is maradandóan opponálva a fennálló zsarnokságot.

Életrajzában kiemeli édesapja halálát⁸⁵⁰, s hogy ekkor már nem egyetemista, éppen nevelőtanár egy szakmunkástanuló intézetben. Utassy első kötete azonos évben jelent meg az *Elérhetetlen földdel*⁸⁵¹, 1969-ben, de korábban az esztendőben, tehát mire az antológia napvilágot láthatott, két résztvevője is rendelkezett önálló könyvvel⁸⁵². A sűrű munkahelyváltoztatás a Kilencek közül szinte egyedül Utassyra jellemző életrajza szerint. Három évvel az antológia megjelenését követően, 1972-től munkastátusza „szellemi szabadfoglalkozású” volt. Verseskötetei sűrűn követték egymást, a József Attila-díjat korán (1978), a Kossuth-díjat harminc évvel később kapta meg (2008). 2010-ben hunyt el.

8.3 A recepció

Az *Elérhetetlen föld* recepciója bőségesnek mondható⁸⁵³. Mint már a *Költők egymás közt* befogadástörténetének számbavételekor említésre került, sok esetben együtt tárgyalták a kritikusok a két antológiát, sőt volt, amikor a *Naponta más* című prózaantológiát is „hozzácsapták” kritikájukban, s olyan is akadt, aki a fiatal prózaírók antológiáját és a Kilencekét tárgyalta együtt.

Fontos jellemzője az antológia fogadtatásának a végletesség. Azaz a recepció egy része nem fogy ki a dicsérő szavakból, elragadtatottsággal szól a gyűjteményről (mondhatni: apológiába fordul), míg mások igen kritikusak vele, elmarasztalják, egykorú szóval „levágják”, s mint az megfigyelhető, ezek a vélemények általában a hivatalosság fontos, központi lapjaiban fogalmazódnak meg⁸⁵⁴. Mértéktartó, objektivitásra törekvő elemzést alig-alig találunk, ami egyrészt a torz kritikai diskurzusról tanúskodik, másrészt magának az *Elérhetetlen földnek* a kényes, önmagán túlmutató, hatalmi-politikai összefüggésekben is értelmezhető jelentőségéről (mely ebben az esetben, a hatalmi és az irodalmi/művészeti mező összeecsúszásának okán, s a diktatúra működésmódja miatt csaknem törvényszerű: a depolitizálásra és prezentizmusra

⁸⁵⁰ Az *Első Ének* gárdája is egyfajta „apátlan nemzedéknek” lett kikiáltva, méghozzá amiatt, mert ezek az apák a háború poklában veszttek oda. Nem véletlen, hogy a Kilenceket a Mezei-féle antológiához csapták volna, ugyanarról az életkori nemzedékről van szó, s a szülők, főleg az apa elvesztésének motívuma náluk is rendkívül hangsúlyos.

⁸⁵¹ Arról, hogy lehettek volna többen is az antológiában, mint kilencen, Utassy beszélt egyedül. Vö. CSONTOS 1990, 77–78.

⁸⁵² UTASSY József, *Tüzem, lobogóm!* Magvető Kiadó, Budapest, 1969. Utassy kötetének megjelenése csak pár héttel előzte meg az antológiáét. Vö. NAGY Gábor, *Utassy József*. MMA Kiadó, Budapest, 2018. 47.

⁸⁵³ Vö. az irodalomjegyzékben.

⁸⁵⁴ Esetenként nem esztétikai-irodalmi szempontokat érvényesítve (bevallottan), vagy esztétikai-irodalmi bírálatba csomagolva, annak álcázva az ideológiai-politikai kifogásokat, mint ahogyan az az aczéli módszertan alapján bevett dolog volt.

törekvő kádári rezsimben minden kérdés politikai, minden nem prezentista nézőpont probléma). Egyszerűen fogalmazva megosztónak is nevezhető a gyűjtemény.

Czine Mihályé volt az „első szó” az antológia recepciójában a *Népszavában* megjelent cikkével, mely a monográfiák és visszaemlékezések szerint a rádióban is elhangzott⁸⁵⁵. Nem túlzás kijelenteni, hogy teljes mértékben a könyv apologétájának bizonyul, kritikai megjegyzése nincs. „Az »Elérhetetlen föld« a legjobb versantológia évek óta. Csakugyan összetartozó emberek jelentkeznek benne – életkor, művészi szándék, világkép szerint összetartozók – s valamennyien jó versekkel. A kritikus még az egyes tehetségek jelentkezésének is örvendezik, hát még a rajbani fölrepüléseknek. Fennhangon szeretnék kiáltani, hogy mindenki meghallja: új hajtasok vannak a magyar költészet táján (sic!). Erős, friss hajtasok. S azt hozták, amire oly nagy a szükség: új hangot, új látást, új költőiséget. A kilencek együttes jelentkezése – így nevezik az Elérhetetlen föld költőit – máris egy új fejezet kezdetét jelenti a felszabadulás utáni magyar líra történetében” – így a kezdés, s a hang a későbbiekben sem csitul, számba veszi az antológia hányattatott sorsát (ez alapvető tétel a recepció valamennyi írásában), kiemeli, hogy kétkezi munkások sorából való alkotókról van szó (ez a megállapítás is szinte az összes írásban fontosnak bizonyul). Kiemeli, hogy nemcsak a magyar nemzeti sorskérdések, hanem a világ gondja is nyomja a vállukat (ez utóbbi miatt az *Első Ének* szerzői még fejmosást kaptak Varga Lajostól). Petőfit jelöli meg, mint nagy elődöt és példaképet, s felrajzolja hagyományvonalukat a népköltészettől és a népballadától Dsidáig, valamint a „bartóki modellt”⁸⁵⁶ emlegeti velük kapcsolatban – ő az egyetlen. Némi borongás tárgya, hogy a „közérzet, amiről a versek beszélnek, nem valami rózsás”. Czine végül egészen lírai elragadtatottságú sorokkal fejezi be írását. „A március fiai a kilencek; a tűz, az ifjúság a szerelmük. Bárányos ég van az ő vállukon is, s tiszta szívvel menekítik kések közül is a reményt. Költői erejükkel színekre szedik a setét estét is. Ilyen szívvel, ilyen lélekkel tovább lehet menni. Győzni az életet”. Czine Mihály írása tehát egy-két tételt megalapoz a recepcióból, azon kívül viszont inkább kortesbeszéd a csoportosulás és könyve mellett, mint kritika.

Kenyeres Zoltán *Népszabadság*-béli írásáról már bővebben volt szó a *Költők egymás közt*-ről szóló fejezetben, lévén a két antológiát együtt tárgyalja, bár többet beszél a *Kek*-ről. Az *Elérhetetlen föld*ről szólva az előbbi antológiához képest meglévő technikai különbségekről ír, valamint hogy folyóiratokban alkotói már felhívták magukra a figyelmet, kettejüknek pedig kötete is van ekkorra. „Nem önmagukba begubózó, az irodalmi életből izolálódó csoportot

⁸⁵⁵ CZINE Mihály, *Elérhetetlen föld*. Népszava, 1970. január 10. 8.

⁸⁵⁶ Vö. MARGÓCSY István, *Hová lett a bartóki modell a mai magyar költészetből?* = Uő. *Eleven hatyú. Kritikagyűjtemény*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015. 184–194.

alkotnak, erre utal Kiss Benedek is, aki mindkét antológiában szerepel, s mindkettőben a legjobbak között helyezkedik el”⁸⁵⁷. Három bekezdést szentel összesen Kenyeres a kötetnek, ám ebben a minimális terjedelemben is megdicséri a költőket egy-egy apró, jellemző megállapítással.

Az *Elérhetetlen föld* recepciójának egyik legproblematisabb írása Almási Miklóse⁸⁵⁸. Alapmegállapítása szerint „...a tüzetesebb olvasás során furcsa ellentmondásra figyelek fel: rokonszenves ez a borzas, néha horzsoló türelmetlenség, és fáj az itt-ott bele-bele csusszanó dilettantizmus: érzem a keserűség élményforrását, hitelét, és nem értem a belőle felködlő megfogalmazatlan vagy éppen szétfosló elvont indulat feszültségét, várom a poént, a politikumot, s nem találom a magatartást”⁸⁵⁹. Almási szerint nyilatkozataik szimpatikusabbak és színvonalasabbak, mint írásaik. Alapvető problémája írásának, amit az elején le is szögez: „e széljegyzet voltaképp nem is róluk kilencükről, hanem az általuk jelzett szimptomákról íródott, nem kritika, hanem egy magatartás keresése”⁸⁶⁰. Nem szerencsés, ha egy értékelő írás már az elején önvédelemre rendezkedik be.

Problémája, hogy a költők (végig az antológia költőiről beszél, tehát *voltaképpen* mégis róluk szól az írás, kritikai élel) „tényszerű igazságokat” közölnek, melyek mögött nem találni az elrendező „gondolati erőteret”, s ezáltal a „megfogható, reveláló lírai tartalmat”⁸⁶¹. Külön dicséretet kap a felelős szerkesztő, Gáll István (!), hogy felismerte a könyv „szelep-funkcióját” (!). A közvetlen általánosítást nevezi meg komoly gondként Almási, illetve a túlzott negativitást, amely önmagában „még nem társadalomkritika”⁸⁶². Ez a kritikai él a szerző szerint gyengének bizonyul, s lát benne némi ellenzékiséget, mely szerinte gyermekbetegség, előbb-utóbb túl kell rajta lépni, s ennek garanciája lehet a marxista alapokra épülő, érett társadalomkritika. Almási írásából az olvasható ki, hogy alapvetően nem a kérdésfeltevésekkel van problémája, illetve az érdeklődés irányával (magyar sorskérdések, népiesség, nemzeti elköteleződés), hanem azzal, hogy mindez nem a(z ekkor már egyre kevésbé) kötelezően interiorizálni rendelt baloldali eszmekör jegyében van feltéve. „[M]eggyőződése, hogy e kötet tehetséges lírikusai sokkal többre lennének képesek, ha kialakítanák magukban – és mi

⁸⁵⁷ KENYERES 1970, 7.

⁸⁵⁸ ALMÁSI Miklós, *Keresem a költőt... (Jegyzetek az Elérhetetlen föld c. antológia lapszélére)*. Kritika 1970/2. 47–50. Nem véletlen, hogy az *Első Ének* utóéleténél idézett Kiss Ferenc-írás is utólag ezzel a kritikával vitatkozott.

⁸⁵⁹ ALMÁSI 1970, 47.

⁸⁶⁰ Uo.

⁸⁶¹ ALMÁSI 1970, 48.

⁸⁶² Uo. Emlékezhetünk, hogy az *Első Ének* alkotóinak nagyon hasonló vádakkal kellett szembenéznük.

segítenénk kialakulni – egy karakterisztikusabb, korszerű marxista horizontot, oldani azt a félelmet az ideológiai elkötelezettség vélt dogmatizmusától”⁸⁶³.

A teljes szövegben egyfajta atyáskodó, a vitát-dialógust sugalmazón nagyra tartó, a segítő szándékot lépten-nyomon hangsúlyozó politikai vitairatról van szó, mely nem tud napirendre térni afelett, hogy mennyire másfelé tájékozódnak a Kilencek a hivatalosan elvártnál. Leegyszerűsítve: Almási szerint az *Elérhetetlen föld*nek kellene az új *Tűz-tánc*nak lennie, csak ezt alkotói nem értették meg, s ebben segítségre szorulnak.

Bízvást tekinthető egyfajta (fél)hivatalos álláspontnak (vagy inkább azok egyikének), illetve az ideológiailag megfogalmazott kritikai gyakorlat mintapéldájának Almási írását. Ugyanakkor a sajátos húzd meg/ereszd meg, egyrésről/másrésről taktika jegyében a hatalmi mező auktorai jobbnak látták, ha enyhítenek kicsit a „jegyzet” élén, így a *Kritika* következő számában már a szövegekre figyelő, szoros értelemben vett szakmai bírálat jelent meg az antológiáról Könczöl Csaba tollából, aki ha nem is vált apologetává, dicsérően szólt a gyűjteményről⁸⁶⁴. Könczöl bevezetőjében egyértelműen pozitívan ítéli meg a hatvanas évek végének – hetvenes évek elejének antológiakiadási gyakorlatát, egyfajta „erjedésként” írva le azt. Fontos pont Könczöl írásában is a társadalmi környezet hasonlósága, az apavesztés, apátlanság motívuma. „Mint látjuk, eltérő módon ugyan, de a »Kilencek« a múlt töviseivel szívükben fordulnak a jelen felé. És jelenbe fordulásuk példázza, hogy az eltérő származás és szellemi talaj ellenére mennyire hasonló eredményre jutottak a velük egykorú fiatalokkal, pl. az *Első ének* című antológia költőivel. Ugyanazok a kérdések gyötrik őket is (...)”⁸⁶⁵. Elemzésében kifejtettebben veszi végig az egyes költők magatartásformáit és egyénítő elemeit, s kiemeli ő is, Czinéhez hasonlatosan a Petőfi-példa jelentőségét. Hangütése, értékelése egyértelműen pozitív. Kérdés, mennyire munkált ebben a kompenzáció Almási írása után.

Szabolcsi Miklós írása a két antológia szerzőgárdáját egybefogva próbál átfogóbb megállapításokat megfogalmazni⁸⁶⁶. Tételes kérdésekre bontja írását, melyek közül az első, hogy mi a közös a költőkben (23 szerzőről van szó⁸⁶⁷)? Nem szeretik a pátoszt, antiintellektuálisak, filozófiaellenesek, írja Szabolcsi, csupa tagadás: közös bennük, hogy „kik *nem* mestereik”⁸⁶⁸ (kiemelés az eredetiben – P-K. S.). Három irányulást különít el a mesterek

⁸⁶³ ALMÁSI 1970, 49.

⁸⁶⁴ KÖNCZÖL Csaba, *Elérhetetlen föld*. *Kritika* 1970/3. 33–36.

⁸⁶⁵ KÖNCZÖL 1970, 34.

⁸⁶⁶ SZABOLCSI Miklós, *Tűnődés új költőkről*. *Új Írás* 1970/3. 92–98.

⁸⁶⁷ Előzetes megjegyzéseiben szól róla, hogy a kép természetesen nem lehet teljes, s említ pár így vagy úgy kimaradó nevet.

⁸⁶⁸ SZABOLCSI 1970, 92. Illyés Gyula, Benjámin László, Simon István, Váci Mihály, Szabó Lőrinc, Vas István, Garai Gábor a névsor.

szempontjából: az *Újhold*-vonalat (Pilinszky, Nemes Nagy), Nagy Lászlót (ide sorolja a Kilenceket), valamint Bertolt Brechtet, árnyalva a folk-beattal, az amerikai beat-költőkkel (Tölgyessyt, Kertész Pétert sorolja ide)⁸⁶⁹. Két magatartástípust különít el: azokat, akik nem foglalkoznak társadalmi-politikai-közéleti aspektusokkal, és azokat, akiknek viszont határozott közéleti érdeklődése van. Utóbbit alapvetően a düh, a szomorúság és a rosszkedv jellemzi Szabolcsi szerint. A versekből kiolvasható emberideál (melyből valamilyen, tétele szerint, minden nemzedék, csoport, kor lírájából kiolvasható), egyrészt archaikus-egyszerű-humánus, másrészt „értelmiségi szegénylegény”, kultuszuk a „Tiszta, Ösztönös Ember” felé irányul. Poétikájukban a „Kép” abszolutizálását azonosítja, mely a magyar líra egyik gyöngéje miatt, ami a tömörség hiánya, képzuhatagokkal való blöffölésre ad lehetőséget. Az egyéni arcélek esetleges kiemelése után, a fejlődést tekintve Szabolcsi szerint két irányvonal látható: egy „plebejus realista” és egy „koherens intellektuális”. Néhány szociológiai, irodalomszociológiai megállapítással zárja írását, melyből az egyik, hogy domináns a „humán értelmiségi” pálya köreikben, a másik pedig a Mannheim-féle *nemzedéki ethelekeia* meghatározásának kísérlete. „1945 körül születtek, nem volt részük a »fényes szellők« nagy élményében, az ötvenes évekről sincsenek emlékeik, csak emlékfoszlányaik, amelyeket azonban átértelmez és sötétre színez irodalom és közfelfogás – a közelmúlt ellen illik lázadni leginkább. 1956 is csak »hallomás«-élmény, de arra elég, hogy bizonytalanság- és relativizálódás-érzést ültessen el bennük. Ez évek talapzatáról szemlélik a mát”⁸⁷⁰.

Nem állítható, hogy Szabolcsi alapvetően téved, megállapításai persze sarkítóak, tendenciákat, struktúrákat próbál felfedezni, s ezekből levonni a társadalmi-politikai-irodalmi (felfogása szerint evidensen összetartozó) következtetéseket. A nemzedéki élménynél egy rendkívül fontos eseményt nem említ, ami alapvető, s alighanem ha tudomása van róla, sem említené: ez 1968.

Halász Géza Ferenc *Forrásban* közölt kritikája is előkerült már a *Költők egymás közt* recepciójában. Kurtábban szól az *Elérhetetlen földről*, melyet a *Kek*-kel, mint „kollektív kötet”⁸⁷¹ szemben valódi antológiának tart. Költőjellemezései nem mondanak alapvetően újat, fontosabb ennél a kritika zárlata: „Hogy mennyire indokolt az antológiának a demokrácia kiteljesedését sürgető mondanivalója, azt a kötet útja is példázza: hosszú ideig nem akadt

⁸⁶⁹ A harmadik irányulás a legmeglepőbb és a legkevésbé nyilvánvaló, éppen ezért a legtalálhatóbb is, s elgondolkodtató, hogy az ide sorolt költők elhallgattak és/vagy eltűntek.

⁸⁷⁰ SZABOLCSI 1970, 98.

⁸⁷¹ HALÁSZ 1970, 82.

vállalkozó, aki az *Elérhetetlen földet* kiadta volna. A »Kilencek« türelmetlensége nélkül szegényebbek lennénk»⁸⁷².

Horgas Béla három gyűjteményről szóló írásáról is volt már szó a *Kek*-fejezetben. Az *Elérhetetlen föld* befogadástörténetében talán ő mondja a legsommásabb, legelítélőbb vélemény az antológiáról: a publicisztikusság, valamiféle lapos politizálás körébe utalja verseiket, ám némi szociológiai és kulturális indoklást is helyez ítélete mögé, így érdemes hosszabban is idézni. „Úgy tűnik föl, hogy némi nyelvi és zenei érzékenység, fantázia birtokában ma elég könnyű összerabolni-tanulni annyit, hogy valaki elfogadható, sőt jól hangzó-gördülő verset írjon. Talán ez magyarázza némileg a vállalkozók nagy számát is. Sok tehetséges ember fordul ma a művészet pallói felé, hogy ott hátha sikerül az, ami a társadalom más vizei fölött reménytelenebbnek látszik. (...) Pózolás és státuséhség, rögeszme és romantika, menekülés és konok ellenállás, bizonytalanság és életforma-keresés – a tevékeny energiáinak, cselekvési vágyainak kielégítő formákat nem találó ifjúság nyugtalansága adhatja a magyarázat másik felét. (...) A többi pont azonban meglehetősen homályos és bizonytalan, talajtalanul imbolyog a költői általánosítás és a publicisztikus konkrétság között: sem ez, sem az. Kritikának elvont, versnek felületes; absztrakt, de nem úgy és olyan mértékben, olyan művészi mélységben, hogy gondolati-filozófiai erejével hasson»⁸⁷³.

Görömbei András az antológiát jelentős lelkesedéssel fogadó kritikusok táborát erősíti⁸⁷⁴. Egyértelműen állást foglal amellet, hogy új nemzedékről van szó, melynek zászlóshajója a *Kilencek*⁸⁷⁵. Feleleveníti az irodalmi közélet pletykáit, melyek keringtek az antológia készülésétől („semmi különös” és „szenzációs”), mindenesetre a szociológiai magyarázattal ő sem marad adós, valamennyien a „szocializmus »bennszülöttei«”, s az olvasó úgy érezheti Görömbei szerint, hogy „valóban új nemzedéket reprezentál a kötet. Az egyéni szemléletmód érthető eltérései mellett viszonylag sok közös jegyet mutat a kilenc fiatal költő lírája. Az, hogy szüleik révén valamennyien a fizikai munka felől érkeztek az egyetem padjaiba, sőt tovább: a költészetig, jórészt feloldja a kor látszat-nyugalmából eredő tanácsstalanságot, beszűkülést»⁸⁷⁶. Szemléleti újszerűségüket az erős szociológiai érdeklődésben jelöli meg, mellyel a hétköznapi eseményei és tárgyai felé evidensen empatikusan közelednek.

⁸⁷² HALÁSZ 1970, 83.

⁸⁷³ HORGAS 1970, 99–100.

⁸⁷⁴ GÖRÖMBEI András, *Elérhetetlen föld. Kilenc fiatal költő versei*. Alföld 1970/3. 89–92.

⁸⁷⁵ „Új nemzedék akkor jelentkezik az irodalomban, ha olyan fiatalok lépnek színre, akik műveikkel új szemléletet hoznak. (...) Teremhet-e ilyen »prózai« idő új lírikus nemzedéket? A »kilencek« végre megérkezett antológiája bizonyítja, hogy igen”. GÖRÖMBEI 1970, 89. Ilyen értelemben a leginkább talán Tandoriról, Petriről és Oraveczről kellene, lehetne beszélni a korszakból, amiképpen beszélt s beszél is a közelmúlt és a jelen irodalomtörténet-írása.

⁸⁷⁶ Uo.

Egyértelműen egységesebb kötetnek tartja, mint a két korábban tárgyalt gyűjteményt, s azzal zárja írását, hogy „sokat várunk tőlük”⁸⁷⁷. A kritikában végig hangsúlyozza a szerző, hogy olyan „antológia ez, amely nem a kísérletezések sokirányúságát méri fel, hanem egyetlen költői szándék megvalósulásának árnyalatait festi”⁸⁷⁸, szem elől tévesztve e kijelentés kétélűségét és nem szükségszerűen pozitív felhangjait.

Ilia Mihály hosszabb lélegzetű, összefoglaló kritikájának *Kek*-kel foglalkozó részéről is volt már szó. Mértéktartó, a hibákat sem elhallgató, ugyanakkor a pozitív mozzanatokat dicsérő bírálatát érdemes bővebben tárgyalni.

„Kötetüket az Írószövetség KISZ szervezete adta ki háromévnnyi várakozás után. Talán azért is nem vállalta hivatalos könyvkiadó a megjelenésüket, mert furcsa, szokatlan volt a fiatal írók nagyszámú seregében, hogy egy kis csoport ilyen összetartón, elkülönülően jelentkezett, és megkülönböztetett együttesét nem akarta fölsozlatni a kiadók által tervezett és szervezett antológiákba. Valamiképpen kifejezésre akarták juttatni rokonságukat, ami nem csupán generációs okokban van”⁸⁷⁹. Hagyománymegújító szándékot vél felfedezni Ilia, formailag és tematikailag egyaránt, valamint fontosnak tartja a nyilvánvaló közéleti érdeklődést. Ennek két forrását azonosítja: az egyik, hogy a kétkezi munka világából jöttek, s bár nem törvényszerű, de ez fontos számukra, a másik pedig, hogy emellé egyetemet végeztek, így görgetnek egy bizonyos műveltséganyagot, ami beépültnek mondható.

Ilia szerint az együtt jelentkezés nem szerkesztői munka, hanem résztvevői, s leszögezi: a költő, az igazi, ott kezdődik, ahol különbözik. „Az antológia menedék, segítség annak, aki önállóan még nem tud szólni, figyelemre méltót adni”⁸⁸⁰. A folklór, a falusi élmények fontosságát állapítja meg, mely ütközik városias rekvizitumokkal, valamint a költőelődöktől való tanulás is hangsúlyos, legfőképp a közvetlen elődöktől. Ezt követően veszi sorra röviden a költőket, Győri Lászlót, akinek már kötete is van, dicséri, de általánosságban elmondja, hogy mindenki tud a csoportból verselni. Koncz(ek) József számára nem elég meggyőző, lefelé lóg ki, maníros, népieskedő, valamint egy alkalommal bizonyítja, hogy összekeveri a szabadverset a prózával – állapítja meg Ilia.

„A kilencek (sic!) jelentkezése nem egyszerűen egy antológia megjelenése. Olyan költői magatartásforma megújításának kísérlete is, amelyet az utóbbi időben sokan nem tartottak már korszerűnek, eléggé »költőinek«. A köz életének gondjai szövődnek be legjobbjaiknak

⁸⁷⁷ GÖRÖMBEI 1970, 92.

⁸⁷⁸ GÖRÖMBEI 1970, 89.

⁸⁷⁹ ILIA 1970, 370.

⁸⁸⁰ Uo.

verseibe, s ez nem csupán a költőösök hagyományának utánzása, hanem tehetséggel párosuló szenvedély, mely a készen kapottnak hitt haza újabb birtokbavételévé tágul mindannyiuk részére elkerülhetetlen föladatként”⁸⁸¹.

Faragó Vilmos írásának már címe is sokatmondó: *Elkészt nemzedék*⁸⁸². Három antológiát tárgyal, ugyanazokat, amelyeket Horgas Béla is (*Kek, Elérhetetlen, Naponta más*), pontosabban e gyűjtemények örvén szól a fiatal irodalom problematikáról. Végig a jelenségről szól, a „rajzásról”, szövegekről szinte semmit, s magyarázata alapvetően szociológiai. Szerinte „az értelmiség demográfiai robbanásáról” van szó. Az elkészttség okait is általánosan vezeti le, s érvényesnek tartja nem csupán az irodalommal foglalkozókra. „Előbb ki kell járniok az iskolát. Végezni az egyetemen. Elérni a huszonhárom-huszonnégy éves életkort. Aztán az első íráskísérletek, az első publikációk (a fiatal író ekkor már huszonöt-huszonhat éves), majd az első kötet (a fiatal író ekkor már harmincéves). És hol van még ekkor, milyen messze még, nem is az elismertség, csak az ismertség? Nem én találtam ki, sokan megállapították már: ez az elkészt minden szakmában bekövetkezett. A fejlődésparadoxont sem én találtam ki: minél gyorsabb az új nemzedék testi beérése, annál lassúbb a társadalmi beérkezés. Vannak tízéves úszózenik, de nincsenek tizenöt éves költőzenik; vannak húszéves csodacsatárok, de nincsenek huszonöt éves csodafizikusok”. Azon túl, hogy kérdéses, milyen adatokra, kimutatásokra támaszkodhatott Faragó (gyanítható: semmilyenekre), utóbbi megállapításaival példák sorakoztatásával lehetne vitatkozni. Az mindenesetre tény, hogy érvelése logikus, és ő az egyetlen, aki tisztán szociológiai-történelmi nézőpontból ír a jelenségről.

Szerinte ebből a fejlődésparadoxonból fakad sokat panaszolt rosszkedvük, szomorúságuk is. Ez alapvető probléma: a költő, mint szerző és a versbeszélő elkülönítésére még csak törekvés sincs az egykorú irodalomértésben, ily módon a valóság–fikció, szerző–narrátor–versbeszélő, élettény–szöveg distinkciók elmosódnak, vagy egyértelműen és leegyszerűsítően értelmeződnek. Faragó szerint a mezőny bár pesszimista, ő maga optimista: válasza szerint, ha elkéstek, legalább volt idejük tanulni és érni, ha pesszimisták, akkor evidensen őszinték. „Szeretni való nemzedék ez. Ha elkészt, engedjük most már, hogy feladatára találjon. Hogy utolérje magát”.

Kiss Dénes meglehetősen furcsa, az elfogultságot már címével implikáló írása sem tartalmaz bíráló megjegyzést⁸⁸³. Voltaképpen egy episztoláról van szó („Kedves

⁸⁸¹ ILIA 1970, 372.

⁸⁸² FARAGÓ 1970, 11.

⁸⁸³ KISS Dénes, *Levél az „Elérhetetlen föld”-ről*. Jelenkor, 1970/4. 405–408.

Szerkesztő”), mely az értelmező esszé és a laudáció között billeg. Nem recenzió vagy kritika, pusztán kuriózumként említhető, mint a recepció egyik furcsa hajtása.

Szintén komoly védőbeszéd az antológia mellett Kabdebó Lóránt írása⁸⁸⁴. „Igen szívem szerint való az *Elérhetetlen föld* c. kötet” szól mindjárt a felütés. Kabdebó nem késlekedik irodalomtörténeti kontextusba ágyazni a kötetet. „Ezt a vállalkozást, azt hiszem, líra történetünk alap-antológiáinak sorában említhetjük, azok között, melyek csírákat összegeztek és pályákat indítottak el, és ezzel metszéspontot jelentettek: az elszórt kísérleteket egybegyűjtötték, a közös vonásokat hangsúlyozva meghatározták a további út irányát, és ezzel megadták az indítást az egyéni utakra, a személyes variációk kidolgozására. (...) A korábbi antológiák szinte misztikus értékét is mindig a folytatás, a belőlük kisugárzó egyéni utak határozták meg, önmagukban véve azok sem adták a vállalkozók tehetségéből kitelő maximumot, és a résztvevők jó része sem jelezte mindig – utólag nézve – a kor legmagasabb teljesítményeit. Mégis történelmi szerepük volt: az akkor szükséges író-modellt fogalmazták meg, és tudatosították. És ennyiben e kilenc költő, társai nevében is beszélő összeállítása mérhető az előzők teljesítményéhez”⁸⁸⁵.

Kabdebó szerint ez az első nemzedék, amely mindent készen kapott. Felosztása szerint az idősebbek számára a szocializmus eszme volt, a „fényes szellők” generációjának az ifjúság, a „tűztáncosoknak” az eredmények, az elveszthetőség élménye, ez a nemzedék pedig valamiféle feddhetetlen etikai tisztaság követelményével indul útnak. „A kötet egésze tulajdonképpen ez önkritika tapasztalatainak levonása: kísérlet egyén és közösség, költő és kora, eszme és valóság kettősségének eltüntetésére. Ezáltal lesz az utóbbi idők legoptimistább vállalkozása az övé”⁸⁸⁶. Küldetéstudatot, minden eddiginél mélyebb „népbe ágyazottságot” vél felfedezni, sőt, mint írja „a nyugalom változatosságát fedezik így fel: a valóság kínálta küzdelmet, a valóságból való kiindulást, a benne létezést és alakulást, a költészetté vált új mechanizmust”⁸⁸⁷.

A közvetlen reagálású recepció zárótétele Hajdú Ráfis írása az *Irodalomtörténetben*⁸⁸⁸. Hajdú szerint a három antológia „lapjain csaknem egyidőben jelentkező írókat, költőket aligha fogja a majdan megírandó irodalomtörténet új hullámként számontartani, s valószínűtlen, hogy korszakhatárként jelezne az 1969-es évet, mint az őrsegyváltó új nemzedék indulásának dátumát, hiszen az antológiákban megjelent művek többsége szerényen illeszkedik be irodalmunk

⁸⁸⁴ KABDEBÓ Lóránt, *Elérhetetlen föld – kilenc költő versei*. Kortárs 1970/8. 1324–1327.

⁸⁸⁵ KABDEBÓ 1970, 1324.

⁸⁸⁶ KABDEBÓ 1970, 1325.

⁸⁸⁷ KABDEBÓ 1970, 1326.

⁸⁸⁸ HAJDÚ Ráfis, *Tartalék hadsereg. Jegyzetek a Naponta más és az Elérhetetlen föld című antológiákról*. Irodalomtörténet 1970/4. 992–997.

folytonosságába, egyelőre csupán új nevekkal gazdagítva azt”⁸⁸⁹. Hajdú Kenyeres fogalmát emeli címmé, s e pejoratív felhangokkal rendelkező, militáns megnevezést alkalmazza a szerzőkre. Meglepően vagy radikálisan új megállapításai nincsenek a recepció egészéhez képest, a „valóság” (amit a költők leírnak) és „igazság” (ami a valódi líra volna) hasonló–ellenkező fogalmi párjával játszik, s keres társadalmi magyarázatot. „A Kilencek – és egész generációjuk – felnőtte és alkotóvá érése az utóbbi néhány évben, a »józanság korában« ment végbe, tehát egy nyugodt fejlődésű, konszolidált periódusban. S ebben a lelassúdott mozgású időszakban nehezen talál teret a fiatalok teremtő nyugtalansága, a nemrég volt forradalom lázas lobogását gyermekkori élményként magával hozó generáció »eget kér« idegennek érzi a (szükségszerű) nyugalmi állapotot, s jórészt ebből ered az, hogy a társadalmi életünk hibáit, torz jelenségeit jogosan bíráló fiatal alkotók nemegyszer az egész korvalóság ellen fordulnak, jót-rosszat egyaránt ostromoznak, elveszítettnek vélt a csupán más formát öltött forradalmat és annak eredményeit”⁸⁹⁰. Felmerül a kérdés, miszerint a békeidőben született és szocializálódott költők mind eszerint működnek? Gyaníthatóan nem.

8.4 Az Elérhetetlen föld *utóélete*

Angyal János, a kötet szerkesztője meglehetősen korán, az induló *Mozgó Világ* első számában, 1971-ben már összefoglalólag szólt az antológia recepciójáról⁸⁹¹. Alkalmasnak látta a távlatot arra, hogy az antológiáról beszélni lehessen, ugyanakkor előre bocsátotta elfogultságát, s hogy ennél fogva értékítéletre nem vállalkozik. Leírta létrejöttét, majd összefoglalta recepcióját, helyenként vitatkozva is a kritikusok megállapításaival.

Szerinte nincs szó új irányzatról, egységes költői iskoláról, mindössze azonos alapokról. Fontos mondata, mely máshol nem publikált információ: „A szerkesztés alapelve az volt, hogy az egyes válogatások kontrasztba helyezésével a költői portrék élesebben rajzolódjanak ki, az azonosságokon túl a költői egyéniségek érvényesüljenek”⁸⁹².

⁸⁸⁹ HAJDÚ 1970, 993. Vö. „Amíg más, jobb megnevezés nincs, megengedhetőnek látszik hatvankilences nemzedéknek nevezni őket” VASY 1980, 7. S merőben más közegben: „Nem hatvannyolcasok voltunk, hanem hatvankilencesek. Nem volt se balos, se jobbos ideológiánk. Szerettük volna csökkenteni az élősdi, gáncsoskodó, gyáva, bornírt káderek hatalmát, akik természetesnek vették, hogy mindent, aminek van egy kis értelme, mindent, ami nem hazug, nem manipuláció, nem giccs, meg kell fúrniuk.” SPIRÓ 2020, 43.

⁸⁹⁰ HAJDÚ 1970, 995.

⁸⁹¹ ANGAL János, *Az Elérhetetlen föld sorsa és fogadtatása*. *Mozgó Világ* 1971/1. 103–105.

⁸⁹² ANGAL 1971, 103–104.

Vállalt elfogultsága nem feltétlenül azokban a passzusokban nyilvánul meg, amelyekben az elmarasztaló kritikákkal vitatkozik, azaz Horgassal⁸⁹³ és Almásival⁸⁹⁴, inkább a zárás melodramatikusságában. „Az *Elérhetetlen föld* napok, hetek alatt elfogyott a könyvesboltokból. De a vers, a versek igazibb értelemben is eljutottak az olvasókhoz. Felolvasó- estek sora bizonyítja, hogy eleven társadalmi igény van a köz gondjait és az egyéni lét eszméléseit egységbe fogó irodalomra. A tágabb irodalmi közvélemény sokkal hamarabb és kevesebb fenntartással fogadta, és elfogadta a kilencek költészetét, mint a közvéleményt meghatározó fórumok. A népből jövő új értelmiség gondjaiban, vívódásaiban a magáéra ismert”⁸⁹⁵.

Kétségtelen, hogy az *Elérhetetlen föld* sokat emlegetett, jegyzett antológiájává vált a magyar irodalomnak. Apologétái legalábbis *A Holnaphoz* hasonló jelentőséget vindikáltak neki, míg akik nem nézték jó szemmel a gyűjtemény létrejöttét, inkább hasonlították a finoman szólva is vegyes megítélésű *Tűz-tánchoz*. Jól hangoznék, de nem mondható, hogy az igazság közepén van: jelenősége inkább irodalompolitikai (persze: irodalomtörténeti), az irodalmi mező és hatalmi mező közti szövet furcsa felfesléseként, a tömegesen jelentkező fiatalok és az erre válaszul megszülető furcsa antológiapolitika rendszerhibájaként számon tartandó gesztusként és eseményként sokkal jelentősebb, mint esztétikai értékeit tekintve⁸⁹⁶. Friss példa, hogy bár válogatottan, nem mindenkiről szólva, napjainkban a már idézett Spiró György emlékezett meg a Kilencek köréről, nagy elismeréssel⁸⁹⁷.

⁸⁹³ „...így sommás esztétikai ítélete egy körülhatárolt, ezoterikus, elvont igényű költői koncepció előítéletének tűnik egy másfajta, közéleti igényű költői koncepcióval szemben, mert nem elemez, és nem differenciál”. ANGAL 1971, 104.

⁸⁹⁴ „...a helyzet paradoxonából következik, hogy épp azokat marasztalja el, akik leginkább megpróbálták »társadalomkritikai attitűdjüket« versbe foglalni és tisztázni, - tévedések kockázatával is. Elvégre az téved, aki cselekszik, aki téved, az pedig vállalja a tévedésért járó bírálatot is, Almási Miklós ítélete azért kérdőjelezhető meg, mert figyelmen kívül hagyja a társadalomtudományi és költői tudatforma sajátosságait, és túl ezen: meg sem kísérel elemzéssel felderíteni az egyes költők konkrét (kiemelés az eredetiben – P-K. S.) ideológiai tévedéseit, koncepciójának torzulását, csak általánosságban ítél. A költői módszerre, fogyatékoságokra vonatkozó bírálata sem elemzőbb és differenciáltabb, inkább csak kinyilatkoztatás”. ANGAL 1971, 105.

⁸⁹⁵ Uo.

⁸⁹⁶ „Akik a Kilencekről írtak, jobboldali ellenállónak próbálták beállítani őket, Szőnyi Tamás irodalmi besúgásokról szóló könyve azonban nem támasztja alá, hogy a Kilenceket a nézeteik miatt másképpen figyelték és mellőzték volna. Más csoportokat és alkotókat veszélyesebbnek tartottak és éberebben követtek. A Kilencek költői azt kapták, amit a magyar lakosság zöme: a konszolidálódott Kádár-rendszer fantáziátlan, szürke, unalmas elnyomását, a megélhetés szűkösségét, a hivatalok packázását, a féltehetségek diktatúráját, a rossz albréteket. Időnek előtte bele lehetett öregedni és bele lehetett pusztulni. Nem létező politikai vagy ideológiai táborokba besorolták őket a náluk sokszorosán tehetségtelenebbek, de a költészetük minősége, a korról való tudásuk sem akkor, sem azóta nem szempont.” SPIRÓ 2020, 36–37.

⁸⁹⁷ „Nem törekedtek népies hatásokra, nem imitálták se Petőfit, se az epigonjait, se József Attilát, sem Adyt, de a kortársakat sem; lírikusok voltak, egymástól minden szempontból elérő egyéniségek, csak éppen együtt szerettek volna megjelenni, mert egyébként hiába próbálkoztak. Leginkább a kötött formában író XX. századi modern orosz költőkre emlékeztettek, amiben tudatosság a részükről aligha lehetett, egyikük sem tudott oroszul. Politikai költészetet nem műveltek sem annak hivatalos, vagyis tűztáncos, jevtusenköi, illetve nem hivatalos (avantgárd és formabontó) értelmében. Utassy a plebejus Petőfit élesztgette a kifejezetten nem-petőfis hangzású verseiben, és a

Kétfelől, egyéni és alkotóközösségi oldalról is erős az antológia utóélete, az *Elérhetetlen föld* és a Kilencek, mint irodalomtörténeti *brand* továbbélése.

Egyfelől az egyes alkotók pályája és annak befogadástörténete tekintetében. Mivel sajátos módon a Kilencek valamennyi tagja létre tudott hozni terjedelmesebb-karcsúbb, elismertebb-kevésbé elismert, de irodalmi szempontból értelmezhető életművet, így valamennyiük költészetének, vagy más irányú munkásságának megkerülhetetlen alapkövévé vált az antológia, pályakezdésükről szólva, pályájukat (lévén mindegyiküknek van) áttekintve nem lehet nem említeni az *Elérhetetlen földet*. Nem szólva természetesen a már említett két monográfiáról, melyek (részben) a költőcsoportról szólnak, az önálló szerzői monográfiákról, illetve a különféle tematikus lapszámokról, konferenciákról⁸⁹⁸.

Másfelől az a sajátos gyakorlat alakult ki a későbbiek folyamán, hogy a Kilencek alkotói bizonyos időközönként új és új antológiákat adtak ki, sajátos *reunion*-okat tartottak, publikált csoporttalálkozóként, s ezáltal létrehozták az originális, első antológia újabb és újabb reprodukcióit.

»szabadság« szót rímhelyzetbe tette, amire megorroltak; Rózsa Endre a lefojtottságot vörösmartyan filozofikus látomásokban zengte, Kiss Benedek önfeláldozóan dalolt és fűtörészett, de ha nem annyira végtelenül gyávák az irodalmi ügyintézők, nyugodtan közölhették volna a verseiket. Vidékről és a szegénységből jöttek, és komolyan vették a költészetet. Nem igaz, hogy ők képviselték volna a népi vonalat (mi az?) valamely urbánusokkal szemben (kik azok?). Népies költő akkor már nem akadt e hazában egy sem. A divatja csúcsát élő Juhász Ferenc az összetett képeivel rég kinőtt a népi hangzás imitálásából, különben is a német szürrealizmus hatott rá leginkább (sváb volt az anyanyelve). Nagy László ritmusai bolgárok, képei műköltészeti módon szurreálisak (Rózsa Endre értekezett hosszan A Zöld Angyalról a Tiszta Szívvelben, ő maga eltérő költészeti ideát követvén). A balosok közül népiesnek a hatvanas években senki sem mondható. A Kilencek a konzervatívok közé sem voltak sorolhatók, nem szerették a csasztuska-költészetet, és hajlamosak voltak bonyolult képekben fogalmazni. Utassy, a képszerkesztés megszállottja és a hangzás örök csiszolója a magyarul 66-ban megjelent T. S. Eliot tanulmányozása nyomán úgy vélte, a legmagasabb szinten a gondolati képek, az egymásba szövődő fogalmak állnak. Nem közvetlenül Pilinszkytól vagy Nemes Nagytól tanultak, bár hangzásukat tekintve néha közelítették hozzájuk; a versformáikat a Nyugatról vették, de a rímtechnikájuk inkább a tréfás Arany János-i és kosztolányis asszonáncokra épült, a ritmusuk pedig hol jambikus, hol oldottan ütemes. Juhász a szabadon értelmezett hangsúlyos verselésben hatott rájuk leginkább, nem a képeivel, őrá pedig a harmincas évek elején fiatalon meghalt Bánya Kornél. Biztos, hogy alaposan megfontolták Arany János elmékedését Zrínyi verseléséről. Weörest ismerték, játékosága felszabadítóan hatott rájuk, de programszerűen vállalt személytelensége, amit Szilágyi Ákos pár éve múlva jó szemmel, bár nem túl szerencsésen nehezményezett, nem befolyásolta őket. Kiss Bence tökéletes hallással dúdolt csapongásai, Rózsa Endre súlyos kijelentései, Utassy találékony cikázása, Péntek Imre brechtianus humorkodása, Győri László viccei, Mezey Kati szerelmes versei, Kovács István történelmi vázlatai nem voltak besorolhatók sehová. Egymáshoz sem hasonlítottak, frissek voltak, elszántak és nagy sorsra érdemesek; nem ők tehettek róla, hogy a líra – a századfordulós zenéhez és festészethez hasonlóan – a divatos művészetfilozófiai áramlatokat követve hamarosan megindult az önfelszámolás útján, és a lírai én a korábbi szerepekkel és formákkal sokszorosan túlterhelt vers páncéljából kibújván a csapongó prózába nyomult bele.” SPIRÓ 2020, 29–32.

⁸⁹⁸ Elérhetetlen föld 50 – Ünnepi emlékezés, konferencia és könyvbemutató. <https://magyarnaplo.hu/blog/2019/11/15/elерhetetlen-fold-50-unnepi-emlekezés-konferencia-es-könyvbemutató/> Letöltés ideje: 2020. június 10.

E sajátos találkozók, könyvegyesülések sora így fest: *Elérhetetlen föld II.*⁸⁹⁹, *Elérhetetlen föld 1994*⁹⁰⁰, *Az idő balján*⁹⁰¹, *Elérhetetlen föld 50*⁹⁰². Csontos János interjúkötete helyettesítette jobbra azt az „antropológiai” gyűjtőmunkát, melyet elvégeztem a disszertáció kapcsán. Ez nem jelenti azt, hogy a Kilencek még élő tagjait ne kerestem volna fel, ők ugyanakkor joggal érezték úgy, hogy már szinte mindent elmondtak ezzel kapcsolatban, amit elmondhattak. Az antológia létrejöttének, utóéletének, körének, hatásának története rendkívül jól dokumentált, körbeírt történet. Ilyen értelemben tehát a nehéz szülés után egyfajta sikertörténetről beszélhetünk.

Az antológia jelentősége abban áll, hogy sok hányattatás után, de végül sikeresen törte át az a falat, amelyet a hatalom népfrontos antológiapolitikája és fiatalokat uniformizáló gyakorlata képzett. Az egyetlen csoportosulás volt, amely ugyan késleltetetten, de egységesen tudott fellépni. Más kérdés, hogy ezzel nem változtattak gyökeresen az irodalmi mezőn belüli, pályakezdeként elfoglalt marginális pozíciójukon, de a későbbiekben mindezt át tudták fordítani jelentős szimbolikus, sőt, gazdasági tőkére⁹⁰³, jól sáfárkodva szembenállásukkal és létrehozva saját eredetmítoszukat.

⁸⁹⁹ *Elérhetetlen föld II.* Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

⁹⁰⁰ ANGYAL János szerk. *Elérhetetlen föld 1994.* Anonymus Kiadó, Budapest, 1994.

⁹⁰¹ *Az idő balján. Elérhetetlen föld – negyven év.* Napkút Kiadó, Budapest, 2009.

⁹⁰² *Elérhetetlen föld 50.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 2019.

⁹⁰³ Ily módon volt, aki kitört, volt, aki inkább konzerválódott ebben a marginális pozícióban (Mezey – később kiemelkedett, Konczek – nem emelkedett ki), valamint volt, aki első kötetétől kezdve megkezdte a pozícióerősítést, pozíciószerzést (pl. Kiss Benedek, Kovács, Utassy). Tőkefelhalmozásuk manifesztációjának tekinthető a Magyar Művészeti Akadémiában betöltött szerepük.

9. Első kitekintés⁹⁰⁴ – hálózatalmélet

A hálózatalméleti megközelítésnek a nemzetközi és hazai tudományos életben soha nem látott felfutása figyelhető meg az utóbbi években, nem kis mértékben Barabási Albert-László munkásságának (és a *Behálózva*⁹⁰⁵ című alpműnek) köszönhetően. A legkülönbözőbb tudományterületek, diszciplínák hasznosítják e megközelítésmódot, mely a különféle kapcsolatok, valódi hálózatok vizsgálata, vizualizációja, a *big data* elemzés segítségével olyan összefüggések, kapcsolatok, rendszerszerűségek, törvényszerűségek és modellek felvázolására, vizsgálatára ad lehetőséget, melyre korábban nem volt példa.

Túl azon, hogy a hálózatalméleti boom előbb-utóbb törvényszerűen el kellett, hogy érkezzon a bölcsészettudományokba is, Barabási alpművének legendája szerint az egész origója egy magyar irodalmi mű volt, Karinthy Frigyes novellája⁹⁰⁶, mely szerint hat kézfogással el lehet érni bármely személyt a Földön, s mint a kötetből kiderül, félelmetesen helytálló és komoly „játék” volt ez Karinthy részéről. Arra viszont, hogy mindez „visszaháramoljon” a magyar irodalomtudományra, meglehetősen sokat kellett várni.

Jelen fejezet csupán kitekintés, a hálózatalméletnek a kutatás szempontjából releváns aspektusaival kíván számot vetni. Nem véletlen, hogy a teljes disszertáció nem hálózatalméleti alapokra épült: érdeklődésem természete ebben az irányban sokkal inkább az izgatott tájékozódás, az újra való nyitottság és kíváncsiság, mint valós hozzáértés és a téma mély ismerete, ugyanakkor szegényebb lenne a dolgozat, ha nem térne ki röviden a lehetőségekre, a témával kapcsolatos relevanciájára. Fontos leszögezni, hogy a dolgozat e fejezte sokkal inkább egyfajta iránykijelölés kíván lenni a további lehetőségek, a téma jövőbeli bővítése, kifutása, fejlesztése felé.

⁹⁰⁴ A két kitekintő fejezet (valamint a 3.6-os, *Az irodalomszociológiáról és az irodalomszociológia jövőjéről* szóló) a dolgozat korábbi, bővebb verzióját veszi alapul, s ez így is maradt, ugyanis a teljes, nem három, hanem öt antológiát vizsgáló korpuszról az ennek kapcsán készült adatbázis segítségével, a teljes gyűjtési anyag felhasználásával tesz átfogóbb megállapításokat.

⁹⁰⁵ BARABÁSI Albert-László, *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Helikon Kiadó, Budapest, 2011.

⁹⁰⁶ „Annak bizonyításául, hogy a Földgolyó lakossága sokkal közelebb van egymáshoz, mindenféle tekintetben, mint ahogy valaha is volt, próbát ajánlott fel a társaság egyik tagja. Tessék egy akármilyen meghatározható egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek - ő fogadást ajánl, hogy legfőljebb öt más egyénen keresztül, kik közül az egyik neki személyes ismerőse, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen - ismeretség - alapon, mint ahogy mondani szokták: »Kérlek, te ismered X. Y.-t, szólj neki, hogy szóljon Z. V.-nek, aki neki ismerőse...« stb.” KARINTHY Frigyes, *Láncszemek*. = Uő. *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 349.

9.1 Hálózattelmélet és irodalomtudomány

A magyar irodalomtudomány viszonylag késve és egyelőre csak rendkívül elszórtan hasznosítja a hálózattelméleti megközelítés belátásait és lehetőségeit, mint ahogy arról az éppen ebben a tekintetben egyik legaktívabb szerző, Németh Zoltán fontos áttekintő írásából értesülhetünk⁹⁰⁷. Nem cél e szintetizáló írás megállapításainak és lajstromának megismétlése, vagy a tanulmány puszta ismertetése, sokkal inkább a belőle levonható következtetések, különféle irányok és a témára vonatkozó belátások azok, amelyekre bővebben ki kell térni.

Áttekintő írásának bevezetőjében Németh Zoltán is idézi a hálózattelmélet „atyjának”, Barabási Albert-Lászlónak egy viszonylag korán lefordított írását, mely szerint hálózatok „mindenhol vannak. Az agy axonok által összekötött idegsejtek hálózata, maguk a sejtek pedig biokémiai reakciók által összekötött molekulák hálózatai. A társadalmak szintén hálózatok, olyan emberek hálózatai, akiket a barátság, a családi kapcsolatok és szakmai kötelékek kötnek össze. Magasabb szinten a táplálékláncok és ökoszisztémák a fajok hálózataiként ábrázolhatók. A hálózatok átjárják a technológiát is: az internet, az elektromos hálózatok, valamint a szállítási rendszerek csupán néhány példa erre. Még a nyelv is, amit gondolataink közvetítésre használunk, önmagában véve nem más, mint szintaktikai kapcsolatokkal összekötött szavak hálózata.”⁹⁰⁸ Mindennek adaptálása irodalomtudományra, irodalomtörténetre, pontosabban annak belátása, hogy nemcsak a kortárs magyar irodalom, hanem a magyar irodalom teljessége elgondolható egyfajta hálózatként, mind a szövegek, szöveghelyek, utalások, poétikák, minták, műfajok, szerzők, csoportosulások stb. tekintetében egyszerre tűnik evidensnek és izgalmasan inspirálónak. Irodalomtörténeti időbeliségében, textuálisan⁹⁰⁹ és szorosan vett kortársi értelemben is számtalan utat nyithat a hálózattelméleti megközelítés, de ha csupán a szorosabban vett témát vagy az irodalomszociológiát vesszük alapul, akkor is rengeteg irány nyílhat meg, úgy mint az irodalmi intézményrendszer, az irodalmi mező kapcsolatrendszere, a folyóiratok, könyvkiadók, azokhoz kapcsolódó szerzők, szerkesztők, egyéb auktorok, a hatalom irodalommal foglalkozó emberei, és így tovább; mind egy nagy hálózat részét képezik, s akkor még nem szóltunk a velük ilyen vagy olyan módon kapcsolatba kerülő, alapvetően hálózatos felépítésben működő állambiztonsági szolgálatról. A Bourdieu-i értelemben vett hatalmi mező és az irodalmi mező kapcsolatát akár a hálózattelmélet felől is megkísérelhetjük értelmezni: ha

⁹⁰⁷ NÉMETH Zoltán, *Hálózattelmélet és irodalomtudomány*. Helikon 2017/2. 173–192. Kötetben: N. Z., *Hálózattelmélet és irodalomtudomány*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2018. 9–38.

⁹⁰⁸ BARABÁSI Albert-László, *A hálózatok tudománya: a társadalomtól a webig*. Fordította: Arany Zsuzsanna. Magyar Tudomány, 2006/11. Link: <http://www.matud.iif.hu/06nov/03.html> Letöltés ideje: 2020. július 27.

⁹⁰⁹ Érdekes eredményt hozhatna például Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című művének hálózattelméleti elemzése az intertextusok szempontjából.

e mezőket hálózatoknak tekintjük, akkor a két hálózat a hatvanas–hetvenes években menthetetlenül összekapcsolódik, összefonódik, mondhatni: összegabalyodik.

Az irodalomtudomány egyik meglehetősen mostohán kezelt területe, nevezetesen a filológia ugyanakkor bizonyos területeken már egy ideje hálózatosságban gondolkodik, ha csak a különféle írói levelezésekre vagy a dedikációkutatásra⁹¹⁰ utalunk, a fókusz ezen munkák esetében általában igen erősen az egyes szerzők kapcsolati hálójának feltérképezésére esett – igaz, mindez igen távolról, s inkább csak fogalomhasználatában rokon a Barabási-féle, alapvetően matematikai–számítógépes iránnyal.

Alapvető belátása a hálózatelméleti gondolkodásnak, hogy egyrészt minden ember egynél jóval több kapcsolattal rendelkezik, másrészt mindannyian részei vagyunk a társadalomnak, mely egy hatalmas hálózat⁹¹¹. A „kis világ”-modell, majd a 80/20-as szabály vagy Pareto-elv vezetett ahhoz a lényeges felismeréshez, mely szerint a növekedés a legtöbb valódi hálózatnak igen fontos közös tulajdonsága⁹¹². „A növekedés pedig a »gazdag egyre gazdagabb lesz« elvét követi, vagyis a népszerűségi vagy preferenciális elvet, tehát egy hálózat új pontjai nagy valószínűséggel a legtöbb kapcsolatokkal rendelkező csomópontok valamelyikéhez fognak kapcsolódni. »Azaz, ha választani kell két pont között, amelyik közül az egyiknek kétszer annyi kapcsolata van, mint a másiknak, akkor kétszer valószínűbb, hogy az új pont a több linkkel rendelkezőhöz fog kötődni.«”⁹¹³ E törvényszerűség belátásai az irodalom tekintetében meglehetősen egyértelműek, mint ahogyan arra egyébként Németh is rámutat⁹¹⁴: a kanonizáció tekintetében megfigyelhető, hogy egy idő után például a publikációs

⁹¹⁰ „A dedikációk ugyanis – mint egy sajátos forrástípus egymáshoz is kapcsolódó darabjai – szeriális forrásként is fölfoghatók, s együttesük mint sorozat is értelmezhető. (...) Történeti-szociológiai elemzésük megmutathatja, hogy az illető író (...) számára kik voltak azok az alkotók és más, nem-szakmabeli személyek, akik – valamilyen szempontból – kitüntetett fontossággal bírtak. Kirajzolódik az a szűkebb értelemben vett kapcsolathálózat (network), amely megmutatja a számára releváns kapcsolatok körét, belső arányait, történeti, irodalomszociológiai jellemzőit.” LENGYEL András, *Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata. Könyvtára dedikált köteteinek történeti-szociológiai elemzése*. = Uő. szerk. *Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok* 1. Szeged, 1997. 23–48.

⁹¹¹ BARABÁSI 2011, 37.

⁹¹² BARABÁSI 2011, 94.

⁹¹³ NÉMETH 2018, 15.

⁹¹⁴ „Az irodalom kontextusában artikulálódó sikertörténetek – legyenek azok egyéni írók, irodalmi szövegek vagy egy-egy kiadó, brand, márka karriertörténetei – olyan valóságos hálózatokat hoznak létre, amelyek a skálafüggetlen hálózatépítés felől értelmezhetők, s amelyeket »két törvény irányít: a növekedés és a népszerűségi kapcsolódás. Minden hálózat egy kis magból indul és új pontok hozzáadásával bővül. Aztán amikor ezek az új pontok arról döntenek, hogy hová kapcsolódjanak, előnyben részesítik azokat a pontokat, amelyek több linkkel rendelkeznek.« Az először Barabási-Albert László által megfigyelt modellt a már említett, »a gazdag egyre gazdagabb lesz« elve irányítja, vagyis egy olyan »egyszerű algoritmus«, amely két szabályból áll: a növekedésből és a népszerűségi kapcsolódásból. (...) Ennek következtében az irodalmi intézmények, kiadók, folyóiratok, alkotói csoportosulások, írói éltművek stb. olyan szuperorganizmusként kezdenek funkcionálni, »amelyeknek saját életük van, növekednek, fejlődnek«, s a hálózatot alkotó csomópontok (szövegek, szerzők, életművek stb.) ezáltal »meghaladhatják magukat és korlátaikat«. Az irodalmi hálózat saját alkotóelemeinek, kapcsolódási pontjainak és a köztük lévő kapcsolatoknak, gráfoknak, huzaloknak a segítségével hozza létre önmagát mint szuperorganizmust. Az így elképzelt irodalmi szuperorganizmus alkotóelemeit egyrészt a benne található alkotók (szerzők,

fórumok, a folyóiratok az egyre nagyobb kapcsolatrendszerrel és beágyazottsággal rendelkező szerzőket részesítik előnyben, de ugyanígy megfigyelhető a díjazottság, a díjak működése is: a különféle díjak, ösztöndíjak sok esetben szinte sormintaszerűen vándorolnak és halmozódnak egy-egy íróhoz/nál. De ugyanez a könyvkiadásban, sőt, a marginalitás, a pályakezdés fogalmainak kapcsán is elgondolható: egy sok kapcsolattal rendelkező szerző könyvét kiadják, egyre több és több könyve lesz, míg a marginális pályakezdő töredék kapcsolattal rendelkezik, népszerűsége, kanonizáltsága elenyésző, nagy utat tesz meg könyve kiadásáig, s ha innen nem tud továbblépni, nem tud egyre több és több kapcsolatot létesíteni, margón marad, vagy éppen elfelejtődik.

„Mi lehet vajon az oka annak, hogy emberek meghatározott szerkezetű csoportjai nemcsak többre, hanem olyan dolgokra is képesek, amelyekre az egyén nem? (...) A kapcsolatokkal magyarázható, hogy miért több az egész, mint részei összessége. A kapcsolatrendszer feltárása alapvető fontosságú, ha meg akarjuk érteni a hálózatok működését.”⁹¹⁵ E megfigyelés a téma szempontjából alapvető fontosságú, hiszen a hatvanas-hetvenes évek antológiapolitikája, melyet a hatalom folytatott, végeredményben kontraproduktívnak bizonyult, azaz egyének kapcsolat nélküli halmazait, oktrojált módon tekintette csoportoknak, olyan szerzőket kötött össze mesterségesen és ideiglenesen, akik valójában nem voltak kapcsolatban egymással, nem alkottak csoportot, ily módon az antológiák, s mindezek a nem-csoportok sem tudtak sikeresek lenni – az egyéni karrierutakról, s az ily módon kialakított kapcsolatrendszerekről most nem szólva. Az egyetlen csoport, amely valójában csoport volt, s sikereket ért el, mint csoport, a Kilenceké volt, s az a mai napig, költői csoportosulásként példátlan kanonizáltsággal és utóélettel, antológiájuk újabb és újabb kiadásával.

Németh Zoltán alapvető írásában az irodalomtudomány-történeti párhuzamokat említve szól Franco Moretti munkásságáról, mely a távoli olvasás, azaz a *distant reading*⁹¹⁶ lehetőségét, elméletét és módszertanát megteremtve nyújt lehetőséget hatalmas adathalmazokkal való munkára és merőben új összefüggések feltárására, vizualizációjára⁹¹⁷. A téma bizonyos

szerkesztők, műfordítók stb.), másrészt intézményi elemek (irodalmi és társadalmi pozíciók, díjak, az irodalmiság területei stb.) hozzák létre. E két kategória együttmozgása, egymásban mozgása által reprezentálja önmagát hálózatként a fent leírt szuperorganizmus az irodalmi térben.” NÉMETH 2018, 34–35.

⁹¹⁵ Nicholas A. CHRISTIAKIS – James H. FOWLER, *Kapcsolatok hálójában*. Typotex, Budapest, 2010. 24–25. Idézi: NÉMETH 2018, 16–17.

⁹¹⁶ Franco MORETTI, *Distant Reading*. Verso Books, London, 2013. A magyar irodalomtudományban való alkalmazásához vö. például a Labádi Gergely és Bátori Anna által készített regényadatbázist. *Számítógép az irodalomtudományban workshop*, Budapest, 2015. november 24. 11. o. Link: <http://dhu2015.mit.bme.hu/file/repository/dhu2015konferenciakotet.pdf>

⁹¹⁷ Franco MORETTI, *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. Verso Books, London, 2007.

leágazásai, sokkal nagyobb adatmennyiséget mozgató továbbgondolásai kapcsán lehetne ez az eljárás gyümölcsöző, a kádárizmus irodalmi sajtójának tendenciái, vagy a *Szép versek* teljes korpuszának vizsgálata esetében.

Fontos megemlíteni, hogy a Moretti elméletéhez hasonló, nagy adattömeget mozgató, adatbázisépítő, számítógépes lehetőségeket is kiaknázó eljárások a régi magyar irodalom és a klasszikus magyar irodalom kutatásában már egy ideje ismertek idehaza, gondolva itt a teljesség igénye nélkül Horváth Iván⁹¹⁸, Szigeti Csaba, Vadai István vagy Labádi Gergely⁹¹⁹ munkáira.

Mint Németh említi, a „rendszer», »modell« kifejezéseket helyettesítő »hálózat« terminus éppen ezért alapvető paradigmaticus szemléleti változása utal. Arra, hogy az irodalomértés során haszonnal jár az olyan komplex hálózatok jellegzetességeinek értelmezése, amelyben az egyes elemek egy hálózat részeként jelennek meg elveszítve autonómiájukat, a hálózat más elemeivel való interakció során tulajdonságaikat megváltoztatva. Adatok ezrei, számítógépes vizualizáció, szuperorganizmus, csomópontok egymástól való távolsága, szinte teljes adat- és kapcsolatlefedettség – ezek azok az elemek, amelyek az irodalomértelmezés hálózatelméleti megfontolásaiból következnek⁹²⁰. A hálózatelmélet irodalomtudományi alkalmazása és alkalmazhatósága kapcsán a legalapvetőbb és legsikeresebb munkának Burgert A. Senekal könyve⁹²¹ tűnik, mely az afrikaans irodalom kanonikus viszonyrendszereit és elrendeződéseit vizsgálja.

Németh a magyar irodalomtudományban is alaposan feltérképezi a hálózatelméleti megfontolásokat hasznosító írásokat. Senekal munkájához nagyon hasonló és fontos Antal Alexandra két dolgozata, mely a klasszikus magyar irodalom vizsgálatához hasznosította az elemzési módszert⁹²².

„A kánon, a recepció, az inter- és intratextualitás hálózata mellett az egyes irodalmi lapokban publikáló szerzők hálózatának vizsgálata, sőt összehasonlító vizsgálata, vagy egy-egy kiadó szerzői hálózatának interpretációja éppúgy releváns lehet, mint a regionalitás hálózatelméleti értelmezése. Ez utóbbi esetben a regionális irodalmi játéktér hálózatelméleti

⁹¹⁸ HORVÁTH Iván, *Magyarok Babelben*. Link: <http://www.irodalom.elte.hu/babel/> valamint Uő., *Gépeskönyv*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

⁹¹⁹ LABÁDI Gergely, *A magyar regény adatbázisa*. ACTA HISTORIAE LITTERARUM HUNGARICARUM. ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS 32:(1) pp. 11-30. 2016.

⁹²⁰ NÉMETH 2018, 21.

⁹²¹ Burgert A. SENEKAL, *Canons and Connections. A New Theory approach to the study of literary systems with specific reference to Afrikaans poetry*. New Academia Publishing, Washington, 2014.

⁹²² ANTAL Alexandra, *A bécsi Magyar Hirmondó (1789–1803) szerkesztői hálózata*. Irodalomtörténeti Közlemények, 118, 1. sz. (2014): 99–117. és ANTAL Alexandra, *A bécsi Magyar Hirmondó (1789–1803) mecénási hálózata*. Irodalomtörténet 95. (2014) 4. sz., 432–448.

szempontból is jelentésszerű, hiszen más csomópontok, más összeköttetések nyomán tárulhat fel a regionális irodalom, regionális kánon felépítése. Vagyis a határon túli, illetve kisebbségi irodalmak talán éppen eltérő beágyazottságuk miatt is válhatnak értelmezhetővé hálózatalméleti szempontból. Mint ahogy a női irodalom kánonja is hasonló szempontok nyomán alakíthatja ki szerzőinek, szövegeinek, intézményeinek saját, eltérő hálózatát. Természetesen ezek olyan lehetséges alhálózatok, amelyek más alhálózatokkal együtt alkotják meg a magyar irodalom hálózatát.”⁹²³ A téma kapcsán evidensen adódó kérdés, hogy vajon a kádárizmusban megképződött sajátos marginális „csoport”, mely persze nem volt valódi csoport, s a hatvanas-hetvenes évek fordulóján jelent meg a publikációs fórumok, antológiák, ankétok és önálló kötetek révén az irodalmi mezőben, mennyiben tekinthető hálózatnak, illetve mennyiben tekinthető az akkori és akár a jelenlegi irodalom kánonjának illetve irodalomtörténetének szempontjából a szuperorganizmus részét képező alhálózatnak?

A válasz: aligha. Alapvető problémaként, hogy egy ilyen (egyelőre imaginárius) hálózat minden alkotóelemét fel kellene térképezni, s pontos paraméterek szerint meghatározni, ki, mikor és milyen kritériumok szerint tekinthető „fiatal” írónak? Az egyszer egy folyóiratban két verset publikáló, majd örökre eltűnő, kikutathatatlan háttérű szerzőtől a *Ne mondj le semmiről* című gyűjteményben 47 évesen bemutatkozó Viola Józsefig? Milyen időintervallumban: 1956–1989-ig? 1968–1974 között? Kérdés továbbá, mit tekintünk valódi kapcsolatnak, azt is annak tekintjük, ha a szerzők egyazon antológiában szerepelnek, de sohasem találkoztak (minden bizonnyal: igen), illetve ha személyes emlékezetekből vagy egyéb dokumentumokból tudható, hogy informális kapcsolatban voltak, ám ennek semmiféle szövegszerű, adatszerű lenyomata (levél, egyazon orgánumban való publikáció, közös est stb.) nincsen (minden bizonnyal: nem)? Nem lehetetlen egy ilyen hálózat felvázolásának kísérlete, de óriási adatmennyiségre van hozzá szükség, s pontosan meghatározott kritériumokra annak érdekében, hogy a hálózatalmélet ne pusztán illusztrációként szolgáljon⁹²⁴.

Fontos megjegyezni, hogy a hálózatalméletet, mint ahogyan azt Németh Zoltán is említi, sok esetben és jellemzően szövegek elemzéséhez, bizonyos hermeneutikai belátásokkal együtt alkalmazzák az irodalomtudomány vonatkozásában, akár nagy szövegkorpuszok vizsgálatakor.

⁹²³ NÉMETH 2018, 36.

⁹²⁴ „Az irodalomtudomány számára valószínűleg azok az értelmezési módok a legperspektivikusabbak, amelyek egyszerre képesek működtetni a természettudományok kvantitatív meghatározottságait a humán tudományokra jellemző hermeneutikai, már eleve az értelmezettség állapotát tudatosító belátásokkal. Ellenkező esetben vagy az irodalmi szövegek jelennek meg pusztán eszközként, illusztrációként, vagy a hálózatalmélet válik illusztrációvá. Vagy ahogyan Barabási Albert-László írja: »A hálózattudomány sikerének folytatódása azon múlik, hogy képesek leszünk-e fenntartani a kutatás multidiszciplináris jellegét, lehetővé téve, hogy minden kutató belevigye a saját nézőpontját. Az ötleteknek és szempontoknak ez az ütköztetése a kutatási terület erőssége és szellemi hajtómotorja marad.«” NÉMETH 2018, 37.

Mindez nem elvetendő megközelítés, a téma esetében alternatívaként kínálkozik az antológiák korpuszának vizsgálata, vagy az egyes fiatal költők megnyilatkozásainak összegyűjtése és ilyen módon való kielemezése. A kutatás tekintetében, annak alapvetően irodalomszociológiai megközelítése miatt nem ez a vizsgálat tűnik gyümölcsözőnek. Kérdés, egyáltalán mennyire lehetne az: heterogén poétikákról, költői nyelvekről van szó, s hacsak nem kívánjuk valamiképpen meghatározni a korszakban például a Nagy László-hatást a szóhasználat, a trópusok vagy más költői nyelvi nyomok alapján, aligha jutnánk sokra a számítógépes szövegelemzéssel. Nyelvészeti megfigyelésekre ugyanakkor alkalmat adhatna egy-egy ilyen vizsgálat, akár termelési regények vagy a költészet terén, különösen az ötvenes évek elején, az ún. sematizmus időszakában⁹²⁵. Szövegelemzésnek az antológiák recepcióját lehetne alávetni, hogy ily módon vizualizálhatóvá válják a kritikusok olvasata az egyes gyűjtemények erőviszonyairól, jelen dolgozatban ugyanakkor nem áttekinthetetlen az ismertetések, bírálatok sora, így *close reading*-gel is felderíthető mindez. Itt is a „tét”, azaz az anyagmennyiség, az adattömeg növelése hozhat távlati eredményeket, például a számba vett „rejtett hagyomány”, a fiatal írói/költői antológiák teljes(ségre törekvően összegyűjtött) recepciójának ilyen módon való kielemezése, mely alighanem irodalomtörténeti távlatokban is izgalmas tendenciákat rajzolna ki⁹²⁶.

9.2 Vizualizáció, lehetséges irányok, példák

A fentebb leírtakban már felvetődött néhány lehetőség, ötlet, melyek a megfelelő felkészülés, az adatok feldolgozása, majd pedig a különféle vizsgálatok elvégzése után akár meglepő eredményeket is hozhat, ám jelen munka nem vállalkozik egyikre sem, inkább lehetséges irányokként, tovább fejlesztési, kifutási pályákként veti csupán fel őket (többek között a „könnyűkezés” vádját is elkerülendő). Felmerül természetesen a kérdés, hogy jelen korpuszon, mely a szorosan vett 3+2 (*Első Ének, Költők egymás közt, Elérhetetlen föld + A magunk kenyerén* és *Ne mondj le semmiről*) tárgyalt antológiát jelenti, milyen megfontolások érvényesíthetők, milyen eredményeket hozhat a hálózatalméleti megközelítés.

⁹²⁵ Vö. SZABÓ Martina Katalin – RING Orsolya – VINCZE Veronika, *1956 és 1989 között keletkezett propagandaszövegek nyelvi sajátosságai*. = BEREND Gábor – GOSZTOLYA Gábor – VINCZE Veronika szerk. *XVI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged, 2020. január 23-24. SZTE-TTIK, Informatikai Intézet, Szeged, 2020. 357–368.

⁹²⁶ Itt kell megemlíteni az egyik legfrissebb ilyen jellegű kutatást, Maróthy Szilvia és Minkó Mihály munkáját, mely izgalmasan vizualizálta a *Nyugat* és a *Napkelet* szerzőit, valamint tágabban is a 20. század elejének folyóiratok-kultúráját. Link: https://btk.mta.hu/ismerettar/ismeretterjesztes/1598-nyugat-es-napkelet-kozott-folyoiratok-es-irok-halozata?fbclid=IwAR3noJBL_Ln9-nT-NCYBhr53bXZx4YnfTi7UK2PtYqPYMSjtFIyg3cbuJAQ Letöltés ideje: 2020. november 10.

Hangsúlyozandó: a dolgozat nem hálózatzelméleti beágyazottságú, ugyanakkor a megközelítés fontossága és vonzereje miatt nem tűnik megkerülhetőnek, hogy erre a kérdésre néhány példán, ábrákkal válaszolni igyekezzem, s ha a disszertáció lényegi mondanivalójához és eredményeihez nem is tesznek olyan százalékban hozzá e minimalista esettanulmányok, mint az irodalomszociológiai vizsgálódás, figyelemre méltó nézőpontot jelenthetnek. Hasonló vizualizációs szemléltetéssel Németh Zoltán élt nem egy igen érdekes és fontos tanulmányában⁹²⁷.

Az első példa a mesterek, minták, ajánlások kérdésköre (*1. ábra*). Itt az a hálózatszerű elrendeződés látható, melyet az egyes antológiászerzők idősebb pályatársakhoz, kanonikus szerzőkhöz való kötődései, szövegszerűen az egyes kötetekből kiolvasható figyelme, mintái, irányai rajzolnak ki. Az egyes szövegek ajánlásai, valamint a versszövegekben és az önéletrajzokban (ha vannak) említett szerző- és tulajdonnevek kerültek az adatbázisba, tehát az előszóírók, szerkesztők, bemutatók nem, ugyanakkor a különféle irodalmi alakok (pl. Svejk Dobai Péternél az *Első Énekben*) vagy a szövegekbe írt bibliai, történelmi személyiségek igen. Azaz a fiatal szerzők saját szövegeit érintette az elemzés. Ehhez készült egy adatbázis, mely az egyes szerzők neveit tartalmazta, valamint hozzájuk kapcsolódóan minden személynevet, amely szövegszerűen megjelent önéletrajzaikban (önvallomásaikban) valamint versszövegeikben Istentől József Attilán át Patrice Lumumbáig. Mindez igényelt némi értelmezői munkát is: egyrészt például Jézusnál, Istennél vagy Szűz Máriánál akkor is ezek a névváltozatok társultak az egyes szerzőkhöz, ha a szövegben történetesen Krisztusként, Úristenként, Úrként, vagy éppen csak Máriaként nevezték meg őket, s a sor még folytatható lenne. Másrészt olyan alakot, aki egy szövegben utalásszerűen megjelent, s az értelmezés szerint is azonosítható, hogy kiről van szó, éppen csak a név nem kerül kimondásra (leírásra), amilyen például Győri László *x* című verse, melyben Petőfi alakja mindvégig a szöveg fölött, mögött lebeg, nem vettük figyelembe.

⁹²⁷ Vö. NÉMETH Zoltán, *Költészet és nemiség... (Hálózatzelmélet és irodalomtörténet-írás)* = Uő. *Hálózatzelmélet és irodalomtudomány*, 39–60., NÉMETH Zoltán, *Hálózatzelmélet, kánon, regionalitás (Sziveri János helyének hálózatzelméleti értelmezése a kortárs irodalmi kánonban)*. I.m. 87–97. valamint NÉMETH Zoltán, *A Kalligram-sztori (Hálózatzelmélet, regionalitás, kánon)*. I.m. 98–110.

Tandori Dezső - Ofelia - Szigetvári -
Hamlet - Kolonits - Oláh János -
Péter Imre -

227

Sajátossága ennek a megfigyelésnek, hogy a finom utalások, *close reading*-gel felfejthető szövegösszefüggések elvesznek (például, ha helységnevekkel utal a szerző költőkre, vö. Segesvár – Petőfi Sándor, Szárszó – József Attila stb.). S mindemellett a kép, amennyire izgalmas, olyannyira csalóka: számosan hiányoznak belőle, evidensen, akik nem éltek ilyen egyértelműen azonosítható személy vagy alak megnevezésével, s ez éppen a finomabb, szövegszerű poétikai utalásokra, rokonságokra, mintákra, szépségekre vak eljárás – bár aligha tanulság nélkül való.

4. ábra: Viola József kapcsolatai a hálózatban (részlet)

A második példa a lehető legegyszerűbb, az antológiák egymáshoz való viszonyának ábrája, mely már egy sokkal komplexebb adatbázis alapján készült a *Gephi* nevű program segítségével (5. ábra). Minden benne megtalálható adatra ehhez az ábrához nem volt szükség. Az adatbázis a következő adatokat tartalmazta: a szerző neve; az antológia címe, amelyben szerepelt; az antológia szerkesztője; egyéb az antológiához kapcsolódó név; mentora-bemutatója, ha van; versszám; oldalszám; életkora az antológia megjelenésekor; első kötetének címe és megjelenési éve; első kötetének szerkesztője; életkora az első kötet idején; valamint foglalkozása az antológiában való megjelenésekor⁹²⁸.

⁹²⁸ Mint látható, bár az adatbázis sokféle adatot tartalmaz, ezek egyrészt nem elégségesek, másrészt meglehetősen széttartók, tehát egyben nemigen lehet őket kezelni, vagy összefüggéseket felvázolni. Statisztikai, irodalomszociológiai megfigyelésekre alkalmasabbnak bizonyult, mint hálózati elméleti hasznosításra.

5. ábra: az antológiák hálózata

A hálózaton látható, hogy az *Elérhetetlen föld* egy kis külön szigetet képez, s csak egy kapcsolata van a központi antológiákhoz: ez pedig értelemszerűen Kiss Benedek. Egy részletesebb ábra még erősíthetne ezen Nagy László és Kormos István révén. Ugyanakkor központi helyet az *Első Ének* foglal el, ugyanis legalább egy szerzője minden más, a Szépirodalmi Kiadó által megjelentetett gyűjteményben helyet kapott, Kormos István, Garai Gábor és Mezei András pedig írtak előszót fiatal költők versei elé, esetleg említették (is) őket. Így a központi antológiák központja, mondhatni origója az *Első Ének*, majd ekörül oszcillálnak a Szépirodalmi-féle gyűjtemények, míg az *Elérhetetlen föld* kívül áll ezen a konglomerátumon, bár gyengén kapcsolódik hozzá. Távolabb esik a *Ne mondj le semmiről* is, de nem egy kapcsolata van az *Első Ének*hez (ne feledjük, a Kilencek nem szerepeltek benne).

A harmadik példa a Kilencek és a *Költők egymás közt* „csoportjainak” ábrája (6. ábra). Egyrészt azért esett a választás erre a két körre, mert ezek közül a Kilencek, az *Elérhetetlen föld* alkotói valódi csoport: mindenki ismert mindenkit, az antológia együttesen szerveződött, a hozzá kapcsolódó egyéb nevek is ismerték a csoport minden tagját, s őket is ismerték. A már Németh Zoltán alapján idézett kulcspasszus, azaz, hogy „mi az oka annak, hogy egy jól szervezett csoport hatékonyabban működik, mint egy ugyanilyen létszámú – sőt nagyobb –, egymástól független emberekből álló halmaz? Miből fakad, hogy az egész több, mint részeinek összessége? Mi az oka ennek a »többletnek«?”⁹²⁹ Ha minderre teljesen kielégítő és kimerítő választ nem is lehet adni, a téma e szegmense kétségtelenül alkalmas a jelenség megfigyelésére.

⁹²⁹ CHRISTIAKIS–FOWLER, 24.

A *Költők egymás közt* szerzői és szerkesztője nem tekinthető egységes csoportnak, ezzel szemben a *Kilencek* mindenképpen, egyetemen szerveződött, informális csoport, mely irodalmi értelemben formálissá vált az antológia kiadásával. Sikere példátlan úgy, *mint csoport*, bizonyítják ezt a vonatkozó fejezetben tárgyalt, időről időre megjelenő együttes antológiakiadások, tematikus lapszámok, az egyes tagköltők attribútumai között elsők között említett csoporttagság. Ez ellenben nem jelent egyet az *egyéni* sikerrel, azaz minden egyes csoporttag egyéni sikeressége, kanonizáltsága nem feltétlenül áll arányban a csoport sikerességével és kanonizáltságának fokával. A *Költők egymás közt* esetében pedig gyakorlatilag csak egyéni sikerességről és kanonizáltságról beszélhetünk, hiszen az antológia mögött, annak megalkotójaként nem állt csoport: szuverén szerzők gyűjteményéről van szó, s irodalomtudományi diskurzusban való említésekor is *mint (kollektív) kötet* kerül szóba, s nem mint csoport vagy nemzedék.

6. ábra: az *Elérhetetlen föld* szerzőinek és szerkesztőjének, valamint a *Költők egymás közt* szerzőinek és szerkesztőjének hálózata

Ebben az esetben tehát a hálózat elemei a szerzők és a szerkesztők, az összekötő élek pedig a közöttük lévő kapcsolatok. Míg a *Kilencek* esetében mindenki kapcsolódik mindenkihez, hiszen informálisan és formálisan is valódi csoportról van szó, ahol a tagok ismerik egymást, beleértve a könyv szerkesztőjét, Angyal Jánost, úgy a *Költők egymás közt* esetében a tagok nem ismerik egymást, és mindösszesen a szerkesztővel vannak kapcsolatban.

Ennél valamivel komplexebb képet rajzol fel a lektorokkal és előszóírókkal bővített hálózat, s mindez folytatható és bővíthető lenne még tovább: kötet szerkesztőkkel,

kritikusokkal, az egyes szerzők teljes pályáján végig ívelően, mely már egy valóban komplex hálózatot rajzolna ki.

7. ábra: a 6. ábra hálózatának kibővítése a lektorokkal és előszóírókkal

E hálózatalméleti kitekintő fejezetben a hálózatalmélet irodalomtudományban is kibontakozó, egyre nagyobb szerepének, fontosságának ismertetéséről volt szó, elsősorban Németh Zoltán munkái alapján, s ezenközben kísérlet történt a témával kapcsolatos lehetséges utak, vizsgálódási irányok kijelölésére, majd pedig néhány, a konkrét anyagon és adatbázison felmutatott példával bizonyos összefüggések megvilágítására.

A hálózatalmélet belátásai a jövő (és már a jelen) irodalomtudományának is nélkülözhetetlenek lesznek, sőt, az új összefüggések feltárásában, a sok és egyre több adattal való munkában a legjobb és legeredményesebb vállalkozásnak és megközelítésmódnak tűnik. E fejezetben ennek kontextusa került röviden megrajzolásra, lehetőségekkel, irányokkal és ötletekkel, a példák pedig az alkalmazhatóságot voltak hivatottak bizonyítani, nem annyira a radikálisan új összefüggések felmutatásában, mint inkább a munka ismert és a dolgozatban prezentált eredményeinek és következtetéseinek plasztikusabbá tételében, új, talán izgalmasabb oldalról való megmutatásában.

10. Második kitekintés – levelezés, gyűjtés – antropológia?

A dolgozat zárásaként röviden szükséges kitérni az utóbbi években folytatott gyűjtőmunkára, annak eredményeire, mely levelekből és beszélgetésekből való megvilágító idézetek, adatok, emlékezések beépítését jelentette az egyes fejezetekbe. Azaz egyfajta – történészi szóhasználattal – forrásként használta fel ezeket az anyagokat, antropológiai értelemben pedig az egyes szerzők mintegy adatközlőkként jelentek meg.

10.1 Előzmények

A *Szép versek* antológiasorozat történetével foglalkozó munka kapcsán kellett belátnom, hogy egy bizonyos irodalmi jelenség, e konkrét esetben az évenkénti költészeti „seregszemle”, annak irodalompolitikai, kánonformáló és egyéb környezetének feltárása – tehát az esztétikai értékelésen túli következtetések levonása – kapcsán mindenképpen gyümölcsöző lehet maguknak az alkotóknak, az aktív szereplőknek, egykorú tanúknak, tehát a szerzőknek, szerkesztőknek a megkeresése, megkérdezése, viszonyulásaiknak, véleményeiknek minél alaposabb megismerése, attitűdjeik és emlékeik vizsgálata⁹³⁰. Természetesen mindez menthetetlenül bizonyos szövegen kívüliséget eredményez – sosem kértem arra a megkérdezetteket, interjúalanyokat, hogy esztétikailag minősítsenek szövegeket, vagy értelmezzék azokat, minden esetben a perszonális, hatalmi viszonyokra, mondhatni az irodalmi mező akkori szerkezetére kérdeztem rá, s az abban elfoglalt pozíciójukra, helyzetükre, illetve a szerkezet, a rendszer mibenlétére, s a benne való elhelyezkedésükre⁹³¹.

Mindez érdekes belátásokat eredményezett – bár a korlátozott terjedelem miatt ezeket az anyagokat nem sikerült maradéktalanul hasznosítani, mindenesetre fontos következtetéseknek adott teret, hogy ki hogyan s miképpen ítélte meg az antológiasorozatot, annak egykori és jelenlegi jelentőségét, az egész hagyományt, annak kánonformáló hatását, hatását a megkérdezett személyes pályájára. Azon túl, hogy ki-ki hosszabban vagy rövidebben, szívesebben vagy kevésbé szívesen beszélt/írt minderről, természetesen akadtak szép számmal, akik elhárították a kérést, mondván, nem szeretnének róla beszélni, örülnek, hogy a korszak immáron letűnt, s olyan is akadt, aki megfogalmazta, hogy igen kevésbé érthető számára, hogy valaki, akinek már nem kellett a rendszerváltozást megelőző korban élnie, miért is foglalkozik

⁹³⁰ PÁL 2014.

⁹³¹ Az irodalomszociológiai alfejezetben említett, Gyáni Gábor vázolta lehetőségnek tehát ez egyfajta leágazása, mely a tanúk, a még élő személyek megkérdezésén alapul, de nem a teljes társadalmi környezetre vonatkozóan igyekszik következtetéseket levonni válaszaik elemzéséből, „csupán” az irodalmi mezőre.

ennek az időszaknak az irodalmiságával. S természetesen olyanok is akadtak, akik egyáltalán nem válaszoltak, nem reagáltak a megkeresésre.

10.2 A gyűjtés motivációi – egy irodalmi antropológia felé⁹³²

A *Szép versek*-dolgozatot követően evidensen merült fel, hogy a fiatal költészeti antológiákról szóló disszertációban is élni kell ezzel a lehetőséggel. Azt nem vettem igazán számításba, hogy a teljes dolgozat ilyen megalapozottságú legyen – az sokkal inkább egyfajta tisztán antropológiai munkát eredményezett volna – ugyanakkor kiegészítésként, kontrollként, színesítésként és bővítésként tekintettem erre a munkára, mely amellet, hogy az antológia-problémakör megvilágításában, az irodalmi mező rekonstruálásában hasznos lehet, nem elhanyagolandó módon igen érdekes és izgalmas is. Nem beszélve további lehetséges kifutásairól.

A szubjektív emlékezéseknek, az egyes alkotók visszatekintéseinek mindenképpen van létjogosultsága, sőt, fontosak és számba veendők egy-egy kérdés tárgyalásakor – amennyiben lehetőség van rá, s amennyiben az a kérdés szempontjából releváns. Szolláth Dávid a Bereményi Géza *Magyar Copperfield* című regényéről folytatott ÉS-kvartett című kritikai beszélgetésen fogalmazta meg a következőket: „A magyar prózának a memoáirodalom az egyik nagy erőssége. Kassáktól Vas Istvánon keresztül Nádasig, Déryig olyan 10 pontosok vannak a mezőnyben, hogy csuhaj. Valószínűleg azért van ez így, mert nagyon gyakran voltak rettenetes emlékezetpolitikák Magyarországon, és a hivatalos történelemkánonokkal szemben a civil írók megcsinálták a maguk ellenemlékezetét, és ezeknek nagy presztízszük lett.”⁹³³ Jelen esetben persze nem prózáról van szó, bár líráról sem, noha lírai antológiákra való visszatekintésre kértem a költőket. Voltaképpen misszilis levelekről, félig strukturált interjúkról van szó, s természetesen nem memoárokról, életrajzi regényekről, emlékiratokról, mégis, fontosságuk valahol abban állhat, amiben a Szolláth Dávid által említett művek: az (ellen)emlékezet alkotható meg belőlük egy nagyon koncentrált időszakra és pár kiadványra vonatkozóan, egy sajátos, még csak formálódó irodalmi antropológiai kutatás keretében, a mikrotörténet mintájára, egyfajta mikro-irodalomtörténetként.

⁹³² Jelen munka antropológiai aspektusa, gyűjtőmunkája csupán egy felvillantása annak a lehetőségnek, amit egy szisztematikusan elvégzett, kellő emlékezetkutatási, antropológiai, szociológiai, történettudományos és irodalomszociológiai alapokra helyezett, sokkal nagyobb szabású kutatás esetleg fontos kifutással elvégezhet, eredményesen alkalmazhat.

⁹³³ *ÉS-kvartett Bereményi Géza Magyar Copperfield című regényéről*. DECZKI Sarolta, KÁROLYI Csaba, SZOLLÁTH Dávid és VISY Beatrix beszélgetése, *Élet és Irodalom* 2020/23. 21.

Az interjúkészítésre, levelezésre, levélinterjúkra az a belátás indított, hogy az irodalom szociológiájához, amennyiben nem pusztán statisztikák, kiadási és egyéb számadatok lajstromozásának tekintjük, hanem az irodalom alakítóit, auktorait, csoportjait is magától értetődően odatartozónak véljük, az ő meglátásaik, emlékeik, benyomásaik, vélekedéseik is elemzésre méltóak, sőt, elemzendőnek kell, hogy legyenek – s fel kell venni a kapcsolatot mindazokkal, akik még élnek, és hajlandóak is válaszolni a kérdésekre, „adatközlőkként” tekintve rájuk. Azaz: gyűjtést kell végezni.

Antropológia és irodalom kapcsolatával az új évezred elején foglalkozott a legintenzívebben a magyar irodalomtudomány, majd ez a lendület némiképp alábbhagyni látszott⁹³⁴. Arra mindenesetre nemigen találni példát, hogy az irodalomtudós a szöveg antropológiai értelmezhetőségén, antropológiai horizontjain túl a szerzőket, azaz a szövegek megalkotóit az irodalmi kultúra képviselőiként, mintegy kulturális antropológusként egy adatközlői csoportnak tekintse, s interjúkat készítsen, ezzel gyűjtést végezve körükben, hogy feltárjon bizonyos viszonyulásokat, habitusokat, pozíciókat, vélekedéseket, gondolkodási és emlékezeti struktúrákat, az irodalmi kultúra, irodalmi mező szerkezetét az egyéni emlékezéseken keresztül⁹³⁵, és így tovább⁹³⁶. A kulturális-irodalmár antropológus „terepe” tehát ebben a konkrét esetben és értelemben: a kortárs magyar irodalom, melynek adatközlői (a szerzők, szerkesztők, kiadói emberek, irodalompolitikusok stb.) segítségével igyekszik következtetéseket levonni a hatvanas-hetvenes évek irodalmi mezőjére vonatkozóan, hasonlóan ahhoz, ahogyan például egy táncantropológus terepe egy jelenben létező erdélyi falu, s adatközlői segítségével a század közepének tánc kultúrájára vonatkozóan igyekszik következtetéseket levonni⁹³⁷.

⁹³⁴ Két alapvető kötet: BICZÓ Gábor – KISS Noémi szerk. *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. és BEDNANICS Gábor – BENGI László – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály szerk. *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

⁹³⁵ Vö. „A mai kultúra-olvasói tendencia tehát megengedő a tekintetben, hogy a fikció kifejezése általánosan is használható legyen minden olyan ember által készített műre, amely a többiek számára jelet hoz létre. Eszerint az embertől származtatható összes irat, mondat, kép, film, színházi előadás vagy számítógépprogram úgy is olvasható, mint egy szöveg. Akárcsak egy irodalmi levél vagy egy regény, mindnyájan speciális antropológiai termékként foghatók fel, tehát valamilyen módon a kultúrát reprezentálják, az individuumból és koráról, az ember szelleméről és testéről árulnak el nekünk valamit.” KISS Noémi, *Antropológia az irodalomtudományban és irodalom az antropológiában. Egy új paradigma vázlata*. = BICZÓ Gábor – KISS Noémi szerk. *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 433.

⁹³⁶ Bár közel sem interjúzásról vagy egyéb gyűjtésről van szó, antropológiai belátásai miatt mindenképpen ide sorolandók György Péter sajátos, és sajnálatosan visszhangtalanul maradt portréi, újraolvasásai is a közelmúltból. Különösen: GYÖRGY Péter, *A hatalom képe. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Magvető Kiadó, Budapest, 2014. 159–285.

⁹³⁷ PÁL-KOVÁCS Dóra, *Társadalmi nemi szerepek Magyarózd táncgyógyományában*. Doktori értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2019.

A levelezés, illetve a szóbeli interjúk kapcsán számos tényezőt kell figyelembe venni. Csak néhány ilyen aspektusra hívom fel a figyelmet, jobbra azzal a szándékkal, hogy a további kutatások orientációját elősegítsem⁹³⁸.

Bár a levelezés és a szóbeli interjúk során közel sem életutak gyűjtéséről, életútinterjúkról vagy mélyinterjúkról volt szó, sokkal inkább egy részkérdés lehetséges körüljárásairól, különféle narratíváiról, s legfeljebb rövid pályabeszélgetésekről – nem megkerülhető az emlékezet kérdése, hiszen a kettőezertízes évek végéről, illetve 2020-ból kértem arra költő adatközlőimet, hogy tekintsenek vissza a hatvanas–hetvenes–nyolcvanas évekre, pályakezdésük időszakára. „A probléma gyökerei egészen a személyes emlékezés természetéig nyúlnak vissza. Az aktív emlékezet nem rögzített és változatlan nyomokat hoz létre, hanem maga is konstrukció, mely elsődlegesen képeket idéz fel, s e képek értelmezésével jön létre a társadalmi cselekvés (megemlékezési rítusok stb.), illetve az elbeszélés. Úgy is mondhatnánk, hogy az emlékezés maga is részben egy hermeneutikai rekonstrukció, melyet a társadalomtudós a tudáskészletével »továbbrekonstruál«. Az emlékezet tudomány pedig – legalábbis ebben az értelemben – a hermeneutika hermeneutikája. E hermeneutika a belső emlékképbe zárt élmény, a szándékolt felidézés mint társadalmi cselekvés és az utólagos tudományos értelmezés közötti kapcsolatok törvényszerűségeit keresi”⁹³⁹. Jan Assmann nyomán⁹⁴⁰ joggal állapítja meg Kovács Éva, hogy a Kádár-korszak, a kádárizmus emlékezete (még) elsődlegesen kommunikatív emlékezet⁹⁴¹. Ami tehát az előnye, az a hátránya is: ezáltal van lehetőség a diskurzusra, ami a korszak „tanúival”⁹⁴² való párbeszédet jelenti, s ezáltal vonódik be a személyes emlékezet problémája, az érintettség, a szubjektivitás. Fontos jellemzője a töredezettség és a nemzedéki jelleg⁹⁴³.

⁹³⁸ Nem lehet eléggé hangsúlyozni e felvetések, azaz antropológia és irodalomszociológia, antropológia és irodalomtudomány egymásra olvasásának, valamiféle (kulturális) antropológizált irodalomszociológia gondolat kísérletének kísérlet-jellegét. Ismeretes az utóbbi évtizedek kultúratudományos boom-ja, ugyanakkor ilyesféle, a szerzőket egyfajta adatközlői közösségnek tekintő, kulturális antropológiai módszerekkel dolgozó megközelítésről nem tudni. Ez nem jelenti azt, hogy nem létezik már ilyen vagy ehhez hasonló munka, s azt sem, hogy egyáltalán működhet, releváns eredményeket hozhat, s nem vet fel számos kérdést és aggályt, mint ahogy arról sincs szó, hogy itt most felvázolásra kerül egy egységes és teljességgel átgondolt módszertan és/vagy elmélet. Amiről szándék szerint szó van, az magának a végiggondolás aktusának értelme és fontossága.

⁹³⁹ KOVÁCS ÉVA, *Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. Tudománytörténeti és kutatási bevezető.* = Uő. szerk. *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben.* MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest, 2008. 10.

⁹⁴⁰ JAN ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2013.

⁹⁴¹ KOVÁCS 2008, 11.

⁹⁴² „A tanúság fogalma azokra a szavakra, tettekre, cselekedetekre és életekre vonatkozik, amelyek arról a szándékról, ihletésről és eszméről tanúskodnak, amely ugyan tapasztalati és történeti, de egyúttal meghaladja ezt a tapasztalatot és történelmet.” RICOEUR 1998, 188.

⁹⁴³ Uő.

Bár az utóbbi években – Kovács Éva 2008-as összefoglalójának idejéhez mérten – tagadhatatlanul egyfajta konjunktúráját láthatjuk a kádárizmus emlékezetével foglalkozó munkáknak – a történeti és társadalomtudományi szakmunkáktól egészen a nosztalgia-albumokig és a szépirodalmi művekig – Assmann-i értelemben az eltelt tizenkét év ellenére természetesen a kádárizmus emlékezete még mindig kommunikatív emlékezet. Ugyanakkor fontos, hogy az „élettörténeti emlékezet tehát a társadalmi emlékezet »termelésében« nem kevésbé fontos szerepet játszik, mint a történelempolitika”⁹⁴⁴.

Kérdés, mennyiben vagyunk irodalomtörténeti tényekre, faktumokra kíváncsiak, s mennyiben inkább attitűdökre, egyes írók, költők személyes emlékezetére, az irodalmi mezőre, s végső soron az írói *oeuvre*-k szempontjából a pályakezdés korszakára? S nem szabad megfeledkezni arról, hogy e levelek is dokumentumok, írói, költői levelezések részeivé váltak, lényegileg különbözteti meg az antropológiai, néprajzi adatközlőktől szerzőinket, hogy éppen nevük, azonosíthatóságuk alapján bizonyul emlékezésük relevánsnak vagy számba veendőnek, azaz az anonimizálás⁹⁴⁵ nem lehet (kutatói) opció⁹⁴⁶.

A továbbiakban egy pár konkrét antropológiai belátásra, párhuzamra is szükséges nagyon röviden kitérni, gondolat kísérletek erejéig, felvillantva néhány lehetséges aspektust, ami összekötheti a terepmunkát végző vagy elemző kulturális antropológust az interjút készítő irodalmárral.

A terepmunka során a kulturális antropológus Eriksen írja le a bohóc és a szakértő szerepét, amelyet a kutató felvehet, pontosabban, amelyekkel a leggyakrabban felruházódik munkája során. Jelen esetben ez lehet az adatközlők részéről a kioktatás, mely lényegében (a bohóc itt párhuzamba kerül a kádárizmus fiatal kutatójával: miért, minek, mi értelme, fiatal, nem érthet hozzá, nem élte meg stb.) a kompetencia megkérdőjelezése, vagy éppen az

⁹⁴⁴ KOVÁCS 2008, 18.

⁹⁴⁵ Vö. „Természetesen képtelenség volna tagadni az író, az újat alkotó személy létét. De úgy gondolom, hogy – legalábbis bizonyos ideje – az egyén, aki írni kezd egy szöveget, amelynek láthatárán a mű lehetősége sejlik fel, magára vállalja a szerző szerepét, vagyis a különbségtételeknek azt a játékát, amelyet a korszak szerzői funkciója előír, és amelyet maga a szerző még esetleg módosít: van, amit leír és amit nem ír le, egyes dolgokat felvázol, akár csak átmeneti jegyzetként is, mint műve részét, egyebet meg egyszerűen hétköznapi szónak minősít, fel sem jegyzi. Mert bizvást felforgathatja a köztudatban a szerzőről alkotott hagyományos képet, és ha ez megtörtént, a szerző új koncepciója alapján rajzolják ki műve bizonytalan körvonalait mindabban, amit mondhatott volna vagy mond a hétköznapiak során.” FOUCAULT 1991, 875.

⁹⁴⁶ „A »tanúságtétel« és a »történelmi tény« évszázados versengésének ebből a fordulójából az előbbi került ki győztesen: a történelmi tények iránti tudományos igényt a kommunikatív emlékezet egyre szélesedő folyama elsodorta. Amit a társadalomlélektanban és az individuálszociológiában folyó emlékezetkutatások már évtizedekkel korábban kimutattak – tudniillik hogy emlékezetünk a »tényekkel« szükségszerűen hadilábon áll – végül a történettudomány és a szociológia is kénytelen volt elismerni: nyilvánvalóvá vált hogy az élettörténeti interjúk nem a »történeti valóság« »objektív« rekonstrukcióját szolgálják, hanem a »történetiség« bizonyítják, illetve tanúságtételek. Többet mondanak az egyéni és kollektív emlékezetről, mint a történeti faktumokról”. KOVÁCS 2008, 27.

érdeklődéstől, a tudományos kutakodás tényétől meglepett, a tiszteletteljes válaszadást elsődlegesnek tartó attitűd. Kérdés, e dolgozat témája mennyiben tekinthető antropológiai értelemben vett terepmunkának, hiszen nincs egy *locus*, egy meghatározható és pontosan körülhatárolható terep, falu, közösség, ahol a kutató tevékenykedik, hacsak az irodalommal foglalkozók közösségét és összességét nem tekintjük egyfajta sajátos, imaginárius közegnek, de mindez messzire vezetne⁹⁴⁷.

Egy ilyesfajta gyűjtés kapcsán a Marvin Harris, és leginkább Kenneth Pike nyomán kialakult émikus-étikus problémát is érdemes felvetni, melyből az első problematikus pont vonatkozik talán legkevésbé egy ilyen sajátos, irodalmi antropológiai vizsgálódásra, míg a másik kettő fontos lehet. „Az első, hogy általában fordítanunk kell egyik nyelvről egy másikra, és a fordítás szükségképpen különbözik az eredetitől. A második, hogy írásos formában reprodukáljuk a szóbeli megnyilvánulásokat, és a kijelentések így elkerülhetetlenül jelentésmódosuláson mennek át. A harmadik, hogy az antropológus nem válhat azonossá azokkal az emberekkel, akiről ír. Az egyetlen igazán émikus leírás, ami az antropológiában lehetséges, az ott élők saját nyelvükön írt beszámolója.”⁹⁴⁸

Szintén gondolat kísérletként vetődhet fel, hogy vajon antropológiai értelemben dolgozhatunk-e az irodalmi pályafutás tekintetében az átmeneti rítus fogalmával⁹⁴⁹? S ha igen, vajon mi minősül annak például a pályakezdők tekintetében, annak minősülhet-e egy folyóiratkiadás, egy antológiaszereplés, vagy az első kötet az, amikor a kötetnélküli „avatatlan” szerzőből egyszerre kötettel, megjelenéssel rendelkező szerzővé válik valaki? Azaz: költő vagy író lesz? Átmeneti állapot-e ilyen értelemben, amikor a kéziratot már elfogadták, de még várakozik a szerző a publikációra? Nincs szó rítusról (az első kötet bemutatója?), a közösség nehezen meghatározható (az irodalmi mező szereplői? A kritikusok? A szerkesztők? A pályatársak?), az íróvá vagy költővé avatás konkrét kritériumai is hiányoznak, mindenestre izgalmas kérdés, hogy amiképpen a paraszti kultúrában, az emberi élet legkülönbözőbb

⁹⁴⁷ Thomas Hylland ERIKSEN, *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 40–41. Ily módon sokkal inkább annak lenne tekinthető író tábor vagy egy irodalmi fesztivál kutatása, a résztvevő megfigyelés, interjúk készítése az ott jelenlévő szerzőkkel, és így tovább.

⁹⁴⁸ ERIKSEN 2006, 55.

⁹⁴⁹ Mindezeknek „három fő fázisuk van: az elválasztó rítusok az előbbi, elhagyandó állapotból kivezetik az egyént, majd egy átmeneti, várakozó állapot következik be, s ezt követik a befogadó rítusok, melyek az új állapotba vezetnek. Az átmeneti rítusok nemcsak a paraszti kultúrában játszanak szerepet, hanem ahogy erre van Genep is utal, pl. katonaságnál, az oktatási rendszerben, a hivatalba való beiktatáskor stb. is megfigyelhetünk hasonló rítussort, sőt ilyen rítusokat találunk az óévből az újévbe való átmenetkor, az évszakok változásánál, hasonló elv érvényesülhet a térbeli, területi határok kijelölésénél is. – Az átmeneti rítusokra azért van szükség, hogy megkönnyítsék az egyéni életben beálló kríziseket, melyeket a változás idéz elő, a hirtelen átmenetet lassítsák s kész közösségi formákat, szerepeket bocsátanak az egyén rendelkezésére.” ORTUTAY Gyula főszerk. *Magyar Néprajzi Lexikon. A-E kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 166. A szócikk szerzője DÖMÖTÖR Tekla.

területein megjelennek e rítusok Van Gennep⁹⁵⁰ elmélete szerint – nem kitérve itt a számos egykorú és későbbi kritikára, illetve Victor Turner és Edmund Leach továbbgondolásaira – azonképpen ha egy szerző irodalmi érvényesülését, karrierjét, pályáját is antropológiailag értelmezzük, állhat-e rá e fogalom?⁹⁵¹

10.3 A levelezés és az interjúzás paraméterei

A kutatás kezdetén, mely előbb beláthatatlanul nagyot markolva, a teljes kádárizmusbeli korpuszt óhajtott befogni – ami a fiatal antológiákat illeti – jobbára ötletszerűen kezdtem levelezésbe, amely ötletszerűség nem a kérdések megfogalmazására és fókuszára vonatkozik, sokkal inkább a megkeresettek körére. Így fordulhat elő, hogy például a fiatal antológiák hagyományát számba vevő fejezetben is rendelkezésre állt némi anyag, olykor nem is csak költőktől, hanem prózáiroktól is. Nem volt szisztematikus munka, a névsorokból válogatva, az elérhető szerzőkre fókuszálva történt a levelezés.

A megkeresettek, felkeresettek köre természetesen úgy szűkült, ahogy a vizsgálandó antológiák köre is, s mindez segített a gyűjtés tervszerűbbé és egységesebbé tételében is, hiszen az *Első Ének*, a *Költők egymás közt*, az *Elérhetetlen föld*, *A magunk kenyerén* és a *Ne mondj le semmiről* szerzői névsorait kellett tüzetesen szemügyre venni, s megpróbálni elérni a még elérhető költőket, adott esetben szerkesztőket.

A szorosan vett gyűjtés sajnos nem túlságosan bőséges. Négy szóbeli interjúra volt lehetőség, személyesen, avagy telefonbeszélgetés formájában, név szerint Czigány Györggyel, Haraszi Miklóssal, Horváth Lajossal és Várady Szabolccsal⁹⁵². Megkereső-kérdésfeltevő levelet (postai vagy elektronikus úton) 30 szerző kapott, 20-an válaszoltak, bár ebben az adatban benne foglaltatnak azok a válaszok is, amelyekben a levélírók időt kértek, s a disszertáció anyagának lezárásáig az ígért, hosszabb kifejtések nem érkeztek meg, illetve az elutasító levelek is. Két esetben hozzátartozó válaszolt: Keresztes Ágnes helyett leánya, Iszlai

⁹⁵⁰ Arnold VAN GENNEP, *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

⁹⁵¹ Vö. „Mondjuk a vizsga vagy az orvosi diagnózis ugyanúgy egy átmeneti rítusszerű nomikus (nomosz, tehát egy legitim világrendet létrehozó) aktus, mint a körülmételés egy primitív társadalomban, hiszen az ágens átkerül az egyik tartományból, egyik állapotból a másik állapotba. Hogy mik legyenek ennek a nomikus aktusnak a föltételei, hogyan szerveződjék ez, ez megint a mezőkön belüli harcok tétjeként jelenik meg Bourdieu szociológiájában. Hogy mit minősítünk betegségnek például, hogy mikor bocsátunk ki egy vizsgabizonyítványt, mi a legitim tudás, amely ezen intézményi rítus, aktus megtételéhez szükséges, ez megint egy strukturalista módon láttatható, a konfliktusok eredményeként, a tudások egymásnak feszülésében megragadható sajátosság.” HADAS 2001, 15.

⁹⁵² Babbie nyomán ezeket kvalitatív interjúknak nevezhetjük, de talán helyénvalóbb mind az írásos, mind a szóbeli gyűjtések módszerét a félig strukturált interjú megnevezéssel illetni, mely röviden azt jelenti, hogy a kutató rendelkezik kérdésekkel, melyekre az interjút fel kívánja fűzni, ám ezek sorrendjén változathat, cseréket, változtatásokat végezhet. Vö. Earl BABBIE, *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Hatodik, átdolgozott kiadás*. Fordította: KENDE Gábor és SZAITZ Mariann. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 336–339.

Zoltán helyett pedig felesége, ugyanis egészségügyi okok miatt egyikük sem állhatott rendelkezésre.

A dolgozat írásának idejére a 89 költőből 37-en már elhunytak, illetve számosan akadtak, akikről egyrészt nem sikerült kideríteni, mi lett/lehet velük, másrészt, ezzel nyilván szoros összefüggésben, nem találtam hozzájuk elérhetőséget. Ami a szerkesztőket, lektorokat illeti, sajnos valamennyien távoztak már az élők sorából.

A felkérő levél vázlata így festett:

„Tisztelt XY!

Pál-Kovács Sándor vagyok, doktorandusz/doktorjelölt a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Témám a Kádár-kori líraantológiák, azon belül is a fiatal költőket »útra indító« gyűjtemények, melyek egyikében, a Z-ben Ön is szerepelt, még mint pályakezdő költő.

Szeretném megkérni, hogy amennyiben ideje, kedve, ereje engedi, röviden válaszoljon pár kérdésemre egy válaszlevélben. Arra lennék kíváncsi elsősorban, hogy hogyan emlékszik az antológiába való bekerülés, annak összeállítása körüli körülményekre (információim szerint U és V szerkesztette, illetve közreműködött W is), valamint hogy hogyan látta akkor, illetve látja most a kötet jelentőségét, fogadtatását, utóéletét, illetve tágabban ezt az egész, „fiatal költőket” egybeterelő antológiakiadási gyakorlatot? Mi volt a viszonya akkor ehhez a könyvhöz, és hogyan értékeli ma? Nagyban segítené munkámat, ha mindezt röviden megírná nekem, és nagyon hálás is lennék érte.

Egy kis emlékezésre kérem tehát, ha ideje és kedve engedi.

Válaszát várva, tisztelettel üdvözl:

Pál-Kovács Sándor”

Természetesen akadt olyan szerző, akivel több levélváltásban sikerült a problémát körüljárni, illetve olyan is, akinek tételeken fogalmaztam meg kérdéseket. Konkrétan például az *Első Ének* esetében:

„1. Mint írta, az antológia létrejöttének körülményei is érdekesek, erről ugyanakkor keveset lehet tudni (én legalábbis alig találtam még erre vonatkozó információt). Mezei András említi az előszóban, hogy 120 fiatal költő közül választották ki azt a 38 főt, aki végül bekerült a könyvbe, de nem világos, hogy ez valamilyen pályázat volt, vagy pusztán az akkor számon-

tartott fiatal tollforgatókat jelenti. Hogyan emlékezik az *Első Ének* összeállítása körüli időkre, körülményekre, kivel volt kapcsolatban az antológia összeállítói közül?

2. Emlékszik-e bármilyen komolyabb hírverésre a kötet körül, amikor személyesen is meg kellett jelenniük Önöknek, mint fiatal költőknek (könyvbemutató, találkozó stb.)?

3. Kiket ismert személyesen a benne szereplők közül?

4. Akadt-e olyan kortársa, akit az antológiának köszönhetően ismert meg, vagy annak kapcsán figyelt föl munkásságára, s később fontos lett?

5. Hozzájárult-e érdemben az antológiaszereplés az Ön pályakezdéséhez, indulásához? S ha igen, milyen mértékben?

6. Hogyan látja ma a kötetet?

7. Hogyan látja ma az akkor induló fiatal költők helyzetét? Hogyan ítéli meg az akkor sorra kiadott antológiákat (*Első Ének*, *Költők egymás közt* stb.) s az irodalompolitika törekvését, mely kvázi első kötet helyett ilyen gyűjteményekkel próbálta „kielégíteni” a fiatalok publikációs éhségét?”

A levelek, különféle szóbeli közlések, tehát a gyűjtés anyagának releváns, hasznosítható és fontos részei, részletei beépítésre kerültek, jobbra illusztrációként, színesítésként, lényegi megállapításokat nem alapozva rájuk, remélhetőleg kellő kritikai megfontolásokkal felhasználva őket. A dolgozat és a gyűjtőmunka tapasztalataiból kiindulva kijelenthető, hogy a korszak kutatójának elengedhetetlenek bizonyulhat az élettörténetek rekonstrukciója, elemzése, megismerése, *horribile dictu*: gyűjtése. Mindezekén túl az olyan források felhasználása is tanulságos lehet, mint a *Litera* remek nagyvizit-sorozata, az olyan válaszok okán is, mint Csordás Gáboré⁹⁵³, hiszen az ehhez hasonló információk azok, melyek máshonnan nem tudhatók meg, csak maguktól az „adatközlőktől”.

⁹⁵³ JL: És a József Attila Körbe hogyan kerültél be? / Úgy, hogy előkészületben volt az első kötetem, *A nevelő nevelése* a Kozmosznál, és csináltunk több antológiát is Pécsen. Már előtte összebarátkoztam a nemzeti irányú költőivel, a Csoóri-féle társaság holdudvarával: Nagy Gáspárral, Szervác Józseffel, Csajka Gábor Cypriannal, Tóth Erzsébettel. Vonzott a kritikus alapállásuk, nem tudtam még, hogy kimerül a retorikában. Ennek az ismeretségnek a révén jelent meg a kötetem is, mert Nagy Gáspárnak adtam oda a verseimet, ő csinált belőlük kötetet. Borzasztó rossz kötet egyébként. Mindenesetre bekerültem a József Attila Körbe, '80-ban már elnökségi tag voltam. A nagy válságban, a szentendrei találkozó után, mikor a József Attila Kör felfüggesztették, én a legkevésbé hősies megoldást forszíroztam: tárgyaljunk, kössünk olyan kompromisszumot, ami nekünk is jó, kínálunk kompromisszumot a hatalomnak – gyakorlatilag ez a párt Agit-Prop Osztályát, az APO-t jelentette –, amelyik bekeményített, viszont kiutat kell találnia. Én ezt képviseltem. Ott éltem át konkrétan, a saját példámon, hogy a történelemben csak a hősök számítanak. Csak a hősök. Mivel én a legkevésbé hősies opciót képviseltem, a József Attila Kör történetéről írott egyetlen dolgozatban sem szerepelek. Pedig két cikluson keresztül voltam elnökségi tag. Nem létezem, mert nem voltam elég hősies. Nemeth György könyvében sem vagyok benne. Három álláspont volt, az egyik a Csengey Dénesé, akit szerintem Csoóri irányított. Szakításig ment volna, azt mondta, a falig el kell menni, tiltsanak be minket, legyünk áldozatok, legyünk mártírok... Ezzel szemben állt az én álláspontom, hogy ez örültség lenne, mert ebből a helyzetből nagyon jól ki lehet jönni, ha kompromisszumra kényszerítjük a másik felet,

Az itt vázolt sajátos irodalmi antropológiai irány természetesen csak gondolatkísérlet, két tudományterület ötvözése irányába tett szerény, talán nem kellően megalapozott javaslat. A fiatal antológiák ürügyén összegyűjtött korpusz reményeim szerint nem elhanyagolható, s akár mindennek e témában való bővítése, akár egy nagyobb, átfogóbb, megfelelő módszertani és elméleti alapozással elvégzett kutatás a jövőben még tartogathat meglepetéseket. Az irodalomtörténeti emlékezet ezen (mikro)dimenziójára, a személyes élettörténetekre vagy akár csak azok töredékeire fontos odafigyelnünk.

ha feltételeket támasztunk. Kettőnk között pedig ott állt Szilágyi Ákos, aki nagyon ügyesen politizált, és aki tulajdonképpen Csengey hajthatatlanságát aduként kihasználva elérte azt, amit én javasoltam, amit én is elérhetőnek tartottam. Egyébként ennek a kompromisszumnak az egyik eredménye volt, hogy létrejöhett a Műfordító Füzetek az én javaslatomra. Valamint elindultak a JAK-füzetek, és megtörtént a kör átnevezése, sokkal nagyobb függetlenségünk lett az Írószövetségtől. Ne felejtjük el, hogy Dobozy Imre volt még akkor az Írószövetség elnöke, egy sötét ló. Úgyhogy attól függetlenné válni tiszta haszon volt.” JÁNOSSY Lajos – NAGY Gabriella – MODOR Bálint – SZEKERES Dóra, *Nagyvizit-interjú Csordás Gáborral*. Litera.hu 2020. augusztus 8. Link: <https://litera.hu/magazin/interju/csordas-gabor-a-magyar-mentalitassal-mindig-is-hadilabon-alltam.html> Letöltés ideje: 2020. augusztus 20.

11. Összegzés

A dolgozatban a fiatal költészeti antológiák problematikája került górcső alá a kádárizmus viszonyrendszerében, kiemelt fókusszal az *Első Ének*, a *Költők egymás közt* és az *Elérhetetlen föld* című gyűjteményekre.

Az antológiáról, mint könyvtípusról szóló szakirodalom, illetve egy lehetséges antológiatörténet számbavételét követően a fiatal, pályakezdő antológiák hagyományát vázolta a munka a kezdetektől napjainkig, a teljesség igénye nélkül, kitérve a fontosabb gyűjteményekre. Megkockáztatható, hogy a magyar irodalom rejtett hagyományáról van szó, egy bűvópatakként fel-felbukkanó jelenségről, amikor pályájuk elején járó alkotók „egy csokorban”, csoportosulva jelentkeznek. Az ilyen szerveződések a legkülönbébbek lehetnek, a valódi csoportok, irodalmi társaságok válogatásaitól az egy szerkesztő tevékenysége nyomán kialakított szemléken és pályázatok eredményeit prezentáló köteteken át a hatalom által felügyelt, egyfajta szelep-funkcióval bíró gyűjteményekig. Olyan emblemikus könyvekről van szó mint például a *Bokréta*, a *Holnap*, a *Jóság* antológia Radnóti Miklóssal, a Babits szerkesztette *Uj Anthologia*, majd a háborút követően Sötér István *Négy nemzedéke*, az *Emberavatás*, a *15 fiatal költő 105 verse* és a *Tűz-tánc*, és így tovább, a *Ver(s)zióktól* a *Lélegzet*-antológián és a *Köztéri mulatságon* keresztül a *Telep-antológiáig*. Aligha hanyagolható el azoknak a szerzőknek a száma a huszadik-huszonegyedik század magyar irodalmában, akik így vagy úgy szerepeltek ilyen jellegű gyűjteményekben. Ha többségben nincsenek is, kevesen tudták „megúszni”, hogy fiatal antológiákban publikáljanak pályafutásuk elején. A fiatal antológiák gyűjtése – melyek listája a dolgozat végén, a bibliográfia külön alfejezetében található – bár törekedett a teljességre, aligha lehet befejezett, mindig bukkannhatnak fel újabb és újabb kötetek a feledés homályából. Ez a hagyományvonal mindenesetre nagyívű és nem elhanyagolható. Óriási korpusz lapul e kötetek lapjain, jól/kevésbé jól feldolgozottan, s nem kevés azoknak az antológiáknak a száma sem, melyekről tán alig vagy nem is született ismertetés, feldolgozásuk minimálisan sem történt meg. Minden bizonnyal nem a legégetőbb adóssága a magyar irodalomtörténet-írásnak e gyűjtemények kimerítő feldolgozása, de magától nem fog elkészülni. Az első két fejezet ehhez a jövőbeni, embert próbáló feladathoz is segítséget kíván nyújtani.

A hatvanas–hetvenes évek magyarországi irodalmi mezője Pierre Bourdieu nyomán került felrajzolásra a harmadik fejezetben. Jellemzője a hatalmi-politikai mező teljes uralma a művészeti-irodalmi és a gazdasági mező felett, ami nem csupán a kádárizmus, s különösen nem

csak a hatvanas-hetvenes évek fejleménye. Számításba veendő az új gazdasági mechanizmus, a felemás (kis)polgárosodás, az ifjúsági probléma, az irodalmi mezőben a tömegesen jelentkező pályakezdők. Attitűdöket tekintve 1968 hatása, közelebbről a prágai események s az ebben való magyar részvétel, az ezt követő teljes kiábrándultság sem lebecsülendő – majd az irodalomirányítás válaszai, az antológiák, az első kötetek sora, a népfrontpolitika egy megjelenési formájaként is értelmezhető antológiapolitika. A marginalitás, mint irodalomszociológiai fogalom is e fejezetben került röviden tárgyalásra, mely esetében helyzetjelző fogalomról van szó, csakúgy, mint a szintén Lengyel András nyomán definiált dilettáns fogalmánál. Szükségszerűen marginális helyzetben vannak a mindenkor pályakezdők, s olykor dilettáns helyzetben is. A hatalmi–politikai mező által uralt irodalmi–művészeti mezőben ráadásul annak érdekében, hogy ebből a helyzetből, mely minden pályakezdő sajátja, természetes törekvésükként kitörjenek, s megkíséreljenek *mainstream* szereplőkké válni, nem csupán az irodalmi mező struktúrájában kellett előre jutniuk, megküzdeniük a különféle művészeti intézményrendszerekkel, kanonizációs lépcsőkkel, hanem a hatalommal is szemben találták magukat ezirányú törekvésükben – hiszen az irodalomirányítás és a hatalom- vagy politikairányítás nem válik szét a vizsgált korszakban. A hatalom a modern magyar irodalomban természetesnek mondható kanonizációs lépcsőfokok, így a folyóiratközlés és az első kötet közé egy mesterséges, köztes szintet iktatott be, s ez lett a kádárizmus viszonyai között a központi antológiáké. A harmadik fejezet hangsúlyosan foglalkozott az irodalomszociológiával is, mint megközelítésmóddal és problematikával, valamint irodalom és társadalom összefüggéseinek vizsgálati lehetőségeivel. A diszciplína átalakulásával, jelenével és jövőjével is igyekezett számot vetni, mind a témára vonatkozó konzekvenciák, adatok, mind a további lehetőségek tekintetében.

A negyedik fejezetben a nemzedékiség fogalmáról volt szó. A vizsgált két év antológiáinak szerzői sem Mannheim Károly, sem Veress Károly alapján nem nevezhetők egységes nemzedéknek, s nem csupán életkori, biológiai nemzedéki különbségeik, hanem kulturális, társadalmi és egyéb attribútumaik alapján sem. A Kilencek csoportja mint szűk, informális csoport egységes, de sokkal inkább a (szerző)tömegben belül megképződő kisebb egységként kell kezelni, mint a nemzedék reprezentánsaiként, s súlyos hiba lenne magával a vizsgált generációval azonosítani őket. Valamint – Valuch Tibor nyomán – szociológiai értelemben is legalább háromféle nemzedékből „tevődött össze” az antológiák szerzőgárdája.

1968 és 1969 között két központi antológia és egy önálló csoport által szervezett gyűjtemény jelent meg, időrendben az *Első Ének* (1968), a *Költők egymás közt* (1969) és az *Elérhetetlen föld* (1969). Ez a két év az a magaslati pont, ahol a leginkább csúcsra járatódott az

antológiapolitika, s a két, az irodalmi emlékezetben leginkább megmaradt, legnevezetesebb fiatal gyűjtemény is napvilágot látott, a „kollektív kötet” *Költők egymás közt*, és a valódi, alulról szerveződő fiatal- vagy csoportantológia, a Kilenceké. Részletes vizsgálat alá esett mindhárom könyv, létrejöttük körülményei, korpuszuk, recepciójuk, valamint utóéletük. Az egyes szerzőknek is figyelmet szentelt az elemzés, kevésbé a könyvekben szereplő pályakezdők szövegeinek esztétikai megítélésére koncentrálni, mint inkább további pályájuk, sikerük vagy eltűnésük, az irodalmi mezőben elfoglalt egykori és jelenlegi pozíciójuk, mindezek okai, illetve, ha rendelkezésre állt, emlékezéseik, saját megnyilatkozásaik fókuszba állításával.

Az *Első Ének* Mezei András, Garai Gábor és Kormos István nevével fémjelzett, sok szerzőt kevés szöveggel felvonultató antológiája az esztétikailag leggyengébb gyűjtemény volt a három közül, annak ellenére is, hogy olyan szerzőkkel találkozhattunk benne, mint Tandori Dezső, Takács Zsuzsa vagy Hajas Tibor. Recepciója egy Varga Lajos által kirobbantott vita körül forgott, mely a magyar ügyektől való elfordulással, dilettantizmussal és világnézeti tévedésekkel támadta a gyűjtemény szerzőit, mintegy kollektíven elítélve őket, s bár szó nem volt arról, hogy egységes csoportosulásról lenne szó, élesen szembe állítva az *Első Ének*től távolmaradó Kilencekkel. A vitában senki nem állt Varga mellé, s a befogadástörténet a disputa hullámaiból kikeveredve végül összességében pozitívan ítélte meg a gyűjteményt, bár távlatosabb problémákat már azonosítottak (megmutatkozási lehetőség elégtelensége, kötetek hiánya, folyóirat hiánya stb.).

A hatodik fejezetben került tárgyalásra az 1969-ben lezajlott, nevezetes *Új Írás*-ankét, mely körüljárta és tematizálta a fiatal irodalom problémáit, előbb a kortárs irodalom már beérkezett alkotóinak, majd a fiataloknak és végül a felkért kritikusoknak különféle körkérdésekre adott válaszaival. Mindebben kétségtelenül a leginkább érintettek, a pályakezdők válaszaira esett a legkisebb hangsúly, őket mintegy keretbe fogták az idősebb pályatársak és a vita tanulságait könyörtelenül és lelombozóan levonó kritikusok. A probléma a sajátos lillafüredi, korrumpáló tanácskozással sem oldódott meg, s a rendszer megszűnéséig fennállt, bár a nyolcvanas évek oldódásában például az antológiapolitika is teljesen fellazult: a JAK-füzetekben már csoportok, alkotókörök antológiái is megjelenhettek, s az erőltetett központi gyűjtemények már teljes érdektelenségbe hulltak.

A *Költők egymás közt* volt az első a Szépirodalmi Könyvkiadó reprezentatív sorozatában, s az esztétikailag legerősebb válogatás, útra indítója többek között Petri Györgynek, Takács Zsuzsának vagy Oravecz Imrének – az egykorú recepció leginkább Beney Zsuzsát élte. A további karrierutak tekintetében az egyik legsikeresebb gyűjteménynek nevezhető, 15 költőjéből igazán csak hárman koptak ki a pályáról, Kertész Péter, Rózsa András

és Tölgyessy Miklós. A kötetre jellemző struktúra szerint egy már befutott költő mutatta be a pályája elején járó, majd egy „kis kötetnyi” vers következett, s végül a fiatal szerző önvallomása. Ez maradt a további két „testvérantológia” szerkezete is (*A magunk kenyerén, Ne mond le semmiről*), mely ugyanakkor szerkesztői koncepciót, az ábécésorrend szeszélyét szem előtt tartva nemigen tartalmazott. A bőséges, ám inkább fanyalgó közvetlen recepciót követően az utóélet már sokkal sikeresebb volt: ismert gyűjteményről van szó, leginkább komoly karriert és fontos szépírói pályát felépítő pár szerzője miatt, akik pályakezdése immár nem elválasztható a gyűjteménytől.

Hányatott sors után a *Költők egymás közt*-tel egy évben jelent meg a Kilencek *Elérhetetlen föld* című antológiája, mely a hatalom gáncsoskodásai közepette csak a hatalom egy emberének segítségével tudott napvilágot látni (a hatalmi mező és az irodalmi mező összefonódása miatt). Már ez is értelmezhető akként, hogy egy egységes csoport sokkalta sikeresebb tud lenni, mint elszórt egyének, akik valódi csoportot nem alkotnak. Mindez különösen igaz az utóéletre: a meglehetősen végletes recepciót követően a csoporttagok költői identitásának alapköve maradt az, hogy a Kilencek tagjai. Időről időre újabb antológiákat adtak ki, egyéni pályájuk alakulásában is fontos maradt mindez, s gyakorlatilag mindannyian a (költői) pályán maradtak.

A munka két kitekintő fejezettel zárult. Az első a hálózatelmélet problematikáját járta körül röviden, a téma további perspektíváit, hálózatelméleti megközelítéssel lehetséges továbbgondolásait és lehetőségeit vette számba, pár vizualizációs kísérlettel. Az elsősorban Barabási Albert-László munkásságához köthető, rendkívül inspiratív és újszerű megközelítés irodalomtudományban való alkalmazása egyre inkább teret nyer hazánkban is, e fejezet ehhez kívánt kapcsolódni, figyelve nemzetközi (Burgert A. Senekal) és korábbi hazai fejleményekre is (Horváth Iván, Labádi Gergely). A második kitekintés, szoros összefüggésben az irodalomszociológia kapcsán leírtakkal a sajátos, irodalmi-antropológiai gyűjtőmunkát vázolta, felvetve egy olyan kulturális-irodalmi antropológiai vizsgálódási irányt, mely az irodalomszociológiával szoros összefüggésben az egyes szerzőket mint adatközlőket tekinti, s saját, félig strukturált interjúk során létrejövő szövegeiket igyekezett/igyekszik hasznosítani. Utóbbi kísérlet a dolgozat egészére elmondható: a megkeresett szerzők által adott válaszokat kellő forráskritikával és körültekintéssel próbálta felhasználni az egyes kérdések, pályák, problémák megvilágításakor. Hasonló jellegű információk aligha nyerhetők máshonnan, mint a még felkereshető szereplők által, odafigyelve a személyes emlékezet problematikusságára és működésmódjaira.

A dolgozat egy alapvetően irodalomszociológiai problémát járt körül, irodalomtörténetünk egy ismert, de kellően fel nem tárt problematikáját szándékozta jobban megvilágítani: a fiatal (lírai) antológiákét. Mindezt egy sűrített időpillanat gyűjteményein keresztül, a hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének, szorosabban 1968-nak és 1969-nek három gyűjteményén keresztül. Két tágabb kört rajzolt e problematika köré: egyrészt a fiatal antológiák nagy, csaknem egész irodalmi modernitásunkon végighúzódo hagyományvonalát, mely egészen napjainkig tart, másrészt a kádárizmus irodalmi mezőjének struktúráját, a pályakezdők ebben való elhelyezkedését, a mező természetét, kapcsolatát a hatalmi-politikai mezővel, s akkori állapotát. A vizsgálati „szemüveg” alapvetően irodalomszociológiai volt, melyet az egyes alkotók személyes emlékezetével, egyéb megnyilatkozásaival, a rendelkezésre álló különféle irodalomtudományos, történettudományos és szociológiai munkákkal, valamint hálózatelméleti és antropológiai kitekintéssel igyekezett árnyalni, bővíteni, színesíteni és kontrollálni.

A munka természetesen nem zárható le: világossá vált, hogy a feltárt, rejtett hagyománytömeg olyan nagyságú, hogy jelen dolgozat egy kiragadott, koncentrált szeletén végrehajtott esettanulmány, mélyfúrás csupán. A magyar irodalom fiatal antológiáinak sora még számos elemzendő jelenséget, kötetet, feledésbe merült alkotót, pályakezdést és pályaelhagyást, nagy költők első lépéseit, kismesterek elindulását, marginális, de érdekes, elfeledett szerzők egyetlen dobását jelenti. E befejezhetetlen munka egy apró szelete most lezárult.

12. Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Virág Zoltánnak támogatásáért, figyelméért, útmutatásaiért és nem utolsósorban türelméért – nélküle ez a munka nem jöhetett volna létre. Köszönöm szigorlati bizottság és házi védelem tagjainak, hozzászólóinak fontos észrevételeiket és megjegyzéseiket: Dr. Bombitz Attilának, Dr. Havasréti Józsefnek, Dr. Ilia Mihálynak, Dr. Kovács Krisztinának, Dr. Szabó Gábornak, Dr. Szilágyi Zsófiának, Dr. Szörényi Lászlónak, Dr. Tóth Ákosnak. Köszönettel tartozom továbbá Dr. Füzi Lászlónak és Pintér Lajosnak, a munkámat válaszaikkal segítő szerzőknek, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeumból Kemény Arankának.

13. Bibliográfia

- A vers olyan, mint egy titkos szerető.* ZALÁN Tiborral beszélget MÉNESI Gábor. Forrás 2019/12. 6–25.
- AGÁRDI Péter, *Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájához.* Eszmélet, 5. évf. 20. szám (1993 tél). Link: https://epa.oszk.hu/01700/01739/00006/eszmelet_EPA01739_20.item988.htm
- ALFÖLDY Jenő, *Költők, epigonok.* = Uő. *Élménybeszámoló. Költők a hetvenes években.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 401–409.
- ANTAL Alexandra, *A bécsi Magyar Hirmondó (1789–1803) mecénási hálózata.* Irodalomtörténet 95. (2014) 4. sz., 432–448.
- ANTAL Alexandra, *A bécsi Magyar Hirmondó (1789–1803) szerkesztői hálózata.* Irodalomtörténeti Közlemények, 118, 1. sz. (2014): 99–117.
- APOR Balázs, *The Invisible Shining. The Cult of Mátyás Rákosi in Stalinist Hungary, 1945–1956.* CEU Press, Budapest – New York, 2017.
- Arcanum / Kézikönyvtár / Magyar etimológiai szótár / A, Á / antológia, Link: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/a-a-F14E1/antologia-F168A/>
- Arcanum / Kézikönyvtár / Magyar etimológiai szótár / F / florilegium, Link: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/f-F2003/florilegium-F2163/#Lexikonok%5ESzT-ETIM-floril%C3%A9gium>
- ASSMANN, Aleida – ASSMANN, Jan, *Kánon és cenzúra.* = ROHONYI Zoltán szerk. *Irodalmi kánon és kanonizáció.* Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2001. 87–107.
- ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2013.
- AYHAN Gökhan, „*A vers számomra vallomástétel*” – Interjú Takács Zsuzsával. <https://nullahategy.hu/a-vers-szalomra-vallomastetel-interju-takacs-zsuzsaval/>
- BABBIE, Earl, *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Hatodik, átdolgozott kiadás. Fordította: KENDE Gábor és SZAITZ Mariann. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- BABITS Mihály, *A nemzedéki kérdés vitája.* = Uő. *Esszék, tanulmányok II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 470–481.
- BABITS Mihály, *Antológia.* = Uő., *Esszék, tanulmányok I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 748–756.
- BAKONYI István, *Péntek Imre költői útja.* Coldwell, 2018.
- BALÁZS Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban,* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.
- BALÁZS Imre József, *Hogyan írjunk irodalomtörténetet? Levél Vida Gábornak.* = Uő.: *A nonszalansz esélye. Kritikák, tanulmányok,* KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001. 5–14.
- BALÁZS Imre József, *Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához.* = Uő.: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok. Tanulmányok, esszék, kritikák,* Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2015. 7–20.
- BARABÁSI Albert-László, *A hálózatok tudománya: a társadalomtól a webig.* Fordította: ARANY Zsuzsanna. Magyar Tudomány, 2006/11. Link: <http://www.matud.iif.hu/06nov/03.html>
- BARABÁSI Albert-László, *Behálózva. A hálózatok új tudománya.* Helikon Kiadó, Budapest, 2011.
- BÁN Zoltán András, *Fimák, avagy a kopernikuszi fordulat.* Beszélő 1997/12. 96–98.
- BÁN Zoltán András, *Város a magasban.* Holmi 2015/2. 277–231.
- BÁNYAI János, *A költészetértés két aspektusa.* = KABDEBÓ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő

- szerk. *Az irodalomértés horizontjai. Párbeszéd irodalomtudományunk modern hagyományával*, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1995. 307–318.
- BEDÉCS László, *Irodalompolitika és irodalmiság. A Töredék Hamletnek kontextusai*. Életünk 2005/7-8. 105–120.
- BEDNANICS Gábor – BENGI László – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály szerk. *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- BENCSEK Orsolya, *Identitáskonfliktusok a geokulturális térben (A sehol és a máshol köztes állomásai Juhász Erzsébet, Végel László és Tolnai Ottó írásművészetében)*. Doktori disszertáció, Szeged, 2018.
- BENEDEK Marcell szerk., *Magyar Irodalmi Lexikon, 1. kötet, A-K*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- BENNETT, Tony, *Sociology, Aesthetics, Expertise*. New Literary History 2010/2. 253–276.
- BICZÓ Gábor – KISS Noémi szerk. *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003.
- BÍRÓ-BALOGH Tamás, *Egy felesleges könyv. Börcsök Mária: Szakadozó mítoszok*. = Uő. *A megvadult írógép. Jegyzetek az irodalomtörténet-írásról*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2019. 73–79.
- BOGNÁR Barna, *A marginálisprobléma*. Matematikai Lapok 2015/1. 18–56.
- BOURDIEU, Pierre, *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest, 2013. Fordította: SEREGI Tamás.
- BOURDIEU, Pierre – VAN REES, Kees – SCHMIDT, Siegfried – VERDAASDONK, Hugo, *Az irodalmi mező szerkezete és a kulturális változások homogenitása*. Helikon 1995/4. 496–509. Fordította: KÁLMÁN C. György.
- BRENNAN, Timothy, *Running and Dodging: The Rhetoric of Doubt in Contemporary Theory*. New Literary History 2010/2. (41) 277–299.
- CHRISTIAKIS, Nicholas A. – FOWLER, James H., *Kapcsolatok hálójában*. Typotex, Budapest, 2010.
- CS. NAGY Ibolya, *Kiss Anna*. MMA Kiadó, Budapest, 2014.
- CSONTOS János, *Együtt és külön*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1990.
- DÁVID Gyula szerk., *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, 1. kötet, A-F*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.
- DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*. Qadmon Kiadó, Budapest, 2009. Fordította: KARÁCSONYI Judit.
- DÉRCZY Péter szerk., *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
- DOMOKOS Mátyás, *A lírai hős leszerel? Petri György*. = Uő. *A pályatárs szemével*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 381–409.
- DOMOKOS Mátyás, *Hattyú és görény*. = Uő., *Varázstükrök között*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1991. 443–458.
- DOMOKOS Mátyás, *Illyés Gyula: Dőlt vitorla*. = Uő. *Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában 1948–1989*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 160–170.
- DOMOKOS Mátyás, *Weöres Sándor: Tűzkút*. = Uő. *Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában 1948–1989*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 134–148.
- DROMI, Shai M. – ILLOUZ, Eva *Recovering Morality: Pragmatic Sociology and Literary Studies*. New Literary History 2010/2. (41) 351–369.
- ELEK Artúr, *Előszó*. = Uő. szerk. *Ujabb magyar költők – Lyrai Anthologia*. Nyugat, Budapest, 1911. 5–9.
- ELEK Tibor, „...emlékezem mindenre és mindenkire”. *Beszélgetés Kiss Annával*. Bárka 2011/4. 63–66.

ENGLISH, James F., *Everywhere and Nowhere: The Sociology of Literature After „the Sociology of Literature”*. New Literary History, 2010/2 (41.) V-XXIII. p.

EÖRSI László, *Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenúra. A három „T” kultúrpolitikája*. Világosság, 2008/11-12. 73–96.

ERIKSEN, Thomas Hylland, *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

ESCARPIT, Robert, *Irodalomszociológia – A könyv forradalma*. Fordította: VIGH Árpád. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.

ESTERHÁZY Péter, *A vereség. = Uő. Az olvasó országa. Esszék, cikkek 2003–2016*. Magvető Kiadó, Budapest, 2018. 373–379.

ESTERHÁZY Péter, *Láthatatlan történetünk. = Uő. A kitömött hattyú*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 80–87.

És-kvartett Bereményi Géza Magyar Copperfield című regényéről. DECZKI Sarolta, KÁROLYI Csaba, SZOLLÁTH Dávid és VISY Beatrix beszélgetése, Élet és Irodalom 2020/23. 21.

FENYŐ Dániel, *Az újraolvasás öröme. Negyven éve jelent meg a Fél korsó hiány antológia*. Jelenkor 2020/7-8. 830–835.

FERENCZ Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

FERENCZ Győző, *Utószó. = Uő. szerk., A magyar költészet antológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 995.

FERENCZI László, *Sőtér István*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

FODOR András, *A hetvenes évek. Napló 1970 – 1972. Első kötet*. Helikon Kiadó, Budapest, 1995.

FODOR András, *A hetvenes évek. Napló 1975 – 1979*. Nap Kiadó, Budapest, 1996.

FODOR András, *Ajánló sorok Bisztray Ádám verseihez*. Forrás 1969/5-6, 34.

FODOR András, *Ezer este Fülep Lajossal I–II*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

FORGÁCS Anita szerk., *Szavaink tükröléte. Beney Zsuzsa köszöntése*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006.

FOUCAULT, Michel, *A diskurzus rendje*. Fordította: TÖRÖK Gábor. Holmi 1991/7. 868–889.

FROW, John, *On Midlevel Concepts*. New Literary History 2010/2. (41), 237–252.

FÜLÖP László, *A lírai sematizmustól az új irányzatokig (1949 – 1975)*. = BÉLÁDI Miklós szerk. *A magyar irodalom története 1945 – 1975*. II/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 61–120.

FÜZI László, *Az irodalom helyzettudata*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993.

FÜZI Péter, *A figyelem szünetei. A Koppár Köldüs és előzményei*. Székelyföld 2020/8. 71–85.

G. KOMORÓCZY Emőke, *A „tűrt” és a „tiltott” határán. Az elmúlt fél század háttérbe szorított alkotóiról*. Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2010.

GARAI Gábor: *Levél egy prágai pályatársnak*. Élet és Irodalom 1968/35. 1.

GÖRÖMBEI András: *„Ismereteink is passzívok”. Válaszol: Kiss Benedek*. = Uő. *Kérdések és válaszok. Tizenhét interjú a hetvenes évekből*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994. 93–107.

GÖRÖMBEI András, *Kiss Benedek*. = VASY Géza szerk. *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 120–134.

GRENDL Lajos, *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2019.

GYÁNI Gábor, *Az irodalomszociológia aktualitása. Textus és referencia*. Irodalomtörténeti Közlemények 119. 2015/1. 7–16.

GYERGYAI Albert, *A magyar elbeszélés*, Irodalomtörténet 1978/3. 686.

GYIMESI Andrea, *Az igazság arcai. Beszélgetés Beney Zsuzsával*. Ponticulus Hungaricus, X. évfolyam, 7-8. szám, 2006. július-augusztus. Link: <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/nyomhagyok/beney.html>

GYÖRE Balázs – TÁBOR Ádám, *Mechanikus vagy organikus antológiákat?* Élet és Irodalom, 1980. július 12.

- GYÖRGY Péter, *A hatalom képzelete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Magvető Kiadó, Budapest, 2014.
- GYÖRGY Péter, *Az ismeretlen nyelv. A hatalom színrevitele*. Magvető Kiadó, Budapest, 2016.
- HADAS Miklós, *Pierre Bourdieu a totális szociológus*. Magyar Lettre Internationale 2001/tavaszi. (40.) 13–17.
- HALMAI Tamás, *Takács Zsuzsa*. Balassi Kiadó, Budapest, 2010.
- HARASZTI Miklós, *A cenzúra esztétikája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991.
- HAVASRÉTI József, *Az Agy-rém. Hajas Tibor munkáiról*. = HAVASRÉTI József – SZIJÁRTÓ Zsolt szerk. *Reflexió(k) vagy „mélyfúrások”? A kultúrakutatás változatai a „kulturális fordulat” után – Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 202–229.
- HAVASRÉTI József, *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Typotex Kiadó, Budapest, 2006.
- HAUSER, Arnold, *A művészet és az irodalom társadalomtörténete I-II*. Fordította: NYILAS Vera. Gondolat Kiadó, Budapest, 1968.
- HORVÁTH Iván, *Gépeskönyv*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006.
- HORVÁTH Iván, *Magyarok Bábelben*. Link: <http://www.irodalom.elte.hu/babel/>
- HORVÁTH Márk – LOVÁSZ Ádám, *Poszthumán marginalitások: szintetikusság, aszexualitás és végesség*. Veneratio, 2016. Link: <http://veneratio.eu/wp-content/uploads/2016/03/Horvath-Lovasz-Poszthumán-Marginalitások-végleges.pdf>
- ILIA Mihály: *A Holnap születése*. = LENGYEL András szerk.: *Milyen volt. In memoriam Juhász Gyula*. Nap Kiadó, Budapest, 2009. 92–109.
- ILIA Mihály, *A Holnap története*. Doktori disszertáció, Szeged, 1958.
- ILIA Mihály, *Előbeszéd, mely nem bevezető*. = SZIGETI Lajos szerk. *Gazdátlan hajók. Szegeden élő fiatal költők antológiája*. Magyar Írók Szövetsége Délmagyarországi Csoportja, Szeged, 1979. 3–5.
- ILIA Mihály, *Universitas '67*. Tiszatáj 1968/4. 380–381.
- ILLYÉS Gyula, *Dőlt vitorla. Versek*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1965.
- JÁNOSI Zoltán, *Oláh János*. MMA Kiadó, Budapest, 2018.
- JÁNOSSY Lajos – NAGY Gabriella – MODOR Bálint – SZEKERES Dóra, *Nagyvizit-interjú Csordás Gáborral*. Litera.hu 2020. augusztus 8. Link: <https://litera.hu/magazin/interju/csordas-gabor-a-magyar-mentalitassal-mindig-is-hadilabon-alltam.html>
- KALMÁR Melinda, *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945-1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.
- KARINTHY Frigyes, *Láncszemek*. = Uő. *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 349–354.
- KÁDÁR Judit, „Költőnők, ti csontos csúnyák”. *Patriarchális előítéletek a huszadik századi magyar női költészet kritikai megítélésben*, Alföld 2002/10. 41–55.
- KELEMEN János, *Mi a strukturalizmus?* Kossuth Kiadó, Budapest, 1969.
- KENYERES Zoltán, *Baráti szóval*. = SORBÁN-SZABÓ Zoltán, *Ég a méhes*. 3BT Kiadó, Budapest, 2016. 7–11.
- KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- KERESZTURY Tibor, *Aki hatszor halt meg. Nagyvizit interjú Oravecz Imrével*. Litera, 2004. szeptember 13. <https://litera.hu/magazin/interju/aki-hatszor-halt-meg.html>
- KIRÁLY István, *A mindennapok forradalmisága*. = Uő. *Hazafiság és forradalmiság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 5–100.
- KIRÁLY István – SZERDAHELYI István szerk., *Világirodalmi Lexikon I. kötet, A–C*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

- KIRÁLY István – SZERDAHELYI István (szerk.), *Világirodalmi Lexikon*, 4. kötet, Grog–Ilv, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- KIRÁLY István – SZERDAHELYI István szerk., *Világirodalmi Lexikon* 5. kötet, Im–Kamb, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- KISS Benedek, *Élettöredékek*. Forrás 2018/1. 13–27.
- KISS Ferenc, *Az egység akadályai (II. rész)*. Kortárs 1991/10. 121–128.
- KISS Noémi, *Antropológia az irodalomtudományban és irodalom az antropológiában. Egy új paradigma vázlata*. = BICZÓ Gábor – KISS Noémi szerk. *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 431–437.
- KORNAI János, *A szocialista rendszer*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2012.
- KOVÁCS Éva, *Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. Tudománytörténeti és kutatási bevezető*. = Uő. szerk. *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest, 2008. 9–40.
- KÖDÖBÖCZ Gábor, *Kiss Benedek*. MMA Kiadó, Budapest, 2014.
- KÖSZEG Ferenc, *Sétál, gondolkodik. Kertész Péter blogjai*. Beszélő 2007/12. 32–36.
- KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.
- KRUSOVSKY Dénes, *A történelmi alkalmazott. Váci Mihály (1924–1970)*. = Uő. *Kíméletlen szentimentalizmus. Esszék, kritikák*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 156–160.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Fiatal költészeti antológiák az 1960-as/1970-es években*. Tiszatáj 2018/2. 63–74.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Oravecz Imre*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996.
- KULIN Ferenc szerk. *Fiatal magyar prózairók. 1965-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- KURCZ Orsi, „Nem zavar, hogy nem bestsellereket írok” – beszélgetés Pardi Annával. Könyvhét Online, 2015. 08. 28. Link: <http://www.magyarokonyvgyujto.hu/magyar/menupontok/felso-menusor/folyoirat/nem-zavar-hogy-nem-bestsellereket-irok--pardi-anna>
- LABÁDI Gergely, *A magyar regény adatbázisa*. Acta Historiae Litterarum Hungaricum. Acta Universitatis Szegediensis 32:(1) pp. 11-30. 2016.
- LATOR László: *A megmaradt világ. Emlékezések*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- LATOR László, *Szabad szemmel. Esszék*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016.
- LENGYEL András, *A dilettánsok irodalomszociológiájához. (Egy cikk margójára)*. Híd 2015/5. 115–121.
- LENGYEL András, *A magyar „írói rend” összetétele 1922-ben. Kísérlet egy forrástípus irodalomszociológiai értelmezésére*. = Uő. *Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 13–33.
- LENGYEL András, *A „Vérző Magyarország”. Kosztolányi Dezső irredenta antológiájáról*. Literatura 2007/4. 399–424.
- LENGYEL András, *Előzetes megjegyzések*. = Uő., *Ellenkultúra, peremhelyzetben. Marginalitástörténeti vázlatok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2016. 9–14.
- LENGYEL András, *Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata. Könyvtára dedikált köteteinek történeti-szociológiai elemzése*. = Uő. szerk. *Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok* 1. Szeged, 1997. 23–48.
- LENGYEL András, *Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990.
- LENGYEL Péter, *Látogatóban Kormos Istvánnál*. = Uő. szerk. *Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai. Új gyűjtemény*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971. 349–355.
- LIU, Alan, *From Reading to Social Computing*. Link: <https://dlsanthology.mla.hcommons.org/from-reading-to-social-computing/>
- LÖWENTHAL, Leo, *Irodalom és társadalom. A könyv a tömegkultúrában*. Fordította: KÁRPÁTI Zoltán. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.

- MADÁR János, *Búcsúzunk Nádasdi Évától*. Napút 2011/1. 122–123.
- MADÁR Lajos, *Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények, A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek, F. sorozat 1-2*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1978.
- MANNHEIM Károly, *A nemzedékek problémája*. = Uő. *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 201–253.
- MARGÓCSY István, *A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban*, 2000 2016/1. 79–88.
- MARGÓCSY István, *A versek hasznáról és használatáról*. Élet és Irodalom 2004/28.
- MARGÓCSY István, *Hová lett a bartóki modell a mai magyar költészetből?* = Uő. *Eleven hattyú. Kritikagyűjtemény*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015. 184–194.
- MARGÓCSY István, *Madárúton*. Kritika 1980/5. 23.
- MARGÓCSY István, „névszón ige” (*Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról*) = Uő., „Nagyon komoly játékok”. *Tanulmányok, kritikák*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1996. 259–281.
- MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011.
- MEZEI András, *Első Ének*. = Uő. szerk. *Első Ének*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1968. 7–12.
- MORETTI, Franco, *Distant Reading*. Verso Books, London, 2013.
- MORETTI, Franco, *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. Verso Books, London, 2007.
- MÓRICZ Zsigmond, *Az új írók*. = Uő. szerk. *Mai dekamerón. Az új írók*. Nyugat, Budapest, 1932. 5–11.
- MORSÁNYI Bernadett, *Egyedül szembejövet. Dobai Péter (és) művészete*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- MURÁNYI Gábor, *Irodalmi építkezés. Déry Tibor kiegészései*. = Uő., *A múlt szövedéke. História a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó, Budapest, 2004. 484–488.
- NAGY Gábor, *Utassy József*. MMA Kiadó, Budapest, 2018.
- NAGY SZ. Péter, *Citoyen portrék. A Nyugat „második nemzedéke”*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- NÉMETH György, *A József Attila Kör története. FIJAK/JAK 1973-1981-1989-2009. József Attila Kör – PRAE.HU*, Budapest, 2012.
- NÉMETH György, *A Mozgó Világ története. 1971-1983*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2002.
- NÉMETH G. Béla, *Egy nélkülözhetetlen könyvfajta, mely mindig ellenvetések tömegét váltja ki: az antológia*, In: Uő., *Írók, művek, emberek*, Krónika Nova Kiadó, Budapest, 1998. 223–226.
- NÉMETH Zoltán, *A Kalligram-sztori (Hálózatelmélet, regionalitás, kánon)*. = Uő. *Hálózatelmélet és irodalomtudomány*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2018. 98–110.
- NÉMETH Zoltán, *Hálózatelmélet és irodalomtudomány*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2018. 9–38.
- NÉMETH Zoltán, *Hálózatelmélet, kánon, regionalitás (Sziveri János helyének hálózatelméleti értelmezése a kortárs irodalmi kánonban)*. = Uő. *Hálózatelmélet és irodalomtudomány*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2018. 87–97.
- NÉMETH Zoltán, *Költészet és nemiség... (Hálózatelmélet és irodalomtörténet-írás)*. = Uő. *Hálózatelmélet és irodalomtudomány*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2018. 39–60.
- OLÁH Gábor, *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: LAKNER Lajos, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.
- ONAGY Zoltán, *Másik idő. Beszélgetés Kiss Anna költővel*. Parnasszus 2014/Tavaszi. 12–18.
- ONDER Csaba, *A klasszika virágai. (anthológia – praetexta – narratíva)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003.
- ORTUTAY Gyula főszerk. *Magyar Néprajzi Lexikon. A-E kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- P. L., *Boldogságom erdeje*. Ifjúsági Magazin, 1972/6. 24.

- PARTI NAGY Lajos, *Nagyszótár-cédulák*, Élet és Irodalom 2020/7. 13.
- PÁL Sándor Attila, „De így is, úgy is ebbe a korba zárva”. *Vázlat a Szép versek történetéről, 1964-1991*, Tiszatáj 2014/9. 54–75.
- PÁL Sándor Attila, *Nemzedéki antológiák a Kádár-kor hajnalán. A 15 fiatal költő 105 verse és a Tűz-tánc példája*. In: BENE Sándor – DOBOS István szerk. *Az idő alakzatai és az időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. (Pécs, 2015. augusztus 27-28.)*, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2017. 281–293.
- PÁL-KOVÁCS Dóra, *Társadalmi nemi szerepek Magyarózd táncagyományában*. Doktori értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2019.
- PETHŐ NÉMETH Erika, *Írók, költők Szentendrén*. Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár – Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1990.
- POMOGÁTS Béla, *Az Emberavatás nemzedéke*. = BÉLÁDI Miklós szerk. *A magyar irodalom története 1945-1975*. III/2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 964–970.
- PETRI György, *Szállóigévé lenni, az a legjobb dolog*. Kérdező: Parti Nagy Lajos = Petri György *Munkái III.*, Összegyűjtött interjúk. Magvető Kiadó, Budapest, 2005. 218–243.
- PRÁGAI Tamás, *Kísérlet és önértelmezés a hatvannyolc utáni költészetben*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2004.
- QUAYSON, Ato, *Kòbòlò Poetics: Urban Transcripts and their Reading Publics In Africa*. New Literary History 2010/2 (41), 413–438.
- Sorozatjunkie, *Alapfogalmak: Antológia* (írta: winnie), 2008. 05. 26. 12:56. Link: <https://www.sorozatjunkie.hu/2008/05/26/alapfogalmak-antologia/>
- RADWAY, Janice, *Reading the Romance. Woman, Patriarchy, and Popular Literature*. The University of North Carolina Press, North Carolina, 1984.
- RAINER M. János, *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.
- RÁBA György, *Babits Mihály*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- REICHERT Gábor, *Megfelelési kényszer. Politikum és esztétikum összefüggései Déry Tibor ötvenes évekbeli művészetében*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2018.
- REMÉNYI József Tamás, *Mire készülnek?! – avagy hogyan kell az írókat kezelni* – = ZIMONYI Zoltán szerk. *Lillafüred 1969. Fiatal írók tanácskozása. Teljes jegyzőkönyv, jegyzetek, dokumentum-melléklet*. Széphalom Könyvműhely – Új Kilátó, Budapest, 1995. 173–186.
- RÉVÉSZ Sándor, *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997.
- RÉZ Pál, *Bokáig pezsgőben. Hangozó memoár*. Magvető, Budapest, 2015.
- RICOEUR, Paul, *A tanúság hermeneutikája*. = FABINY Tibor szerk. *A hermeneutika elmélete*. Tanulmányok. JATE Press, Szeged, 1998. 185–208.
- RÓZSA Endre, Győri László = VASY Géza szerk. *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 92–99.
- RÓZSA Endre, Mezey Katalin = Vasy Géza szerk. *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 141–148.
- RÓZSA Endre, Oláh János. = VASY Géza szerk. *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 156–162.
- SÁRI B. László, *Bevezető, avagy irodalomról és politikáról*. = Uő., *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006. 13–24.
- SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014.
- SENEKAL, Burgert A., *Canons and Connections. A New Theory approach to the study of literary systems with specific reference to Afrikaans poetry*. New Academia Publishing, Washington, 2014.

SIPOS Balázs, *Az objektív tekintet tündöklése és bukása*. Dinamo Blog, 2015. 08. 17. Link: https://dinamo.blog.hu/2015/08/17/az_objektiv_tekintet_tundoklese_es_bukasa?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202008

SIPOS Lajos, *Babits Mihály*. Babits Kiadó Kft. Szekszárd, 2008.

Sorozatjunkie, *Alapfogalmak: Antológia* (írta: winnie). 2008. 05. 26. 12:56. Link: <https://www.sorozatjunkie.hu/2008/05/26/alapfogalmak-antologia/>

SÖTÉR István főszerk. *A magyar irodalom története VI. A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

SPIRÓ György, *Íróvá útve. Műfajtalankodásunk története*. = DÉRCZY Péter szerk. *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 13–31.

SPIRÓ György, *Malaccal teljes éveink. Esszék*. Magvető Kiadó, Budapest, 2020.

STANDEISKY Éva, *Unalom és izgalom. Az irodalmi folyóiratok és a hatalom viszonya a Rákosi- és a Kádár-korban*. Alföld 2020/6. 30–40.

STEFKA István, *Isten malmai lassan, de biztosan örölnék. Beszélgetés Szentmihályi Szabó Péterrel*. Ez a Hét 1996/34. 19–21.

SZABÓ Gábor, *„Vagyok, mit érdekelne” (szélgjegyzetek Petrihez)*. Műút-könyvek, Miskolc, 2013.

SZABÓ Martina Katalin – RING Orsolya – VINCZE Veronika, *1956 és 1989 között keletkezett propagandaszövegek nyelvi sajátosságai*. = BEREND Gábor – GOSZTOLYA Gábor – VINCZE Veronika szerk. *XVI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged, 2020. január 23–24. SZTE-TTIK, Informatikai Intézet, Szeged, 2020. 357–368.

SZERDAHELYI István, *Negyven év után. Beszélgetés Tóth Dezsővel*. Kritika 1985/2. 5–7.

SZILÁGYI Ákos, *A „fiatal irodalom” mint megtévesztés és hamis tudat, avagy a „fasírozott anatómiája”*. = Uő., *Nem vagyok kritikus!* Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 382–404.

SZILÁGYI Ákos, *Két szék között, a pad alatt. Vázlat a hetvenes évek konzervativizmusáról*. = VERES András szerk., *A hetvenes évek kultúrája. Tanácskozás a Fiatal Művészek Klubjában 1980. április 10–12*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002. 16–17.

SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014.

SZILÁGYI Márton, *Irodalomtörténet és társadalomtörténet*. = BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József szerk., *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 559–572.

SZILÁGYI Márton, *Összeköt vagy elválaszt? A nemzedék mint irodalomtörténeti magyarázóelv*. = GYÁNI Gábor – LÁCZAY Magdolna szerk. *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*, Nyíregyháza, 2008. 17–27.

SZILÁGYI Zsófia, *Az éretlen Kosztolányi*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2017.

SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2013.

SZOLLÁTH Dávid, *A forradalmi költőtriász. A Petőfi-Ady-József Attila-kánon az ötvenes és a hatvanas években*. Literatura 2009/4. (35), 446–458.

SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Balassi Kiadó, Budapest, 2011.

SZOLLÁTH Dávid, *Magyar irodalmi mező az 1920-as években*. Literatura 2015/2. 161–184.

SZÖNYEI Tamás: *Titkos írás 1-2. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. Noran Könyvvesház, Budapest, 2012.

TAKÁCS Zsuzsa, *Ha láttál, tudod, hogyan élek. Ménesi Gábor beszélgetése*. Jelenkor, 2004/1. 38–44.

TAKÁTS József, *A mérlegelő modernizátor*. Élet és Irodalom 2020/31. 21.

TAKÁTS József, *Az elsüllyedt almező*. Forrás 2010/4. 42–50.

TANDORI Dezső, *Hérakleitosz megúszná?? Avagy: modern, posztmodern, mecenatúra stb. „A 48-ból” (1956–2003)*. = Uő., *A Holnap Utáni. Tanulmányozások*. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2005.

- TARJÁN Tamás, Béres Attila. = VASY Géza szerk., *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 78–82.
- TARJÁN Tamás, *Szemmagasságban*. Magyar Ifjúság 1982/39. 31.
- TASI József, *Nagy László indulásai*. Tiszatáj 1995/7. 44–52.
- TÁBOR Ádám, *A váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavangárd irodalomról és művészetről*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- TÁBOR Ádám, *Az Örley Kör*. Beszélő 1999/május. 93–95.
- Többé nem tiltott gyümölcs a Beszélő*. Petri György válaszol. A kérdező FARKAS Zoltán, 168 óra, 1989. május 9. 1. évf. 2. szám, 19.
- TÖZSÉR Árpád, *Az érzékek csöcseléke. Naplók (1998-2000) naplója*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011.
- VALUCH Tibor – RÓBERT Péter, *Generációk a történelemben és a társadalomban. Generációs politikai attitűdök és részvételi minták történeti-szociológiai megközelítésben*. = VALUCH Tibor, *Mindennapi történeteink. Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2020.
- VAMOS Miklós, *Hogy volt – Lábát ne szagold*, Élet és Irodalom, XLVIII. évfolyam 20. szám, 2004. május 14. <https://www.es.hu/cikk/2004-05-17/vamos-miklos/hogy-volt.html>
- VAMOS Miklós, *Hogy volt – Vákuumkályhás pedig nincsen*, Élet és Irodalom, XLIX. évfolyam 5. szám, 2005. február 4. <https://www.es.hu/cikk/2005-02-06/vamos-miklos/hogy-volt.html>
- VAN GENNEP, Arnold, *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. Fordította: VARGYAS Zoltán.
- VASY Géza, *A Kilencek. Az Elérhetetlen föld alkotói*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002.
- VASY Géza, *Az antológiák felettébb szükséges voltáról*. = Uő. *Költői világok*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003. 5–14.
- VASY Géza, *Az Első Ének – egy emberöltővel később*. = Uő. *Költői világok*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003. 143–151.
- VASY Géza, *Az első évtized*. = Uő. szerk. *Fiatal magyar költők 1969–1978*. Kortársaink. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 7–30.
- VASY Géza, *Apáti Miklós*. = Uő. szerk. *Fiatal magyar költők 1969-1978*. Kortársaink, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 57–66.
- VASY Géza szerk. *Fiatal magyar költők. 1969-1978*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- VERES András, *Az ismeretlen Konrád*. = SZABÓ B. István szerk., *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet–MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1994. 302–311.
- VERES András, *Az írók és a hatalom a hatvanas évek elején. 1962: „Mi általában nem udvarolunk az íróknak”* Villanyspenót, 2009. Link: <https://irodalom.oszk.hu/villanyspenot/#!/fejezetek/x7lfYTOaS0W8UbskrDsrTQ>
- VERES András, *Magyar irodalmi kánon a hetvenes években*. = Uő. *Távolodó hagyományok. Irodalom- és esztétörténeti tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 145–163.
- VERES András, *Sőtér István, a 20. századi magyar irodalom kutatója*. Irodalomtörténeti Közlemények 117 (2013) 399–408.
- VERESS Károly, *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Pro Philosophia – Polis, Kolozsvár, 1999. 216–287.
- VIDA János, *Kínai irodalmi viták*. Kritika 1985/6. 23–24.
- VIRÁG Zoltán, *A margó vándorai. Az Új Symposionról*. Híd 2005/6. 41–61.
- VIRÁG Zoltán, *Az azúr enciklopédiája. Tolnai Ottó írásművészetéről*. Forrás 2003/11. 114–118.
- ZALABAI Zsigmond, *Ki lát meg minket?* A Hét 1978/52. 11.
- ZALÁN Tibor, *Arctalan nemzedék*. = DÉRCZY Péter szerk. *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 35–56.

ZIMONYI Zoltán szerk. *Lillafüred 1969. Fiatal írók tanácskozása. Teljes jegyzőkönyv, jegyzetek, dokumentum-melléklet*. Széphalom Könyvműhely – Új Kilátó, Budapest, 1995.

ZOLTÁN Gábor, *Szép versek 1944*. Tekintet 2017. június 9. Link: <http://tekintet.hu/index.php/proza/138-szep-versek-1944>

ZOLTÁN Gábor, *Szép versek 1944*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2020.

ZOLTÁN Gábor, *Város*. Kalligram 2019/10. Link: <https://dunszt.sk/2019/10/12/kalligram-2019-10-zoltan-gabor-esszeje>

ZOLTÁN Gábor, *Városok szép tornyai hullnak*. Jelenkor 2019/9. 941–953.

13.1 Antológiák

A mi országunk. Három erdélyi költő. Előszó: KOSZTOLÁNYI Dezső. Budapest, 1925.

A szó fegyverével. Fiatal katonai írók művei. Katonai Kiadó, Budapest, 1956.

ÁFRA János szerk. *R25. A rendszerváltás után született generáció a magyar lírában*. József Attila Kör – Prae.hu, Budapest, 2015.

ÁGOSTON Vilmos – CSIKI László szerk. *Kimaradt szó. Fiatal költők antológiája*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1979.

ALEXA Károly – TÁRNOK Zoltán szerk. *Isten tenyerén ülünk. Fiatal írók antológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.

ANDRÉ Ferenc – HORVÁTH Benji szerk. *Címtelen föld: fiatal erdélyi metamodern líra*. Erdélyi Híradó Kiadó – Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár, 2020.

ANGYAL János szerk. *Elérhetetlen föld. Kilenc költő versei*. Írószövetség KISZ-szervezete, Budapest, 1969.

receptió:

ALMÁSI Miklós, *Keresem a költőt... (Jegyzetek az Elérhetetlen föld c. antológia lapszélére)*. Kritika 1970/2. 47–50.

ANGYAL János, *Az Elérhetetlen föld sorsa és fogadtatása*. Mozgó Világ 1971/1. 103–105.

CZINE Mihály, *Elérhetetlen föld*. Népszava, 1970. január 10. 8.

FARAGÓ Vilmos, *Elkésett nemzedék*. Élet és Irodalom 1970/4. 11.

GÖRÖMBEI András, *Elérhetetlen föld. Kilenc fiatal költő versei*. Alföld 1970/3. 89–92.

HAJDÚ Ráfis, *Tartalék hadsereg. Jegyzetek a Naponta más és az Elérhetetlen föld című antológiákról*. Irodalomtörténet 1970/4. 992–997.

HALÁSZ Géza Ferenc, *Pályakezdő költőink*. Forrás 1970/2. 79–83.

HORGAS Béla, *Irodalom és lehetőség*. Valóság 1970/3. 96–101.

ILIA Mihály, *Új költők sorakoznak*. Tiszatáj 1970/4. 367–373.

KABDEBŐ Lóránt, *Elérhetetlen föld – kilenc költő versei*. Kortárs 1970/8. 1324–1327.

KENYERES Zoltán, *Új költészet elé? Jegyzetek két antológiáról*. Népszabadság, 1970. január 11. (9. szám, Vasárnapi melléklet, 7.)

KISS Dénes, *Levél az „Elérhetetlen föld”-ről*. Jelenkor, 1970/4. 405–408.

KÖNCZÖL Csaba, *Elérhetetlen föld*. Kritika 1970/3. 33–36.

POMOGÁTS Béla, *Fiatal költők és írók három antológia tükrében*. Könyvtáros 1970/9. 557–560.

SZABOLCSI Miklós, *Tűnődés új költőkről*. Új Írás 1970/3. 92–98.

ZIMONYI Zoltán, *Költőavatás*. Palócföld 1970/1. 88–89.

ANGYAL János szerk. *Elérhetetlen föld 1994*. Anonymus Kiadó, Budapest, 1994.

ANTAL Sándor sajtó alá rend. *A Holnap. Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka versei*. A Holnap Irodalmi Társaság Kiadása, Nagyvárad, 1908.

- A Holnap új versei. Második könyv.* Deutsch Zsigmond és Társa, Budapest, 1909.
- Április 4. Fiatal írók írásai felszabadulásunk nyolcadik évfordulójára.* Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1953.
- Az idő balján. Elérhetetlen föld – negyven év.* Napkút Kiadó, Budapest, 2009.
- BABITS Mihály szerk. *Új Anthologia. Fiatal költők 100 legszebb verse.* Nyugat, Budapest, 1932.
- BALÁZS Imre József szerk. *A meghajlás művészete. A Korunk fiatal szerzőinek antológiája.* Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2008.
- BALLA Kálmán – GRENDÉL Lajos szerk. *Próbaút. Antológia.* Madách Kiadó, Pozsony, 1986.
- BÁNYAI János – BOSNYÁK István – TOMÁN László szerk. *Kontrapunkt. (Symposion 61–63).* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1964.
- BÁRÁNY Tibor szerk., *Édes hazám. Kortárs közéleti versek,* Magvető Kiadó, Budapest, 2012.
- BÉLÁDI Miklós szerk. *Vándorének. Nyugat-európai és tengerentúli magyar költők.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- BENCE Ottó – FEJÉR Balázs – FICSKU Pál szerk. *Táncrend. Törökfürdő Alapítvány – Seneca Kiadó, Budapest, 1994.*
- BERKES Erzsébet – RÓNAY László szerk. *Két dióhéj. Nyugati-európai és tengerentúli magyar prózairók.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- BERKOVICS György – ILLÉS Endre – GONDOS Ernő – MOCSÁR Gábor szerk. *Folyamatos jelen. Fiatal szociográfusok antológiája.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- BERTÓK László szerk. *Fél korsó hiány.* Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Baranya megyei Bizottsága, Pécs, 1980.
- BERTÓK László – GALAMBOSI László – MAKAY Ida, *Lengő fényhidak.* Jelenkor – Magvető, Pécs, 1964.
- BIRÓ Lajos Pál szerk. *Fiatal Írók Antológiája.* Új Vetés, 1935.
- BODOR Aladár szerk. *Bontakozó szárnyak.* Losonc, 1910.
- Bokréta. Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Madai Gyula és Oláh Gábor költeményei.* Debrecen, Városi nyomda, 1902.
- Új Bokréta,* 1904.
- Harmadik könyv,* Singer és Wolfner, Budapest, 1908.
- Negyedik könyv,* Csokonai Kör, Debrecen, 1928.
- BOR Ambrus szerk. *Eső a szilfák levelén – (fiatal prózairók antológiája),* Magvető Kiadó, Budapest, 1975.
- BORBÉLY Sándor szerk. *Universitas '68. Egyetemi és főiskolai hallgatók irodalmi antológiája.* Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1968.
- BORBÉLY Sándor szerk. *Universitas '70. Egyetemi és főiskolai hallgatók irodalmi antológiája.* Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1970.
- BORI Imre – SZELI István – TOMÁN László szerk. *Gyökér és szárny. Jugoszláviai magyar költők.* Forum Kiadó, Újvidék, 1976.
- BORY Zsolt szerk. *Kelet felől. Fiatal Szabolcs-Szatmári írók antológiája.* Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza, 1974.
- BUDA Ferenc szerk. *Homokfűvás.* Bács-Kiskun Megyei Tanács, Kecskemét, 1986.
- CSEKE Gábor szerk. *Vitorla-ének „újrátöltve” 1967-2017.* Polis Kiadó, Kolozsvár, 2017.
- CSUKA Zoltán szerk. *Kéve.* 1928.
- DARÁZS Endre – GYÖRE Imre – IMRE Katalin szerk. *Tűz-tánc. Fiatal költők antológiája.* Magvető Kiadó, Budapest, 1958.
- DÉNES Béla – RADNÓTI Miklós szerk. *Korunk. Tizenkét fiatal költő.* Független Szemle, 1935.
- DOMOKOS Mátyás szerk. *A magunk kenyerén.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- DOMOKOS Mátyás szerk. *Költők egymás közt.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

receptió:

- BORBÉLY Sándor, *Új költők és írók. (Jegyzetek a közelmúlt antológiáiról)*. Kortárs 1970/6. 977–979.
- FARAGÓ Vilmos, *Elkésett nemzedék*. Élet és Irodalom 1970/4. 11.
- FENYŐ István, *Fiatal írók két antológia tükrében*. Kritika 1970/3. 28–32.
- G. SZABÓ László, *Költők egymás közt*, Magyar Hírlap 1969. december 29. hétfő, 6.
- GÖRÖMBEI András, *Költők egymás közt*. Irodalomtörténet 1970. 2/52. 739–743.
- HAJDÚ Ráfis, *Szivárványének*. Társadalmi Szemle, 1970/4. 132–134.
- HALÁSZ Géza Ferenc, *Pályakezdő költőink*. Forrás 1970/2. 79–83.
- HORGAS Béla, *Irodalom és lehetőség*. Valóság 1970/3. 96–101.
- ILIA Mihály, *Új költők sorakoznak*. Tiszatáj 1970/4. 367–373.
- KENYERES Zoltán, *Új költészet elé? Jegyzetek két antológiáról*. Népszabadság, 1970. január 11. (9. szám, Vasárnapi melléklet, 7.)
- Költők egymás közt. Bemutakozás az Írószövetségben*. Esti Hírlap, 1969. december 5. péntek, 2.
- Költők társbérletben. A Szépirodalmi Kiadó antológiája*. (Szekrényessy) Esti Hírlap, 1969. október 4. 2.
- MAJOR Ottó, *Költők kórusa*. Tükör, 1969. 12. 23. (51. szám) 21.
- POMOGÁTS Béla, *Költők egymás közt*. Alföld 1970/4. 126–129.
- STENCZER Ferenc, *Íróavatás*. Napjaink 1970/3. 11.
- Szabolcsi Miklós, *Tünődés új költőkről*. Új Írás 1970/3. 92–98.
- TAMÁS Bertalan, *Költők egymás közt*. Theologiai Szemle, 1970/9-10. 294.
- ZIMONYI Zoltán, *Költőavatás*. Palócföld 1970/1. 88–89.
- DUBA Gyula szerk. *Fekete szél. Fiatal szlovákiai magyar prózaírók antológiája*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1972.
- EGYED Péter szerk. *Ajtók. Fiatal prózaírók antológiája*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.
- ELEK Artúr, Előszó. = Uő, szerk. *Ujabb magyar költők – Lyrar Anthologia*. Nyugat, Budapest, 1911.
- ELEK István szerk. *Üdvözlét*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- Elérhetetlen föld II*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
- Elérhetetlen föld 50*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2019.
- ENDRŐDI Sándor, *A magyar költészet kincsháza*, Athenaeum Irod. és Nyomdai R.-társ., Budapest, 1895.
- ERDŐS László szerk. *Visszhang. Fiatal prózaírók antológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1962.
- FÁBIÁN Zoltán – SZAMOS Rudolf szerk. *Ébredés*. Magvető Kiadó, Budapest, 1959.
- FARAGÓ Kornélia szerk. *Rituális labdajátékok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010.
- FEHÉR Ferenc – MÉSZÁROS Mária szerk. *Jövőbe ívelő utak. Válogatás a jugoszláviai magyar írók és költők műveiből*. Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1979.
- FÉJA Géza szerk. *Fiatal magyar líra*. Tornalja, é. n.
- Fiatal alkotók antológiája 1971*. KISZ Komárom megyei Bizottsága, Komárom, 1971.
- Fiatalok könyve*. Julius Fischer Verlag, Bécs, 1924.
- Fiatalok rivaldája. Hat színmű*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
- Fiatalok rivaldája. Nyolc színmű*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.
- Fiatal szlovákiai magyar költők*. Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó, Pozsony, 1958.
- FODOR András szerk. *Pályakezdő költők 1971-1974*. A Magyar Írók Szövetsége Költői Szakosztályának kiadványa. Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme, Budapest, 1976.
- FODOR András szerk. *Pályakezdő költők 1975-1980*. Magyar Írók Szövetsége, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum nyomdája, Budapest, 1981.
- FODOR András szerk. *Verses országjárás*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977.

FOGARASI Zsolt – KOVÁCS Eszter szerk. *Köztéri mulatság. Fiatal írók antológiája*. Palatinus Kiadó, Budapest, 1998.

FÖLDES Mihály – KOVÁTS Miklós szerk. *Fiatal Írók Antológiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1951.

FÖLDES Mihály szerk. *Májusi kórus. Harcos versek gyűjteménye*. Budapest, 1945.

FÜLÖP László – JUHÁSZ Béla – TÓTH Endre szerk., *Együtt. Debreceni és Hajdú-Bihar megyei fiatal alkotók antológiája*, Hajdú-Bihar megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztálya és a KISZ Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, Debrecen, 1971.

GÁLL Attila szerk. *Mozdonytűz. Fiatal írók antológiája*. Erdélyi Híradó Kiadó – Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy – Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár-Budapest, 2014.

GÁLL István szerk. *Naponta más. (Fiatal prózaírók antológiája)*. Magvető Kiadó, Budapest, 1969.

GÁRDONYI Béla – SARKADY Sándor szerk. *Érlelő. Győr – Sopron megyei fiatalok antológiája. Versek, novellák*. Győr, 1973.

GÖRÖMBEI András – JUHÁSZ Béla – KUN András – MÁRKUS Béla – VÁRKONYI Anikó szerk., *Közelítések. Az Alföld Stúdió antológiája*, Hajdú-Bihar megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztálya és a KISZ Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, Debrecen, 1975.

GYÖRE Balázs – RÁCZ Péter – TÁBOR Ádám szerk. *Lélegzet. Antológia*. (JAK-füzetek 14.) Magvető Kiadó, Budapest, 1985.

HAJNAL Anna – JUHÁSZ Ferenc szerk. *Új termés. Fiatal költők antológiája*. Budapest, 1952.

HANGAY Sándor szerk. *Azért is! Harc az öregek ellen. Az elsüllyesztett fiatal magyar irodalom kiáltványa*. Budapest, 1931.

HARSÁNYI Zoltán szerk. *Fiatal magyar költők. Válogatás a mai magyar lírából*. Diákkönyvtár. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1964.

Három fiatal költők. Kassa, 1954.

Három ifjú költő. Pozsony, 1943.

Három költő. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

HATVANI Dániel szerk. *Peremvidéken. Békés megyei fiatalok írásai*. KISZ Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1981.

HATVANI Dániel szerk. *Szavak piacán. Négy fiatal költő, Virágh József, Szilágyi Zoltán, Lezsák Sándor, Hideg Antal versei*. Bács-Kiskun megyei Tanács, Kecskemét, 1981.

Heten vagyunk. Miskolc, 1909.

Hét hang. Bev. Kállai Gyula. Horizont, Budapest, 1942.

HORVÁTH János, *Magyar versek könyve*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1937.

ILLÉS Lajos szerk. *Tiszta szigorúság. Fiatal költők antológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1963.

Jóság. Hoffmann és Társa, Budapest, 1929.

K. KABAI Ióránt szerk. *Egészrész. Fiatal költők antológiája*. József Attila Kör – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

KÁLDI János szerk. *Új fény. A fiatal magyar írónemzedék könyve – Versek és prózák*. Szombathely, 1946.

KÁRPÁTI Aurél szerk. *Új magyar líra. Fiatal költők antológiája*. Vajda János Társaság, 1934.

KÉPES Géza szerk. *Szeretlek*. Studio, Budapest, 1947.

KERESZTESI József szerk. *Telep-antológia*. Scholar Kiadó, Budapest, 2009.

KIRÁLY István – KLANICZAY Tibor – PÁNDI Pál szerk., *Hét évszázad magyar versei I-IV.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

KIRÁLY István – KISS Lajos szerk. *Szegedi fiatalok antológiája*. Szegedi Tudományegyetem Collegium Artiuma – Szépirodalmi Könyvkiadó, Szeged, 1959.

KOMLÓS Aladár szerk. *Költők kórusa*. 1943.

- KONCZ József szerk. *Sor. Tíz fiatal vasi költő antológiája*. KISZ Vas megyei Bizottsága – Megyei Népművelési Tanácsadó, Szombathely, 1971.
- KORMOS István szerk. *Add tovább! 55 mai költő és író*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1976.
- KOSZTOLÁNYI Dezső szerk., *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*, Pallas Rt. Budapest, 1921. Bővített kiadása: 1928.
- KÖRÖSSI P. József szerk. *A költészet másnapja. Válogatás fiatal költők műveiből*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986.
- KÖRÖSSI P. József – TAKÁCS József szerk. *Fiatal írók könyve. Versek, novellák, esszék*. Holnap Kiadó, Budapest, 1989.
- KÖRÖSSI P. József szerk. *Kutyabajok. Válogatás pályakezdő írók műveiből*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1987.
- „Kováts!” – *Jelenlét*-revü. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- KULCSÁR Ferenc szerk. *Piknik a Szaharában. Fiatal írók antológiája*. Lilium Aurum – Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1993.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő – ZALÁN Tibor szerk., *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
- LAJOSSY Sándor – NÁDASSY T. Jenő szerk. *Ismertek minket? Költői anthológia*. Harsona Kiadó, London, 1971.
- LÁSZLÓ Gyula szerk. *Tükörképek '84. Válogatás a Szolnok megyei Fiatal Alkotók Klubja tagjainak munkáiból*. Szolnok Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Szolnok, 1984.
- LÁSZLÓFFY Aladár szerk. *Vitorla-ének. Fiatal költők antológiája*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1967.
- MAKKAI László – VAJTHÓ László szerk. *Új magyar költők I–II*. Budapest, 1937.
- MANDICS György szerk. *Hangrobbanás. 13 fiatal költő*. Facla Kiadó, Temesvár, 1975.
- MARAFKÓ László szerk. *Készülődések ideje. Fiatal pécsi írók és művészek antológiája*. Pécs megyei Város Tanácsa, Pécs, 1975.
- Március. Irodalmi antológia*. „Múzsá”, Budapest, 1942.
- MARKÓ Béla szerk. *Alapművelet. Fiatal költők antológiája*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1985.
- Mérleg*. Budapest, 1942.
- Mérték. Tanulmányok, versek, elbeszélések*. A Munkásírók kiadása, Budapest, 1943.
- MEZEI András szerk. *Első Ének. Fiatal költők versei*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1968.

recepció:

- BORBÉLY Sándor, *Első Ének*. Magyar Ifjúság, 1968. május 17. 17.
- CSUKÁS István, *Első ének*. Kortárs 1969/3. 486–488.
- d. t., *Szép versek – Első Ének – Két antológia*. Fejér Megyei Hírlap, 1968. április 7. 7.
- DERSI Tamás, *Válasz egy zavaros kritikára*. Esti Hírlap 1968. július 19. 2.
- FARAGÓ Vilmos, *Félezer vers.* = Uő., *Perben – harag nélkül. Kritikai jegyzetek a mai magyar irodalomról*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969. 295–299.
- FARKAS László, *A költészet kapujában*. Új Írás 1968/9. 112–113.
- FECSKE Csaba, *Az idő rostája*. Észak-Magyarország, 1998. december 8., kedd, 8.
- FÜLÖP László, *Első Ének*. Alföld 1968/8. 75–77.
- HAJNÁDY Zoltán, *Első Ének*. Tiszatáj 1968/6. 566.
- HALMOS Ferenc – SIPOS Áron, *Kritikust tolláról...* Kritika 1968/10. 36–38.
- HERNÁDI Miklós, *Mit ér a költő, ha fiatal?* Valóság, 1968/8. 60–63.
- KENYERES Zoltán, *Az irodalom küszöbén*. Népszabadság, 1968. július 13. 8.
- MEZEI András, *Gyanúsak vagy gyanúsítottak? Válasz a Kritika kritikájára*. Magyar Hírlap, 1968. július 21. 10.
- POMOGÁTS Béla, *Első Ének. Jegyzetek a fiatal költők antológiájáról*. Jelenkor 1968/6. 556–559.
- RÓZSA Endre, *Egy kritika örvényei*. Kritika 1968/10. 39–40.

- SZABOLCSI Miklós, *Szabálytalan jegyzet – nehéz ügyről*. Kritika 1968/11. 3–6.
- Szép versek és Első ének. Esti Hírlap, 1968. március 27. 2.
- SZERDAHELYI Edit, *Olvasónapló (hárman az Első Ének költői közül)*. Új Symposion, 1968. 42. sz. 10–11.
- ti, *Első Ének – Fiatal költők versei*. Szolnok Megyei Néplap, 1968. április 11. 5.
- VARGA Lajos, *Jegyzetek legfiatalabb líráinkról*. Kritika 1968/7. 43–47.
- VÁRKONYI Mihály, *Közös egyéniségek. Gondolatok az Első ének című versgyűjteményről*. Magyar Hírlap, 1968. május 26. 11.
- VASY Géza, *Az Első Ének – egy emberöltővel később*. = Uő. *Költői világok*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003. 143–151.
- Miskolci fiatal költők és írók műveiből. Miskolc, 1941.
- MONOSTORI Imre – TÓTH László szerk. *A megértés nehézségei. Komárom-Esztergom megyei pályakezdő költők*. József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 1992.
- MÓRICZ Zsigmond, *Az új írók*. = Uő. szerk. *Mai dekamerón. Az új írók*. Nyugat, Budapest, 1932.
- Munkások*. Magyar Élet, Budapest, 1944.
- NEMESKÜRTY István szerk. *Előjáték. Fiatal prózaírók elbeszélései*. Magvető Kiadó, Budapest, 1959.
- NYERGES Gábor Ádám – TARCSAY Zoltán – TÖRÖK Sándor Mátyás – FRÁTER Zoltán szerk. *Beszámított veszteség. Az Apokrif szerzőinek antológiája*. Napkút Kiadó, Budapest, 2009.
- Ötödik évszak. Fiatal írók antológiája*. Igaz Szó Kiadó, Marosvásárhely, 1980.
- PAPP Endre szerk. *A névjegyen. Tizenkét fiatal szerző*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2001.
- PAPP Endre szerk. *A névjegyen II. Tizenkét fiatal szerző*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2004.
- PARTI NAGY Lajos szerk. *Ká! Ká! Ká! – a Fölőspéldány gyűjtése*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- RÉTHY Ernő szerk. *Fiatal Írók Gyűjteménye. Elbeszélések, jelenetek, versek*. Budapest, 1934.
- Második kötet*, 1935.
- Harmadik kötet*, 1936.
- Negyedik kötet*, 1937.
- RÉZ Pál szerk. *Ne mondj le semmiről*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- RADÓ Antal összeáll. *Költők albuma. Jelenkori magyar költők versei*. Lampel Róbert kiad. Budapest, 1890.
- REMÉNYI József Tamás – TURCZI István szerk. *Használati utasítás. Versantológia*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2008.
- RÉZ Pál – VAS István szerk., *Magyar írók Rákosi Mátyásról*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1952.
- SEBESTYÉN György szerk. *Röppenj szikra!* Budapest, 1948.
- SIMON István szerk. *15 fiatal költő 105 verse*. Magvető Kiadó, Budapest, 1957.
- SÖTÉR István szerk. *Négy nemzedék. Élő magyar költők*. Budapest, 1948.
- SZABÓ Zoltán szerk. *Kilenc költő*. Magyar Könyves Céh, London, 1959.
- SZÁNTÓ István szerk. *Harmadkor antológia 1989. A Harmadkor melléklete*. Szeged, 1989.
- SZEKÉR Endre – VARGA Mihály szerk. *Egy marék parázs. Buda Ferenc, Gál Farkas, Goór Imre, Hatvani Dániel versei*. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét, 1968.
- SZERB Antal összeáll., *Száz vers*. Officina, Budapest, 1944.
- SZIGETI Lajos szerk. *Gazdátlan hajók. Szegeden élő fiatal költők antológiája*. Magyar Írók Szövetsége, Szeged, 1979.
- SZÍJÁRTÓ István szerk. *Vaspróba '75. Somogyi fiatal alkotók antológiája*. KISZ Somogy megyei Bizottsága, Kaposvár, 1975.
- SZÍJÁRTÓ István szerk. *Vaspróba '77. Somogyi fiatal alkotók antológiája*. KISZ Somogy megyei Bizottsága, Kaposvár, 1977,

SZÍJÁRTÓ István szerk. *Vaspróba '79. Somogyi fiatal alkotók antológiája*. KISZ Somogy megyei Bizottsága, Kaposvár, 1979.

SZÍJÁRTÓ István szerk. *Vaspróba '81. Somogyi fiatal alkotók antológiája*. KISZ Somogy megyei Bizottsága, Kaposvár, 1981.

SZÍJÁRTÓ István szerk. *Vaspróba '85. Somogyi fiatal alkotók antológiája*. KISZ Somogy megyei Bizottsága, Kaposvár, 1985.

SZIKLAY Ferenc szerk. *Lírai antológia Szlovenszko és Ruszinszko magyar költőinek alkotásaiból*. Ludwig Vögggenreiter Verlag (Magyar Osztály) Berlin, 1926.

SZILÁGYI Péterné szerk. *Fiatal magyar prózaírók*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.

SZÜCS László – TASNÁDI-SÁHY Péter szerk. *Élő Várad antológia*. Várad folyóirat, Nagyvárad, 2017.

TAMÁSI OROSZ János – KOCSIS Lajos szerk. *Átfordult idő. Fiatal költők antológiája*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Tizenegyek. Kolozsvár, 1923.

TOLDI Éva szerk. *A varázsszobor. Fiatal prózaírók könyve*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990.

TOLDI Éva szerk. *Te-leírt világ. Fiatal költők versei*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987.

Tollal és szerszámmal. Benjámin László, Földeák János, László Gyula, Vaád Ferenc versei, Darvas József bevezetőjével. Budapest, 1941.

TOLNAI Ottó szerk. *hol ó hol*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968.

TÓTH László – KULCSÁR Ferenc szerk. *Megközelítés. Fiatal költők és képzőművészek antológiája*. Madách Kiadó, Pozsony, 1980.

Többszámban. Fiatal alkotók antológiája 1971. KISZ Komárom megyei Bizottsága, 1971.

TÖZSÉR Árpád szerk. *Egyszemű éjszaka. Fiatal szlovákiai magyar írók*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1970.

Új Arcvonal. Kolozsvár, 1931.

Új Auróra. Fiatal költők antológiája. Cserépfalvi, 1940.

Új Erdélyi Antológia. Kolozsvár, 1937.

Új hajtások. Fiatal szlovákiai magyar írók és költők antológiája. Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, Pozsony, 1953.

Üdvözlégy szabadság. Kolozsvár, 1942.

VAJTHÓ László szerk. *Mai magyar költők. A fiatal magyar költőnemzedék negyven lírikusának versei*. 1941.

Varázslataink. Fiatal költők antológiája. Dacia Kiadó, Kolozsvár, 1974.

VAS István szerk. *Három fiatal költő*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1951.

VASY Géza szerk. *A medveölő fia. Fiatal prózaírók antológiája*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1981.

VASY Géza szerk., *Madárúton. 45 fiatal költő*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1979.

VASY Géza szerk., *Tengerlátó*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977.

VÉRTES Jenő szerk. *12 költő*. Mentor, Budapest, 1940.

VILMON Gyula szerk. *Ahol a sziget kezdődik. Fiatal prózaírók antológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1971.

VINKÓ József szerk. *Hiánydramaturgia. (Fiatal magyar drámaírók)*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1982.

VÖRÖS László szerk. *A hazatérés lehetőségei. Fiatal szegedi költők antológiája*. TIT Csongrád megyei szervezete, Szeged, 1983.

ZÁKÁNYI Bálint szerk. *Pőre lobogók. Fiatal református költők antológiája*. Ráday Kollégium Sokszorosító Műhelye, Budapest, 1987.

ZIMONYI Zoltán szerk. *Az ének megmarad. Hetek. Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József, Serfőző Simon versei.* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, Miskolc, 1985.

13.2 Önálló első kötetek

- ÁCS Jenő, *Hajnali kaszák. Válogatott versek 1964-1994.* Antológia Kiadó és Nyomda Kft. Lakitelek, 1994.
- APÁTI Miklós, *Vándorút.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- BÁLINT Lea, *Boldogságom erdeje.* Magvető Kiadó, Budapest, 1972.
- BEBESI Károly, *A munkások városa. A komlói munkásság élet- és munkakörülményei 1970-1980.* Komló Város Tanácsa, Komló, 1981.
- BENCZE József, *Cigányderes.* Somogy megyei Tanács Művelődési Osztálya, Kaposvár, 1974.
- BENEY Zsuzsa, *Tűzföld.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- BÉRES Attila, *Beüzetés a paradicsomba.* Magvető, Budapest, 1970.
- BISZTRAY Ádám, *Erdőntúli táj.* Magvető Kiadó, Budapest, 1972.
- BÖRCSÖK Mária, *Harminchárom vers.* Pécs, 1978.
- BUZÁS Andor, *Tengerceppnyi falu.* Aquincum Kiadó, Budapest, 2005.
- DOBAI Péter, *Kilovaglás egy őszi erődből.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1973.
- DOBOS Éva, *Kísértések – Versek. Z-füzetek,* 1991.
- DOBOS Hajnal, *A Te parancsod.* Magánkiadás, 1993.
- GUTAI Magda, *Zászló a hóban.* Magvető Kiadó, Budapest, 1968.
- GYÖRI László, *Ez a vers eladó.* Magvető Kiadó, Budapest, 1968.
- HAJAS Tibor, *Szövegek.* Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2005.
- HALMOS Ferenc, *Illő alázattal.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979.
- HARASZTI Miklós, *Költők, dalok, forradalmak.* Zeneműkiadó, Budapest, 1969.
- HORVÁTH Lajos, *Új Déva vára.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1974.
- ISZLAI Zoltán, *Lármafa.* Magvető Kiadó, Budapest, 1970.
- KEMENCZKY Judit, *A vesztő.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979.
- KERESZTES Ágnes, *Halálod ellen.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969.
- KERTÉSZ Péter, *Hangulatjelentés.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.
- KISS Anna, *Fabábu.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1971.
- KISS Benedek, *Gazdátlan évszak.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1970.
- KONCZEK József, *Galambok, galambok a történelemben.* ELTE Közművelődési Titkársága, Budapest, 1984.
- KOVÁCS István, *Havon forgó ég.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1973.
- MEZEY Katalin, *Amíg a buszra várunk.* Magvető Kiadó, Budapest, 1970.
- NÁDASDI Éva, *Centrum és cella.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1975.
- OLÁH János, *Fordulópont.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1972.
- ORAVECZ Imre, *Héj.* Magvető Kiadó, Budapest, 1972.
- PARDI Anna, *Távirat mindenkinek.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971.
- PASS Lajos, *Első rekviem.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1975.
- PETRI György, *Magyarázatok M. számára.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971.
- PÉNTEK Imre, *Éjféli pályaudvar.* Magvető Kiadó, Budapest, 1974.
- RÁTAI MAGYAR Katalin, *Lót felesége.* Orpheusz Kiadó, Budapest, 2004.
- RÓZSA András, *Fekete sárkány.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1974.
- RÓZSA Endre, *Kavicsszüret.* Magvető Kiadó, Budapest, 1970.
- SORBÁN-SZABÓ Zoltán, *Filmolvasókönyv. Film-versek a 100 éves mozi tiszteletére.* Dunaprint Kft. Budapest, 1996.

- SZEDER Katalin, *Padló és önérzet*, Magvető Kiadó, Budapest, 1981.
- SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter, *Ének a civilizált emberről*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1972.
- SZEPESI Attila, *Az üveg árnyéka*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970.
- TAKÁCS Zsuzsa, *Némajáték*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1970.
- TANDORI Dezső, *Töredék Hamletnek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- TÖLGYESSY Miklós, *Játék-ország utolsó katonája. Összegyűjtött versek 1965–1969*. Püski Kiadó, Budapest, 2006.
- TÓTH Éva, *Egyetlen értelem*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977.
- URBÁN Gyula, *Apokrif krónika*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1970.
- UTASSY József, *Tüzem, lobogóm!* Magvető Kiadó, Budapest, 1969.
- VARJAS Endre, *A senki testámentomából*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985.
- VÁRADY Szabolcs, *Ha már itt vagy*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1981.
- VERBŐCZY Antal, *Kereszt-levél a századvégre*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983.

14. Mellékletek

1. melléklet – részletek a Szépirodalmi Könyvkiadó történetéről folytatott beszélgetésből, melyet Kelevéz Ágnes készített a Petőfi Irodalmi Múzeum számára Réz Pállal és Domokos Mátyással 1990-ben és 1992-ben

KELEVÉZ Ágnes: Egy ilyen lektori jelentés formailag hogy nézett ki? Tehát nyelvezetében, fordulataiban... Mennyiben kellett az elvárásoknak megfelelni?

RÉZ Pál: A legjobb lektori jelentéseket Juhász Feri írta, aki olyan energiával és olyan ambícióval írta a lektori jelentéseit, mint a verseit. Fantasztikusak voltak, mindig nagyszerű lektori jelentéseket írt. (...) Azt próbálta az ember, ugye, hogy... Hogy mondjam... Úgy nézett ki, hogy az ember először leírta, hogy ki az író, aztán leírta, hogy mi a mű, és aztán tett egy javaslatot. A javaslat nem olyan volt, mint ma, hogy igen vagy nem, hanem nagyon gyakran az volt, hogy igen, de. Tehát nagyon gyakran az volt, hogy igen, a könyvet kiadásra ajánlom, de ezt a hat verset hagyjuk ki. Vagy azért, mert rosszak, vagy azért, mert politikailag nem közölhetők, ugye. Ilyen is volt, nem tagadom. Én is írtam ilyeneket, nyilván te is írtál.

DOMOKOS Mátyás: Igen.

RÉZ: Ezt nem lehetett megspórolni. Ugyanakkor ezekben a lektori jelentésekben némileg az ember félre akarta vezetni azt, aki ezt a lektori jelentést olvassa.

(...)

RÉZ: ...az volt az isteni, hogy az egyáltalán nem érdekelte őket, hogy mennyi pénzbe kerül egy könyv, és hogy fogy-e vagy nem. Hát ez a mai világban ugye isteni lenne, ha ezt lehetne csinálni, mert az anyagi háttere, a fogyás... Elfogyott minden könyv, mert odaadták könyvtáraknak, meg nem tudom én kinek, hogy aztán azt elolvassa-e valaki, az senkit nem érdekelt, és semmilyen pénzügyi problémánk soha nem volt a kiadóban. Igazam van?

DOMOKOS: Így volt, igen.

RÉZ: Ezt nagyon fontos tudni.

DOMOKOS: Nagyon fontos, de hadd tegyem hozzá ehhez, hogy az ideológiai többség számára a tervezés fontosabb volt, mint maga a termék.

(...)

DOMOKOS: Ez nem tudom miért foglalkoztat engem, látszólag nincs köze az egészhez, de... A New York ház tornyát '45-ben az ostrom alatt leágyúzták. Nagyon hosszú ideig renoválták az épületet és legutoljára a tornyot fejezték be, 1956 nyarán. És 1956 szeptemberében a torony legtetejéről egy óriási, görögdinnye nagyságú kőgolyóbis, ami dísz volt, fényes nappal, déli tizenkét órakor lezuhant, mert rosszul rögzítették, és egy embert fejbetalált, aki természetesen rögtön meg is halt. Aztán eltelt néhány hét és a vadonatúj tornyot megint leágyúzták, úgyhogy kezdődött az egész előlről. Ez nekem jelképes. Az egész épületet lezárták. Nagyon későn jutottunk be.

RÉZ: Téged nem kínállak, mert tudom, hogy nem iszol.

DOMOKOS: Nem iszom. Mikor újra bemehettünk a New York házba, akkor valami infernális rendetlenség fogadott ott bennünket. A kéziratok ömlesztve szét voltak szóródva a kiadó egész területén, és hetekig tartó rendezés után kiderült, hogy egy lap el nem vészett. Szóval a házban, ahol rengetegen megfordultak, forradalmárok, ellenforradalmárok, felkelők, ávosok, amit akar...

RÉZ: Oroszok.

DOMOKOS: Ez nem köllött senkinek. Kézirat nem köllött senkinek. Minden megmaradt.

(...)

RÉZ: Az egy más kérdés, hogy a minőségérzéke nem igazán működött (Aczélnak – P-K. S.), pontosabban szólva nemzedéki szempontok szerint működött, tehát ő csak az öregeket, a vele egykorúakat vagy nála idősebbeket tudta, a maga sznobizmusával, tehát Illyést, Németh Lászlót, Vast, Szabó Lőrincet, aki ugye mondjuk meghalt '57-ben. Őt nem lehet ide számítani. És aztán Ottlikot, Nemes Nagy Ágnesét és egyebeket. A mi nemzedékünk és pláne a fiatalok már nem érdekelték istenigazából, és ez valószínűleg nem is politikai kérdés, hanem biológiai kérdés. Hogy neki az volt a nagy szó, hogy Illyésnél vacsorázik és Vas Istvánnál vacsorázik. Az őt nem érdekelte, hogy Tandorinál vacsorázik. Még Juhász Feri ide tartozott.

(...)

RÉZ: Vas Pista egy nagyon érdekeset mondott nekem, azt sose felejttem el, valamikor a hatvanas években. Ültünk egy kávéházban, szokás szerint, és mondtam neki, hogy Illés bezupált. Ezt a szót használtam. És erre azt mondta, nem az a baj, hogy bezupált, hanem hogy nem mondta meg nekünk, hogy bezupál. Ha valaki úgy dönt, hogy bezupál – bezupál, de azt meg kell mondani a baráti körnek. Én, ha be fogok zupálni megmondom nektek. Ha úgy döntök[, hogy bezupálok].

(...)

DOMOKOS: Volt még egy apró jel. Nem tudom, hogy ez tudatos volt, vagy öntudatlan. Azt mondd Pali, hogy nem közölte velünk (Illés – P-K. S.), hogy bezupált. De emlékezz vissza viszont arra, hogy amíg nem zupált be, amíg szinte nyíltan szemben állt, állandóan csokornyakkendőben járt be a kiadóba. És a hatvanas évek elején levette a csokornyakkendőt, és soha többet nem láttam csokornyakkendőben.

RÉZ: Így van.

DOMOKOS: Ezt már akár Flaubert is leírhatná, ha erről a korról írna regényt. Nem tudom ezt értelmezni, hogy ez öntudatlan volt-e, vagy...

RÉZ: Nagyon okos ember volt, úgyhogy nem volt öntudatlan.

(...)

RÉZ: Na most van még egy furcsa jelenség, egy lélektani jelenség, ami nagyon fontos. Az, hogy... Magyarországon van egy tragédia. Ami szerintem egy borzalom, és ennyire azt hiszem nincs sehol a világon. Ha valaki egy politikai választás mellett dönt, akkor úgy véli, az esetek kilencvenkilenc százalékában, hogy mindazok, akik más politikai álláspontot választottak, megkérdőjelezzik az ő döntését.

DOMOKOS: A létükkel.

RÉZ: A létükkel az ő létét. Tehát ezek gyűlölik őt, és ő gyűlöli őket. Ezt később is láttam az ellenzéki mozgalom idején, hogy azok az emberek, akik nem választották az ellenzéki mozgalmat, azok azt hitték, hogy aki az ellenzéki mozgalmat választotta, az ezzel a döntésével teljesen indokolatlanná tette az ő választását. Na most az volt a baj személyileg, hogy Illés azzal, hogy bezupált, hogy ezt a nagyon durva szót válasszam, és hogy mondjuk Matyi nem zupált be, úgy értelmezte, hogy Matyi őt evvel a döntésével az ő döntését kérdésessé teszi, az ő létét kérdésessé teszi, tehát neki gyűlölnie kell Matyit. És ez egyébként egy általános magyar jelenség, azt hiszem ilyen hülyén ez még a keleti országokban sincs meg. Hogy nem lehet azt mondani, hogy hát Kossuthnak is igaza volt, Görgeynek is igaza volt esetleg. Mind a kettőre szükség volt. Én így döntöttem, te úgy döntöttél, jó, hát istenem. Na most ő, akivel együtt

ebédeltünk, vacsoráztunk, meg könyvek, beszélgetések, nagyszerű intellektus volt Illés, és nagyon művelt, és sokkal jobb író, mint ahogy ma számontartják. Nem a darabjaival, de az esszéivel, hát úgy kitörölték a magyar irodalomból mintha soha nem létezett volna. És hát ezt előbb-utóbb észre fogják venni, hogy volt azért. Illés ettől a pillanattól kezdve Matyit is, engem is idegenkedve, ellenszenvvel nézett, nem azért, mert mi úgy néztük őt, hanem mert azt hitte, hogy úgy nézzük őt. Hát úgy is néztük, de ennek semmi jele nem volt. És ilyen módon a kiadó földúlatott...

(...)

DOMOKOS: Komlós Aladár írt egyszer egy cikket arról, hogy az írók, a művészek a hiúság fegyencei.

RÉZ: És ez igaz.

DOMOKOS: És ez igaz, és ez egy tragikomikus, számunkra tagikomikus, egy író számára tragikus fogság. És életfogytiglan tart. Tehát hogyha valaki fegyence a hiúságnak, és ugyanakkor hatalomvágy van benne, és megtapasztalja azt, hogy egy ilyen hatalom, mint amiben Illést részeltette a még nagyobb hatalom, hogy mondjam... gyógyírt jelent a fegyenc-szenvedésekre. Mint a morfium. Azzal törvényszerűen történik ez. Nekem volt egy másik mércém. Amikor 1967-68-tól kezdődően a Népszabadság kulturális rovata szombatonként, vagy akkor azt hiszem, vasárnaponként elkezdett közölni Déryt, Illyést, Németh Lászlót, Vast, Weörest, akkor mindig azt mondtam, ha ezeket az írókat közli a Népszabadság, ez a lapot minősíti. Ha másokat közöl, akkor a lap minősíti azokat. Tehát akkor arról van szó, hogy „na, ez ír a Népszabadságba”. Na most Illés ebbe a körbe vágott. Ez egy érthető emberi törekvés, senki nem kezd azzal az elhatározással, elszánással verset írni, hogy ha minden jól megy, egy második Lauka Gusztáv lesz belőlem. Hogyha valaki prózát ír, akkor minimum Móricz Zsigmond szeretne lenni, ha verset ír, akkor minimum Kosztolányi Dezső szeretne lenni, és hogyha színdarabokat ír, akkor minimum egy Molnár Ferenc szeretne lenni, egye fene, hogy azt mondják rám, hogy híg vagyok, de legalább tele van a zsebem. (*nevet*) Ez érthető. Ezt csak a legnagyobb ambícióval lehet üzni. Na most nem akarok alkotáslélektani fejtegetésekbe bonyolódni, de mivel ez belefolyt a kiadó sorsába, mégis érdemes talán ezt elmondani. Egy író létezését mindig eleve, a priori kétségbe vonja a másinak a létezése. Hiába, ezt nem lehet kiiktatni. Mit ér, amit én csinálok, ha Tersánszky meg úgy látja a világot – mert ezt nem lehet összeegyeztetni –, Krúdy meg amúgy, Kosztolányi meg emígy? Melyik az igaz? Hogyan tudok ettől megszabadulni? Nem tőlük, hanem attól, hogy ők is vannak, és ezáltal én mindig egy kicsit meg vagyok kérdőjelezve. Ez egy óriási belső tragédia, és ebben mindenki iszonyúan magára van hagyatva. Na most ez meg van hintve, meg van szóva, meg van borsozva, meg van paprikázva avval a mocsokkal, amiben éltünk. De nem élhattunk másban. Ezt torzulás nélkül nemigen lehet megúszni. És itt az emberek a legkülönbözőbb válaszokat adták, a legnagyobbak is, akiket nekünk, a mi kiadói életünkben alkalmunk volt látni és megismerni. Hogy hogyan, milyen torzulásokkal fizetnek ezért a lehetetlen élethelyzetért, ami egy lehetetlen társadalmi, történeti, politikai stb. helyzettel szövődik össze. Mint egy rákos daganat.

RÉZ: Hát igen, nem erre van az ember kitalálva, ilyen körülményekre, hogy úgy mondjam.

Becsületes hit a hűség, a gazdag / emberség megmentő hitele. / Örökös megértése, verseim bocsánata, / közléshez juttatása, életem mentsége / volt. Biztatása hitet adott, erőt / hinni a világban, túllépni önnön / gyarló megtorpanásaimat, hibáimat, / az örökös kijózanodásig, a türel- / metlen szenvedéseken át mindig / újra élni és életben maradni. / Biztató atyai hangja átzen a csillagokra. / Bp. 1975. II. 14. Bencze József / Szeretettel ajánlom verseimet / Bajor Nagy Ernőnek. / Bencze József

Lektori vélemény

Elérhetetlen föld

/Fiatal költők versantológiája/

Közel 200 vers, kilenc fiatal költő közös válogatásának eredménye. Az itt szereplő fiatalok /nemrég még kivétel nélkül egyetemisták/ az Eötvös Klubban választódtak egy közösséggé, fejlődési szakaszaikat egymás közt szinte az első próbálkozásoktól kezdve figyelemmel tudták kísérni, s ez a figyelem, mivel jól ismerik egymást, jelen antológia összeállításakor kilencszeres lektori szűrést eredményezett. Így a közösen elhatározott és közösen összeállított kötet mindegyiküktől a legpontosabb portrét hozza, egyenként és együttesen jelen pillanatban itt tartanak.

A kilenc költő /az összeállítás sorrendjében/: Győri László, Molnár Imre, Mezey Katalin, Kiss Benedek, Oláh János, Konczek József, Kovács István, Rózsa Endre, Utassy József. Legtöbbjük már többször publikált a fő-folyóiratokban, vagy az Ílet és Irodalomban, mindegyik "kötetre-érett költő", de az utóbbi években s főleg a közeljövőben, a két irodalmi kiadó, a Magvető és a Szépirodalmi, csak mutatóba vállalkozik induló költő kötetbe kiadására, s akkor is vitatható érdem szerint. Pl. ez évben a Szépirodalminál Sumonyi Zoltán és Szerb György kötete jelent csak meg a fiatalok közül; nem tudom, hogy az Elérhetetlen föld költői közül melyikük jelentkezett kéziratával a Szépirodalminál, de bizonyos, hogy a kilencből Győri, Utassy, Kiss Benedek, Molnár Imre vagy Konczek sokkal kiforrottabb tehetség a megjelenteknél, de a többiek, az ide válogatott husz vers alapján legalább annyit mutatnak. Sajnos a folyóiratoknál is alig jobb csak a helyzet, nem ritka jelenség, hogy elfogadott versük megjelenésével 1-2 évig várnia kell a

fiatal költőknek, a megjelenés pedig fontos hajtóerő, fejlődésre és alkotó kedvre egyaránt. Tudomásom szerint 1968-tól nagyobb szerepe lesz a saját költségen való kötet-kiadásnak, s ebben az esetben, ha már sajnálatos módon nem talál ez a kilenc fiatal kiadót, mindenképpen jogosnak érzem igényüket: az antológia-szerző kiadást. Nem tudom felmérni persze a kiadás anyagi feltételeit s az itt szereplők lehetőségeit, azonban ez nem is tartozik ide. Ami elsőrendűen fontos: megjelentethető-e így az Elérhetetlen föld? Véleményem szerint: igen.

A Tüztánc megjelenése volt a zsilip-nyitás pillanata, a mai 30-40 évesek átütő országos sikere fordította a fiatalokat a költészet felé, szélesebb versolvasó rétegek s alkotni indulók szempontjából egyaránt. A társadalmi kérdések kifejezése pl. az itt társulókat ugyanugy izgatja, mint a Tüztáncosokat; mégha általában más hangszerelésben is, azonos igénnyel. Érdekes, hogy ezeknél a fiataloknál mennyire nincs többé szerepe az üresen szép szónak, Győri például sokszor a költészet kárára tud egyszerre fontosat és mégis kö tőit mondani, a klasszikus klisék elhagyásával. Ő fejezi ki legpontosabban mind a kilencükre érvényes ars poeticát:

Hűség, felelősség
a földön a földért,
valami máshoz,
mint ami vagyunk.

Nem a hagyományok felrugása ez, természetesen, mert József Attila vagy Kassák, de főleg Nagy László hatása - elsősorban nem is a stílusjegyekre gondolok - annyira szemmel látható, hogy bármiféle avantgard erőltetett újakarás[á]ról szó sincs köztük. De tudatosságuk egyenként és egymás versire is visszacsengve, ez a legelső szembetűnő motívum. Fontosat mondani, mert szépen már sokan mondták, amit költők mondhattak.

- 3 -

Az Elérhetetlen föld megjelenését fontosnak tartom. Költői lényegesen többek az ígéretnél; csak az a sajnálatos, hogy saját zsebére megy ez a kiadás, de ha másképp nem lehet, ezt a formát feltétlenül biztosítani kellene: nemcsak a szóbanforgó kilenc költő érdeke ez, hanem a szélesebb versolvasó fiataloké is, akiket különösen érdekel, hogy a korban azonosak, a legfiatalabbak mit mondanak ki róluk, problémáikról és eszményeikről.

Budapest, 1967 november 4.

Kornos István